

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

3

ROČNÍK 76, 2025

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS
VEDECKÝ ČASOPIS PRE OTÁZKY TEÓRIE JAZYKA

JOURNAL OF LINGUISTICS
SCIENTIFIC JOURNAL FOR THE THEORY OF LANGUAGE

Hlavná redaktorka/Editor-in-Chief: doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

Výkonní redaktori/Managing Editors: Mgr. Jaroslava Rusinková, PhD., Mgr. Roman Soóky, PhD.,
Mgr. Miroslav Zumrík, PhD.

Redakčná rada/Editorial Board: PhDr. Klára Buzássyová, CSc. (Bratislava), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD. (Bratislava), prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), Mgr. Nicol Janočková, PhD. (Bratislava), PhDr. Alexandra Jarošová, CSc. (Bratislava), prof. PaedDr. Jana Kesselová, CSc. (Prešov), PhDr. Ľubor Králik, DSc. (Bratislava), Univ. Prof. Mag. Dr. Stefan Michael Newerkla (Viedeň – Rakúsko), Prof. Mark Richard Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc. (Nitra), prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc. (Bratislava).

Technický redaktor/Technical editor: Mgr. Vladimír Radik

Vydáva/Published by: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

- v tlačenej podobe vo vydavateľstve SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bratislava
 - elektronicky v Paradigm Publishing Services, De Gruyter Brill Sp. z o. o., Warsaw, Poland
- <https://reference-global.com/journal/JAZCAS>

Adresa redakcie/Editorial address: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava
e-mail: jazykovedny.casopis@juls.savba.sk

web: <https://journals.savba.sk/index.php/jc/>, https://www.savba.sk/?lang=sk&doc=journal-list&journal_no=26

Odvodzďavanie príspevkov/Article submission: <https://journals.savba.sk/index.php/jc/about/submissions>

Vychádza trikrát ročne/Published triannually

Dátum vydania aktuálneho čísla (2025/76/3) – január 2026

Quartile ranking 2024: Q3

CiteScore 2024: 0,6

SCImago Journal Rank (SJR) 2024: 0,150

Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2024: 0,508

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS je evidovaný v databázach/JOURNAL OF LINGUISTICS is covered by the following services: Baidu Scholar; Cabell's Journalytics; CEEAS (Central & Eastern European Academic Source); CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities); CEEOL (Central and Eastern European Online Library); CNKI Scholar (China National Knowledge Infrastructure); Crossref database; Dimensions; EBSCO; ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences); ExLibris; Google Scholar; IBR (International Bibliography of Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences); IBZ (International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences); International Medieval Bibliography; J-Gate; Jisc – Open Policy Finder; JournalGuide; JournalTOCs; KESLI-NDSL (Korean National Discovery for Science Leaders); Linguistic Bibliography; Linguistics Abstracts Online; MLA International Bibliography; Naver Academic; Naviga (Softweco); OpenAlex; ProQuest; ReadCube; ScienceON/AccessON; SCILIT; SCImago (SJR); Scite_; SCOPUS; Semantic Scholar; TDNet; Ulrich's Periodicals Directory/ulrichsweb; WorldCat (OCLC); X-MOL.

ISSN 0021-5597 (tlačená verzia/print)

ISSN 1338-4287 (verzia online)

MIČ 49263

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

3

ROČNÍK 76, 2025

Tematické číslo Jazykovedného časopisu je venované aktuálnym otázkam štylistiky a štylistickým aspektom sociálnej inklúzie. Vzniká v nadväznosti na konzílium s názvom Inkluzívna štylistika, ktoré sa konalo 14. 11. 2024 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v gescii Katedry slovenského jazyka a teórie komunikácie. Vydanie špeciálneho čísla súvisí s riešením výskumného projektu APVV-22-0275 *Inkluzívna štylistika* a projektu VEGA 1/0221/24 *Kultúra jazykovej a komunikačnej prezentácie toposov*.

Prizvané editorky:

Alena Bohunická
Ingrid Hrubaničová

**JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED**

OBSAH CONTENTS

Štúdie Studies

- 543 **Juraj DOLNÍK: Koncepcia inkluzívneho štýlu a oporné pojmy jeho opisu**
Juraj DOLNÍK: The concept of inclusive style and supporting concepts of its description
- 558 **Oľga ORGOŇOVÁ: Stimuly pre slovenskú inkluzívnu štylistiku z interdisciplinárneho spektra**
Oľga ORGOŇOVÁ: Stimuli for Slovak inclusive stylistics from an interdisciplinary spectrum
- 570 **Iwona LOEWE: Komunikacja egalitarna we współczesnej polszczyźnie**
Iwona LOEWE: Egalitarian communication in contemporary Polish language
- 585 **Alena BOHUNICKÁ: Inkluzívna persúázia**
Alena BOHUNICKÁ: Inclusive persuasion
- 600 **Maryna KAZHARNOVICH: Kváziinkluzívne komunikačné správanie ako novodobý trend**
Maryna KAZHARNOVICH: Quasi-inclusive communicative behavior as a modern trend
- 619 **Michal ZOLLER: Aspekty inklúzie v multimodálnej sociovedeckej komunikácii**
Michal ZOLLER: Inclusive aspects of multimodal socioscientific communication
- 636 **Miloš HORVÁTH: Inkluzívny potenciál komunikačno-slohovej výchovy**
Miloš HORVÁTH: Inclusive potential of communicative-stylistic education
- 645 **Kamila MRÁZKOVÁ – Jiří HOMOLÁČ: K pojmu stylový faktor**
Kamila MRÁZKOVÁ – Jiří HOMOLÁČ: On the concept of “style-forming factor”
- 661 **Jana HOFFMANNOVÁ: Literární stylizace každodenní komunikace ve dvou současných českých prózách**
Jana HOFFMANNOVÁ: Literary stylization of everyday communication in two contemporary Czech novels
- 682 **Petr MAREŠ: Styl, jazykové kódy a konstrukce recipienta (na příkladu české detektivní literatury)**
Petr MAREŠ: Style, linguistic codes and construction of the recipient (on the example of Czech detective fiction)
- 697 **Lucie JÍLKOVÁ: K variabilitě frazémů: *my nesedneme na žádnou vějičku a nedáme se opít rohlíkem***
Lucie JÍLKOVÁ: On the variability of phrasemes in Czech

- 711 **Jaroslava RUSINKOVÁ: O (liberálnom) fašizme alebo komunikačná manipulácia slovenských politikov**
Jaroslava RUSINKOVÁ: On (liberal) fascism, or Slovak politicians' communicative manipulation
- 725 **Diana SVOBODOVÁ: Verbalizace hodnoticích postojů v online komunikaci**
Diana SVOBODOVÁ: Verbalization of evaluative attitudes in online communication
- 739 **Miloslav VONDRÁČEK: K proměnám textových funkcí v průběhu staletí na příkladu Matthioliho herbáře**
Miloslav VONDRÁČEK: On the changes of textual functions over the centuries on the example of Matthioli's herbarium
- 752 **Dan FALTÝNEK – Martina BENEŠOVÁ – Ondřej KUČERA: Deep content and deep sentiment analysis**
Dan FALTÝNEK – Martina BENEŠOVÁ – Ondřej KUČERA: Deep content and deep sentiment analysis

KONCEPCIA INKLUZÍVNEHO ŠTÝLU A OPORNÉ POJMY JEHO OPISU¹

JURAJ DOLNÍK

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

DOLNÍK, Juraj: The concept of inclusive style and supporting concepts of its description. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 543–557.

Abstract: The present study constitutes a contribution to the development of the concept of inclusive style as the basis of inclusive stylistics. The author provides a justification for the necessity of such a style and presents fundamental concepts for the description of an inclusive style. The ideology of social inclusion is the theoretical foundation upon which the programme is based. The ideology of social inclusion is predicated on the notion that an inclusive society is both legitimate and stimulates the promotion of inclusive communication in social practice. The author further develops his theory of such communication, and, building on its background, he presents ideas aimed at illuminating an inclusive style. He comprehends this style as the unity of inclusive communication and language style, and consequently responds to the need to clarify communication and language style, as well as the relationship between them. The study calls for empirical investigation of communication from the perspective of inclusive language use, alongside the monitoring of anti-inclusive factors.

Keywords: inclusive society, social inclusion, inclusive communication, communication style, language style, inclusive style

INKLUZIVIZAČNÝ KONCEPT

Výklad v tomto texte je zameraný na rozvinutie myšlienky, že k predpokladom utvárania inkluzívnej spoločnosti patrí aj presadzovanie inkluzívnej komunikácie, a teda aj kultivovanie inkluzívneho štýlu, takže úlohou lingvistiky je včleniť tento jav do výskumného poľa štylistiky. Východiskom výkladu je prehľadné zobrazenie organizačného rámca znalostí – konceptu –, ktoré sa vzťahujú na utváranie inkluzívnej spoločnosti, zahŕňajúce demokratizáciu ideológie sociálnej inklúzie, inkluzívnej komunikácie a inkluzívneho štýlu (demokratizáciou sa tu myslí rozširovanie sociálnej bázy, rozsahu aktérov). Tento koncept reprezentuje deskripcia s piatimi bodmi.

1. Sociálnemu pohybu k inkluzívnej spoločnosti dáva legitimitu ideológia sociálnej inklúzie. V protiklade s partikulárnou ideológiou, motivovanou utilitarizmom, táto ideológia je duchovná a tým univerzálna, podporujúca vôľu k navodzovaniu autentického sociálneho poriadku – poriadku „pre všetkých“. Inkluzivizácia spo-

¹ Táto publikácia vychádza s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0275 *Inkluzívna štylistika* a rovnako s podporou Vedeckej grantovej agentúry MŠVVaŠ SR v rámci projektu VEGA 1/0221/24 *Kultúra jazykovej a komunikačnej prezentácie toposov*.

ločnosti je aproximácia k ideálnej inkluzívnej spoločnosti, založenej na absolútnom autentickom sociálnom poriadku. Ideálny obraz takej spoločnosti slúži na usmerňovanie inkluzivizačných aktivít a na hodnotenie aktuálneho stavu tohto procesu (rozsiahly výklad ideológie sociálnej inklúzie a inkluzívnej spoločnosti poskytujú práce Dolník 2021 a 2023).

2. Ideológia sociálnej inklúzie je ideovým zdrojom inkluzivizačnej sociálnopolitickej stratégie, realizovanej zodpovedajúcimi nástrojmi sociálnej politiky, ktorými sa zasahuje do stvárňovania sociálneho poriadku v prospech demokratizácie pôsobenia princípov egalitnej slobody, vzájomného zblížovania a spoločnej výhodnosti. Demokratizáciou sa rozširuje pole pôsobnosti týchto princípov aj sa redukovujú obmedzenia ich optimálneho pôsobenia. Jej súčasťou je verejný diskurz o sociálnej inklúzii, ktorého funkciou je podpora všeobecnej akceptácie tejto ideológie a aktivizácie členov spoločnosti v inkluzivizačnom procese.

3. Utváranie a rozvíjanie inkluzívnej spoločnosti prebieha v sociálnointerakčnej praxi uplatňovaním inkluzivizačných praktík. Inkluzivizačné sociálne praktiky sú prostriedkom vzájomného pôsobenia subjektov, ktorými sa navodzuje možnosť participácie na aktivitách spoločného záujmu ako rovnocenný partner (výrazný príklad z aktuálnej praxe: participačný rozpočet). Týmito praktikami sa neutralizujú rozdiely medzi subjektmi, ktoré sú relevantné v danom interakčnom kontexte, aby sa nastolila aktuálna rovnosť medzi nimi. Tým sa prispieva k ich vzájomnému zblížovaniu.

4. Fundamentálnou sociálnointerakčnou praktikou je komunikácia. Vzájomné pôsobenie subjektov v duchu sociálnej inklúzie zahŕňa inkluzívnu komunikáciu, ktorou sa konštituujú inkluzívne sociálne systémy. Keďže ani táto komunikácia nemôže prebiehať inak ako nejakým spôsobom – v pozadí je princíp kontingentnosti (prebiehajúca komunikácia je alternatívna, mohla by sa realizovať aj inak) –, realizuje sa ako inkluzívny štýl. Osvojovaním a demokratizáciou tohto štýlu ideológia sociálnej inklúzie sa pretavuje do sociálnej praxe. V nej sa utvrdzuje inkluzívna komunikačná vôľa a pestuje sa zodpovedajúca komunikačná kompetencia členov spoločnosti.

5. Inkluzívny štýl je jednotou inkluzívneho komunikačného a jazykového štýlu, založenou na inkluzívnom používaní jazykových, parajazykových a mimojazykových prostriedkov so zreteľom na komunikačný a jazykový kontext. Demokratizáciou a kultiváciou tohto štýlu v sociálnej praxi sa štandardizujú inkluzívne sociálne systémy so sklonom aktérov k optimalizácii inkluzívne orientovanej komunikácie. Pestovanie inkluzívnej štýlovej kompetencie je predpoklad pretavovania obsahu ideológie sociálnej inklúzie do sociálnych interakcií ako ukazovateľov stavu inkluzivizácie spoločnosti v sfére spolunažívania jej členov v sociálnom živote. Na dôkladné poznávanie inkluzívneho komunikačného a jazykového štýlu s jeho teoretickými aj praktickými implikáciami sa zameriava inkluzívna štylistika ako komponent interakčnej štylistiky (porov. Orgoňová – Bohunická 2018).

Predmetom záujmu lingvistu v objekte sociálna inklúzia je, samozrejme, komunikačný a jazykový štýl. O komunikačnom a jazykovom štýle sa nedá hovoriť iba

z pozície analytika, ktorý rozkladá štýl na zložky, ale aj zo stanoviska komunikačných aktérov, ktorí metakomunikačne dokážu reagovať na obidva komponenty. Ide však, pravdaže, o jednotný komunikačno-jazykový štýl, chápaný ako adaptačný spôsob používania jazyka v súčinnosti s inými znakovými prostriedkami v aktuálnej komunikačnej udalosti. Termíny *komunikačný štýl*, *jazykový štýl* označujú teda analyticky oddelené zložky štýlu v oblasti sociálnej interakcie, viazanej na používanie znakových prostriedkov, medzi ktorými spravidla dominujú verbálne znaky. Pretože sa spravidla tieto termíny nekonfrontujú, treba sa pri nich pristaviť.

KOMUNIKAČNÝ ŠTÝL

Výrazová štruktúra *komunikačný štýl* otvára dost' voľný priestor na jej sémantizáciu. Keďže štýl sa týka spôsobu správania a konania, jej prvotnú sémantizáciu reprezentuje formulácia „spôsob komunikácie subjektov“, ktorá sa môže špecifikovať v závislosti od prístupu k sledovaniu, ako stvárajú aktéri komunikačné udalosti. Už dávnejšie je známe jeho bližšie určenie z interkultúrneho pohľadu zameraného na kultúrne variácie v komunikačných štýloch (Hall 1976). V základe tejto špecifikácie je poznanie protikladu nízkokontextová vz. vysokokontextová komunikácia. Protiklad je založený na tom, aké kvantum informácií sa podáva prostredníctvom kontextu v pomere k množstvu informácií odovzdávaných verbálnym kódom. Kým v nízkokontextovej komunikácii dominantným nosičom informácií je verbálny kód, vo vysokokontextovej komunikácii väčšia časť informácií je zakotvená v kontexte. V tomto zmysle ide o protiklad explicitného a implicitného štýlu. Na tento protiklad sa viaže opozícia priameho a nepriameho komunikačného štýlu a na tieto štýly nadväzuje sebaaprezenčný a sebadeprezenčný komunikačný štýl, teda štýl upozorňovania na vlastné kladné stránky aktéra, ich vyzdvihovania, zdôrazňovania oproti štýlu odsúvania seba do úzadia až sebadopceňovania.

Popri týchto komunikačných štýloch, ktoré sa dostávajú do pozornosti pri porovnávaní kultúr ako charakteristické vlastnosti príslušných kolektívov, v zodpovedajúcom diskurze sa udomácnili komunikačné štýly sledované psychológmi osobnosti, medzi ktorými má z tohto hľadiska postavenie významného iniciátora a vplyvného mysliteľa, úzko spätého s praxou, Friedemann Schulz von Thun (1989). Často sa reprodukuje jeho osem typov komunikačných štýlov, založených na prostej východiskovej idei, že osobnosť človeka je komponent komunikačnej aktivity, a teda komunikačné štýly korelujú s charakteristikami osobnosti, resp. s tým, ako sa osobnosť prezentuje v sociálnej interakcii. Tieto charakteristiky naznačujú názvy komunikačných štýlov, ako sebaznevažujúci, sebautvrdzujúci, agresívny, agresívno-devalvačný, sebaďistancujúci štýl a pod. Na tomto pozadí v aplikačnej oblasti sa štandardizovali a popularizovali základné typy týchto štýlov: pasívny, agresívny, pasívno-agresívny a asertívny štýl, príp. manipulačný a humanistický štýl (množina je, samozrejme, otvorená). Do týchto štýlov sa premietajú schopnosti aktérov presadiť sa

v sociálnej interakcii špecifikovanej situačnými typmi, takže ich znalosť je sľubný predpoklad praktického kultivovania komunikačnej stylistickej kompetencie. S výrazom komunikačný štýl sa spájajú ďalšie a ďalšie aspekty sociálnej interakcie, a tak sa určuje z rozličných hľadísk. Podľa známeho štvoraspektového modelu komunikácie citovaného psychológa (Schulz von Thun 1994) sa vymedzujú vecný, vzťahový, apelový a sebaaprezentačný komunikačný štýl. Pri sledovaní komunikácií v prostrediach, v ktorých sú v interakcii riadiace a riadené osoby, do popredia pozornosti sa dostala opozícia demokratického, autoritatívneho a liberálneho komunikačného štýlu alebo medzi konvenčným a nekonvenčným štýlom či medzi konverzačným a operatívnym štýlom atď.

Táto sondáž do používania výrazu komunikačný štýl demonštruje otvorené možnosti jeho sémantizácie. Vždy sa však vychádza z toho, že ide o sociálnu relevantnosť premenlivosti spôsobov komunikácie, o ich sociokultúrny význam. Komunikanti rozumejú týmto spôsobom, a to tak, že ich významy spájajú s rozličnými aspektmi komunikačného správania a konania (napr. s kontextovými znalosťami aktérov umožňujúcimi diferencovať implicitný a explicitný spôsob, s ich povahovými vlastnosťami – pasívny, aktívny spôsob, s ich mocenským postojom – autoritatívny, demokratický spôsob atď.). Pravda, spôsobmi komunikácie aktéri navodzujú orientačný rámec v aktuálnom interakčnom kontexte, v čom aj spočíva základná funkcia komunikačného štýlu. Jednou z možností, ako definovať komunikačný štýl, je tento opis: Komunikačný štýl je spôsob komunikácie, ktorým komunikanti navodzujú aj reprodukovujú orientačný rámec v aktuálnom interakčnom kontexte sprostredkúvaním metasprávy o bazových charakterových vlastnostiach komunikačného správania a konania. Táto definícia sa opiera o pozorovanie, vrátane introspekcie, ktoré vypovedá o tom, že používané jazykové, parajazykové a mimojazykové prostriedky komunikanti prioritne vnímajú z pozície ich bazovej orientačnej potreby. Bazová orientácia všeobecne je založená na prvotnej interpretácii vnímaného výseku sveta, ktorá nám umožňuje „rámcovu“ rozumieť tomuto segmentu, čiže vymedziť základ ďalšej interpretácie. Človeku je vlastná orientačná potreba viazaná na interpretáciu a vlastný mu je aj prostý mechanizmus uspokojovania tejto potreby, spočívajúci v navodzovaní bazovej orientácie „rámcovou“ interpretáciou a v následných interpretáciách. Nesmie zostať mimo pozornosti, že sa to deje v premenlivých kontextoch s vplyvom na interpretáciu. Bazovej orientácii zodpovedá otázka, čo znamená v danom kontexte komunikovanie týmto spôsobom pre formovanie charakteru sociálnej interakcie, v ktorej komunikácia prebieha. Charakter sociálnej interakcie vzchádza zo sociokultúrnych významov spôsobov komunikačného správania a konania, v ktorých sa odráža, ako sa komunikanti adaptujú na daný interakčný kontext so zreteľom na základ intersubjektívneho poriadku, v rámci ktorého sa navodzujú komplementové sociokultúrne významy. Ide teda o bazovú adaptáciu – adaptáciu na úrovni základu intersubjektívneho poriadku –, pri ktorej si aktéri vyjasňujú aktuálny vzájomný vzťah v sociálnom kontakte,

svoju aj koaktérovu rolu a pozíciu v ňom, komunikačný osobnostný a znalostný profil koaktéra a mieru rešpektovania normy komunikácie daného typu. Vyjasňovanie tkvie v interpretácii používaných jazykových, parajazykových a mimojazykových foriem vo vzťahu k týmto aspektom (momentom) komunikácie a v prípadných ozrejmujuúcich metakomunikačných reakciách.

INKLUZÍVNÝ KOMUNIKAČNÝ ŠTÝL

Ak sa komunikanti riadia ideológiou sociálnej inklúzie, a teda spôsobom komunikačného správania a konania túto ideológiu aj praktizujú, uplatňujú inkluzívny komunikačný štýl. Prívlastok *inkluzívny* sa vzťahuje na charakter sociálnej interakcie, bližšie ho určuje a odlišuje od iných špecifikácií, ako diskriminačný, autoritatívny, submisívny, agresívny, dehonestujúci a pod. V súlade s definíciou komunikačného štýlu tento jeho špecifický výskyt sa tu určuje takto: Inkluzívny komunikačný štýl je spôsob komunikácie, ktorým komunikanti špecifikujú orientačný rámec v interakčnom kontexte sprostredkúvaním metasprávy, že komunikačné správanie a konanie je podriadené vôli rešpektovať princíp slobodnej egalitnej participácie na komunikačnej udalosti. V komunikačnom správaní a konaní je teda zakódovaná vôľa navodiť a udržiavať orientačný rámec v interakčnom kontexte založený na dominancii imperatívu „Komunikujme tak, aby sa nikto z nás necítil vylúčený alebo obmedzovaný!“ Týmto štýlom sa komunikanti adaptujú na aktuálny komunikačný kontext tak, aby sa komunikácia mohla realizovať v duchu „sme rovnocenní, rovnoprávni, rovnako slobodní a solidárni účastníci tejto komunikačnej udalosti“. Svojou adaptačnou schopnosťou aktéri prejavujú potrebnú komunikačnú štylistickú viabilitu, spočívajúcu v prekonávaní predvídateľných aj nepredvídateľných prekážok, ktoré sťažujú realizáciu inkluzívnej komunikačnej stratégie. Ide o adaptáciu na bázovej úrovni intersubjektívneho poriadku, vedúcu k báзовému interpretačnému obrazu komunikačných aktivít v ich inkluzívnom aspekte.

Kľúčovým problémom bázovej adaptácie je, ako sa vyrovnat' s inkluzívne relevantnými rozdielmi medzi komunikantmi, teda so sociálne relevantnými diferenciami, ktoré sú prekážkou inkluzívnej komunikácie. Inkluzívny komunikačný štýl je spôsob komunikácie, ktorým sa tieto diferencie neutralizujú, čiže sa v danom interakčnom kontexte „zrušia“, ale fakticky neodstránia (porov. s pojmom *kontextová neutralizácia* uplatňovaným v systémovej lingvistike). Táto neutralizácia je egalitnou homogenizáciou komunikantov, z ich metasprávy má byť jasné, že v komunikácii sú si rovní so všetkými implikáciami. Ide o adaptačný prostriedok založený na regulácii asimilačno-akomodačných reakcií, ktorou komunikanti prejavujú svoju citlivosť na odchýlky od inkluzívneho charakteru komunikácie. Adaptačnou neutralizáciou komunikanti sa zbližujú tak, že naprávajú svoje asimilačné omyly a uplatňujú svoju akomodačnú dispozíciu, aby rozumeli koaktérovi so zreteľom na inkluzívny priebeh komunikácie. Inkluzívny komunikačný štýl je produkt tejto regulácie reakcií

a vzájomného zblížovania komunikantov. Inkluzívny spôsob komunikácie je prejavom schopnosti, resp. umenia uplatniť kontextovú neutralizáciu inkluzívne relevantných dištinkcií medzi komunikantmi, týkajúcich sa aspektov komunikácie, ktoré sa aktualizujú v danom interakčnom rámci.

Komunikanti s komunikačnou štylistickou kompetenciou dokážu postrehnúť, v ktorom aspekte komunikácie sa zjavila výstraha, že sa narúša inkluzívny charakter komunikácie: v epistemickom (referenčnom), relačnom, apelačnom, sebaaprezenačnom alebo sebareflexívnom aspekte (ide o trojsmerný vzťah komunikantov, a to vzťah k svetu ako referenčnej realite, ku komunikačnému náprotivku a k sebe). Narušanie inkluzívnosti v epistemickom aspekte komunikácie sa týka referenčnej zrozumiteľnosti ako predpokladu egalitnej participácie aktérov na spoločnom zdieľaní vecného obsahu komunikácie. Kontextovou neutralizáciou sa potláčajú vecnoznalostné rozdiely, ktoré majú znevýhodňujúci účinok na komunikanta s relatívnym znalostným deficitom, a teda jeho účasť na komunikačnom dianí v tomto aspekte je asymetricky obmedzená – nemôže vystupovať ako rovnocenný koaktér. Epistemická adaptácia komunikačným štýlom je orientovaná na navodzovanie optimálnej znalostnej kongruencie, zaručujúcej optimálnu zrozumiteľnosť, čiže jej najvyššiu mieru v danom interakčnom kontexte. Inkluzívny komunikačný štýl v jeho epistemickom aspekte je prostriedok relatívnej referenčnej homogenizácie aktérov ako predpokladu ich egalitnej participácie. Aby sa predišlo nedorozumeniu, treba upriamiť pozornosť na relatívnosť homogenizácie: ide o homogenizáciu vo vzťahu k želanej inkluzívnosti danej komunikácie.

Metaspráva sprostredkovaná inkluzívnym komunikačným štýlom zahŕňa informáciu o nastavenosti odosielateľa na epistemickú empatiu s koaktérom, ako aj o jeho zámere orientovať sa na nivelizačnú alebo gradačnú zrozumiteľnosť („opravdivú“ inkluzívnu zrozumiteľnosť). Vnímanie, pociťovanie, prežívanie epistemickej empatie koaktéra (vcítanie sa do referenčného stavu koaktéra v pozícii znevýhodneného v tomto aspekte komunikácie) presviedčajú recipienta o epistemickej solidarite koaktéra, čo je „položka“ v báзовom interpretačnom obraze, ktorá vypovedá o autentickejši inkluzívnej komunikácie (v protiklade s jej neautentickejšou, pri ktorej sa inkluzívnosť nejako deklaruje, napr. výrokmi, otázkami typu „Každý sa môže k tomu vyjadriť“, „Ako sa na to dívate vy?“ alebo „Čo si o tom myslíte?“ a pod., ale hovoriaci prezentuje svoju referenčnú prevahu). Epistemická solidarita, založená na epistemickej empatii a smerujúca k stavu optimálnej referenčnej zrozumiteľnosti, je rozhodujúci moment v báзовom inkluzívnom interpretačnom poriadku so zreteľom na „opravdivú“ (nie povrchnú) participáciu na komunikačnej udalosti. V tomto poriadku majú miesto aj komunikačné štylistické významy „nivelizačná“ a „gradačná zrozumiteľnosť“. Kým nivelizačná zrozumiteľnosť sa dosahuje tým, že sa sprostredkovaná referenčná realita zjednodušuje tak, aby ju recipient komfortne včleňoval do svojej asimilačnej bázy, gradačná zrozumiteľnosť sa realizuje tým, že sa vysielajú stimuly k akomodačnej aktivite.

Inkluzívnym spôsobom komunikácie sa teda v danom kontexte neutralizuje referenčný mocenský protiklad ako prekážka egalitnej participácie na komunikácii o referenčnej realite. Kontextová neutralizácia sa týka aj vzťahového aspektu komunikácie – neutralizuje sa relačný mocenský protiklad, spôsobujúci antiinkluzívnu vzťahovú asymetriu. Inkluzívny komunikačný štýl v tomto aspekte komunikácie je prejav bábovej adaptácie komunikantov na aktuálny komunikačný kontext s ohľadom na ich konsenzus vo veci vzťahovej symetrie v takom výskyte, ktorý zodpovedá ich predstave inklúzie v tomto kontexte. Základom tejto symetrie je inkluzívna heteroakceptácia v zmysle „byť uznávaný ako koaktér s paritnými komunikačnými možnosťami, právami a záväzkami“. Inkluzívny komunikačný štýl v tomto aspekte je prejavom reakcie na heteroakceptačnú potrebu človeka, prežívanú v inkluzívnej sociálnej interakcii (porov. s pojmom izotymia v hegelovskom duchu: potreba byť uznávaný ako rovný s rovným). Týmto spôsobom komunikácie aktéri dávajú najavo, že druhého uznávajú ako kontrasubjekt (subjekt „náprotivok“, neprístupujú k nemu ako k „objektu“ ich komunikačnej aktivity), s ktorým zdieľajú v rovnakom pomere aktuálny priestor na komunikačnú sebarealizáciu. Závažnosť subjektovosti človeka a jeho uznávanosti v etike komunikácie (ako súčasť praktickej filozofie) sa vyzdvihuje centrálnosťou princípu vzájomného uznávania subjektov, spočívajúceho vo vzájomnom rešpektovaní statusu slobodnej bytosti. Z tohto princípu plynie imperatív konať v komunikácii tak, aby sa vytvoril komunikačný priestor, v ktorom vládne obojstranná sloboda. Podľa tejto etiky komunikačné konanie vo vlastnom zmysle je založené na tom, že komunikanti vo svojej reči aktualizujú uznávanie (porov. Hoffmann 2013). Inkluzívny komunikačný štýl zodpovedá takému konaniu so špecifikáciou, že uznávaním sa má podporovať egalitná participácia. Môcť vystupovať na aktuálnej komunikačnej scéne ako subjekt s možnosťou egalitnej participácie je dominantná charakterová vlastnosť komunikácie, ktorá sa premietá do metasprávy, sprostredkúvanej inkluzívnym komunikačným štýlom, ako informácia o uznávaní.

Princíp vzájomného uznávania a z neho plynúci imperatív konania silne evokujú teóriu zdvorilosti, ktorá zaujala popredné miesto v pragmatike, ale prerástla jej hranice a rozvíja sa v interdisciplinárnom rámci (porov. Lakoff – Ide 2005). Zdvorilosť aj inkluzívnosť sa týkajú spôsobov sociálnej interakcie, ktorými ľudia navodzujú a udržiavajú interpersonálne vzťahy. Zdvorilým komunikovaním dávame najavo, že prihliadame na predstavu koaktéra o tom, ako by sme mali s ním komunikačne zaobchádzať, pristupovať k nemu, správať sa a konať vzhľadom na neho. V klasickej verzii tejto teórie (Brown – Levinson 1987) sa spája s „tvárou“ aktérov – ich verejným obrazom –, zdvorilosť sa prejavuje v snahe chrániť „tvár“ koaktéra, a teda vyhýbať sa jej ohrozovaniu. Človek potrebuje slobodu a uznanie, preto má negatívnu aj pozitívnu „tvár“. Negativita tu znamená negovanosť toho, čo obmedzuje jeho nezávislosť, slobodu konania, kým pozitivita sa vzťahuje na jeho potrebu byť akceptovaný, pozitívne vnímaný, hodnotený. Podľa toho sa stretávame s negatívnou a pozitívnou zdvorilosťou (nadväzuje sa na negatívnu a pozitívnu úctu v práci Goffmann

1975): jednotlivec komunikačne koná s ohľadom na potrebu nezávislosti, slobody koaktéra, ako aj na jeho potrebu byť voči nemu solidárny, ústretový. Ide o prípad prosociálneho konania, realizovaného „ve prospech človeka alebo skupiny osob, jako pomáhající chování, jehož cílem je přinést užitek jiným“ (Slaměník – Janoušek 2008, s. 285). Takým konaním je aj inkluzívna komunikácia. Prosociálne konanie môže ťažiť z jednoty zdvorilosti a inkluzívnosti.

Aj inkluzívnosť má dve stránky: negatívnu a pozitívnu. Negatívna zdvorilosť a inkluzívnosť spočíva vo vyhýbaní sa násiliu obmedzovaním slobody, autonómnosti koaktéra. Na tom je založená ich jednota – inkluzívna zdvorilosť. Negatívna inkluzívnosť – negovanosť toho, čo je prekážkou inklúzie – sa dosahuje spomínanou kontextovou neutralizáciou, ktorá oslobodzuje koaktéra od znevýhodnenosti s dosahom na egalitnú participáciu. Táto neutralizácia je teda prostriedok negatívnej zdvorilosti v inkluzívnej komunikácii. Inkluzívna zdvorilosť v pozitívnom aspekte sa prejavuje v podpore komunikačného konania, ktoré zabezpečuje jeho egalitnú participáciu (podpora má rozličné podoby, ako ocenenie spôsobu konania, povzbudzovanie, solidarizačné reakcie a pod.). Z tejto perspektívy inkluzívny komunikačný štýl sa javí ako spôsob komunikácie, ktorý sa riadi princípom zdvorilosti, adaptovaným na komunikačné udalosti so slobodnou egalitnou participáciou aktérov. Tento štýl demonštruje významnú inštrumentalizáciu zdvorilosti v komunikačnom dianí inkluzívneho typu a súčasne to, že inkluzívnosť dáva zdvorilosti osobitný zmysel, ktorý podčiarkuje jej závažnosť vo fungovaní sociálneho života.

Inkluzívny komunikačný štýl, zahŕňajúci zdvorilý spôsob komunikácie, sprostredkúva aj informáciu o tom, že aktér je nastavený na vzťahovú (relačnú) empatiu. Takto sa síce empatia spravidla nešpecifikuje (ukazuje sa to napr. v rozsiahlom zborníku Jakob – Konerding – Liebert 2020), ale výrazy *epistemická* a *vzťahová* empatia analyticky dobre vystihujú základné aspekty empatie viazané na vôľu „rozumieť si“ v komunikácii (blízko k tomuto prístupu je pojem „jazyková behaviorálna empatia“; Hermanns 2007, s. 163). Vzťahová empatia sa týka „rezonancie“ vo vnútornom svete aktéra, ktorá je vyvolaná upriamením jeho pozornosti na to, ako vníma, prežíva, hodnotí koaktér svoju pozíciu v danej komunikačnej udalosti, a teda ako sa cíti v tejto interakcii vzhľadom na očakávané solidarizačné správanie a konanie komunikačného partnera. Inkluzívna relačná empatia – vcítenie do spôsobu prežívania vzťahovej stránky komunikácie koaktérom so zreteľom na slobodnú participačnú egalitu – prostredníctvom inkluzívneho komunikačného štýlu má byť „viditeľná“ tak, aby potvrdzovala inkluzívnu solidarizačnú dôveryhodnosť aktéra. Informácie o vzťahovej empatii, sprostredkúvané inkluzívnym spôsobom komunikácie, podporujú pozitívnu solidaritu – aktéri dávajú najavo, že im nejde len o eliminovanie prekážok solidarizácie (negatívna solidarita), ale aj o jej napĺňanie vzájomnou dôverou. Aj tieto informácie patria k bázovému orientačnému rámcu aktérov pri vnímaní spôsobu komunikácie.

K informáciám o vzťahovej empatii patrí aj informácia, ktorá sa týka apelovej stránky komunikácie. Uplatnenie inkluzívneho komunikačného štýlu zahŕňa aj sle-

dovanie otázky, ako predísť tomu, aby apelový moment komunikácie nebol v disonancii s inkluzívnosťou. Energickosť, ktorú pozorujeme v komunikačnej praxi, keď aktéri reagujú výrokmi typu „Ty mi nebudeš rozkazovať“, „Nebudeš mi prikazovať, čo mám robiť“, „Nevnucuj mi svoje myšlienky“ a pod., svedčí o tom, že vo vzťahu k apelu potreba egalitnej empatie je zvlášť citlivo prežívaná. Atribút *egalitná* (empathia) vyzdvihuje, že ide o prevzatie perspektívy koaktéra, z ktorej vníma, prežíva spôsob komunikácie so zreteľom na jeho právo na rovnosť – egalitné právo – a slobodu konania aj v danej komunikácii. Inkluzívnym komunikačným štýlom komunikanti sa adaptujú na aktuálnu inkluzívnu interakčnú situáciu aj s ohľadom na toto právo. Otázkou pre nich je, ako majú na koaktéra apelovať bez toho, aby pritom nerešpektovali zásadu rovnosti a tým vybočili z inkluzívnej stratégie. Ide o problém egalitného a tým inkluzívneho apelovania.

Spôsob apelovania v rámci inkluzívneho komunikačného štýlu je orientovaný na autentickú akceptáciu apelu. Tá je autentická, ak je motivovaná vlastným presvedčením aktéra, že je pre neho prínosná, prospešná, užitočná, výhodná a neohrozuje ňou svoje egalitné postavenie v inkluzívnej komunikačnej situácii. Komunikačným problémom je, ako dosiahnuť takú akceptáciu u koaktéra v prípade, že ho treba podnecovať k persuzívnej akomodácii bez toho, aby podnecovanie vnímal ako nátlak z pozície „nadradeného“ v danej komunikácii. Persuzívna akomodácia spočíva v tom, že osoba zasiahne do svojej asimilačnej bázy tak, aby ju urobila kompatibilnou s presvedčením, ktoré predtým nemala, t. j. utvára vnútorné podmienky na to, aby mohla akceptovať niečo ako svoje presvedčenie. Vieme, že doviest' niekoho k takej akomodácii je obzvlášť ťažké, keď sa naráža na pevne zakorenenú pozíciu koaktéra, pri ktorej výrazne pôsobí sila ochrany identity vlastnej kognície, motivovaného logického myslenia alebo sklonu k redukovaniu kognitívnej disonancie. Psychológ pripomína: „Keď máme pocit ohrozenia našej identity, alebo niekto spochybňuje naše presvedčenie, ktoré si chránime, kontruujeme a zhromažďujeme o to viac munície, aby sme útok odvrátili“ (Pinker 2018, s. 473). Istou oporou pre kultivovanie inkluzívneho komunikačného štýlu sú príslušné poznatky z rétoriky, ale užitočné sú aj podnety aktuálnej – veľmi populárnej – teórie „postrkovania“ (označovaného ako *nudge*; Thaler – Sunstein 2010). Táto teória reaguje na protirečivosť, ktorú reprezentuje otázka, ako sa dá ovplyvňovať, resp. riadiť správanie a konanie niekoho, a pritom rešpektovať zásadu jeho slobodnej voľby. Odpoveďou je, že treba použiť metódu „postrkovania“, ktorá sa aj v komunikačnej praxi aj bez poučenia uplatňuje pri paternalistickom prístupe k niekomu v duchu „libertariánskeho paternalizmu“, ako to presadzuje táto teória. Apelovanie na niekoho v tomto duchu je založené na neutralizácii protikladu medzi paternalizmom a slobodnou vôľou ovplyvňovaného, čím sa paternalistický moment v apeli fakticky neodstraňuje, ale v danom interakčnom kontexte sa potláča tak, že sa vytráca z poľa vnímania koaktéra, ktorý tak nepociťuje nátlak na vlastné reakcie.

Pohľad na apelový stránku komunikácie z perspektívy sociálnej inklúzie vedie k pojmu *inkluzívny apel*, chápaný ako vplyv, ktorý je konformný so spôsobom ko-

munikácie „pre všetkých“. Inkluzívny komunikačný štýl z tohto hľadiska je spôsob komunikácie, ktorý má navodiť stav, že koaktéri ho interpretujú ako inkluzívny apel, ktorý podporuje ich slobodnú egalitnú participáciu na komunikačnom dianí. Schopnosť, resp. umenie navodiť taký stav predpokladá praktické, v praxi overené znalosti, týkajúce sa možných reakcií koaktérov na apelovanie vzhľadom na ich mechanizmus ochrany identity, autonómie, slobody. Inkluzívny komunikačný štýl v tomto ohľade je viabilný, ak sa ním dosiahne autentická akceptácia apelu u koaktéra, ktorou dáva najavo, že nemusel aktivovať svoj ochranný mechanizmus, pretože svojej akceptácii dáva legitimitu tým, že ju stotožňuje so svojím slobodným presvedčením. Komunikačná prax ukazuje, že viabilita štýlu je často podmienená jeho sofistikovanosťou, spočívajúcou v tom, že sa ním koaktér „postrčí“ k akceptácii apelu s pocitom vlastného rozhodnutia (porov. s praktickou radou „Musíš mu to podať tak, aby to vyznelo, že je to jeho nápad“).

Sledovanie epistemickej (referenčnej), vzťahovej (relačnej), apelovej stránky inkluzívneho komunikačného štýlu len potvrdzuje známu pravdu, že „orientácia na daného počúvajúceho pri voľbe formulácie je najdôležitejší stylistický princíp interaktívneho používania jazyka“ (Franck 1984, s. 128). Tento princíp pôsobí na každej rovine organizácie rozhovoru a vplýva na formulovanie replík. Pôsobí teda aj na sebaaprezenčnej rovine. V kontexte inkluzívneho štýlu sa aktualizuje otázka kongruencie sebaaprezentácie s inklúziou. Sebaaprezentácia, prejavovaná ako sebamaniestácia (sebazjavovanie, ktoré je mimovoľné, aktér nezámerne, „nechtiac“ prejavuje niečo zo seba) a sebazobrazovanie ako zámerné, účelné dávanie najavo „kto som a aký som“, má – podobne ako napr. sloboda alebo zdvorilosť – negatívnu a pozitívnu stránku. Negatívna sebaaprezentácia tkvie v slobode sebamaniestácie a sebazobrazovania (sú odstránené – negované – faktory, ktoré ju znemožňujú, resp. obmedzujú), zatiaľ čo jej pozitívna stránka sa týka spôsobu sebaaprezenčnej sebarealizácie (ako využijem, naplním slobodu prezentovať seba v sociálnej interakcii). Z tohto hľadiska inkluzívny komunikačný štýl je spôsob komunikácie, ktorým sa podporuje negatívna a pozitívna sebaaprezentácia aktéra tak, že sa tým nenaruší princíp slobodnej egalitnej participácie. Pri tomto spôsobe komunikácie aktéri dbajú na to, aby navodili a udržiavali sebaaprezenčnú paritu, ktorá potvrdzuje, že sledujú inkluzívnu komunikačnú stratégiu.

Inkluzívny komunikačný štýl je teda spôsob komunikácie, ktorým sa aktéri vzájomne informujú, že sa riadia princípom slobodnej egalitnej participácie na referenčnej, vzťahovej, apelovej aj sebaaprezenčnej úrovni komunikácie. Vzhľadom na množstvo predpovedateľných aj nepredvídaných antiinkluzívnych faktorov ovládanie tohto spôsobu komunikácie predpokladá pestovanie inkluzívnej korekčnej schopnosti, fungujúcej ako pohotovosť korekčne zasahovať do vybočovania z inkluzívnej stratégie. Ide o pestovanie inkluzívnej metaštylistickej kompetencie, umožňujúcej štylistické reparovanie v prípade porušenia pravidla inkluzívneho komunikačného štýlu. Kultivovanie tejto kompetencie je súčasť pestovania sebareflexívnej

schopnosti vo vzťahu ku komunikácii, ktorá umožňuje jej monitorovanie a korekčné intervencie do jej priebehu.

Aktéri s inkluzívnou štylistickou kompetenciou sledujú, či ich spôsob používania jazyka v súčinnosti s parajazykovými a mimojazykovými prostriedkami je primeraný v danej komunikačnej situácii so zreteľom na базовú orientačnú potrebu koaktérov, a teda či zvoleným spôsobom im dávajú adekvátne podnety na želanú базовú orientáciu. Je zrejmé, že významnú rolu hrá ich sebareflexia vo vzťahu k inkluzívnemu komunikačnému štýlu. Sebareflexiou aktéri kontrolujú adekvátnosť svojich podnetov porovnávaním očakávaných reakcií na ne s reálnymi reakciami koaktérov, na základe čoho regulačne zasahujú do spôsobu vlastnej komunikačnej aktivity. Hodnotia inkluzívnu účinnosť svojich stimulov, posudzujú reálny efekt pokusu o kontextovú neutralizáciu epistemického a vzťahového mocenského protikladu aj o navodzovanie a udržiavanie inkluzívneho apelu i sebareprezentačnej parity, aby koaktér nebol v týchto ohľadoch znevýhodnený, a registrujú, či sa im darí presvedčivo prejavovať svoju empatiu. Sebareflexia je tak nástroj na spoznanie, identifikáciu antiinkluzívnych momentov vo vlastnom spôsobe používania znakových prostriedkov v aktuálnej komunikačnej udalosti a tým aj nástroj na adaptačnú reguláciu svojich inkluzívne orientovaných reakcií.

Svoje sebareflexívne akty komunikanti často dávajú najavo metakomunikačnými reakciami, ako „Prepáč, to som nechcel povedať“, „Zle som sa vyjadril“, „Chcel som tým povedať“ a pod. V sledovanom kontexte je dôležité, že metakomunikačné reakcie poskytujú informáciu o dispozícii komunikantov vnímať štýl v komunikačnej aj jazykovej perspektíve, a to aj vo vzťahu k inkluzívnosti. Sebareflexívne akty bývajú aj reakciou na úsudok alebo pocit koaktéra, že sa s ním nekomunikuje podľa princípu slobodnej egalitnej participácie, ktorý je v základe jeho базовой orientácie pri vnímaní spôsobu používania znakov. Priame výroky v duchu „Hovor so mnou ako s rovným“, „Obmedzuješ môj komunikačný priestor“ alebo „Podceňuješ moje kognitívne schopnosti“ a pod. vypovedajú o citlivosti aktérov na nesúlad štýlu s базовой orientačnou schémou, podľa ktorej sa riadia pri presadzovaní svojej inkluzívnej komunikačnej vôle. Sebareflexia v tomto kontexte je teda zameraná na to, ako sa mi darí, resp. nedarí uplatňovať jazykové, parajazykové a mimojazykové prostriedky tak, aby ich koaktér interpretoval ako „dobrý“ spôsob komunikácie, čiže taký, ktorý zodpovedá jeho hodnotiacej báze – базовой orientačnej schéme. Sebareflexia vo vzťahu k štýlu v aktuálnej komunikácii, motivovaná explicitnými či implicitnými metakomunikačnými reakciami koaktéra na to, ako sa mu javí „tón“ komunikácie z hľadiska inklúzie – jej inkluzívna orientovanosť –, je kultivačným nástrojom inkluzívneho komunikačného štýlu.

INKLUZÍVNY JAZYKOVÝ ŠTÝL

Termínom inkluzívny jazykový štýl sa analyticky oddeľuje jazykovoštylistická orientácia od komunikačnej štylistickej orientácie zameranej na inklúziu, čím sa od-

kazuje (aj) na to, že problematika štýlu ako predmetu lingvistického záujmu siaha jednak do komunikačného kontextu a jednak do oblasti štylistiky a rétoriky, v ktorej sa táto problematika oddávna vykladá. V kontexte sociálnych systémov, a teda kultúr utváraných, reprodukovaných a rozvíjaných komunikáciou, štýl sa viac vníma v svetle dištinkcií komunikačných štýlov, kým v kontexte štylisticko-rétorickej tradície na štýl sa nazerá cez prizmu jeho rozvetvenosti na jazykové štýly. V podobnom analytickom duchu zaobchádza so štýlom aj komunikant, keď je v situácii, že zvažuje, ako pristúpi ku komunikácii a ako bude potom postupovať v rámci prístupu. Najprv zaujme pozíciu „metodológa“, aby sa rozhodol pre prístup, ktorý sa mu javí ako primeraný, vhodný, potom postupuje ako „metodik“, ktorý chce dospieť k výsledku anticipovanému zvolenou „metodológiou“. Začína tým, že vstupuje do komunikačného „metodologického“ kontextu, aby si zvolil napr. inkluzívny prístup, a pokračuje vnorením do jazykového „metodického“ kontextu a sústreďuje sa na narábanie s jazykom v súlade s ideou inklúzie. Vyvinul sa v ňom zmysel pre analyticky oddelené vnímanie komunikačného a jazykového štýlu, samozrejme, aj s inkluzívnou špecifikáciou.

Ľudia teda môžu vstupovať do komunikácie s tým, že si ujasnia, ako chcú, môžu alebo majú komunikovať vzhľadom na etiku sociálnej interakcie, čiže na to, aký komunikačný štýl budú preferovať, aby potom z tejto pozície monitorovali vlastný spôsob používania jazykových, parajazykových a mimojazykových prostriedkov, t. j. jazykový štýl. Túto schopnosť môžu, samozrejme, uplatňovať aj pri vnímaní reakcií koaktéra alebo aj ako pozorovatelia komunikácie iných (ako neškolení znalci štylistiky v praxi). To znamená, že aj v priebehu komunikácie dokážu interpretovať spôsob používania prostriedkov v komunikačnom i jazykovom kontexte, a to tak, že pritom registrujú mieru kongruencie komunikačného a jazykového štýlu. Týka sa to, pravdaže, aj inkluzívneho štýlu. V tejto súvislosti štylistická senzitivnosť komunikantov – praktických štylistických odborníkov (praktickú odbornosť nadobudli v procese komunikačnej praxe, ktorou sa socializovali) – sa prejavuje v ich jazykových či metajazykových reakciách na interakciu komunikačného a jazykového štýlu.

Na ujasnenie sledovanej problematiky sa sústreďme na to, že komunikant orientačne vníma zvolené a usúvzťažnené jazykové, parajazykové a mimojazykové prostriedky v komunikačnej aj jazykovej perspektíve. V komunikačnej perspektíve sa mu zjavujú fundamentálne aspekty komunikácie, známe ako jej referenčná (epistemická, vecná), vzťahová, apelová a sebaaprezenčná stránka. Vo vnímaných prostriedkoch sa prvotne orientuje tak, že v nich registruje a spoznáva odkazy na to, akým spôsobom sa v komunikácii zdieľajú vecné obsahy (komunikačne spracované referenčné reality), v akom vzťahovom režime prebieha, resp. má prebiehať komunikácia, v akom apelovom rámci komunikanti na seba vzájomne pôsobia a v akom sebaaprezenčnom mode vystupujú. Majúc na zreteli tieto aspekty, v jeho prvotnom orientačnom vnímaní ako spôsoby komunikácie sa mu zjavujú napríklad priamy ale-

bo nepriamy štýl (referenčný aspekt), autoritatívny alebo demokratický štýl (vzťahový aspekt), racionálny alebo emocionálny štýl (apelový aspekt) aj sebavyzdvihujúci alebo sebaopotláčajúci štýl (sebaprezentatívny aspekt). Vzhľadom na význam vzťahového aspektu pre humánnu koexistenciu, a teda citlivosť komunikantov na túto stránku komunikácie, etika komunikácie určuje dominantnú perspektívu, z ktorej aktéri vnímajú a hodnotia, čo sa deje v komunikácii, čo je eticky akceptovateľné a čo je neprijateľné. Pri vnímaní spôsobu používania prostriedkov aktéri sú v stálej pohotovosti („striehnu“) reagovať na jeho komunikačnoetickú metasprávu. Ak sa očakáva inkluzívnosť ako prejav komunikačnej etiky, na ktorom aktérom zvlášť záleží, pohotovosť je prioritne orientovaná na tento prejav etiky, na to, či spôsob používania prostriedkov sa dá interpretovať ako inkluzívny. Ide o súčasť komplexnej komunikačnej pohotovosti, o komponent tohto komplexu, ktorý sa prejavuje identifikačnou reakciou na aktuálny spôsob komunikácie ako jedného z možných spôsobov (identifikuje sa inkluzívny spôsob na pozadí takých spôsobov, ako napr. diskriminačný, násilný alebo paternalistický). Vnímanie spôsobu používania prostriedkov v komunikačnoetickej perspektíve komunikanti najzjavnejšie preukazujú, keď sa eklatantne nenapĺňa ich očakávanie na vzťahovej úrovni komunikácie, napr. keď sa koaktér správa a koná antiinkluzívne, a reagujú verbálnym metakomunikačným gestom, napr. výrokom v duchu „Hovor so mnou ako rovný s rovným“. Ako sa napĺňa alebo nenapĺňa očakávaná inkluzívnosť, aktéri registrujú sledovaním spôsobu používania prostriedkov v jazykovej perspektíve – vnímaním inkluzívneho jazykového štýlu.

Výklad smeroval k definícii inkluzívneho jazykového štýlu ako spôsobu používania jazykových, parajazykových a mimojazykových prostriedkov, ktorým sa sprostredkúva metaspráva, že voľba z paradigmatických alternatív týchto prostriedkov je riadená zámerom optimalizovať pôsobivosť inkluzívneho komunikačného štýlu. Možné paradigmatické alternatívy sa zjavujú v jazykovej perspektíve vnímania používaných prostriedkov (porov. so selektívnou koncepciou štýlu: štýl ako výsledok výberu jazykových prostriedkov a ich štruktúracia v texte, napr. Mistrík 1997 alebo Fleischer – Michel 1977). Ide o inkluzívne relevantný jazykový kontext, teda o alternatívy so zreteľom na podporu inkluzívneho účinku komunikačného štýlu. Výrazom *inkluzívne* sa špecifikuje štylisticky relevantný jazykový kontext, teda taký, ktorý je štylisticky dištinktívny. Inkluzívne relevantný je jazykový kontext – substitúcia prostriedkov ako realizácia voľby z alternatív –, ktorý vyvoláva apercepčnú alebo interpretačnú reakciu s obsahom „podporuje inkluzívny spôsob komunikácie“ alebo „neprekáža inkluzívnosti“. Zámer optimalizovať pôsobivosť inkluzívneho komunikačného štýlu sa realizuje negatívne – negáciou (vyhýbaním sa) alternatív, ktoré by bránili podpore tohto štýlu – aj pozitívne – siaháním po alternatívach, ktoré posilňujú jeho účinnosť v aktuálnej komunikačnej udalosti. Komunikanti narábajú s negatívnym i pozitívnym kontextom na základe komunikačných skúseností, týkajúcich sa predchádzania tomu, čo by mohlo pôsobiť protiintencne. Inkluzívny jazykový štýl, chápaný ako podporný faktor inkluzívneho komunikačného štýlu

lu, je produkt negatívnych aj pozitívnych jazykových operácií, ktorými sa komunikanti adaptujú na danú komunikačnú situáciu so zreteľom na potvrdzovanie inkluzívneho charakteru komunikácie.

ZÁVER: INKLUZÍVNY ŠTÝL

Z predchádzajúceho výkladu plynie, že inkluzívny štýl je descendentná jednota inkluzívneho komunikačného a jazykového štýlu. Vychádza (descendencia; je „potomkom“ – descendantom) z ideológie sociálnej inklúzie. Ide o jednotu spôsobov realizácie inkluzívnych komunikačných a jazykových aktivít, ktorými sa realizuje inkluzívna komunikačná stratégia, fungujúca ako sprostredkujúci článok medzi ideológiou sociálnej inklúzie a zodpovedajúcou sociálnou praxou v podobe inkluzívnej komunikácie. Ak mienime vyzdvihnúť adaptačnosť, zameranosť komunikanta na to, aby sa napriek prekážkam prispôbil danej situácii tak, že dospeje k svojmu cieľu, definícia môže znieť: Inkluzívny štýl je spôsob viabilnej realizácie inkluzívnych komunikačných a jazykových aktov v ich jednote, založenej na inkluzívnej komunikačnej stratégii, v pozadí ktorej je akceptácia ideológie sociálnej inklúzie. Keďže touto ideológiou sa zlegitímňujú sociálne praktiky na navodenie sociálneho poriadku s vlastnosťou inkluzívnosti, inkluzívny štýl je súčasťou týchto praktík – navodzuje sa ním inkluzívny poriadok v komunikačnej udalosti. Konštituentmi inkluzívneho štýlu sú vlastnosti výrazových štruktúr, ktoré komunikanti vnímajú, resp. interpretujú ako inkluzívne relevantné (o interpretáciu ide vtedy, keď sa vyžaduje reflexia nad rámcom bežného vnímania). Sú to vlastnosti jazykových, parajazykových a mimojazykových výrazových prostriedkov, demonštrujúce realizované možnosti stylistickej hodnoty inkluzívnosť. Nimi sa rozvíja („rozbaľuje“) štýlová téma *inklúzia*, pravda, vždy adaptovane na danú inkluzívnu komunikačnú situáciu. Ide o vlastnosti týkajúce sa spôsobu uchopovania referenčnej reality, stvárniovania a udržiavania vzťahu medzi komunikantmi, apelovania na koaktéra aj sebareprezentácie so zreteľom na adresáta.

Bibliografia

BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C. (1987): *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge (Massachusetts): Cambridge University Press. 345 s.

FLEISCHER, Wolfgang – MICHEL, Georg (1977): *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*. 2. vyd. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut. 394 s.

FRANCK, Dorothea (1984): Stil und Interaktion. In: B. Spillner (ed.): *Methoden der Stilanalyse*. Tübingen: Narr, s. 121 – 135.

GOFFMANN, Erving (1975): On face-work: an analysis of ritual elements in social interactions. In: J. Laver – S. Hutcheson (eds.): *Communication in Face to Face Interaction*. Harmondsworth: Penguin, s. 319 – 346.

HALL, Edward T. (1976): *Beyond culture*. New York: Doubleday. 316 s.

HOFFMANN, Thomas S. (2013): Philosophische Grundlage einer Ethik der Kommunikation. In: *Imago Hominis*, roč. 20. č. 4, s. 245 – 254.

DOLNÍK, Juraj (2021): *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 222 s.

DOLNÍK, Juraj (2023): *Jazyk v dynamike demokracie*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 216 s.

JACOB, Katharina – KONERDING, Klaus-Peter – LIEBERT, Wolf-Andreas (eds.) (2020): *Sprache und Empathie. Beiträge zur Grundlegung eines linguistischen Forschungsprogramms*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter. 631 s.

LAKOFF, Robin – IDE, Saschico (2005): Broadening the Horizon of Linguistic Politness. In: R. Lakoff – S. Ide (eds.): *Broadening the Horizon of Linguistic Politness*. Philadelphia: John Benjamins Publishing, s. 1 – 22.

MISTRÍK, Jozef (1997): *Štylistika*. 3. uprav. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 598 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena (2018): *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského. 208 s.

PINKER, Steven (2018): *Aufklärung jetzt für Vernunft, Wissenschaft, Humanismus und Fortschritt. Eine Verteidigung*. Preklad M. Wiese. Frankfurt am Main: Fischer Verlag. 736 s.

SCHULZ von THUN, Friedemann (1989): *Miteinander reden: 2. Stile, Werte und Persönlichkeitsentwicklung. Differenzielle Psychologie der Kommunikation*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt. 287 s.

SCHULZ von THUN, Friedemann (1994): *Miteinander reden: 1. Störungen und Klärungen. Allgemeine Psychologie der Kommunikation*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt. 253 s.

SLAMĚNÍK, Ivan – JANOUŠEK, Jaromír (2011): Prosociální chování. In: J. Výrost – I. Slaměník (eds.): *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada Publishing, s. 285 – 301.

THALER, Richard H. – SUNSTEIN, Cass R. (2010): *Nudge (Šťouch): jak postrčit lidi k lepšímu rozhodování o zdraví, majetku a štěstí*. Preklad E. Dejmková. Zlín: Kniha Zlín. 310 s.

STIMULY PRE SLOVENSKÚ INKLUZÍVNU ŠTYLISTIKU Z INTERDISCIPLINÁRNEHO SPEKTRA¹

OLGA ORGOŇOVÁ

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

ORGOŇOVÁ, Oľga: Stimuli for Slovak inclusive stylistics from an interdisciplinary spectrum. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 558–569.

Abstract: The nascent Slovak inclusive interactive stylistics has the ambition of interconnecting a thoroughly anchored theory on the selection of language means in structurally defined abstract language styles with considerations of the preferred alternative in the spectrum of their communication applications in the context of 21st-century liberal Europe. It is imperative to establish stylistics that serve to neutralise violence in interpersonal communication, thereby promoting practices and norms of humanised communication grounded in the principles of equality, freedom, and the full self-realisation of engaged individuals within a participatory society. It is evident that pragmatic concepts play a pivotal role in facilitating a novel, inclusive interaction stylistics. These concepts are designed to negotiate and ratify the meaning of verbal interactions in conversations, while preserving the partner's face (in polite communication). Additionally, they draw upon stimuli from context-dependent discourse analysis and communication theory.

Keywords: interaction, communication, linguistic pragmatics, (im)politeness, inclusive stylistics

1. ÚVOD

Slovenská štylistika 21. storočia zapadá do kontextu súčasných slovanských štylistík (Gajda – Klušina – Ickovič – Tošovič 2023), vyznačujúcich sa výraznou metodologickou otvorenosťou i vnímavosťou voči interdisciplinárnym stimulom. To vedie k vytváraniu čoraz hustejšej „siete“ náhľadov na jazykové správanie, ktoré je kontextovo podmienené a pretavované do komunikátov v škále diferencovaných prejavov zámerov aktérov (monológov) či interaktantov (dialógov).

Ambíciou rodiacej sa slovenskej (interakčnej) inkluzívnej štylistiky je prepájanie (na Slovensku dôkladne ukotvenej) teórie o selekcii jazykových prostriedkov v štruktúrne vymedzených abstraktných rámcoch spôsobov verbálneho správania – štýlov – s úvahami o inštitucionálnom či neinštitucionálnom navodzovaní preferovaných alternatív v spektre ich komunikačných materializácií vzhľadom na kontext krajiny v liberálnej Európe 21. storočia.² Ide teda o to, ako jazykový potenciál preta-

¹ Publikácia vznikla s podporou grantového projektu *APVV-22-0275 Inkluzívna štylistika*.

² O všeobecných sociálnych rámcoch takejto Európy s občianskou spoločnosťou založenou na zveľaďovaní inkluzívnosti sociálnych vzťahov a podôb verejného diania sa podrobnejšie zmiňujeme

vovať do komunikačných efektov verbálnej i multimodálnej komunikácie (k tomu viac napríklad Zoller 2024; Zoller 2025, s. 619 – 635) humanizujúcej spoločnosť tak, aby jej príslušníci interagovali vyvážené ako rovný s rovným, slobodne, a pritom so vzájomným rešpektom, a aby pritom zažívali všestranne plnohodnotnú sebarealizáciu. Teda aby vedome volili také komunikačné interakčné stratégie, ktoré vedú k vzájomne prospešnej, pritom rešpektujúcej komunikácii, navodzujúcej pocit plnohodnotnej sebarealizácie.

K stanovenej méte sa pokúsim približovať v tomto texte top-down (zhora nadol) zohľadňovaním inšpirácií z pragmatizovanej lingvistiky, využívajúc myšlienkové podhubie teórií (ne)zdvorilosti, ale aj z teórií diskurzu či konverzačnej analýzy v službách komunikácie (interakcie v reťazení tvorby a interpretácie aktérov) v 21. storočí. Nadväzujem na antický (rétorický), dodnes fungujúci teoretický rámec textotvorby v konštelácii krokov *inventio* (nápad) – *dispositio* (štruktúrovanie myšlienok) – *elocutio* (jazykové stvárnenie) – *memoria* (pamäť) – *actio* (prednes, materializovaný prejav) a snažím sa o celostnejšie komunikačné postihnutie procesu od aktov jazyka k aktom reči, od foriem k významom v kontinuite a kontexte.³ Rozvíjam úvahy o vplyvoch, mistríkovsky povedané, „subjektívnych činiteľov“ (aktérov – osobitne ich etického rozmeru, morality v sebareprezentačnom i vzťahovom aspekte) aj „objektívnych činiteľov“ (kontextu), ako aj textu s kontextom (diskurzu) na výsledný efekt.

2. STIMULY (NAJMÄ) Z LINGVISTICKEJ PRAGMATIKY V KONTEXTE 21. STOROČIA

Nech už budem nazerať na lingvopragmatické inšpirácie v širšom, všeobecnejšom rámci, alebo následne v užšom sústredení sa na otázky zdvorilosti, vo všeobec-

v práci *Sociálna inklúzia a používanie jazyka* (Orgoňová – Bohunická – Kazharnovich 2023, s. 8 – 12). Osobitným motívom k stimulovaniu štylistiky zdôrazňujúcej humánnosť a ňou implikované atribúty komunikácie je fakt, že na Slovensku sa konštatuje nárast nenávisťného až násilného (verbálneho aj neverbálneho) správania, a to už v radoch mládeže v školskom veku. Radikalizáciu mládeže (ktorú psychológovia konštatujú minimálne už od roku 2016) mediatizuje na rôznych fórach napríklad psychológ M. Madro (porov. napríklad tu: <https://www.aktuality.sk/clanok/waOL2qN/marek-madro-ak-nezmenime-system-vrazdenie-v-skolach-sa-moze-zopakovat-obavam-sa-ze-uz-coskoro-podcast/> či tu: https://www.forbes.sk/psycholog-madro-castejsie-sa-radikalizuju-angazovani-ziaci-s-dobrymi-znamkami/?srsltid=AfmBOopnV4brGR_EVpNuABB6iB4jPzOxeE9JJXUJToV7fIJfks7E4zBI a v mnohých iných dostupných masmediálnych komunikátoch na You Tube, v Sme, v HN atď.) Humanizujúci regulatív ako cieľ inkluzívnej štylistiky bude následne orientovaný primárne do vzdelávacej sféry.

³ Držím sa pritom aj odkazu J. Mistríka v jeho syntetickej *Štylistike* o tom, že „...jazykové štýly budúcnosti budú javmi vyslovene rečovej povahy, založenej na selekcii a organizácii jazykových prostriedkov so zreteľom na sociolingvistické a psycholingvistické momenty. Do budúcnosti sa dá očakávať ďalší prudký rozvoj štylistiky najmä v súvislosti s rozpracovaním ďalších faktorov, ktoré sa popri jazyku uplatňujú ako sprievodné komunikatívne momenty“ (Mistrík 1997, s. 30).

nosti budú dané obsahové stimuly sprevádzané metodologickým „krížením“. Lingvopragmatické „miešanie“ metodológií a metód nemožno vnímať ako dôsledok nedostatku rigoróznosti vo výskume. Odborníci ho funkčne využívajú (napríklad vďaka kombinácii dát z interview, dotazníkov a rolových hier sa darí odkrývať jav „prepínania kódov“ v interakciách, ako to ukazujú M. L. Locher a R. J. Watts 2008, s. 77 – 100; L. Mullany zasa konceptualizuje nezdvorilosť na materiáli záznamov z korporátnych pracovných porád pomocou konverzačnej analýzy a súčasne kritickéj analýzy diskurzu – Mullany 2008, s. 231 – 254).

To v mnohom koreluje s „panmetodológiou“ štylistiky slovanských krajín za také isté obdobie. Nie dávno zosnulý významný poľský štylistik S. Gajda daný kontext štylistických metodologických variácií usúvzťažňuje s otvaraním sa lingvistiky a jej vstupovaním do transdisciplinárnych skúmaní (najmä v prepojeniach s inými humanitnými či sociálnymi vedami, medzi nimi s antropológiou, sociológiou, psychológiou, pragmatikou, etnometodologickou konverzačnou analýzou, diskurznom analýzou, rétorikou atď.). Súčasnne ale upozorňuje na nedostatok integračných snáh spojený s odmietaním „veľkých teórií“ či s preferovaním metodologického pluralizmu (Gajda 2023, s. 13).

Táto integračná cesta odkazuje okrem iných na myšlienku filozofa G. Bachelarda o koherentnom pluralizme, t. j. o jednej vedúcej myšlienke, hoci rozštiepenej, a o hľadaní analógií a konvergencií rôznymi cestami.⁴ Súčasnne metodologické analógie medzi pragmatikou a štylistikou potvrdzujú nadčasovú platnosť aj storočných filozofických ideí G. Bachelarda. Vnímam to ako legitimizáciu metodologickej otvorenosti pri skúmaní podôb jazykového správania (so všetkými zvláštnosťami či anomáliami) aj v inkluzívnej štylistike.

2.1 Všeobecné stimuly

Dominantným priestorom inšpirácií pre inkluzívnu štylistiku je pre mňa pragmatika. Inšpiruje ma a priori výskumnými ambíciami v čase, keď slovenská štylistika (napríklad 70. rokov 20. storočia) dôsledne skúmala klasickú racionalitu systému jazyka, vymedzila invariantné fixné dištinkatívne znaky (aj) štylistických jednotiek (štylém, štýlov, štýlových vrstiev) či opozičné vzťahy medzi nimi. Zato pragmatika sa posunula od akontextových invariantných znakov napríklad štýlov k systémovo nevysvetľovaným (a systémom nevysvetliteľným) komunikačným variáciám. Slo-

⁴ Všeobecnejšie pri čítaní G. Bachelarda vnímam ako pozoruhodné, ako nezávisle od nazerania na prírodné, technické či humanitné a spoločenské vedy dospieva ku konštatovaniu, že nový duch vedy sa posúva od „vecizmu“ (*choisme*) ako skúmania statických vecí ku komplikovanému nazeraniu na „vzťah“ vecí či pojmov pluralitnými spôsobmi. Vrcholom vedeckého skúmania je podľa neho „diskurzívny racionalizmus“, reflektujúci svet ako dynamickú entitu, v ktorej sa veci a pojmy externalizujú do vonkajších *vzťahov a súvislostí*. Namiesto toho, čím vec *je*, si bachelardovská filozofia všima, čo daná vec *robí* – všeobecne sa teda pozornosť posúva od veci k energii, ktorá medzi vecami odkrýva nové emergentné súvislosti (Bachelard 2018).

venská štrukturalistická štylistika sa zastavila pri konštatovaní „príznakovosti“ výrazov, respektíve F. Miko, vizionársky štrukturalistický štylistik, by hovoril o „výrazovosti“ (výrazovej nápadnosti) vyvolávajúcej zážitok.

Pragmatika sa nezastavila pred tým, že existujú aj z hľadiska sémantiky nezmyselné formulácie (výrazovo nápadné, príznakové samostatné výrazy či širšie kontexty, prípadne ich ustálené modely, z rečníckeho pohľadu aj isté rečnícke figúry). Takou výzvou na odkrytie zmyslu používaných štylisticky „príznakových“ modelov sa stali napríklad tautologické výpovede typu: *Rodič je rodič.*, či v konverzačnoanalytickom kontexte pri globálnej organizácii dialógu sa zasa pertraktoval významový potenciál mlčania. Pragmatika totiž v kontinuite so systémovým poznaním hľadá asociácie s podmienenosťou používaných foriem či štruktúr ukotvených v kontexte.⁵

Ba viac. Pragmatika vidí zmysel aj v nevyjadrených formách výpovedí či celých replík. Ak môže byť nevyjadrený syntaktický podmet „ja“ vo výpovedi *Sedím.*, či ak jestvuje nulová gramatická morféma v 3. osobe slovesa „spievať“ – *spieva* (integrujúca gramatické významy 3. osoby množného čísla v prítomnom čase), prečo by nemohol byť prítomný, hoci formálne nevyjadrený, význam v celej zamlčanej replike? Ak na otázku partnera v rozhovore, či prišiel na schôdzku neskoro, reagujeme mlčaním, v závislosti od kontextu môže byť v hre spektrum významov: umiernený súhlas so zdvorilým mlčaním, ale aj súhlas s výčitkou, alebo tiež rozpaky, neschopnosť slovne reagovať, neochota slovne reagovať...). Mimo kontextu sa tak núka dokonca výber zo širšieho spektra významov.

Pragmatika priniesla aj progres na ceste nastavovania štylistického uchopovania zaobchádzania s jazykovými aj nejazykovými aktivitami, vnorenými do interakčného kontextu. Osobitne sa k tomu zmieňuje nedávno J. Dolník, keď konštatuje, že „... štylistické znalosti sa ukladajú do pamäti ako súčasť pragmatických znalostí, týkajúcich sa sociálne relevantných spôsobov správania a konania v asociácii s typickými interakčnými kontextami. Štylistické znalosti sú komponentom komplexu takých pragmatických znalostí, čo sa najviditeľnejšie prejavuje, keď tým istým výrazom označujeme jazykový aj nejazykový spôsob aktivity, ako napr. zdvorilo ho osloviť – zdvorilo mu otvoriť dvere“ (Dolník 2024, s. 13). A samotné teoretické reflexie či interpretácie empirických dát v skúmaníach o (ne)zdvorilosti núkajú veľa poučení nielen súčasnej slovenskej štylistike.

⁵ Za týmito pragmatikou pertraktovanými ideami stojí nesporne myšlienkový odkaz filozofa L. Wittgensteina už spred vyše sto rokov o jazyku a zmysle jeho používania v obrazoch sveta v (jazykových) hrách (tak ako to formuluje už v jedinom za svojho života vydanom diele *Tractatus logico-philosophicus*.) Hovorí, že presné definície jednotlivých slov nemajú zmysel. Je to ich každodenné používanie a intuícia, ktoré dávajú slovám zmysel v kontexte jazykových hier. Jazyková hra je koncept, podľa ktorého má slovo alebo veta význam len v danom kontexte, v ktorom sú používané. Tiež dospel k pochopeniu (hoci až neskôr, ako vydal svoj traktát), že nie všetci ľudia rovnako poznajú svet (F. Miko by povedal, že nemajú rovnaký „skúsenostný komplex“), a teda nie všetci vidia rovnaký zmysel v obrazoch sveta. V tomto poznaní zasa pramení ďalšia jeho známa téza, že „limity môjho jazyka sú limity môjho sveta“.

2.2 Stimuly z teórií zdvorilosti

Problematika (ne)zdvorilosti je predmetom kontinuálnych skúmaní v lingvistickej pragmatike posledných päťdesiatich rokov. V zábere sú myšlienky počnúc úvahami E. Goffmanna o koncepte tváre z roku 1967 či klasická typológia aktov zdvorilosti Brownovej a Levinsona (1978, 1987) až po úvahy v špeciáli *Journal of Politeness research* z roku 2024, venovanom 20. výročiu časopisu. Spektrum publikácií za dané obdobie v mnohom napovedá o „panmetodológii“ jej skúmaní. V rámci nej sa typologické modelovanie zdvorilostných stratégií fixovaných v aktoch zdvorilosti posúva od dichotomického nazerania na statické prejavy zdvorilosti vs. nezdvorilosti (analogické k štrukturalistickej opozičnej metodológii v slovenskej štylistike 20. storočia) k modelovaniu dynamického jazykového správania na báze postmoderného (diskurzmi determinovaného) „trieštenia“ javov medzi zdvorilosťou a nezdvorilosťou na pozadí reflektovania diferencovaných sociokultúrnych kontextov a pri inkorporovaní rôznych interdisciplinárnych vplyvov s variabilnými metodológiami i dátami. (Raz ide o dáta s prevahou etnografickým spôsobom osobne získaných terénnych audionahrávok a videonahrávok, inokedy o dokumenty v podobe záznamov z televízie, na You Tube, či na iných sociálnych sieťach, prípadne zachytených na vlastnom či cudzom pracovisku: porov. Bousfield – Locher a kol. 2008).

Pragmatici/odborníci na skúmanie (ne)zdvorilosti sa tak rôznymi cestami dostávajú ku konštatovaniu existencie anomálií vybočujúcich zo škálovania prejavov (ne)zdvorilosti. Ilustračne stačí spomenúť ambivalentný fenomén *prílišnej zdvorilosti* (*over-politeness*). Ak napríklad na pracovnom pohovore uchádzač príliš často pritaká tomu, kto s ním vedie pohovor, jeho reakcia môže byť hodnotená ako neprimerane „úslužná“, neúprimná, teda vo všeobecnosti ako čosi negatívne. Pravda, v inom kontexte napríklad pri hyperbolizovaní hodnotení javov v každodennom živote, povedzme pri pochvale kulinárskeho výkonu (v ilustračnom výroku *To bolo famózne jedlo!*), ide o nesporne pozitívny a stimulatívny verdikt (Culpeper 2008, s. 24 – 28). Navodzovanie kooperatívnych reakcií zveličujúcou chválou napokon poznáme dodnes ako osvedčenú (ovplyvňovaciú) komerčnú stratégiu v reklamných textoch aj na Slovensku (príklad *Božská minerálka!*), alebo aj v každodennom živote (povedzme pri regulatívnom navodzovaní obrazu superlatívneho miesta, napríklad *famóznejšej reštaurácie*, kde človek nájde *nebíčko v papulke* a pod.).

V priebehu polstoročia sa v pragmatike (ne)zdvorilosti zrodilo niekoľko desiatok teoretických aj interpretačných prác v škále autorov, ktoré v reprezentatívnom zábere výstižne predstavuje vo fulltextovo dostupnej encyklopédii českej lingvistiky *Czechency* M. Nekula (2017). Český lingvista na pozadí konceptu zdvorilosti principiálne upozorňuje na podstatu javu tak, ako to vyskúmali ním citovaní odborníci. Nejde o špecifickú komunikačnú zručnosť ani o hodnotiaci akt, ale o komunikačnú interakčnú stratégiu.⁶

⁶ J. Culpeper to doslova vyjadruje ako vec „diskurzného zápasu“ (*discursive struggle*), pričom poukazuje na potrebu mikropřístupu, pri ktorom sa berú do úvahy stratégie konkrétnych účastníkov,

Výstižne poukazuje na peripetie medzi zdvorilosťou a nezdvorilosťou a na disproporcie medzi zámerom tvorcu a efektom zdvorilosti v očiach adresáta neprimeraných prejavov.⁷ Totiž, ako už bolo vyššie spomenuté v súvisi s prílišnou zdvorilosťou, (ne)zdvorilý efekt môže spôsobiť neprimerané vyjadrenie, akým je napríklad zámerne či nezámerne prehnaná, evidentne neprimeraná či neočakávaná formulácia, ktorá môže byť zo strany partnera interpretovaná ako ironická, výsmešná, sarkastická, teda ako konfrontačná. (Nekula 2017; pôvodne najmä séria štúdií skúmajúca nezdvorilosť v jazyku v práci editovanej D. Bousfieldom a M. A. Locherovou 2008).

Osobitným prípadom je akási „konsenzuálna“ a očakávateľná nezdvorilosť typická pre neformálnu komunikáciu blízkych ľudí v dlhodobom nekonfliktnom vzťahu. Je bežná aj na Slovensku, keď ide o isté „prekárane“ či (priateľskú) pseudodrsnosť – tak to poznáme z replík dôverných priateľov typu: *Sed' na riti a drž hubu a krok. – Až po Tebe, Ty hovado*. To, naopak, nepasuje ku kultúrnym normám ďalekého východu, kde sa hovoriaci štandardne prikláňa ku kultivovanému zdvorilému prejavu nezávisle od očakávania inferenčných preferencií adresáta (Pizziconi 2011).

To je jedna z nadčasových pragmatických výziev pre štylistiku. Jej vecou bola odjakživa otázka adekvátnosti/primeranosti vyjadrovania už od čias štrukturalistického pertraktovania predmetu ako otázky výberu adekvátnych jazykových prostriedkov do textu. Tak to pretrváva aj v kreovanej inkluzívnej (interakčnej) štylistike. K tomu, ako to v štandardnej situácii funguje, podáva vysvetlenie J. Dolník na pozadí vymedzenia zákona adekvátnej semiotickej orientácie, zákona dištinkatívnej selekcie či zákona kontingentnosti bytia (Dolník 2024, s. 16).⁸ Pritom inkluzívna (interakčná) štylistika ráta aj s komplementárnym poznatkom o súvzťažnosti hrubosti a nezdvorilosti. Ako bolo naznačené v predošlom odseku, nie každá výpoveď či jej segment s výrazmi so silnejším expresívnym nábojom (teda s povrchovým príznamkom hrubosti až vulgárnosti) je vo svojej propozícii nezdvorilá. Inými slovami, nie

nie zdieľané konvencionalizované celospoločenské zdvorilostné stratégie v záujme komplexného odkrytia prejavov (ne)zdvorilosti (Culpeper 2008, s. 20).

⁷ V prehľade chýba zatiaľ spojenie aktérov do interakčného kontinua v podobe „vyjednávania“ efektov komunikátov, ktorému sa venujú zahraniční odborníci na zdvorilosť intenzívnejšie koncom druhého decénia tohto storočia (iste aj pod vplyvom diskurznoanalytických skúmaní). O tom bude viac nižšie.

⁸ Porovnajme výklad J. Dolníka: „Zákon semiotickej orientácie človeka určuje, že ľudská bytosť môže rozumieť svetu len jeho semiotizáciou, ktorou sa rozvíja jej orientačná schopnosť. Zákon dištinktívnosti vnímania podmieňuje základnú orientačnú schopnosť človeka – svet vnímať ako rozčlenený na segmenty s dištinktívnymi vlastnosťami. Zákon kontingentnosti bytia určuje, že ani správanie a konanie človeka nemôže byť nealternatívne, vždy sa realizuje v jednom z možných spôsobov. Tieto zákony splodili subjekt štýlu, ktorý prakticky ovládol zákon kontingentnosti bytia v oblasti správania a konania v sociálnom svete na základe toho, že v ňom dozrela schopnosť rozlišovať spôsoby správania a konania a mentálne s nimi zaobchádzať ako so znakmi, teda formami s asociovanými významami“ (Dolník 2024, s. 16).

každé hanlivé pomenovanie alebo napríklad aj suprasegmentálny prejav zvýšenej hlasitosti prejavu či použitie príznakovkej intonácie je prejavom nezdvorilosti ukotvenej v obsahovom základe prejavu.

Súvisí to s jestvovaním špecifických noriem (najmä kultúrnych a sociálnych – ako bolo ilustrované vyššie, hoci do úvahy treba brať aj osobné normy, ako aj idiolekt spoluaktéra, ktorý môže mať a priori hrubší slovník, prípadne treba rátať aj s kontextovými normami – teda konkrétnym textovým okolím, ktoré má nastavenú istú hladinu (ne)zdvorilosti a odklon od nej môže pôsobiť rušivo). Takýto prípad „nezdvorilej zdvorilosti“ môže byť tiež vecou umelej štylizácie formy umelého rituálu (aký možno očakávať aj v umeleckej fikcii), pravda, v takom prípade nejde o súčasť prirodzených stratégií napĺňania prirodzených komunikačných potrieb, ale o autor-skú štylizáciu.

Aspekty kontextovo ukotvenej a normami rámcovanej (ne)zdvorilosti núkajú takisto žiaduce stimuly pre adekvátnu štylistickú interpretáciu formálnych prejavov, ktoré opanovali nielen slovenskú verejnú komunikáciu 21. storočia (v masových médiách či na sociálnych sieťach). Už teraz jestvujú čiastkové zistenia o aspektoch antiinkluzívnosti (neinkluzívnosti), alebo aj kváziinkluzívnosti (strojenej, neúprimnej inkluzívnosti), ako to prezentuje vo svojich prácach M. Kazharnovich (Kazharnovich 2023, s. 212 – 254; Kazharnovich 2025, s. 600 – 618).

Osobitným prínosom do teórie (ne)zdvorilosti v tzv. „post-sekundárnom“ skúmaní popri kontextovo podmienených variáciách prejavov i ponad idiosynkratické individualizované odchýlky od známych komunikačných stratégií (ktoré komplikujú prediktabilitu, a teda aj modelovateľnosť (ne)zdvorilosti) je zohľadňovanie rituálov v prepojení so zdvorilosťou. Takto uchopuje problematiku D. Z. Kádár. V jeho ponímaní je rituál sociálna praktika, ktorou ľudia udržiavajú poriadok vecí v rôznych sociálnych štruktúrach počínajúc vzťahom jednotlivcov, cez skupiny po reprezentantov celej spoločnosti.

Aktér interakcie, ktorý je oprávnený vykonať rituál, oživuje svoj zvnútornený morálny poriadok, aby porovnal a/alebo vytvoril medziľudský vzťah medzi sebou a príjemcom (príjemcami) rituálu. Výkon rituálu je buď obnovujúcim/posilňujúcim sociálnym konaním, pomocou ktorého sa obnovuje morálny poriadok, alebo premieňajúcim spoločenským konaním, pomocou ktorého je morálny poriadok symbolicky narušený a pozmenený (Kádár 2017, s. 4). Metodologicky svoje skúmania ukotvuje v konverzačnej analýze, kde sleduje organizáciu interakcií. Polovica jeho monografie je pritom venovaná rituálom nastoľujúcim morálku a druhá polovica morálnej agresii. To do istej miery presahuje k ďalšej špeciálnej problematike zaoberajúcej sa nenávisťou rečou⁹

⁹ Ide o problematiku, ktorá nie je primárne predmetom lingvistických skúmaní, ale skôr je predmetom trestnoprávneho posudzovania extrémizmu ako prejavov etnickej, náboženskej, rasovej, rodovej neznášanlivosti či netolerance zdravotne znevýhodnených v rámci ľudskoprávnej agendy (nielen na Slovensku), pričom východiskové teoretické uvažovanie je primárne doménou filozofov. Podrobnejšie k problematike nenávisťného prejavu pozri napríklad na Slovensku Kuna (2020, s. 77 – 90); na podob-

alebo aj otázkami politickej korektnosti, ktorým na tomto mieste nebude venovaná pozornosť.¹⁰

Samotné prepojenie problematiky s morálkou je vyjadrením reálnych potrieb a záujmov jednotlivcov aj ľudstva ako celku. Z pozície filozofa V. Gluchmana vecou mravného snaženia a konania je humánnosť (teda cieľový atribút inkluzívnej demokratickej spoločnosti, na akú odkazujem na začiatku štúdie). Pritom V. Gluchman upozorňuje na to, že v závislosti od toho, ako sa ľudskému spoločenstvu darí uplatňovať princípy humánnosti a rešpektovať dôstojnosť človeka, možno uvažovať o zmysluplnej existencii ľudstva vôbec (Gluchman 2008, s. 21). Inkluzívna štylistika má za cieľ zohľadňovať morálny aspekt spôsobov vyjadrovania v centrálnych, väčšinových kontextoch v záujme smerovania k lingvoštylistickému navodzovaniu a podpore celospoločenskej morálnej synergie.

V najnovšom štádiu nazerania na pragmatické aspekty (ne)zdvorilosti v päťdesiatročnej kontinuite s naznačeným metodologickým aj obsahovým zveľaďovaním komplexu výskumných aktivít dôležitosť sa sústreďuje najmä na fungovanie sociálnych či komunikačných noriem v interakciách (najmä asymetrických interaktantov typu „učiteľ – žiak“, „lekár – pacient“, „nadriadený – podriadený“ atď.). Ako poznamenáva autorka M. Terkourafi, v interakcii si treba stále všímať jednak zámery interaktanta 1 a efekty vyvodzované interaktantom 2, ale aj samotný vzťah interaktantov. Predpokladom vyvodzovania zmyslu istého vyjadrovania, ako aj uchopovania emergentného „vyjednávania“ interakčných významov (smerujúcich k ich viac či menej emergentnej konsenzuálnej ratifikácii) sa tak stáva komunikačná kompetencia v interakcii so zohľadnením viacerých atribútov komunikácie (konkrétne nielen vec-

nosti a odlišnosti problematik (ne)zdvorilosti a nenávistných prejavov upozorňuje aj pragmatik J. Culpeper (2021, s. 4 – 11). Poukazuje na zásadnú odlišnosť v tom, že nezdvorilosť sa nespája s negatívnymi emóciami voči ľuďom s osobitou identitou v zmysle menšinovej inakosti, kým nenávistná reč je cieľavedome namierená na ľudí so špecifickou (skupinovou) identitou, často je motivovaná predsudkami a má za cieľ poškodzovať príslušníkov nenávidenej (sub)society. Naopak, (ne)zdvorilosť je sústredená na subjekt v istej sociálnej role (známy je pritom koncept ohrozovania jeho tváre) a sociálna identita je v tomto prípade irelevantná.

¹⁰ Vezmime si len na ilustráciu expolitika J. Slotu, ktorý v roku 2007 označil istého politika, zástupcu maďarskej komunity na Slovensku, za *pohrobka Horthyho Maďarska, chrapúňa, zvratok a zhnité lajno*, na čo prišla reakcia dotknutého politika, v ktorej zaznelo, že *Slota nemá IQ, preto je taký primitívny* (porov. <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/155166-csaky-slotu-nema-iq-preto-je-taky-primitivny/>). To zrejme bude mať iné miesto v potenciálnej interpretácii nenávistej reči v súčasnosti než napríklad iné konštatovanie v inom kontexte o približne 15 rokov neskôr, kde ide o „uznanlivú“ reč vtedajšieho ministra životného prostredia o predsedovi politickej strany Sme rodina ako o *bývalom mafiánovi, ktorý sa polepšil...* (porov. <https://dennikn.sk/2607208/vo-vlade-tak-na-polovicu-pribeh-koaliciono-angazmanu-borisa-kollara/>). Vzhľadom na inkluzívnoštylistické nazeranie pôjde o reflektovanie adekvátnosti primárnych spôsobov verbálneho správania, prípadne aj sekundárnych spôsobov správania pri nastavovaní remediálneho (kompenzačného) štylistického regulatívu nekonfliktného, inkluzívneho správania, resp. aj pri abstraktnom modelovaní kontingentných alternatív inkluzívneho (verbálno-neverbálneho) správania.

nej/obsahovej stránky, ale aj sebaaprezentácie aktérov a ich vzťahu) (porov. Terkourafi 2024, s. 111 – 134). Namiesto je napokon nadviazať na isté myšlienky o aspektoch komunikácie pre potreby inkluzívnej štylistiky.

3. ASPEKTY KOMUNIKÁCIE A INKLUZÍVNA ŠTYLISTIKA

V nedávnom prehľade aspektov a modelov komunikácie (Bočák 2022, s. 25 – 47) sa v sumári dopracúva autor ku konštatovaniu, že ide o dynamický akt založený na hľadaní istého významového prieniku komunikujúcich strán. Pritom v samostatnej kapitole venuje pozornosť špecifikácii významov užitočných pojmov, pričom diferencuje významy pojmu interakcia (ako sociálnovzťahový rámec) a komunikácia (ako sprostredkovanie tohto rámca zdieľaním významov).

Ak sa na vec bude nazerať z pozície komunikológa V. Flussera a jeho úvah z 80. rokov 20. storočia v prepojení s ideami o (humanizovanej) inkluzívnej komunikácii (Dolník 2021, s. 3 – 20), v myšlienkach V. Flussera spočíva „epicentrum“ humanizácie vo vzťahových poliach, kde sa rodí zmysel „intersubjektívnej tkaniny“ (podľa Ströhl 2016, s. 153), kde sa teda v dialógu prelínajú vzťahové línie viacerých „ja“. Ako poukazuje Ströhl, pre Flussera pritom nie je zaujímavý samotný subjekt (či objekt) komunikácie, na „ja“ nazerá ako na „uzol abstraktných vzťahov“ (podľa Ströhl 2016, s. 150). Rozhodujúci je dialóg či iné podoby interakcie (hra, rituál, prípadne aj jednosmerná kontemplácia či preklad) ako stratégie, ktoré napokon ústia do otázky o slobode a dodržovaní pravidiel. Autor ďalej píše: „Dialóg je jediným zdrojom informácie a nového významu. Dáta sa v ňom strácajú, lebo sú zmenené a vznikajú nové“ (Ströhl 2016, s. 162).

V nadväznosti na už prezentované idey o inkluzívnej komunikácii (Dolník 2021, s. 3 – 20) stručne pripomeniem podstatu viacstrannosti procesu interakcie, ktorá sa opiera o model komunikácie nemeckého psychológa F. Schulza von Thuna (2005). S touto ideou napokon korelujú aj myšlienky M. Terkourafiovej spomínané vyššie. V interpersonálnej komunikácii totiž nemožno redukovať proces interakcie len na vecnovýznamovú zložku, hoci aj tá je relevantná. Na úrovni odovzdávania vecných informácií heterogénnym adresátom je dôležité vysporiadať sa s fenoménom zrozumiteľnosti prejavu (Orgoňová 2023, s. 509 – 520).

Popri tomto aspekte sa však podieľa na potenciálnej interakcii tvorcu prejavu a adresáta aj otázka sebaaprezentácie tvorcu, ako aj vzťah interaktantov. Pri sebaaprezentácii je optimálne smerovať k stratégiám komunikácie navodzujúcim rovnocennosť medzi aktérmi pri zachovaní sebarealizačnej slobody (ako opaku odcudzujúcej komunikácie). V reči pragmatikov ide pritom o zachovanie (pozitívnej aj negatívnej) tváre seba aj partnera. Pri štandardizovaní optimálnej vzťahovej línie komunikujúcich má ísť o dosahovanie spolupatričnosti (porozumenia a tolerance) rovnocenných a rovnoprávných ľudí, reprodukujúcich, zdokonaľujúcich či tvoriacich morálne vzory, normy a ideály. Tento aspekt komunikácie implikuje neutralizáciu sociálneho znevýhodňovania (Dolník 2021, s. 3 – 20).

V tomto zmysle sa uzatvára oblúk inšpirácií o podstate inkluzívnej štylistiky. V úvahách o Bachelardovej metodológii vyššie som sa pridŕžovala idey, že naprieč vednými odbormi (humanitnými aj nehumanitnými) sa pokročilo od „vecizmu“ (statického skúmania vecí) k skúmaniu procesov, ktoré tie „veci“ *robia*, pričom sa odkrývajú aj vzťahy medzi vecami. Je na prvý pohľad jasné, že toto nazeranie v plnej miere fungovalo už v štrukturalizme pri nazeraní na centrálny predmet štylistiky – štýl. Klasická definícia J. Mistríka hovorí, že ide o spôsob *výberu* jazykových prostriedkov do textu (porov. Mistrík 1997, s. 419). Rovnocenná procesuálna podstata je zachovaná pri nazeraní na (jazykový) štýl v roku 2024: „Spôsoby akýchkoľvek aktivít môžu byť zduchovnené ako štýly... Jazykový štýl je exemplár v univerze štýlov ako produktov interakčnej aktivity subjektov...“ (Dolník 2024, s. 8). Dnešné „ohmätávanie“ pojmu štýl v zmysle dynamickej inkluzívnej štylistiky tak dospieva do predstavy o inkluzívnom štýle ako spôsobe navodzovania komunikačných (interakčných) stratégií v duchu uplatňovania noriem rovnocenných, slobodných a súčasne rešpektujúcich občanov spoločnosti 21. storočia reflektujúcej idey humanity.

4. ZÁVER

V predstavenej štúdii som venovala pozornosť metodologickým aj teoretickým interdisciplinárnym stimulom k formovaniu teórie interakčnej inkluzívnej štylistiky. Ponad všetko dominuje naprieč vednými odbormi idea procesuálnosti (tu v interakcii), prípadne vzťahovosti (interaktantov). Inkluzívna štylistika je neoddeliteľne spojená s pragmatikou. V dobe, keď sa všeobecne (nielen) na Slovensku konštatuje nárast slovnej a skutkovej agresivity ľudí, pričom sa množia prejavy násilia aj medzi mládežou školopovinného veku, sa stáva regulatívom doby vytvorenie takej teórie štylistiky ako náuky o spôsoboch verbálno-neverbálnych interakcií, ktorá neutralizuje v medziľudskej komunikácii násilie a presadzuje normy humanizovanej komunikácie na báze rovnosti, slobody, plnohodnotnej sebarealizácie angažovaných ľudí v participatívnej spoločnosti.

Pragmatické koncepty smerujúce k vyjednávaniu a ratifikácii zmyslu verbálnych interakcií (v spontánnych či pripravených konverzáciách v inštitucionálnom či neinštitucionálnom prostredí) pri zachovaní tváre partnera (v zdvorilej komunikácii), ako aj stimuly z kontextovo podmienenej diskurznej analýzy sú vítanou oporou na ceste k novej interakčnej inkluzívnej štylistike. Tie idú ruka v ruku s komunikačnými teóriami tak, ako na ne odkazujem v poslednej časti štúdie.

Bibliografia

BACHELARD, Gaston (2018): *Nový vedecký duch a ďalšie eseje*. Preložil Jacques Joseph. Praha: Malvern. 768 s.

BOČÁK, Michal (2022): Komunikácia. In: D. Slančová a kol.: *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky I*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 25 – 47.

BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C. (1978; 1987): *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press. 345 s.

BOUSFIELD, Derek – LOCHER, Miriam A. (eds.) (2008): *Impoliteness in language. Language, power and social process*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. 346 s.

CULPEPER, Jonathan (2008): Reflections on impoliteness, relational work and power. In: D. Bousfield – M. A. Locher (eds.): *Impoliteness in language. Language, power and social process*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 17 – 44.

CULPEPER, Jonathan (2021): Impoliteness and hate speech: Compare and Contrast. In: *Journal of Pragmatics*, roč. 179, s. 4 – 11: Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378216621001569>.

DOLNÍK, Juraj (2021): Inkluzívna komunikácia. In: *Slovenská reč*, roč. 86, č. 1, s. 3 – 20.

DOLNÍK, Juraj (2024): K explanácii jazykového štýlu. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 75, č. 1, s. 5 – 18. DOI 10.2478/jazcas-2024-0025.

GAJDA, Stanislaw – KLUŠINA, Natalia – ICKOVIČ, Tatiana – TOŠOVIČ, Branko (eds.) (2023): *Stilistika slavjanskich stran na rubeže XX – XXI vekov*. Moskva: Flinta. 465 s.

GLUCHMAN, Vasil (2008): *Etika na Slovensku*. Bratislava: H&H. 184 s.

GOFFMANN, Erving (1967): *Interaction Rituals. Essays on face-to-face behaviour*. New York: Pantheon Books. 272 s.

KÁDÁR, Dániel Z. (2017): *Politeness, impoliteness and ritual. Maintaining the moral order in interpersonal interaction*. Cambridge University Press. 262 s.

KAZHARNOVICH, Maryna (2023): (Non)inclusiveness of media communication. In: J. Dolník – O. Orgoňová – A. Bohunická – M. Kazharnovich: *The use of language in the democratization process*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 212 – 254. Dostupné na: https://stella.uniba.sk/texty/FIF_DOBK_language_democratization_process.pdf.

KAZHARNOVICH, Maryna (2025): Kváziinkluzívne komunikačné správanie ako novodobý trend. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 76, č. 3, s. 600 – 618.

KUNA, Marián (2020): Kritika Brownovej koncepcie nenávisťného prejavu. In: *Filozofia*, roč. 75, č. 2, s. 77 – 90.

LOCHER, Miriam A. – WATTS, Richard J. (2008): Relational work and impoliteness. Negotiating norms of linguistic behaviour. In: D. Bousfield – M. A. Locher (eds.): *Impoliteness in language. Language, power and social process*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. s. 77 – 100.

MISTRÍK, Jozef (1997): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 600 s.

MULLANY, Louise (2008): „Stop hassling me!“ Impoliteness, power and gender identity in the professional workplace. In: D. Bousfield – M. A. Locher (eds.): *Impoliteness in Language. Language, power and social process*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. s. 231 – 254.

NEKULA, Marek (2017): Zdvořilost. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/ZDVOŘILOST>. [cit.21-02-2025].

O'DRISCOLL, Jim – HAUGH, Michael (2024): 20 years (further) on: whither politeness studies now? Opening up the binaries. In: *Journal of Politeness Research*. roč. 20, č. 1 (Special Issue), s. i – v. Dostupné na: https://www.degruyter.com/journal/key/jplr/20/1/html?srsId=AfmBOorUCBa_MVxCzXfKqtlZaCZ_pZv7IYtGN9er9TQprHVGyGYDOaQR.

ORGONOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena – KAZHARNOVICH, Maryna (2023): *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 208 s.

ORGONOVÁ, Oľga (2023): Koncept inkluzívneho komunikačného štýlu na ceste k inkluzívnej štylistike. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 74, č. 2, s. 509 – 520. DOI 10.2478/jazcas-2024-0007.

PIZZICONI, Barbara (2011): Honorifics: The cultural specificity of a universal mechanism in Japanese. In: D. Z. Kádár – S. Mills (eds.): *Politeness in East Asia*, s. 45 – 70. Dostupné na: 10.1017/CBO9780511977886.005.

SCHULZ VON THUN, Friedman (2005): *Jak spolu komunikujeme?* Preložil Róbert Gáfrik. Praha: Grada Publishing. 160 s.

STRÖHL, Andreas (2016): *Vilém Flusser (1920 – 1991). Fenomenologie komunikace*. Preložili Zuzana Jürgens a Jana Vazalová. Praha: Argo. 256 s.

TERKOURAFI, Marina (2024): Reconfiguring the strategic/non strategic binary in impoliteness research. In: *Journal of Politeness Research*, roč. 20, č. 1, s. 111 – 134.

WITTGENSTEIN, Ludwig (2003): *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava: Kalligram. 320 s.

ZOLLER, Michal (2024): K štylistike multimodálnej virtuálnej komunikácie. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 75, č. 1. s. 111 – 125. DOI 10.2478/jazcas-2024-0031.

ZOLLER, Michal (2025): Aspekty inklúzie v multimodálnej sociovedeckej komunikácii. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 76, č. 3, s. 619 – 635.

KOMUNIKACJA EGALITARNA WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE

IWONA LOEWE

Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet Śląski, Katowice, Polska

LOEWE, Iwona: Egalitarian communication in contemporary Polish language. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 570–584.

Abstract: The author's research objective is to describe the phenomenon of communicative egalitarianism. The article presents remarks on contemporary nominative practices within national communities that recognize inclusivity as a social and linguistic value. The author addresses the question of how communicative practices in contemporary Polish reflect the egalitarian and identity-related tendencies characteristic of current public discourse. An important conceptual clarification introduced in the article concerns the distinction between *non-discriminatory language* and *egalitarian language*. The former is applied to members of different racial or ethnic groups within a dominant community, while the latter is primarily used in reference to women within a male-dominated public discourse. The article is organized into four thematic sections, each corresponding to a distinct communicative domain: 1) Institutional communication grounded in respect for the addressee; 2) Communication respecting sexual and romantic orientation; 3) Communication acknowledging and respecting femininity; 4) Communication sensitive to neurodiversity. The author conducts a reconnaissance of spoken and written language practices corresponding to these four categories. The first category encompasses practices related to the use of noun doublets referring to persons, collective nouns, and various forms of linguistic neutralization. In written communication, this includes the use of keyboard symbols such as the underscore (_) and the slash (/), which serve as graphic markers of gender inclusivity. This group also includes initiatives such as the Jasnopis project, which promotes clarity, accessibility, and inclusivity in public and institutional communication. The second category includes the use of noun endings such as *-e* and *-u*, as well as the verbal inflectional particle *-u* employed as an alternative to gender-marked verb forms. These morphological strategies serve to neutralize grammatical gender and promote greater inclusivity in reference to individuals of diverse sexual and romantic orientations, *x-forms*, *xatives*, *dukaisms*, personatives. The third category comprises feminine noun forms and feminatives, which serve to linguistically represent and affirm women's presence and agency within public and professional discourse. The fourth category includes expressions that distance the description from the individual, favoring person-first formulations such as *a verbally diverse person* or *a person with neurodivergent experience*.

Keywords: inclusivity, feminism, neuroatypicality, non-heteronormativity, romantic orientation

WPROWADZENIE

Moim zamierzeniem badawczym jest opis egalitaryzmu komunikacyjnego, który coraz chętniej praktykują użytkownicy polszczyzny. Dokonam także komentarza

językoznawczego do opracowań naukowych, które są tej komunikacji poświęcone. W pewnym zakresie jest to opis uniwersalny, jeśli przyjąć uwagi ogólne o systemie języka fleksyjnego, jakim jest język polski. Są to też uwagi o współczesnych praktykach nominacyjnych społeczności narodowych, które inkluzywność uznają za wartość. Zadałam sobie przed przystąpieniem do pracy badawczej pytanie: w jaki sposób praktyki komunikacyjne we współczesnym języku polskim odzwierciedlają równościowe oraz tożsamościowe tendencje obecnego dyskursu publicznego.

W celu odpowiedzi na to pytanie dokonałam rekonesansu prac językoznawczych w tym zakresie (równość, tożsamość, inkluzywność) poprzedzonego własnym doświadczeniem akademickim, naukowym oraz obywatelskim. W wyniku tych dwu zabiegów w artykule poddane zostaną obserwacji cztery obszary tematyczne. W ich zakresie odbywają się praktyki językowe użytkowników polszczyzny. Obszary tematyczne, do których odnoszę się w artykule, to:

1. sposoby dostępności różnych adresatów do komunikacji instytucjonalnej;
2. sposoby mówienia i pisanie o osobach nieheteronormatywnych oraz ich doświadczeniach;
3. sposoby nazywania kobiet pełniących funkcje i role społeczne oraz wykonujących zawody;
4. sposoby mówienia i pisanie o osobach nieneuronormatywnych oraz o ich doświadczeniach.

UZGODNIENIA TEORETYCZNE

Określony przedmiot obserwacji sytuuję na tle kulturowo-społecznym. Można wszak przyjąć, że refleksja nad sposobami werbalizacji treści ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb odbiorcy (*first person language*) może przyjść dopiero w sprzyjających jej warunkach kulturowych oraz społecznych. Dokonało się to współcześnie na tle definitywnego zamknięcia ery kolonializmu (lata 70. ubiegłego wieku), potem autonomizacji terytoriów (Bałkany), uzyskiwania coraz większych swobód obywatelskich w zglobalizowanej części świata, wreszcie na tle postępującej demokratyzacji społeczeństw (partycypacja obywatelska), a co za tym idzie egalitaryzacji, czyli ruchów równościowych. W ślad za tymi faktami ideowymi, socjalnymi i kulturowymi postąpili także użytkownicy języka dostrzegający w nim narzędzie wyrażania własnej tożsamości, mówienia o niej innym, a także mówienia jednych do drugich. Rzecz współcześnie rozpoczął protest przeciw używaniu wyrazu *Murzyn* (Łaziński 2007) w języku polskim na oznaczenie osoby pochodzenia afrykańskiego na rzecz politycznie poprawnego *Afroamerykanina*.¹ Ale do tych przykładów, które

¹ W roku 2024 w polszczyźnie obraźliwe są nie tylko *Murzyn*, *czarny*, ale także *czarnuch*, *asfalt*, *brykiet*, *negatyw*. W artykule z roku 2002 Aneta Wysocka jako nominacje neutralne podawała *Afrykańczyk*, *Afrykaner*, *Afroamerykanin* (Wysocka 2002). W artykule Ohii-Nowak (2020) znajduje się omówienie zagadnienia związanego z nazywaniem w polszczyźnie Afroamerykanów oraz bogata literatura na ten temat.

dały początek współczesnej refleksji nad językiem niedyskryminującym, sięgać nie będę. Podaję początek tego namysłu i reakcji w praktykach językowych, ponieważ opracowanie języka niedyskryminującego jest jakby zwierciadlanym odbiciem języka równościowego. Supozycją dla praktyk języka niedyskryminującego jest ‘nazwij mnie w sposób neutralny, bym nie różnił się od większości’, zaś supozycją języka równościowego jest ‘nazwij mnie i mów do mnie z poszanowaniem mojej tożsamości, która jest odrębna od większości lub dominujących trendów’. W pierwszym przypadku są to ludzie innej rasy w społeczności dominującej na danym terytorium, w drugim przypadku to na przykład kobiety w świecie zdominowanym przez mężczyzn (zawody, funkcje, role, rodzaj rzeczowników itd.). Pomiędzy tymi przypadkami lokują się interesy innych społeczności. To osoby nieheteronormatywne, neuro-różnorodne czy osoby z doświadczeniem niepełnosprawności albo bezdomności. Grupy takie można wyodrębnić obecnie, ale wcale nie wiadomo, czy nie powstaną inne zbiorowości, które staną się dopiero świadome swoich potrzeb emocjonalnych oraz psychicznych. Jedno jest pewne. Powstawały i powstają w odpowiedzi na ustalone urządzenie świata: ograniczonego do dwu płci, przewidującego pewne zachowania społeczne jednostki, świata honorującego ludzi pracujących, zamieszkujących pod pewnym adresem, zdrowych fizycznie i psychicznie.

UZGODNIENIA TERMINOLOGICZNE

„Idea inkluzywności języka ma swoje źródło w etyce słowa rozumianej jako dobro w stosunkach międzyludzkich. Etyczna komunikacja oparta jest na empatii, szacunku do rozmówcy i życzliwości wobec niego, a także na dążności do porozumienia” (Kołodziejek 2022b, s. 5) – taki punkt widzenia znajdziemy w Poradniku: jak mówić i pisać o grupach narażonych na dyskryminację. Tak rozumianą ideę inkluzywności chciałabym w prowadzić do niniejszego artykułu. Aleksander Kiklewicz postawę taką określa jako „kooperacyjną”, zaś o interakcji tego typu pisze, że jest „przyjazna” (Kiklewicz 2023). Jeszcze inną perspektywę przyjęli autorzy poradnika wydanego przez Newsroom w roku 2023. Piszą w nim o egalitaryzmie społecznym, który ma swoje odwzorowanie w języku i można go codziennie wprowadzać w życie. Pogląd o współczesnej istotności egalitaryzmu komunikacyjnego ma szersze – ale też wymierne – tło w pracy członków Parlamentu Europejskiego (Jak Parlament....2024). Dotyczy to między innymi rekomendacji „dotyczących sporządzania i tłumaczenia <<publikacji i komunikatów Parlamentu>> ” (Tomaszewska – Jamka 2024, s. 35).

Jeszcze inną perspektywę stosuje w swoich pracach Anna Niepytalska-Osiecka, która określa zbiór takich zabiegów językowych jako „słownictwo wrażliwe”. Pisze, że „należy [je-IL] rozumieć jako wyrazy i ich połączenia dotyczące sfer wymagających ostrożności i specjalnego traktowania, ponieważ mają związek ze sprawami ważnymi dla określonych grup ludzkich” (Niepytalska-Osiecka 2024,

s. 115). Inną ścieżką nazewniczą podążają badacze francuskiego obszaru językowego. Dla komunikacji wrażliwej na osobę odnoszą liczne wyrażenia. „Dupuy (2020, s. 2) zauważa na przykład, że „terminy epicenowy, niebinarny i inkluzywny mogą być mylące, ponieważ często są błędnie używane zamiennie” (według Golda – Żywicka 2024, s. 135 tłum. IL). Tymczasem polscy romanisci Paweł Golda oraz Natalia Żywicka dowiedli analizą metalingwistyczną, że stosowane wyrażenia w odniesieniu do interesującej mnie w tym artykule tematyki można pogrupować na dwa rodzaje: znane refleksjom językoznawczym i bez metalingwistycznego zaplecza, por.

„Certains des termes analysés ont des étymologies ancrées dans des concepts linguistiques: ⟨L. épïcène⟩ renvoie à l'épïcénie, ⟨L. dégenré⟩ au genre, ⟨L. neutre⟩ au neutre, ⟨L. non binaire⟩ à la binarité des genres, ⟨L. démasculinisé⟩ au masculin. En revanche, certains n'ont pas de racines directes dans le langage métalinguistique, comme ⟨L. égalitaire⟩, ⟨L. non sexiste⟩, ⟨L. non discriminatoire⟩, ⟨L. inclusif⟩” (Golda – Żywicka 2024, s. 153).

W dalszej części artykułu zostają zaprezentowane wyniki obserwacji praktyk językowych współcześnie żyjących Polaków w zakresie komunikacji wrażliwej społecznie, komunikacji egalitarnej, włączającej, języka inkluzywnego (Walkiewicz 2022; Dyszak 2024; Kołodziejek 2022a, b; Niepytalska-Osiecka 2024) dokonywane w mowie i/lub piśmie. Podane grupy przykładów są przewidziane przez system języka polskiego, możliwe do zastosowania, wreszcie zalecane. W artykule nie podejmuję się analizy oraz syntezy, która ewaluje te trzy dyspozycje (zgodność z normą, użytkowość, wskazanie do stosowania).

KOMUNIKACJA INSTYTUCJONALNA Z POSZANOWANIEM ADRESATA

Komunikacja oficjalna w pierwszorzędnym kodowaniu oznacza język dokumentów, aktów, rozporządzeń czy ogłoszeń. Oznacza to ekspozycję na język w formie pisanej zadany do czytania. Cechami takiej komunikacji w języku polskim są depersonalizacja, wysoki poziom abstrakcyjności, składnia strony biernej dominująca nad stroną czynną, duży udział czasowników synsemantycznych, słownictwo specjalistyczne, formułiczność, imperatywność (Rutkowski 2015, s. 45 – 49). Każda modyfikacja wspomnianych eksponentów prowadzi według Aleksandra Kiklewicza do próby kooperacji z odbiorcą, w tej komunikacji najczęściej określanego jako *petent*. Kiklewicz uznaje stosowanie w komunikacji z urzędem *deminutywów* oraz *kolokwializmów* za *lojalizm* (Kiklewicz 2023, s. 76). Jako przykład podaje komunikat instrukcyjny wygłaszany przez kontrolującego bilety w środkach komunikacji publicznej, por.

Bileciki do kontroli, proszę!

Autor uznaje, że „używane w językach słowiańskich np. sufiksy deminutywne [...] wyrażają nie tylko mały rozmiar przedmiotu, lecz także — w niektórych sytuacjach — intencję nadawcy, aby zasygnalizować adresatowi przyjazny, wzajemny charakter interakcji” (Kiklewicz 2023, s. 297). Ten rodzaj zabiegu czyni komunikację instytucjonalną bardziej konciliacyjną. Inne z kolei zabiegi czynią z niej komunikację włączającą, kiedy w odniesieniu do osób nadawca próbuje zastosować zwroty obejmujące maksymalny zasięg adresatów. Paweł Golda oraz Natalia Żywicka piszą, że do technik włączających należą trzy techniki: dublet (*Panie i Panowie*), rzeczownik zbiorowy (*Państwo, Policja, społeczność*) albo neutralizacja (*osoby zgromadzone na sali*) (Golda – Żywicka 2024, s. 139). Sposobem na honorowanie różnorodności zbioru adresatów w komunikacji instytucjonalnej jest stosowanie w druku oraz komputeropisie ukośnika [/] lub znaku podłogi [⌋], które rozdzielają zakończenia wyrazów oznaczających żeńskich i męskich adresatów (Golda – Żywicka 2024, s. 138 – 139). Jak pisze Aleksandra Walkiewicz, zastosowanie tych form pozwala dopasować zakończenie wedle wyboru, wszakże „pozostają [one-IL] w ramach paradygmatu binarnego” (Walkiewicz 2022, s. 88). Tak postąpili autorzy poradnika *Jak pisać...* (Kostrzewa et al. (eds.) 2023), a innym przykładem jest strona internetowa Uniwersytetu Jagiellońskiego w odwołaniu do manifestu zielonej transformacji (Manifest UJ), por.

*REGULAMIN WEWNĘTRZNY RADY KLIMATYCZNEJ UNIWERSYTETU
JAGIELLOŃSKIEGO [...]*

1. Członkowie_kinie Rady biorą czynny udział w jej pracach, w szczególności uczestnicząc w jej posiedzeniach oraz spotkaniach grup roboczych. Członkowie_kinie Rady są zobowiązani_ne do zgłaszania Radzie tematów, z którymi zwrócili_ty się do nich przedstawiciele_lki społeczności akademickiej.

2. Członkowie_kinie wybierają spośród siebie koordynatora_kę Rady i jej zastępcę_czynię, która zastępuje jego_ją w przypadku, kiedy ten_ta nie może wypełniać swoich zadań, albo w zakresie wskazanym przez koordynatora_kę. Koordynator_ka i jej zastępca_czyni pełni swoją funkcję przez okres kadencji Rady.

Kolejnym przykładem egalitaryzmu jest wrażliwość na poziom zrozumiałości tekstu pisanego. Otóż w roku 2012 w polskiej przestrzeni akademickiej powstał projekt *Jasnopis*, którego zadaniem było zwiększenie dostępności (czyli zrozumienia) użytkowników języka do tekstów pisanych. Projekt cieszył się tak dużą popularnością i miał tak skuteczne metody, że w roku 2019 przyjął postać komercyjną. Zespół językoznawców i marketingowców stworzył stronę internetową z dostępem do aplikacji oraz poradników i narzędzi pod adresem <https://jasnopis.pl/prosty-jezyk/>. Autorzy informują między innymi, że

„Prosty język stanowi długo wyczekiwaną odpowiedź na [...] wyzwania. Wpisuje się [...] w szeroki kontekst polityki dostępności – równania szans w dostępie do

usług i informacji.[...] Standardy języka łatwego do czytania i rozumienia są opracowywane przez takie organizacje jak Inclusion Europe” (*Jasnopis*).

Zespół pracuje naukowo na tyle skutecznie, by 29 października 2024 roku udostępnić polską wersję *plain language* w postaci standardów prostego języka. Z pomocą tego czterostronicowego poradnika każdy użytkownik polszczyzny może bezpłatnie i z powodzeniem uprościć tekst przez siebie napisany, aby zapewnić swojemu adresatowi skuteczny odbiór (*Ustandaryzowane zasady prostego języka* <https://jasnopis.pl/prosty-jezyk/>)

Uproszczenie dotyczy słownictwa, składni i stylu przy zachowaniu funkcjonalności takich tekstów, jak na przykład ogłoszenia, monity, rozporządzenia, uchwały, opisy ofert. Jak widać z podanych przykładów, twórcami takich tekstów bardzo często są podmioty instytucjonalne. To im zaleca się i umożliwia tworzenie tekstów dostępnych z poszanowaniem potrzeby i chęci zrozumienia tekstu przez adresata. Ten rodzaj praktyk społecznych i symbolicznych uznają za wyraz włączania do dyskursu publicznego jak największej liczby osób. Są one użytkownikami języka, nie zawsze jak dotąd mogli zrozumieć oficjalne teksty pisane, skierowane wszakże do nich samych.

KOMUNIKACJA Z POSZANOWANIEM ORIENTACJI SEKSUALNEJ I ROMANTYCZNEJ

Współcześnie w polskim dyskursie publicznym społeczność o innej – niż powszechnie dotąd przyjęta orientacji seksualnej i romantycznej – określa się internacjonalnym akronimem „LGBTQIAP+” (lesbijka, gej, osoba biseksualna, transpłciowa, queer, interpłciowa, aseksualna, panseksualna). Osoby, które można objąć tym skrótem, stanowią w Polsce 5 procent społeczeństwa, to znaczy jest ich około 2 miliony (Dalia Research za: Kostrzewa et al. (eds.) 2023, s. 40). Na ich rzecz działa ponad 60 organizacji pozarządowych (stowarzyszeń i fundacji) i grup nieformalnych. Jedną z nich – organizacja Lambda – przygotowuje regularnie (2020–2023) poradnik, jak rozmawiać z tymi społecznościami oraz jak pisać o nich. Podaje się w nim informacje zarówno ogólne, jak i szczegółowe. Do pierwszych należą spostrzeżenia, że lepiej wobec tożsamości, która przysługuje tym osobom, mówić *transpłciowość*, *homoseksualność*, *niebinarność* (Kostrzewa et al. (eds.) 2023, s. 12) niż *transseksualizm*, *homoseksualizm*, *niebinaryzm*. Podobnie ogólne są zalecenia, by używać peryfraz, które tradycyjnie mają dyspozycję eufemizacji: *orientacja seksualna*, *romantyczna*, *małżeństwo osób tej samej płci* (Kostrzewa et al. (eds.) 2023, s. 13). Z kolei przymiotniki neutralnie opisujące tę społeczność lub jej członków to: *bezpestkow_*, *nieheteronormatywn_*, *niecisłciow_*.

Do szczegółowych zaleceń należą sposoby pisania o sobie członków społeczności niebinarnych. Są to osoby, które nie identyfikują się ani z płcią męską, ani z płcią żeńską lub identyfikują się z każdą z tych płci czy też odczuwają zmienną tożsamość

płciową albo nie przypisują sobie żadnej ze znanych płci. Autorzy poradnika uznają tę tożsamość za „równorzędną (i równoprawną) postać zróżnicowania tożsamości płciowej” (Kostrzewa et al. (eds.) 2023, s. 18). Zabiegi słowotwórcze polegają na użyciu:

rzeczowników z końcówką *-e*, por. *aktywiszcz(e)* (obok żeńskiej postaci *aktywistka*, męskiej *aktywista*), *studeńc(e)* (obok żeńskiej postaci *studentka*, męskiej *student*);

rzeczowników i zaimków z końcówkami *-u*, por. *astronautu*, *studentu*, *radnu*, *onu* (obok *astronauta*, *astronautka*, *student*, *studentka*, *radny*, *radna*, *on*, *ona*);

czasownikowych form czasu przeszłego czasowników z neutralną końcówką *-u*: *zrobiłum*, *przyszłuś*, *śmiałyście się*).

Efekty wymienionych trzech strategii noszą nazwę: *neutratywów*, a te, które aktywują końcówki *-u* – *dukaizmów/ dukatywów* (Kostrzewa et al. (eds.) 2023, s. 23; Tambor).²

Innym sposobem włączania w język tych społeczności jest rezygnacja z rzeczowników na korzyść wyrażenia poprzedzonego hiperonimem *osoba*. W efekcie *student*, *kierowniczka*, *mistrzyni*, *lekarz* przyjmują postać równoległą: *osoba studiująca*, *osoba kierująca*, *osoba mistrzowska*, *osoba lekarska* (Kostrzewa et al. (eds.) 2023, s. 23; Biłas-Pleszak et al. (eds.), 2023). Te formy noszą nazwę *osobatywów*.

Wyjściem odmiennym, które sprawdza się w komunikacji pisanej, są *iksatywy*, czyli używanie znaków zastępujących, jak *x* * lub *_* (tzw. podłogi), np. *onx*, *on** czy *on_*. Formy te są przydatne w piśmie, ale trudne do wymówienia (Golda – Żywicka 2024; Kostrzewa et al. (eds.) 2023).

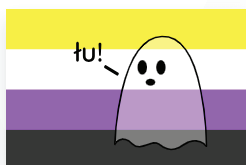
Wskazane wyżej praktyki ilustrują poniższe obrazki z podpisem ze strony internetowej społeczności (fot. 1).

Neutratywy i rodzaj neutralny

Ze względu na końcówki „-tóm”, „-toś” i „-to”, flaga rodzaju neutralnego i neutratywów przedstawia łosia z łozem.

Dukatywy i dukaizmy

Ze względu na końcówki „-túm”, „-tuś” i „-tu”, flaga dukaizmów i dukatywów przedstawia duszka krzyczącego „tu!”.

Iksatywy

<https://zaimki.pl/> dostęp 25.01.2025.

Autorzy strony umieścili na niej *Manifest Niebinarnej Polszczyzny*, który praktykują we wpisach, artykułach oraz poradnikach. W trosce o propagowanie swoich

² Dukaizmy jako eponim powstały od nazwiska autora powieści, który po raz pierwszy zastosował tę technikę w języku literackim (Dukaj 2018).

propozycji w symbiozie z kulturą wizualną społeczność rozpowszechnia wiedzę o formach neutralnych oraz ich stosowaniu w mediach digitalnych (za pomocą strony internetowej oraz blogów) a ponadto w społecznościach platform medialnych (Instagram, Facebook, X). Działania także mają symbiotyczny charakter, ponieważ do opowieści werbalnych o swoich praktykach, społeczność aktywistów dołącza także etykiety obrazkowe, w postaci załączonych obrazków (fot.1) w najnowszych wersjach z 2025 roku. Są to flagi queerowe promujące i wspierające kolejno używanie rodzaju neutralnego, wersji gramatycznej rodzaju neutralnego z wykorzystaniem głoski -u-, wreszcie z wykorzystaniem literki -x- w miejscach na rodzaj gramatyczny polskich form fleksyjnych, *przyszł-o-ś/przyszł-u-ś/przyszł-x-ś* (por. *Byłom, byłość...* 2003).

Działalność społeczna jest tylko jedną z możliwości propagowania komunikacji włączającej. Od kilku lat aktywnie udzielają się instytucje oraz językoznawcy. W sprawie neutratywów oraz feminatywów trzykrotnie zabierała już głos Rada Języka Polskiego, która publicznie informuje użytkowników polszczyzny o swojej opinii w odniesieniu do modnych, popularnych, uznanych za wartość przez określone kolektywy zmian językowych (2003, 2012, 2019). Z kolei gremia naukowe publikują na użytek swoich społeczności akademickich albo dla szeroko pojętego środowiska uczelnianego w Polsce poradniki, w których zawarte są propozycje nominacji osób wraz z motywacją dla kultury inkluzywnej oraz dla samych form nazywających (Chmura-Rutkowska – Szpyra-Kozłowska 2023; Kostrzewa et al. 2023; Kołodziejek 2022b; Biłas-Pleszak et al. (eds.) 2023; Tambor). Wreszcie także językoznawcy wzięli na warsztat badawczy nowe nominacje w polszczyźnie i dokonują ich omówienia (Tomaszewska – Jamka 2024; Walkiewicz 2022), poszukują źródeł, dowodzą poprawności systemowej (Kołodziejek 2022a; Dyszak 2024; Żmigrodzki 2021).

KOMUNIKACJA Z POSZANOWANIEM ŻEŃSKOŚCI

Prace poświęcone kategorii żeńskości w polszczyźnie w ujęciu systemowym, leksykalnym oraz uzualnym publikowane były od lat kilkudziesięciu (Karwatowska – Szpyra-Kozłowska 2005; Łaziński 2006; Nowosad-Bakalarczyk 2009; Małocha-Krupa 2018; Szpyra-Kozłowska 2021, 2023a, b). Jaką ścieżkę nazewniczą przeszła kategoria *nazwy żeńska*, by przyjąć dzisiaj postać *feminatywu* pokazuje Ewa Woźniak (2024). Do I wojny światowej tworzenie żeńskich form zawodów i nazwisk było w polszczyźnie normą, odwrócenie zaś tego trendu nastąpiło w połowie wieku XX (Grochowska – Wierzbicka 2015, s. 45). W polszczyźnie można przyjąć ogólnie, że „Feminizacja polega na tworzeniu feminatywów, czyli rzeczowników, które nazywają kobietę i mają morfologiczny znacznik żeńskości” (Krysiak – Małocha-Krupa 2020, s. 230). W szczegółach badacze przyjmują dwojakie rozwiązania. Liderka badań nad sposobem wyrażania żeńskości w polszczyźnie – Jolanta Szpyra-Kozłowska – do feminatywów zalicza derywaty słowotwórcze od form męskich,

wyrazy z odmiennym rodzajem gramatycznym i semantycznym, wyrażenia i peryfrazy, odpowiednio *lekarka*, *babsztyl*, *Królewna Śnieżka*, *babcia klozetowa* (Szpyra-Kozłowska 2021, s. 51). Jest to zatem perspektywa bardziej semantyczna niż gramatyczna. Inne rozwiązanie przyjmuje Patrycja Krysiak. Obywa się ona bez określenia *feminatyw* na korzyść nazwy *żeńskiej*, z wyraźną perspektywą gramatyczną:

„Nazwy żeńskie to rzeczowniki o bezdyskusyjnie żeńskim rodzaju gramatycznym, desygnujące wyłącznie kobiety, niederywowane (jak np. matka, córka, lesbijka), derywowane od podstaw słowotwórczych męskoosobowych za pomocą sufiksów lub formantu paradygmatycznego (lekarka, zwyciężczyni, handlarka, przewodnicząca) oraz formacje niewywodzące się słowotwórczo od podstaw męskoosobowych (przedszkolanka, sufrażystka)” (Krysiak – Małocha-Krupa 2020, s. 114).

Przyjmowana jest również perspektywa słowotwórcza, która w klasę feminatywów włącza „potoczne nazwy czynności związane z wykonywaniem zawodu, np. dziennikarka, trenerka, fryzjerka, reporterka, spikerka, żołnierka. Znaczenie innych pokrywa się ze znaczeniem nazw przedmiotów, np. pilotka (=czapka), konduktorka (=torebka), kominiarka (=czapka), lub pomieszczeń, np. reżyserka, spikerka, kontrolerka” (Grochowska – Wierzbicka, 2015, s. 52).

Nad feminatywami w sposób akademicki, naukowy a zarazem instytucjonalny (permanentny) od roku 2010 pracuje zespół pod nazwą Pracownia Badań nad Słowotwórstwem Nazw Żeńskich (Krysiak – Małocha-Krupa 2020, s. 130). Owocem pracy tego kolektywu jest *Słownik nazw żeńskich polszczyzny* (Małocha-Krupa (ed.) 2015). Autorzy badania postaw społecznych wobec stereotypów płciowych, które zostało przygotowane w 2022 roku na zlecenie banku BNP Paribas, napisali:

„Kluczowym czynnikiem przewidującym otwartość na feminatywy jest otwartość w ogóle. Im bardziej stereotypowo i sztywno postrzegamy role płciowe i przypisane im zadania, tym trudniej nam pogodzić się ze zmianami – również tymi, które pojawiają się w warstwie językowej. Język zmienia postawy, ale i postawy wpływają na język” (*Jak język...* 2022).

Badanie pozwoliło uwiarygodnić przypuszczenia o dużej roli stereotypów u dorosłych oraz dużej roli obrazów w rozwoju dzieci (248 badanych w wieku od 9 do 13 lat):

„Neutralna instrukcja sprawiała, że udział kobiet na rysunkach dzieci wzrastał dwuipółkrotnie.[...] zmiana języka i sposobu, w jaki mówimy o przedstawicielach określonych zawodów, zmienia dziecięce postrzeganie – gwałtownie i istotnie rośnie akceptacja faktu, że w danej profesji może również spełniać się kobieta” (*Jak język...* 2022).

Wśród dorosłej części badanych udało się sprawdzić skojarzenia i stereotypy przypisywane kobietom i mężczyznom wykonującym różne zawody. W wyniku badania ustalono, że „niemal 40% dorosłych Polaków uczestniczących w badaniu ilość

ciowym przejawia przynajmniej umiarkowany entuzjazm wobec feminatywów. Częściej widać go wśród kobiet” (Jak język... 2022). Interesujące są przytoczone wyniki badania w ramach społecznej odpowiedzialności biznesu w zestawieniu z opracowaniem naukowym polskiej liderki badań nad feminatywami Szpyry-Kozłowskiej. Potwierdza ona w jednym z ostatnich artykułów, że „inkluzywność form androcentrycznych jest jedynie pozorna, ponieważ tworzą one w naszym umyśle przede wszystkim mentalne wyobrażenie mężczyzn, co przekłada się następnie na ich męską egzemplifikację w języku” (Szpyra-Kozłowska 2024, s. 18).

Przytoczyłam dane z badania, ponieważ daje ono wymierny wyraz temu, czym od początku XXI wieku z entuzjazmem zajmują się językoznawcy. Ich badania są odpowiedzią na wzrastającą aktywność społeczną kobiet, widoczną w Europie oraz poza nią, w sporcie i kulturze medialnej, w zarządzaniu i regulacjach prawnych. Niech za przykład posłużą odpowiednio demonstracje czarnych parasolek w Polsce, ruchy JaTeż (ang. MeToo) w USA, wyrównanie nagród dla kobiet i mężczyzn w Wielkich Szlemach tenisowych, zatrudnianie mężczyzn i kobiet w roli ekspertów, publicystów, komentatorów, prezenterów zwłaszcza w telewizji, zwiększony udział kobiet w zarządach firm i departamentów państwowych, uregulowanie stawek dla stanowisk a nie dla płci. Wszystkie te zabiegi można objąć kategorią egalitaryzmu społecznego i kulturowego.

Warto jeszcze dodać, że w perspektywie komunikacji wrażliwej w polskim dyskursie parlamentarnym zaobserwowano dwie strategie: feminizacji oraz neutralizacji. Do feminizacji badacze zaliczyli uzgadnianie rodzaju gramatycznego z rodzajem naturalnym w odniesieniu do konkretnej kobiety lub grupy kobiet, stosowanie form podwójnych w bezpośrednich zwrotach grzecznościowych (*posłanki i posłowie*). Do neutralizacji zaś: używanie określeń bez wyznacznika płci w odniesieniu do grup mieszanych lub osoby, której płci nie znamy; stosowanie nazw organów zgodnie z ich zapisem w prawie, tj. w formie męskiej (Tomaszewska – Jamka 2024, s. 35 – 36).

KOMUNIKACJA Z POSZANOWANIEM NEUROATYPOWOŚCI

Do języka polskiego weszły określenia, które uwzględniają mówienie i pisanie o osobach z rozpoznanymi stanami zdrowia określanymi jako dysleksja, ADHD, dyspraksja, spektrum autyzmu, zespół Tourette’a, mizofonia, jękanie, gielkot czy zespół Aspergera. Z nazywaniem wspomnianych syndromów lub stanów psychicznych zmagają się nie tylko użytkownicy polszczyzny, ale także leksykografowie, których zadaniem jest odwzorować słownictwo danego czasu (Żmigrodzki 2021, s. 115). Ostatnio pojawiły się rzeczowniki abstrakcyjne i derywowane od nich przymiotniki, które zbiorczo określają te jednostki: *neuroatypowość*, *neuroatypowy* oraz *nieneuroatypowość*, *nieneuroatypowy*. Czasami istnieje potrzeba indywidualizacji opisu, którą dotąd w polszczyźnie obsługiwały rzeczowniki derywowane od nazwy stanu: *auty-*

sta, autystyk, autyk, autystka, dyslektyk, dyslektyczka, aspergerowiec, aspi, asperger, aspergerka, mizofonik, mizofoniczka. Jak pisze jedna z badaczek tej grupy słownictwa, „słowa [te – IL) zamykają człowieka w ograniczonym formacie, uwypuklając jedną tylko cechę – zaburzenie funkcjonowania układu nerwowego, pomijają zaś całe bogactwo innych cech składających się na ludzką osobowość i tożsamość” (Niepytalska-Osiecka 2024, s. 116). Alternatywnym sposobem nazywania są wyrażenia przypominające mechanizm eufemizacji (osobatywy): *osoba w spektrum, osoba neuroróżnorodna, osoba nieneurotypowa, osoba neuroatypowa, osoba autystyczna, dziecko autystyczne*. W odniesieniu do sytuacji człowieka, które stały się jego niechcianym udziałem w ciągu życia, powstają wyrażenia, które podobnie stanowią ciąg ze wzrastającym stopniem wrażliwości społecznej i językowej. A zatem najpierw w polszczyźnie *osoba niepełnosprawna, bezrobotna, osoba werbalnie neuroróżnorodna* następnie substantywizujący rzeczownik *niepełnosprawna, bezrobotna*, wreszcie rezygnacja z przymiotnika z akcentem na abstrakcyjny rzeczownik, który oddala stan od podmiotu *osoba z doświadczeniem niepełnosprawności, osoba z doświadczeniem bezrobocia* i analogicznie: *osoba z doświadczeniem uzależnienia, osoba z doświadczeniem bezdomności* albo *osoba z werbalną neuroróżnorodnością*.

Jesienią 2023 roku miała swój początek w Polsce kampania „Jestem neuroróżnorodn_ą”. Cele fundacji JiM oraz Ministerstwa Rozwoju i Technologii (MRiT) spotkały się w sprawie lepszych warunków funkcjonowania osób nieneurotypowych (JiM; MRiT). W związku z tym fundacja przygotowała i opracowała poradnik edukacyjny a ministerstwo daje mu większy zasięg i umacnia tam zamieszczone rady swoją oficjalną pozycją. Departament o takim charakterze wspiera tym sposobem równocześnie osoby neuroatypowe w poruszaniu się na rynku pracy. Istnieją dowody na to, że język używany w stosunku do kolektywów, które mają cechy wykraczające poza powszechnie przyjęty przez społeczeństwo standard, wpływa zarówno na ich samopoczucie w grupie etnicznej, regionalnej, lokalnej, wreszcie towarzyskiej, jak i samoocenę (Sadowska 2021, s. 62).

ZAKOŃCZENIE

Omówione w artykule grupy mieszczą się w granicach zjawisk społeczno-kulturowych, których rozwinięte społeczeństwa demokratyczne potrzebują a nawet pożądamy w celu wydobywania i uszanowania różnorodności ludzi. Praktyki dotyczące uproszczenia tekstów instytucjonalnych – w szczególności administracyjnych form kontaktu pisanego – należą do szerokiej kategorii wspierania *plain language*. Praktyki, które skracają dystans między rozmówcami w oficjalnych kontaktach, realizują egalitaryzm społeczeństwa obywatelskiego. Sposoby nazywania kobiet w przestrzeni publicznej dla podkreślenia ich obecności w zmaskulinizowanych społeczeństwach są efektem także feminizacji gospodarczej, ekonomicznej (*glass ceiling*). Sposoby mówienia i pisanie o osobach z doświadczeniem niepełnosprawności, osób

nieheteronormatywnych oraz neuroatypowych są odzwierciedleniem szacunku większości dla sprawności oraz tożsamości mniejszości. Zakończę spostrzeżeniem, które ma charakter uniwersalny, bo dotyczy komunikacji medialnej i praktyk ponadnarodowych.

Współcześni nadawcy instytucjonalni a zwłaszcza prosumenci mediów ekranowych wykorzystują do ekspozycji swoich treści wszystkie kody, które wypracowała kultura. Dzisiejsze media to bowiem synergia kultury alfanumerycznej z wideosferą (Kiklewicz 2023, s. 278). Język werbalny w przekazie medialnym funkcjonuje w związku z dźwiękiem, widoczny jest na ekranie lub jakimś wyodrębnionym tle, często jest zdublowany jako mówiony i zapisany na ekranie. Na ruchomym banerze tekst jest nawet zapisany kilka razy. Język werbalny pozostaje samodzielny w audio-deskrypcji dla niedowidzących albo przybiera postać języka migowego dla słabo słyszących. We wszystkich wskazanych przypadkach praktyki nadawców włączają kolejnych odbiorców, czyli mają status strategii równościowych, wrażliwych społecznie. Warto dodać, że oprócz dostrzeżonej przeze mnie cechy włączania społecznego praktyki takie są skuteczne marketingowo, bo więcej znaków i dostępności oznacza większą liczbę odbiorców. A za tymi liczbami podążają wymiennie wysokie zyski.

Bibliografia

BIŁAS-PLESZAK, Ewa – MACIOŁEK, Marcin – SUJKOWSKA-SOBISZ, Katarzyna – PUCHAŁA, Jaśmina – TAMBOR, Jolanta – WĄSIŃSKA, Kinga (eds.) (2023): *Inkluzywny narzędziownik stanowisk, funkcji i zawodów w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach (słownik fleksyjno-słotwórczy)*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

CHMURA-RUTKOWSKA, Iwona – SZPYRA-KOZŁOWSKA, Jolanta (2023): *(Nie) równość płci w języku. Poradnik dla nauczycielek i nauczycieli*. Warszawa: Warszawskie Centrum Innowacji i Szkoleń, Urząd m. st. Warszawy.

DUKAJ, Jacek (2018): *Perfekcyjna niedoskonałość*. Warszawa: Wydawnictwo Literackie.

DUPUY, Aleksandra (2020): L'écriture inclusive : la définir pour mieux la comprendre, In: *Correspondance*. Dostęp: <https://correspo.ccdmd.qc.ca/document/lecriture-inclusive-la-definir-pour-mieux-la-comprendre/> [cyt. 20.04.2024].

DYSZAK, Andrzej S. (2024): Formy męsko- i żeńskoosobowe a niebinarni użytkownicy polszczyzny. U źródeł nowych zjawisk leksykalno-gramatycznych we współczesnym języku polskim. In: *Język Polski*, t. 104, nr. 1, s. 32 – 47. <https://doi.org/10.31286/Jp.00965>.

GOLDA, Paweł – ŻYWICKA, Natalia (2024): Inclusivité linguistique : une quête de clarté et de précision conceptuelle. In: *Studia Linguistica*, rocz. XLIII, s. 133 – 157 <https://doi.org/10.19195/0137-1169.43.8>.

GROCHOWSKA, Marta – WIERZBICKA, Agnieszka (2015): Produktywne typy słotwórcze nazw żeńskich we współczesnej polszczyźnie. In: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica*, nr. 49, s. 45 – 55.

KARWATOWSKA, Małgorzata – SZPYRA-KOZŁOWSKA, Jolanta (2005): *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

KIKLEWICZ, Aleksander (2023): *Estetyka a pragmatyka: estetyczne akty mowy*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

KOŁODZIEJEK, Ewa (2022a): Normatywne aspekty komunikacji inkluzywnej. In: *Studia Językoznawcze*, nr. 21, s. 23 – 34.

KRYSIĄK, Patrycja (2020): *Nazwy żeńskie we współczesnej leksykografii polskiej i francuskiej*. Wrocław: Atut.

KRYSIĄK, Patrycja – MAŁOCHA-KRUPA, Agnieszka (2020): Feminatywum, feminatyw, nazwa żeńska, żeńska końcówka – problemy terminologiczne. In: *Oblicza Komunikacji*, t. 12, s. 229 – 238.

ŁAZIŃSKI, Marek (2006): *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asy-metria rodzajowo-płciowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

ŁAZIŃSKI, Marek (2007): Does Polish Murzyn Mean ‘Negro’? Negative Connotations of Nouns Identifying Groups. In: B. Brehmer – V. Ždanova – R. Zimny (eds.): *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik. POLYSLAV*. München: Sagner, t. 10, s. 71 – 77.

MAŁOCHA-KRUPA, Agnieszka (ed.) (2015): *Słownik nazw żeńskich polszczyzny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

MAŁOCHA-KRUPA, Agnieszka (2018): *Feminatywum w uwikłaniach językowo-kulturowych*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut.

NIEPYTAŁSKA-OSIECKA, Anna (2024): Neuroróżnorodność z perspektywy języka inkluzywnego. In: *Język Polski*, t. 104, nr. 3, s. 115 – 128. <https://doi.org/10.31286/JP.00974>.

NOWOSAD-BAKALARCZYK, Marta (2009): *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

OHIA-NOWAK, Amaka Margaret (2020): Słowo „Murzyn” jako perlokucyjny akt mowy. In: *Przegląd Kulturoznawczy*, t. 3, s. 195 – 212.

RUTKOWSKI, Mariusz (2015): *Rozmowa urzędowa. Analiza konwersacyjno-dyskursywna*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

SADOWSKA, Elżbieta (2021): Osoba z ASD, osoba ze spektrum, autystyk, osoba autystyczna czy osoba z autyzmem? Współczesne tendencje w nazewnictwie osób z ASD. In: *Poradnik Językowy*, z. 6, s. 52 – 64.

SZPYRA-KOZŁOWSKA, Jolanta (2021): *Nianiek, ministra i japonki. Eseje o języku i płci*. Kraków: Universitas.

SZPYRA-KOZŁOWSKA, Jolanta (2023a): Jakiej płci są Polak Kowalski i jego kole-dzy? O mało znanych aspektach generyczności rzeczowników męskoosobowych. In: *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, nr. 35, s. 217 – 236.

SZPYRA-KOZŁOWSKA, Jolanta (2023b): Pielęgniarka ery cyfrowej. Feminatywy w funkcji generycznej. In: *Język Polski*, CIII, z. 1, s. 71 – 85.

SZPYRA-KOZŁOWSKA, Jolanta (2024): Człowiek, polityk, podatnik. Czy generyczne maskulinum ma charakter w pełni inkluzywny? In: *Język Polski*, t. 104, nr. 1, s. 17 – 31. <https://doi.org/10.31286/JP.00623>.

TOMASZEWSKA, Aleksandra – JAMKA, Anna (2024): Język wrażliwy na płeć w sejmie i senacie: badanie korpusowe strategii feminizacji i neutralizacji w polskim dyskursie parlamentarnym. In: *Język Polski*, t. 104, nr. 4, s. 35 – 48. <https://doi.org/10.31286/JP.00995>.

WALKIEWICZ, Aleksandra (2022): Językowe wykładniki niebinarności płci w polszczyźnie. Część 1: Wprowadzenie do problematyki i próba systematyzacji. In: *Prace Językoznawcze*, XXIV, z. 1, s. 85 – 100.

WOŹNIAK, Ewa (2024): Od nazwy żeńskiej do feminatywum. Z dziejów kategorii słowotwórczej i jej nazewnictwa. In: *Poradnik Językowy*, z. 8, s. 87 – 100.

WYSOCKA, Aneta (2002): Językowy obraz Afrykanina. In: *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, t. 14, s. 175 – 196.

ŻMIGRODZKI, Piotr (2021): Przemiany społeczne i cywilizacyjne a problemy definiowania w słowniku językowym. Na wybranych przykładach z Wielkiego słownika języka polskiego PAN. In: E. Horyń – E. Młynarczyk (eds.): *Dialog z Tradycją*. T. 9. *Językowe świadectwo przemian społecznych i kulturowych*. Kraków: Collegium Columbinum, s. 425–439.

Netografia

Byłom, byłoś. Rada Języka Polskiego, 2023. Dostęp: <https://rjp.pan.pl/porady-jezykowe-main/317-byom-byo> [cyt. 13.11.2023].

Jak język kształtuje rzeczywistość? Raport z badania ilościowego na temat feminatywów 2022. Dostęp: <https://tiny.pl/mz-4hdq5> [cyt. 5.12.2025].

Jak Parlament Europejski walczy o równość płci w UE? 2024. Dostęp: https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2019/8/story/20190712STO56961/20190712STO56961_pl.pdf; <https://www.europarl.europa.eu/gender-equality-week/pl/programme/> [cyt. 12.01.2025].

Jasnopis. Dostęp: <https://jasnopis.pl/prosty-jezyk/> [cyt. 5.12.2025].

JiM: *Jestem neuroróżnorodn*_. Dostęp: <https://jim.org/jak-mowic-o-osobach-w-spektrum-autyzmu/> [cyt. 12.01.2025].

KOŁODZIEJEK, Ewa (2022b): *Komunikacja inkluzywna. Odpowiedzialność za słowo, Poradnik: jak mówić i pisać o grupach narażonych na dyskryminację*, cz. 2, s. 4 – 12. Dostęp: <https://etykajezyka.pl/wp-content/uploads/2022/01/ETYKA-JEZYKA-Poradnik-FH-WYDANIE-2.pdf> [cyt. 12.01.2025].

KOSTRZEWA, Yga – DZIERŻANOWSKI, Marcin – MIECZNIKOWSKI, Grzegorz – ROGASKA, Karolina (eds.) (2023): *Jak pisać i mówić o osobach LGBTQIAP+*. *Poradnik*. Warszawa: Newsroom. Dostęp: <https://jakmowicolgbt.pl/> [cyt. 5.12.2025].

Manifest UJ. Uniwersytet Jagielloński. Dostęp: https://klimat.uj.edu.pl/pl_PL/regulamin-rady-klimatycznej-uj [cyt. 12.01.2025].

MRiT: *Ruszyła kampania „Jestem neuroróżnorodn*__”. Dostęp: <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/ruszyła-kampania-jestem-neuroroznorodn> [cyt. 12.01.2025].

Stanowisko Rady Języka Polskiego w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów. Rada Języka Polskiego przy Prezydium PAN, 2012. Dostęp: <https://rjp.pan.pl/?view=article&id=1359:stanowisko-rady-jzyka-polskiego-w-sprawie-eskich-form-nazw-zawodow-i-tytuow&catid=109> [cyt. 27.12. 2023].

Stanowisko Rady Języka Polskiego przy prezydium PAN w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów. Rada Języka Polskiego przy Prezydium PAN, 2019. Dostęp: https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1861:stanowisko-rjp-w-sprawie-zenskich-form--nazw-zawodow-i-tytulow [cyt. 12.01.2025].

TAMBOR, Jolanta: *Feminatywy, maskulinytywy, osobatywy, neutratywy, dukatywy. Kim jestem? O kim mówię? Do kogo mówię? Polska Półka Filmowa.* Dostęp: <https://www.youtube.com/watch?v=EEBPHfvxE-0> [cyt. 12.01.2025].

INKLUZÍVNA PERSUÁZIA¹

ALENA BOHUNICKÁ

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

BOHUNICKÁ, Alena: Inclusive persuasion. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 585–599.

Abstract: The present paper aims to develop the theoretical concept of inclusive persuasion. A fruitful moment for reflection on inclusivity in persuasion is the acknowledgement that a difference of opinion—and the accompanying psychological moment of resistance on the recipient's side—is an inherent component of persuasive activity. In the present paper, further anti-inclusive factors in persuasion are identified (situation, social hierarchy, ego and personality orientation of the interactants, etc.) that can be, to a certain extent, neutralised through the adoption of an inclusive persuasive style. The present paper draws upon psychological accounts of persuasion (Grác 1985; Rosenberg 2019) to posit the notion that legitimate persuasion is an interaction in which both the persuader and the persuadee manifest and actively assert their agency, in accordance with the principle of participant involvement. The objective of the present paper is twofold: firstly, to provide a linguistic account of inclusive persuasion and, secondly, to demonstrate selected linguistic and communicative acts that contribute to the inclusive stylization of persuasive interaction. Furthermore, we interpret inclusive persuasion, in accordance with F. Miko's (1982) framework, as a form of value-based communication, and address the following questions: What are the factors that contribute to the value conveyed through persuasive communication? What values guide the communicative behaviour of participants in inclusive persuasive interactions? How do participants exert value-based influence on one another through persuasive communication?

Keywords: inclusive persuasion, inclusive style, anti-inclusive factors in persuasion, value-based communication

1. ÚVOD

Príspevok reaguje na fakt, že v súčasnom verejnom diskurze na rôznych úrovniach silnie deklaratívna požiadavka po uplatňovaní princípov inkluzívnosti, empatie a rešpektu v sociálnej interakcii, čo zároveň otvára otázku možností a limitov ich uplatnenia. Tento silnejúci dopyt po inkluzívnosti je podporovaný vládnymi doku-

¹ Táto publikácia vychádza s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0275 *Inkluzívna štylistika* a rovnako s podporou Vedeckej grantovej agentúry MŠVVaŠ SR v rámci projektu VEGA 1/0221/24 *Kultúra jazykovej a komunikačnej prezentácie toposov*.

mentmi,² ale aj rôznymi príručkami³ či akademickými odporúčaniami⁴, v ktorých sa proponuje ako žiaduca taká komunikácia, ktorá využíva jazyk s atribútmi *rešpektujúci, citlivý, akceptujúci* či *inkluzívny*. Tieto prívlastky vystupujú ako štylistické kvalifikátory v intuitívnej štylistike používateľov, ba niektoré sa terminologizujú a tvoria pojmový aparát pri odbornom výklade štýlu (porov. koncepciu inkluzívnej štylistiky v podaní Dolník 2025, Orgoňová 2023, Horváth 2025, Kazharnovich 2025). Treba podotknúť, že idea inkluzívneho štýlu v komunikácii bola prítomná (hoci nebola rozvinutá) v slovenskej štylistike už pred polstoročím, najpregnantnejšie vo výrazovej štylistike F. Mika v podobe výrazovej kategórie *konformnosť* výrazu (Miko 1972, s. 6). Tá konceptualizovala výraz „seberovnosti“ v štýle hovoriaceho vzhľadom na príjemcu, a to „v ľudskom aj spoločenskom aspekte“ (ibid.).

Spomedzi atribútov reflektujúcich inkluzivizačné tendencie v komunikácii sa stal vo verejnom diskurze emblémovým kvalifikátor *rešpektujúci*⁵, ktorý odkazuje na spôsob komunikácie založenej na ohľaduplnosti k druhej osobe, jej pocitom, potrebám a prániam.⁶ Komunikácia s využitím rešpektujúceho jazyka je spôsobom komunikácie, pri ktorom sa prihliada na predstavu komunikačného partnera o tom, ako by sa s ním malo zaobchádzať; v popredí je jeho individualia, identita a dôstojnosť. V komunikácii sa má rešpektovať taký spôsob prezentácie, ktorý sám preferuje, prípadne také používanie jazyka, ktoré je v súlade so spôsobom jeho sebvýjadrenia. Na ilustráciu porovnajme novšie pomenovania ako *dúhové páry*, *dúhová komunita*, ktoré sa uvádzajú ako ohľadupľnejšie náprotivky k starším pomenovaniam (Chrastová 2023, s. 60 – 73); inde si všimnime odporúčanie z akademickej príručky pre pedagógov používať vo vzťahu k študentom zámená, ktoré sami preferujú.⁷ Sémantizácia štruktúry *rešpektujúci jazyk* sa vyvinula tak, že toto spojenie dobre vyhovuje ko-

² Napr. dokument Ministerstva školstva, vedy a výskumu *Stratégia inkluzívneho prístupu vo výchove a vzdelávaní*, 2021. Dostupné na: <https://www.minedu.sk/data/att/928/23120.ae7062.pdf> [cit. 20. 3. 2025].

³ Napr. *Hovorme o sebe s rešpektom. Sprievodca jazykom prijatia*. Bratislava: Milk, 2023. Dostupné na: www.hovormesrepektom.sk [cit. 20. 3. 2025].

⁴ Napr. *25 tipov na používanie inkluzívneho a rešpektujúceho jazyka vo výučbe*. Univerzita Komenského v Bratislave, 2023. Dostupné na: https://uniba.sk/fileadmin/ruk/veda/projekty/Rodova_rovnost_na_UK/Na_stiahnutie/25_tipov_na_pouzivanie_respektujuceho_jazyka.pdf [cit. 10. 11. 2025]. Alebo: *Rodovo inkluzívne vzdelávanie na vysokých školách*. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2025. Dostupné na: https://uniba.sk/fileadmin/ruk/o_univerzite/plan_rodovej_rovnosti/Rodovo_inkluzivne_vzdelavanie_na_vysokych_skolach.pdf [cit. 10. 11. 2025].

⁵ Porov. vyššie uvedené príručky.

⁶ Sémantizácia štruktúry *rešpektujúci jazyk* ako jednotky verejného diskurzu voľne nadväzuje na chápanie v pedagogickej psychológii, kde rešpektujúci štýl výchovy sa vymedzuje v opozícii k autoritatívnemu štýlu výchovy ako štýl založený na rovnosti, empatii a obojstrannej úcte, a vníma sa ako súčasť reformy negatívnych následkov psychickej povahy (úzkosti, agresia, strata dôvery v autority) spojených s autoritatívnou výchovou (napr. Nevolová – Nováčková 2020).

⁷ *Rodovo inkluzívne vzdelávanie na vysokých školách*. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2025. Dostupné na: https://uniba.sk/fileadmin/ruk/o_univerzite/plan_rodovej_rovnosti/Rodovo_inkluzivne_vzdelavanie_na_vysokych_skolach.pdf [cit. 10. 11. 2025].

munikačným aktom s akceptačným účinkom (slovami L. Molnár Satinskej v publicistickom rozhovore: jazyk, v ktorom sa cítia bezpečne a prijato, porov. Chrastová 2023). Obdobná tendencia sa však prejavuje aj v neterminologickom význame štruktúry *inkluzívny jazyk*, čo potvrdzuje i úryvok z príručky generálneho sekretariátu Rady EÚ, kde sa inkluzívny jazyk chápe práve v akceptačnom duchu ako nezaujatý jazyk, ktorý „oceňuje pozitívne vlastnosti ľudí zo všetkých rodových skupín a s každou sexuálnou orientáciou, osôb so zdravotným postihnutím, ľudí všetkých vekových kategórií, z akéhokoľvek prostredia a s akýmkoľvek náboženským vyznaním alebo vierou alebo bez vyznania či viery“.⁸ Pri takomto chápaní jazykovej inkluzívnosti však narážame na limity jej uplatnenia. Ak sa totiž pozrieme na inkluzívnosť z hľadiska komunikačných zámerov, kompatibilita idey inkluzívnosti je z empirického hľadiska zjavná v prípade sociocentricky orientovanej komunikácie (reči orientovanej na mentálne štruktúry príjemcu, Vybíral 2009, s. 109), v ktorej sa realizujú také zábery ako povzbudenie, uznanie, súhlas, podpora, vysvetlenie a pod. Iné typy komunikačných zámerov evokujú istú protirečivosť vo vzťahu k inkluzívnosti. Tak je to v prípade kritiky či rôznych apelov (požiadaviek, návrhov, nariadení). Zdanlivá protirečivosť plynie z toho, že tieto zábery nepodporujú vzťahové ciele interaktantov⁹ – či už preto, že narušajú pozitívny sebaobraz adresáta (v prípade kritiky), alebo obmedzujú možnosť slobodnej voľby adresáta (v prípade apelov) a spôsobujú psychologický diskomfort, neraz prežívaný aj ako nátlak (v prípade nariadenia), znevažovanie (v prípade záporného hodnotenia), nedostatok rešpektu (v prípade odmietnutia) a podobne. Takýmto typom rečovej interakcie, ktorá evokuje rozpor vo vzťahu k inkluzívnosti, je aj presvedčovanie. Protirečivosť tu vyplýva z bežného chápania persúázie ako jednosmerného presadzovania zámerov vyplývajúcich zo záujmov, potrieb presvedčovateľa, ktorý chce adresáta primáť k ich akceptácii a konaniu v súlade s nimi. Opierajúc sa o psychologický výklad persúázie (Grác 1985; Rosenberg 2019), v našom príspevku vychádzame z tézy, že korektné presvedčovanie je interakciou, v ktorej sa v súlade so zásadou zúčastnenosti prejavuje a aktívne vystupuje nielen persuadér, ale i presvedčovaný. V procese presvedčovania dochádza k zvnú-

⁸ Inkluzívna komunikácia v rámci GSR. Generálny sekretariát Rady, 2018. Dostupné na: https://www.consilium.europa.eu/media/35439/sk_brochure-inclusive-communication-in-the-gsc.pdf [cit. 20. 3. 2025].

⁹ Pokiaľ ide o ciele komunikácie, G. Leech (2005, s. 7) rozlišuje ilokučné a sociálne ciele komunikácie. Ilokučné ciele predstavujú zábery, s ktorými vstupujeme do komunikácie, teda to, čo chceme vykonať: presvedčiť, poďakovať sa, pochváliť, kritizovať a pod. Okrem týchto zámerov však zohľadňujeme v komunikácii aj sociálne ciele, ktorými sú napríklad nadviazanie známostí či udržiavanie dobrých vzťahov s inými ľuďmi. Ilokučné a sociálne ciele sa môžu v komunikácii podporovať alebo vylučovať. Napríklad pri pochvale je ilokučným cieľom vysloviť uznanie partnerovi a tento záber podporuje sociálny cieľ udržiavať dobré vzťahy. Inak je to pri žiadosti, pri odmietnutí, kritike či rozlúčení. Ide o sociálne nie priaznivé zábery: pri žiadosti obmedzujeme slobodnú vôľu konania druhého, pri kritike vyjadrujeme záporný postoj voči charakteristikám, správaniu či konaniu druhého, pri odmietnutí prejavujeme nezáujem o druhého a pri rozlúčke prejavujeme vôľu odlúčiť sa od druhého – vo všetkých týchto prípadoch záber nepodporuje sociálny vzťah.

torneniu vonkajšieho vplyvu, na čom sa podieľa aj štýl, ktorý podporuje mieru interiorizácie.

Pri odbornej reflexii inkluzívnosti v komunikácii v našom príspevku zohľadňujeme, že širšie chápaná inkluzívna komunikácia zahŕňa aj typy rečových interakcií, v ktorých zámary môžu byť v rozpore so sociálnymi cieľmi v komunikácii a inkluzívny štýl slúži ako kompenzačný mechanizmus na neutralizáciu sociálnej ujmy. Inkluzívny štýl chápeme ako taký spôsob komunikácie a používania jazykových prostriedkov, ktorý je v súlade s požiadavkou, aby sa žiadny z aktérov komunikácie necítil vylučovaný, znevýhodnený, znevažovaný či obmedzovaný. Cieľom tohto príspevku je podať výklad inkluzívnej persúázie z lingvistického hľadiska s demonštráciou vybraných jazykových a komunikačných aktov,¹⁰ ktoré sa podieľajú na inkluzívnej štylizácii persúazívnych prejavov. Samotný atribút inkluzívny invokes nazeranie na komunikáciu z hodnotového hľadiska (ak je komunikácia s prívlastkom inkluzívna žiaduca, preferovaná, na aké hodnoty je viazaná?). Inkluzívnu komunikáciu (a špecifickejšie inkluzívnu persúáziu) v príspevku vykladáme ako prípad hodnotovej komunikácie.

2. INKLUZÍVNA PERSUÁZIA V DOTERAJŠÍCH VÝSKUMOCH

Spojenie inkluzívna persúázia sa využíva v odbornej literatúre opisne a primárne sa spája s rétorickou úlohou inkluzívnych výrazov ako *spoločne*, *vzájomne*, *bok po boku*, gramatických foriem (napríklad využívanie inkluzívneho plurálu *konajme*, *budme*, *my*, *náš*), ktoré sugerujú spoločnú perspektívu či dokonca identitu persúadéra a recipienta (porov. Ta – Boyd – Seraj et al. 2022). Rečník v nich realizuje inkluzívnosť na rovine jazykového štýlu (používanie jazykových znakov), ktorého účinok spočíva v solidarizačnom efekte, vo vyvolaní dojmu, že adresát a persúadér zdieľajú rovnaké názory, pohľad na svet, spoločný cieľ. Tieto prostriedky umožňujú podsúvanie súhlasného stanoviska a uľahčujú rozhodnutie ku kolektívnemu činu. Porovnajme príklad zo záverečného apelu rečníckeho prejavu vysokoškolského pedagóga: *Nemlčme. Budme slobodnejší, sebavedomejší a smelší, zdvih-nime hlavy. Konajme tak, aby na nás naši študenti mohli byť hrdí, verejnost' nás vnímala ako relevantný hlas, politici sa naučili rešpektovať náš názor a potom ich už nikdy ani nenapadne dávať nám dobré rady, kedy, ako a za čo môžeme štrajkovať* (porov. Slobodník 2016). Inkluzívna rétorika na úrovni jazykového štýlu sa realizuje aj výberom kolektívnych oslovení (porovnajme príklady oslovení z rečníckych prejavov politikov: *vážení priatelia*, *milé Slovenky a milí Slováci*), ktorými persúadér vytvára dojem, že reč je práve o adresátovi, počíta s ním a začleňuje ho

¹⁰ Jazykovými aktami rozumieme v duchu tradičnej štylistiky výber a usporiadanie jazykových prostriedkov s istou štylistickou hodnotou, ktoré vedie napr. k emocionalizácii, eufemizácii, metaforizácii, intelektualizácii a pod. Komunikačnými aktami rozumieme aktivity vykonané v komunikácii, napr. oslovenie, uznanie, pochvala, pozdrav, súhlas a pod.

do kolektívu podobne uvažujúcich ľudí. Tieto prostriedky predstavujú inkluzívne výrazové toposy ako súčasť jazykového štýlu. Môžu podporovať inkluzívnosť v komunikácii, avšak máme na pamäti, že inkluzívny jazykový štýl nevytvára isté znaky, ale – mikovsky povedané – spojený dojem (Miko 1989) navrstvujúci sa na ich kombináciu v istom kontexte, kde sa vnímajú ako inkluzívne. Tieto výrazové toposy tak sami osebe môžu byť uplatnené aj tak, že odporujú kritériám inkluzívnosti, ak sú použité v rozpore s požiadavkou rovnosti (implikujú, že „my sme viac ako tí druhí“), solidarity (prispievajú k polarite spoločnosti na „našich a tých druhých“) a slobody (ak sú formou nepriameho donucovania a podmieňujú príslušnosť k istému kolektívu želaným postojom).

Iný pohľad na inkluzívnu persváziu ponúka pojem *inkluzívny apel* v koncepcii J. Dolníka (2025), odkazujúci nie na jazykovú, ale na komunikačnú stránku persvázie. Podľa autora môže byť inkluzívny len taký apel, ktorý je pozbavený viazanosti na mocenské potreby persvádera a presadzovanie vlastného presvedčenia i za cenu nátlaku. V tom zmysle sa vylučuje s poňatím presvedčovania ako súboja, v ktorom ide o výhru; inkluzívne presvedčovanie nestavia aktérov do rolí víťaza a porazeného, ale zohľadňuje potrebu egalitnej empatie. Podľa J. Dolníka „atribút *egalitná* (empatia) vyzdvihuje, že ide o prevzatie perspektívy koaktéra, z ktorej vníma, prežíva spôsob komunikácie so zreteľom na jeho právo na rovnosť – egalitné právo – a slobodu konania aj v danej komunikácii“ (Dolník 2025, s. 551). Inkluzívny apel teda vylučuje egocentricky orientovaný typ persvázie, ktorým sa rozumie na seba zamerané presvedčovanie, pri ktorom zisk z presvedčovania sa týka len presvedčovateľa (Grác 1985, s. 227), zatiaľ čo úlohou recipienta je stotožniť sa s cieľom persvádera, spravidla v mocenskej pozícii. Popri egocentrickej persvázii vyčleňuje J. Grác noscentrické presvedčovanie kompatibilné s inkluzívnym apelom. Pri ňom sa konfliktné záujmy persvádera a recipienta považujú za spoločný problém, na ktorého riešení sa podieľajú obaja a v procese presvedčovania uznáva persváder legitimitu tak svojho, ako i partnerovho záujmu (porov. Grác 1985, s. 229). Psychológ pripomína, že „aj pôvodne egocentricky orientované presvedčovanie možno zmeniť na noscentrické, ak nebude presvedčovateľ hľadiť iba na seba, ale ukáže, ako jeho záujem súvisí so záujmom presvedčovaného“ (ibid.). Týmto komunikačným štýlom dosiahne, že recipient nemusí aktivovať svoj obranný mechanizmus, chrániac svoju autonómnosť, slobodu rozhodovania a rovnocennú pozíciu v presvedčovacom procese. Ako upozorňuje teoretik persvázie J. Grác, znamená to, že protiargumenty adresáta ako reakcia na argumenty persvádera nemajú hodnotu obrannú, ale v procese kooperácie sa podieľajú na prestavbe pôvodných názorov, postojov a presvedčení presvedčovateľa (Grác 1985, s. 42). Noscentrické presvedčovanie podporuje prijatie apelu prežívané ako autentické, teda podporené vlastným presvedčením adresáta, že je pre neho prínosné a neohrozuje sa ním jeho vlastná autonómia a sloboda rozhodnutia.

Pojmy *noscentrické presvedčovanie* a *inkluzívny apel*, legitimizujúce náš koncept *inkluzívnej persvázie*, sú v polemickom vzťahu so záverom G. Lakoffa

a M. Johnsona (2002). Tí tvrdia, že všetky racionálne či iracionálne spory a argumentácie (či už v podobe akademických polemík, mediálnych debát či bežných domácich hádok) sú i v najideálnejšom prípade koncipované na pozadí znalosti fyzického boja a skúsenosti s ním. Autori vyvodzujú tento záver z postulátu o existencii kultúrne ukotvenej konceptuálnej metafory *argumentácia je vojna* (Lakoff – Johnson 2002) a v tejto optike aj zdvorilostné jazykové štylizácie orientované na zachovanie pozitívnej tváre v polemike (napr. *autor poskytuje isté podnetné fakty, aj keď...*; *vo svojom podnetnom príspevku ste...*; *váš postoj je síce správny, ale...*¹¹) autori nazývajú hodnotiaco ako lichotenie, vyhýbanie sa spornej otázke či vyjednávanie (Lakoff – Johnson 2002, s. 82) a genézu hľadajú v línii iracionálneho sporu vedúcej k pôvodnému východisku vo fyzickom zápase (Lakoff – Johnson 2002, s. 83). Platnosť daného predpokladu relativizuje skutočnosť, že je deduktívne vyvedený z existencie konceptuálnej metafory, ktorá je sama osebe heuristickou fikciou, bez verifikácie toho, či zodpovedá kognitívnej realite. Takéto chápanie presvedčovania, konceptualizované prostredníctvom metafory boja, nesporne ovplyvňuje do istej miery naše správanie v situácii názorovej výmeny. Tá však má, zdá sa, aj konkurenčnú konceptualizáciu názorovej výmeny, a to metaforu stavby (porov. spojenie *konštruktívna debata* s podporou sémanticky príbuzných lexém ako *upevňovanie presvedčenia*, *základňa pre spoločné uvažovanie*, *nadstavba*, *výstavba argumentácie*, ktorými sa odkazuje ku konštrukcii a základom a sprítomňuje sa predstava stavby). Jej inkluzívny potenciál spočíva v tom, že implikuje spájanie, spoluprácu, tvorbu, obnovu a možnosť zapojenia druhého do procesu.

3. INKLUZÍVNA PERSUÁZIA AKO PRÍPAD HODNOTOVEJ KOMUNIKÁCIE

Samotná skutočnosť, že inkluzívny jazyk a spôsob komunikácie je odporúčaný, žiaduci, preferovaný, nabáda nazerať na inkluzívnu komunikáciu (a na komunikáciu vôbec) ako na hodnotový proces. Pri hodnotovom výklade komunikácie je podľa F. Mika základnou otázkou, čo tvorí hodnotu sprostredkovanú komunikáciou (Miko 1982, s. 59). Náš výklad inkluzívnej persuázie ako hodnotovej komunikácie usmerňujú aj ďalšie otázky: Aké hodnoty riadia komunikačné správanie aktérov? Ako sa hodnotovo ovplyvňujú subjekty prostredníctvom komunikácie?

Tak ako v umeleckej literatúre tvorí hodnotu sprostredkovanú komunikáciou umelecký obraz ako dôsledok estetickej hodnoty, ktorú v tvorivom procese nadobúda (Miko 1982, s. 59), analogicky sú napr. v školskej komunikácii touto sprostredkovanou hodnotou poznatky ako dôsledok komunikácie hodnotovo orientovanej na vzdelanosť, v hre je to zábava ako dôsledok komunikačného správania riadeného hodnotami pohody a oddychu, v presvedčovaní je touto hodnotou sprostredkovanou

¹¹ Príklady sú prevzaté z citovanej práce *Metafory, ktorými žijeme* (Lakoff – Johnson 2002, s. 82).

vďaka komunikácii uistenie (o pravdivosti, správnosti, vhodnosti niečoho), na základe ktorého sa môže človek ďalej rozhodnúť a konať. Pravda, každá komunikačná udalosť je mnohotvárna (má viacero dimenzií, pripomeňme si známy štvoraspektový model stvárnajúci komunikáciu ako priesečník vecnej, sebareprezentačnej, apelovej a vzťahovej dimenzie, porov. Schulz von Thun 2005) a okrem dominantnej hodnoty sa v nej realizujú aj ďalšie. Tak potom v školskej komunikácii sú okrem poznatkov (vecný aspekt) hodnotovo viazaných na vzdelanosť tou vytváranou hodnotou aj sebavedomie, sebaúcta a dôstojnosť žiaka získané takou komunikáciou zo strany učiteľa, ktorá je vo vzťahovom aspekte hodnotovo orientovaná na uplatňovanie rešpektu a posilňovanie zodpovednosti (tzv. demokratický štýl v pedagogických veciach, porov. Nevolová – Nováčková 2020). V persúzii môže byť touto pridanou hodnotou viazanou na sebareprezentačný aspekt moc jednotlivca, a naopak hodnotou viazanou na vzťahový aspekt je to sila, jednota či spoločná moc (ak sa presvedčenie buduje v Rosenbergerovej optike nie ako „moc nad niekým“, ale ako „moc s niekým“, porov. Rosenberg 2019).

V koncepcii F. Mika sa prítomnosť hodnôt spája s pragmatickým aspektom komunikátu – schopnosťou pôsobiť operatívne či mobilizačne na príjemcu a viesť ho k akcii (smerom navonok) či zmene (vo vnútri osobnosti) (Miko 1982, s. 62 – 64). Pod vplyvom hodnôt obsiahnutých v komunikáte totiž nastáva ono pohnutie, keď tieto hodnoty rezonujú v potrebách a záujmoch osobnosti.¹² F. Miko predpokladá, že hodnotové centrum je ako jedno zo psychických centier v priamom a najbližšom vzťahu s emočným centrom (Miko 1982, s. 64 – 66). Úzka viazanosť hodnôt na emotívnosť sa potvrdzuje v tom, že emócie sú prvou konkrétnou inštanciou, cez ktorú evidujeme hodnoty: cez pocity príjemnosti a nepríjemnosti sa registruje potreba nedostatku niečoho a nutnosť jej uspokojenia: napríklad cez pocity smútku, hanby, nenávisťi či hnevu z diskriminačnej, ponížujúcej, nátlakovej a inej nerešpektujúcej komunikácie (ktorej je subjekt aktérom alebo pozorovateľom) sa eviduje potreba nápravy v podobe takej komunikácie, ktorá eliminuje citové zážitky negatívnej hodnoty. Ako tvrdí Miko, „hodnotová inštancia je vlastne zovšeobecnením citových skúseností“ (Miko 1982, s. 66).

Závažné v takomto výklade je, že hodnotové centrum nie je len vecou jednotlivca, ale má tak svoje spoločenské východisko, ako aj spoločenské vyústenie. Človek je nositeľom hodnôt ako individuálny, ale aj ako spoločenský subjekt a každé

¹² F. Miko pri výklade hodnôt vychádza zo psychologickéj teórie osobnosti, podľa ktorej konanie človeka (aj rečové konanie) je záujmové – motivujú ho potreby a záujmy formujúce hodnotové centrum, existujúce ako jedno zo psychických centier, z ktorých najbližšie a v priamom vzťahu k nemu sú emočné centrum, kognitívne centrum a akčné centrum (Miko 1982, s. 64 – 66). Tak aj chápanie hodnôt je subjektové – povahu hodnôt možno pochopiť len zo systému osobnosti, lebo ako zovšeobecnenia skúseností s objektmi vstupujú hodnoty do subjektu a následne motivujú jeho správanie (Miko 1982, s. 65). Hodnotu pritom chápe Miko ako „schopnosť objektu uspokojovať isté ľudské, a teda spoločenské potreby“ (Miko 1982, s. 65).

spoločenstvo, či už ide o spoločenstvo rozmerov záujmovej skupiny, národného spoločenstva, kultúrneho či historického spoločenstva, sa riadi nejakými hodnotami (Janoušek 1968, s. 113). Každé spoločenstvo má zároveň charakteristický spôsob komunikácie, v ktorom sa prejavujú a reprodujú aj tieto hodnoty. Štýly existujúce v spoločnosti vyplývajú z jej hodnotového nastavenia a hierarchie hodnotového systému. Komunikácia špecifikovaná ako inkluzívna je spôsob komunikácie viazaný na hodnoty demokratickej liberálnej spoločnosti, ktorá stavia do popredia hodnoty ako sloboda, tolerancia, rovnosť, solidarita a zároveň spomínaný silný apel na takéto spôsoby komunikácie vo verejnom diskurze napovedá, že tieto hodnoty sú na vrchole hierarchie dôležitosti a prejavy ich absencie sa vnímajú ako hodnotový deficit. Implikátom tohto silného apelu na inkluzívnu (aj rešpektujúcu) komunikáciu je aj skutočnosť, že používatelia jazyka s kompetenciou uspokojovať inkluzívne potreby sa hodnotia ako lepší. Uplatňovanie inkluzívnej komunikácie sa potom zároveň vníma ako prostriedok nápravy hodnotového deficitu u jednotlivcov i v spoločnosti (konkrétnym dôsledkom tohto hodnotového deficitu môže byť nerovnosť šancí, nespravodlivosť, diskriminácia, verbálne násilie a pod.). Práve v tejto perspektíve sa jednotlivé komunikačné interakcie javia ako naplňujúce a kultivujúce, resp. nenaplnňujúce či narúšajúce hodnotový systém v aktuálnych životných podmienkach spoločnosti, ktorá sa charakterizuje ako liberálna, participačná, egalitná, solidárna, emancipovaná a humanizačná (Dolník 2025). Dôsledkom je, že aj v tradične nastavenom asymetrickom vzťahu (napríklad lekár – pacient, učiteľ – žiak, úradník – občan) sa uplatňovanie princípov inkluzívnej komunikácie požaduje „zdola“. Edukantmi v procese kultivácie v zmysle inkluzívnej štylistickej praxe tak majú byť samotné authority (učitelia, lekári, úradníci). Pri ich sociálnej role sa v súlade s univerzálnou ideológiou inkluzívnosti stáva inkluzívny štýl súčasťou obligatórných očakávaní (teda takých, pri nesplnení ktorých môžu byť sankcionovaní).¹³

V súvislosti s nazeraním na persúáziu z hľadiska inkluzívnosti je otázka hodnôt dvojstupňová:

1. Jednu úroveň predstavuje skutočnosť, že ak pripíšeme persúázii atribút inkluzívna, potom platí, že má byť realizovaná spôsobom, ktorý je v súlade s vyššie

¹³ Sankcie v prípade porušenia očakávaní môžu predstavovať napríklad negatívne hodnotenia v internetových recenziách či anketách, porovnajme hodnotenie lekárky jej pacientkou, ktoré uvádzame v pôvodnom znení: „...beriem od nej kartu prec. Nie je ochotna odpovedať na otázky a dokonca si cloveka ani vypocut! ... a ked som jej chcela vysvetlit, aky to ma priebeh a ci je to nutne, tak mi vynadala, ako si dovolujem jej protirecit, ci si myslim, ze lekari su debily a podobne...Druhykrat som sa spytala, ci caste sono na zaciatku tehu neskodi, tak mi tiez vynadala, kolko ona studovala a aku ma ona prax a keby som verila, co robi, tak by som sa nepytala a ked sa mi nepaci, nech si zoberiem kartu...este pourazala moje vzdelanie, Matfyz je prd, ona sa nehra s cisielkami ako ja, ale robi dolezitejsiu pracu a proste hroza :((((Uplne ma dojala a potom mi este vynadala, preco mi idu slzy, ze ona ma odnauci plakat, ze pri nej plakat nebudem a podobne.....takze zaverom iba jedno: NEODPORUCAM JU!)...“ . Dostupné na: <https://www.modrykonik.sk/forum/porodnice-a-doktori/mudr-emilia-kollarikova-ake-s-nou-mate-skusenosti/> [cit. 20. 3. 2025].

uvedeným hodnotovým nastavením spoločnosti, a teda spoločenskými hodnotami slobody, tolerancie, rovnosti či solidarity. Dobrovoľnosť, zúčastnenosť a zainteresovanosť ako základné predpoklady presvedčovania, ktoré formuloval J. Grác (1985, s. 32), sú v absolútnom súlade s týmito hodnotami: v princípe dobrovoľnosti je ukotvená požiadavka realizácie presvedčovania takým spôsobom, aby bolo rozhodnutie slobodné a bez nátlaku; princíp zúčastnenosti riadi presvedčovanie takým spôsobom, aby aktéri vzájomne a rovnocenne participovali na tvorbe presvedčenia s uplatnením egalitnej empatie; princíp zainteresovanosti predpokladá uplatňovanie takého spôsobu presvedčovania, pri ktorom sa vychádza z autentických potrieb a záujmov presvedčovaného. Úlohou aplikačnej sféry je kultivovať štylistickú prax v rôznych druhoch persuzívnych interakcií (odborných polemikách, politických debatách, mediálnych rozhovoroch, bežných výmenách názorov) v duchu týchto zásad.

2. Ďalšiu úroveň relevantnú pre výklad persuzívnej komunikácie z hodnotového hľadiska predstavuje skutočnosť, že persuázia je definovaná ako racionálno-hodnotové ovplyvňovanie (Grác 1985) a s tým súvisí otázka, na aké hodnoty sa apeluje pri presvedčovaní. Pri presvedčovaní, ktorého súčasťou je uisťovanie, istý jav nielen spoznávame (gnozeologický aspekt presvedčovania), ale i hodnotíme (axiologický aspekt presvedčovania). Znamená to, že argumenty majú nielen racionálnu povahu, ale predstavujú dôvody založené na hodnotách jedinca či spoločnosti (zdraví, rodine, bezpečnosti, slobode, zábave, vzdelaní, životnom prostredí a iných, ktoré sú podstatné pre aktérov). Tak môžeme sledovať, že na presvedčení časti súčasnej mladej generácie „lepšie je nemať deti“¹⁴ sa významne podieľajú dôvody založené na ekologických hodnotách (vychádzajúc z reprezentatívneho článku¹⁵, argumentácia je založená približne na nasledovnej logike: každý človek vytvára emisie, mať dieťa znamená ďalšiu záťaž pre životné prostredie a planétu, mať deti je teda neekologické a ak nám záleží na životnom prostredí, tak je lepšie nemať deti).

Hodnoty patria i medzi základné faktory vytvárajúce rezistenciu pri presvedčovaní (tzv. antiinkluzívne faktory, porov. nižšie). Hodnotová orientácia recipienta sa môže značne odlišovať od hodnotovej orientácie persuadéra, a tak hodnota, na ktorej sú založené dôvody v argumentácii, môže byť pre neho menej významná až bezvýznamná, potom aj dôvody uvádzané pri presvedčovaní sú vyhodnotené ako slabé a samotná argumentácia je neúčinná. Tak v dileme, či mať alebo nemať deti, by v perspektíve generácie starých rodičov boli pravdepodobne argumenty viazané na ekologické hodnoty vnímané ako menej relevantné, pretože pre toto spoločenstvo by bola hodnota životného prostredia menej významná ako hodnota rodiny či rodu. Presvedčovanie o správnosti postoja nemať deti a zdôvodňovanie hodnotovým systémom persuadéra (kde je životné prostredie na vrchole hierarchie hodnôt) by tak bolo neúčinné. Ako ozrejmuje teoretik persuázie, v takom prípade je vhodné využiť pri

¹⁴ Ako to dokladá napríklad i zrod hnutia „BirthStrikers“.

¹⁵ Porov. Rumanková 2021.

persuázii *sprostredkujúcu hodnotu* (v teórii persuázie sa hovorí aj o vytypovanej hodnote, porov. Grác 2004, s. 33). Podmienkou je, že táto hodnota z aspektu persuadéra neodporuje hodnotovému zázemiu stanoviska presadzovaného persuadérom (teda ekologickým hodnotám), ale zároveň z aspektu recipienta je sprostredkujúca hodnota významnejšia ako pôvodná hodnota, na ktorú sa persuadér odvolával a zároveň je i významnejšia ako hodnota obsiahnutá v pôvodnej argumentácii recipienta (rodina). Pravda, pri identifikácii sprostredkujúcej hodnoty je potrebné vychádzať zo znalosti hodnotového zamerania konkrétnych aktérov interakcie.

4. ANTIINKLUZÍVNE FAKTORY V PRESVEDČOVANÍ A ICH PREKONÁVANIE

Plodným momentom pre uvažovanie o momente inkluzívnosti v persuázii je, že obsahuje moment rezistencie spojený s odlišnými názorovými stanoviskami aktérov. Súčasťou presvedčovania je prekonávanie „odporu“ na strane recipienta, ktorý sa prejavuje pochybovaním, kritikou, nesúhlasom a pod. Moment rezistencie je nevyhnutným predpokladom presvedčovania, je to „spúšťač“ procesu presvedčovania, ktorého cieľom je zmena stanoviska recipienta a prechod od rezistencie k stotožneniu. Názorové rozdiely a s tým spojený psychologický moment vzdoru sú jednak existenčným predpokladom persuázie, jednak základným antiinkluzívnym faktorom. Persuázivna komunikácia potom apriori navodzuje potrebu inkluzívneho štýlu, ak má byť úspešná (a ak má byť adresát autenticky presvedčený, nie donútený k prijatiu opačného stanoviska).

Antiinkluzívne faktory sú spravidla pri persuázii dvojakej povahy. Jednu skupinu tvoria antiinkluzívne faktory, ktoré sú také silné, že spôsobujú absolútnu rezistenciu a presvedčovanie „nemá zmysel“ – komunikační aktéri zotrávajú pri dvoch protichodných stanoviskách, ktoré vedú buď k záveru „rešpektujem tvoj názor a ja mám svoj“ alebo k ďalším konfrontáciám. Takéto antiinkluzívne faktory spôsobujúce absolútnu rezistenciu môžu byť viazané na predmet presvedčovania (svetonázorové otázky, oblasť viery, vkusu či estetického cítenia), na osobnosť persuadéra (jeho virolomnosť) či na vnútorný svet recipienta (nedôvera, antipatia až nenávisť voči persuadérovi). Neprekonateľným antiinkluzívnym faktorom je i fundamentalizmus – zámerné zotrvanie na stanovisku založenom na dogmatických formuláciách. Percipient sa drží utkvelej predstavy, zotráva na niečom ako na jedinej a trvalej pravde, často bez vnútorného odôvodnenia.

Iné antiinkluzívne faktory môžu len sťažovať proces presvedčovania, nespôsobujú však absolútnu rezistenciu. Okrem názorových rozdielov tvoriacich vecný aspekt persuázie a vyššie spomenutých hodnôt ako súčasti psychického sveta aktérov ide o ďalšie faktory spojené či už s osobnosťou aktérov, ako je ego persuadéra a recipienta (orientácia na víťazstvo a potreba prevahy, na druhej strane obrana vlastnej autonómie), nekonformnosť či negativizmus osobnosti recipienta; ďalej ide o fakto-

ry spojené so vzťahovým aspektom, ako je sociálna hierarchia (kultúrne je zaužívané ako legitímne vnímať v role persuadéra osobu s vyšším statusom a, naopak, pociťuje sa istá nevhodnosť prijať rolu persuadéra v spoločensky nižšom postavení), nedôvera v persuadéra (spôsobená jeho slabým étosom či predsudkami voči nemu) a i. Napokon antiinkluzívnym faktorom môže byť i situácia, v ktorej sa presvedčovanie odohráva; ako uvádza J. Grác (1985, s. 207), psychologické výskumy dokazujú, že v situácii bežnej výmeny informácií podlieha človek väčšmi ovplyvňovaniu ako v situáciách nastavených persuazívne či marketingovo, v ktorých je kritickejšie naladený. V prípade druhej množiny faktorov pôsobiacich antiinkluzívne sa v procese persúázie uplatňujú interakčne zaužívané jazykové prostriedky a komunikačné postupy, ktoré pomáhajú rezistenciu prekonávať a urobiť apel prijateľným. Keďže, ako bolo naznačené vyššie, presvedčovanie je komunikačným aktom, ktorý z hľadiska zámerov nepodporuje vzťahové ciele interaktantov (pretože naruša možnosť slobodnej voľby adresáta a spôsobuje psychologický diskomfort), prekonanie tejto disonancie sa dosahuje jazykovými prostriedkami a komunikačnými postupmi konvenčne spätými s komunikačnými interakciami z pólu sociálne najprijateľnejších. O tom, ktoré komunikačné akty sú v medziľudskej interakcii príjemcom vnímané ako najprijateľnejšie a, naopak, ktoré ako najmenej akceptabilné, nám poskytuje dobrý obraz sociologický model známy ako Balesova schéma (Janoušek 1968, s. 72). Tá hierarchizuje druhy jazykových interakcií do 12 kategórií podľa zámerov, pričom sa ukazuje, že najprijateľnejšie sú tie, ktoré sú orientované na vzťahovú dimenziu s pozitívnym účinkom:

1. prejavuje sa v nich *solidarita*, zvyšuje sa status druhého, pomáha sa druhému, druhý sa oceňuje;
2. prejavuje sa v nich *uvolnenie*, žartovanie, spokojnosť;
3. prejavuje sa v nich *súhlas*, porozumenie a uznanie názoru druhého.

Naproti tomu najmenej prijateľné sú tie interakcie, ktoré sú orientované na vzťahovú dimenziu s negatívnym účinkom:

1. prejavuje sa v nich *nesúhlas*, pasívne odmietnutie;
2. prejavuje sa v nich *napätie*, únik;
3. prejavuje sa v nich *antagonizmus*, zhoršuje sa postavenie ostatných, obraňuje či presadzuje sa vlastné ego.

Medzi týmito sú umiestnené apelovo orientované komunikačné akty, ako napr. návrh, vyjadrenie názoru, usmernenie, alebo naopak žiadosť o usmernenie, prosba o vyjadrenie názoru či návrhu riešenia problému.

Možno pozorovať, že inkluzívny účinok v persuazívnych interakciách rôzneho druhu sa zvykne dosahovať interakčne zaužitými jazykovými aktmi (JA), ktoré sú konvenčne späté s komunikačnými aktmi (KA) pochádzajúcimi zo sociálnych interakcií z pólu najprijateľnejších. Tu ilustračne uvedieme niektoré z nich:

- KA prejav solidarity (JA: *ide nám o spoločnú vec, máme rovnaký cieľ; v konečnom dôsledku nám ide o spoločné dobro*)
- KA prejav uznania (JA: *oceňujem vašu odbornosť; vaša angažovanosť v tejto veci je obdivuhodná; oceňujem, čo ste doteraz dosiahli*)
- KA uvoľnenie (JA: *môžeme byť spokojní; môžeme si pogratulovať*)
- KA súhlas, často intenzifikovaný (JA: *zhodneme sa v tejto veci; absolútne s vami súhlasím v tomto bode*)
- KA prejav porozumenia (JA: *rozumiem tomu, čo mi chcete povedať, aj keď mám iný postoj*)
- KA ponechania priestoru a autonómie (JA: *rád si vypočujem váš názor; každý má právo vyjadriť sa; som zvedavá na tvoj pohľad na vec; ja vám neberiem váš názor; nechcem ťa presviedčať*).

Uvedené príklady predstavujú interakčne zaužívané jazykové a komunikačné akty, ktoré sa osvedčili v persuzívnej komunikácii na navodenie komunikačnej empatie, komunikačnej slobody a komunikačnej egalitety (tá nepredpokladá sociálnu egalitu). Tento jav vnímame ako prípad metaforizácie. Pri nej výrazové prostriedky (JA), ktoré sa vzťahujú na doslovne solidarizačné, akceptačné a afirmatívne komunikačné akty, sa prenesú na komunikačné akty vyznačujúce sa disonanciou ilokučných a vzťahových cieľov, a to s cieľom vzťahovej kompenzácie a inkluzívneho účinku. Tento typ metafory predstavuje prenos komunikačného účinku, preto budeme používať pracovne termín *komunikačná metafora*. Tieto metafory sú aktualizátormi solidarizačných účinkov a, naopak, neutralizujú konflikt ako inherentnú súčasť persúázie. Jazykové akty (ktoré sú zároveň výrazové toposy) spojené s komunikačnými aktami uznania a súhlasu (čiastkového súhlasu) situované v úvode persuzívnej interakcie podporujú šancu na úspešnosť presvedčovania, pretože nimi nadviažeme na osobné potreby a stanovisko recipienta, čím sa recipient stáva prístupný, otvorený ďalšej argumentácii (na rozdiel od priameho odmietnutia stanoviska, ktoré vedie k obrane). Tieto výrazové toposy podporujú neutralizáciu ďalších antiinkluzívnych faktorov (napríklad výrazový topos *nechcem ťa presviedčať* zároveň neutralizuje presvedčovací rámec komunikačnej situácie; výrazový topos *každý má právo vyjadriť sa* zároveň neutralizuje sociálnu hierarchiu ako antiinkluzívny faktor). Avšak na to, aby sa hodnotili ako jednotky inkluzívneho štýlu (teda také, ktoré skutočne zabezpečujú, že komunikácia je napriek apelu vnímaná ako slobodná a egalitná, nie len kváziinkluzívna – naoko), je potrebné, aby úroveň jazykového štýlu korelovala s odklonom od egocentrickej a dôrazom na postupy podporujúce zúčastnenosť. V spôsobe komunikácie sa pri takýchto interakciách predpokladá neutralizácia sebaaprezenačného aspektu v komunikácii motivovaného egom ako najvýraznejším antiinkluzívnym faktorom.

Obdobnou komunikačnou metaforou s inkluzívnym účinkom je v persuzívnej komunikácii aj interogatívna gramatická forma (otázka) zastupujúca imperatívnu formu (rozkaz) ako priamy prostriedok apelu. Ego ako základný antiinkluzívny fak-

tor sa pri týchto dvoch odlišných gramatických formách vety zvyrazňuje, resp. potláča. Pri požiadavkách a rozkazoch sa uplatňujú potreby žiadajúceho, pri pýtani (ak je vo forme otázky) sa berú do úvahy aj potreby toho druhého. Tento efekt sa v persúazii využíva tak, že metaforickým využitím interrogatívnej formy (napr. pri metodike riadeného opytovania známeho už zo sokratovskej maieutiky ako umenia klásť v dialógu otázky tak, aby sa adresát dovedol k správne mu názoru) sa podporuje participatívnosť, zainteresovanosť presvedčovaného a prežívaná autenticita presvedčenia získaného na základe dôvodov, ktoré si formuluje recipient ako odpovede na položené otázky sám.

5. ZÁVER

V príspevku vychádzame z faktu, že persúázia inherentne zahŕňa moment rezistencie spojenej s odlišnými názorovými stanoviskami aktérov. Tento vzdor sa môže buď prehlbovať, čo vedie k polarite, alebo prekonávať, čo vedie k solidarite. V jednom aj druhom prípade hrá štýl ako spôsob komunikovania a selekcie jazykových prostriedkov kľúčovú úlohu. V príspevku nás zaujímali možnosti a podmienky uchopenia persúazie ako typu inkluzívnej komunikácie, v ktorej sa žiadny z aktérov necíti znevažovaný, donucovaný a nerešpektovaný. Presvedčovanie je komunikačným aktom, ktorý sa dá realizovať inkluzívne. Odhliadnuc od špecifik dialogických persúazívnych žánrov (polemík, debát) v rôznych komunikačných sférach (vo vede, publicistike, politike, v domácom prostredí), kultivácia štylistickej praxe v zmysle inkluzívnosti má smerovať k posilňovaniu noscentrického typu presvedčovania na úkor egocentrickej persúazie so zodpovedajúcimi jazykovými a komunikačnými aktami, podporujúcimi komunikačnú slobodu, komunikačnú egalitu a komunikačnú empatiu. K tomuto smeruje vo svojich úvahách aj J. Findra, keď upozorňuje, že štylistika sa mylí, keď v zajatí etymológie charakterizuje polemiku ako útočný rozhovor, ostrý výmenu názorov, bojovú obranu vlastného stanoviska a ostrý útok proti inému stanovisku (Findra 2008, s. 257), pri ktorom sa uplatňuje expresívnosť, invektívnosť a siláckosť výrazu (Findra 2008, s. 258 s odkazom na J. Mistríka). Inkluzívna komunikácia zároveň nemá odporovať princípom korektnej komunikácie. Tak sa aj tu musí uplatňovať akomodačno-asimilačná rovnováha ako základný princíp korektnej komunikácie založenej na vzájomnom prispôsobovaní sa aktérov. To okrem iného značí, že rešpektovanie potrieb, pocitov a prání druhej osoby má byť v rovnováhe s podnecovaním otvorenosti pre problematizovanie postoja a ponuky iných perspektív.

Bibliografia

DOLNÍK, Juraj (2025): Koncepcia inkluzívneho štýlu a oporné pojmy jeho opisu. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 76, č. 3, s. 543 – 557.

FINDRA, Ján (2008): Problém polemiky. (Na okraj lingvistických polemík). In: S. Mislovičová (ed.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 256 – 266.

GRÁC, Ján (1985): *Persuázia. Ovplyvňovanie človeka človekom*. Martin: Osveta. 376 s.

GRÁC, Ján (2004): Osobitosti presvedčenia ako uistenia vo výchovnom procese. In: *RAN (Radosť a nádej). Spoločensko-duchovná revue*, roč. 7, č. 1, s. 26 – 35.

HORVÁTH, Miloš (2025): Inkluzívny potenciál komunikačno-slohovej výchovy. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 76, č. 3, s. 636 – 644.

CHRASTOVÁ, Dominika (2023): Jazykovedkyňa Molnár Satinská: Keď sa ľudia cítia v jazyku bezpečne a prijato, dokážu sa sústrediť na iné výkony. In: *Hovorme o sebe s rešpektom. Sprievodca jazykom prijatia*. Bratislava: Milk, s. 60 – 73.

JANOŠEK, Jaromír (1968): *Sociální komunikace*. Praha: Nakladatelství svoboda. 176 s.

KAZHARNOVICH, Maryna (2025): Kváziinkluzívne komunikačné správanie ako novodobý trend. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 76, č. 3, s. 600 – 618.

LAKOFF, George – JOHNSON, Mark (2002): *Metaforý, ktorými žijeme*. Prekl. M. Čejka. Brno: Host. 282 s.

LEECH, Geoffrey (2005): Politeness: Is there an East-West divide? In: *Journal of politeness research. Language, behaviour, culture*, roč. 6, č. 2, s. 167 – 206.

MIKO, František (1972): *Malý výkladový slovník výrazovej sústavy*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre. 20 s.

MIKO, František (1982): *Hodnoty a literárny proces*. Bratislava: Tatran. 376 s.

MIKO František (1989): *Aspekty literárneho textu*. Nitra: Ústav jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre. 206 s.

NEVOLOVÁ, Dobromila – NOVÁČKOVÁ, Jana (2020): *Respektovať a byť respektovaný*. Praha: Peoplecomm. 367 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga (2023): Koncept inkluzívneho komunikačného štýlu na ceste k inkluzívnej stylistike. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 74, č. 2, s. 509 – 520.

ROSENBERG, Marshall B. (2019): *Nenásilná komunikácia a moc. V inštitúciách, spoločnosti i rodině*. Praha: Portál. 152 s.

SCHULZ VON THUN, Friedemann (2005): *Jak spolu komunikujeme? Překonávání nesnází při dorozumívání*. Praha: Grada. 197 s.

TA, Vivian P. – BOYD, Ryan L. – SERAJ, Sarah et al. (2022): An inclusive, real-world investigation of persuasion in language and verbal behavior. In: *Journal of Computational Social Science*, roč. 5, s. 883 – 903.

VYBÍRAL, Zbyněk (2009): *Psychologie komunikace*. Praha: Portál. 320 s.

Internetové zdroje

25 tipov na používanie inkluzívneho a rešpektujúceho jazyka vo výučbe. Univerzita Komenského v Bratislave, 2023. Dostupné na: https://uniba.sk/fileadmin/ruk/veda/projekty/Rodova_rovnost_na_UK/Na_stiahnutie/25_tipov_na_pouzivanie_respektujuceho_jazyka.pdf [cit. 10. 11. 2025].

Hovorme o sebe s rešpektom. Sprievodca jazykom prijatia. Bratislava: Milk, 2023. Dostupné na: www.hovormesrespektom.sk [cit. 20. 3. 2025].

MUDr. Emília Kolláriková. *Aké s ňou máte skúsenosti?* Dostupné na: <https://www.modrykonik.sk/forum/porodnice-a-doktori/mudr-emilia-kollarikova-ake-s-nou-mate-skusenosti/> [cit. 20. 3. 2025].

Rodovo inkluzívne vzdelávanie na vysokých školách. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2025. Dostupné na: https://uniba.sk/fileadmin/ruk/o_univerzite/plan_rodovej_rovnosti/Rodovo_inkluzivne_vzdelavanie_na_vysokych_skolach.pdf [cit. 10. 11. 2025].

RUMANKOVÁ, Miriam (2021): Vzdal by si sa detí, aby si zastavil klimatickú krízu? Niektorí verí, že týmto spôsobom dokážeme zvrátiť osud Zeme. In: *Refresher+*. Publikované 9. 1. 2021. Dostupné na: <https://refresher.sk/92785-Vzdal-by-si-sa-deti-aby-si-zastavil-klimaticku-krizu-Niekto-veri-ze-tymto-sposobom-dokazeme-zvratit-osud-Zeme> [cit. 20. 5. 2025].

SLOBODNÍK, Martin (2016): Nemlčme, buďme slobodnejší, zdvihňme hlavy. In: *Denník N*, publikované 18. 2. 2016. Dostupné na: <https://dennikn.sk/375738/nemlcme-budme-slobodnejsi-zdvihnime-hlavy/> [cit. 20. 3. 2025].

Stratégia inkluzívneho prístupu vo výchove a vzdelávaní. Ministerstvo školstva, výskumu a vývoja Slovenskej republiky, 2021. Dostupné na: <https://www.minedu.sk/data/att/928/23120.ae7062.pdf> [cit. 20. 3. 2025].

KVÁZIINKLUZÍVNE KOMUNIKAČNÉ SPRÁVANIE AKO NOVODOBÝ TREND¹

MARYNA KAZHARNOVICH

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

KAZHARNOVICH, Maryna: Quasi-inclusive communicative behavior as a modern trend. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 600–618.

Abstract: The present study focuses on the identification and characterisation of manifestations of quasi-inclusive communicative behaviour in the context of the media-social environment. The text emphasises the pivotal function of social media in the process of mediating social reality, a phenomenon that is intrinsically linked to alterations in communication practices that are influenced by the logic inherent in media. It is imperative to emphasise the significance of elucidating the fundamental characteristics of media reality, which serves as a conducive milieu for the cultivation and augmentation of quasi-inclusive communication practices. The concept of quasi-inclusiveness in relation to network communication is interpreted in two aspects: The first result is due to the pragmatization (instrumentalisation) of inclusive comprehensibility, as demonstrated through the analysis of media-scientific communication. The second result is a communication strategy, as demonstrated through the analysis of media-political communication. Drawing upon an analysis of media-scientific and media-political communications, the study interprets the key attributes of quasi-inclusive communicative behaviour. In the current socio-cultural context, such behaviour is perceived as an effective mode of interaction and is gradually becoming a communication trend beyond just social media. The study indicates a substantial shift in the manner in which experts and political figures engage with the general public, whereby quasi-partner communication, founded on quasi-inclusive communicative techniques, assumes a predominant role. This prompts further inquiry into the mounting influence of populism in social praxis, as it seamlessly integrates into public discourse, influenced by the forces of entertainment culture and intellectual simplicity.

Keywords: quasi-inclusive communication, media-social reality, media-scientific communication, media-political communication

ÚVOD

Sociokultúrny kontext nevyhnutne určuje dominantný spôsob komunikácie, ktorý sa presadzuje v spoločnosti. V tejto súvislosti sa javí ako vhodné začať úvahy o problematike kváziinkluzívnej komunikácie stručnou charakteristikou sociokultúrnych podmienok, v ktorých sa aktuálne formujú a odohrávajú komunikačné udalosti. V prvom rade ide o posilňovanie roly digitálnych technológií a ich bezprostrednú

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0275 *Inkluzívna štylistika*.

implementáciu do sociálnych interakcií v rámci inštitucionálnej, skupinovej a individuálnej komunikácie. Postupne sa sformovali a rozšírili nové formy komunikácie, komunikačné prostriedky a v dôsledku toho aj nové mechanizmy sociálneho vplyvu. Fungovanie spoločnosti dnes z veľkej časti sprostredkujú sociálne médiá pôsobiace ako komunikačné platformy, ktorých existenčnou funkciou je formovanie sociálnych vzťahov prostredníctvom možnosti neobmedzenej verbálnej a neverbálnej interakcie. Komunikačný proces, ktorý prirodzene predpokladá vytváranie a udržiavanie sociálnych väzieb, transláciu sociálneho, kognitívneho, hodnotovo-normatívneho a kultúrneho kontextu a integráciu účastníkov komunikácie do mikro- a makrokomunit, podriaďuje sa v rámci sociálnych médií pravidlám a normám médialogiky a médiakultúry (bližšie pozri Orgoňová – Bohunická – Kazharnovich 2023). V modernej spoločnosti médiá neplnia len sprostredkovaciu funkciu, t. j. nejde iba o proces mediácie², ktorý predpokladá vytváranie komunikačných príležitostí. Hovorí sa o mediatizácii, pri ktorej sa medializuje podstata sociálnych praktík a spôsobov ich realizácie (pozri napr. Castells 2010, Hjarvard 2013, Jensen 2007, Krotz 2009).

V súčasnosti je proces mediatizácie do veľkej miery ovplyvnený posilňovaním spoločenského statusu sociálnych médií. Prítomnosť (jednotlivca alebo inštitúcie) na sociálnych sieťach sa považuje za nevyhnutnú súčasť osobného, sociálneho aj profesionálneho fungovania. Sociálne médiá zároveň obzvlášť výrazne zviditeľňujú zmeny v komunikačnej praxi, ktoré priamo súvisia s mediatizáciou. Ide predovšetkým o demokratizáciu komunikácie a neutralizáciu komunikačných bariér (fyzických, sociálnych, znalostných a pod.) spolu s marketizáciou komunikačnej praxe a dominanciou kultúry intelektuálnej nenáročnosti³, ktorá je spojená s devalváciou racionality v prospech zábavnosti a komunikačného komfortu. Sociálne médiá prostredníctvom komunikácie formujú vlastnú sociálnu realitu, podriadenú princípom komunikačnej dostupnosti, otvorenosti, propagačnosti a predajnosti. V rámci sociálnych médií a do veľkej miery aj pod ich vplyvom sa v súčasnej spoločnosti výrazne prejavuje trend kváziinkluzívneho komunikačného správania.

V tejto štúdii sa sústreďíme na identifikáciu a charakteristiku prejavov kváziinkluzívneho komunikačného správania v kontexte médiasociálneho prostredia. Samotný pojem kváziinkluzívnosti v súvislosti so sieťovou komunikáciou interpretujeme v dvoch aspektoch: 1. ako výsledok pragmatizácie (inštrumentalizácie) inkluzívnej zrozumiteľnosti⁴ (na príklade analýzy médiavedeckej komunikácie) a 2. ako komunikačnú stratégiu (na príklade analýzy médiapolitickej komunikácie). Osobitnú pozornosť venujeme výkladu základných charakteristík médiareality ako vhodného prostredia na formovanie a rozširovanie kváziinkluzívnych komunikačných praktík.

² Porov. lat. *mediare* a angl. *mediation*.

³ Bližšie pozri Dolník 2017, 2021b.

⁴ Pojem *inkluzívna zrozumiteľnosť* interpretujeme v súlade s koncepciou inkluzívnej komunikácie, ktorá by mala „podnecovať k interpretačnej a inferenčnej aktivite, smerujúcej k tomu, aby príjemca dospel k optimálnemu rozumeniu komunikátu (na vyššej úrovni)“ (Dolník 2021a).

MÉDIASOCIÁLNE PROSTREDIE A JEHO VPLYV NA KOMUNIKAČNÉ SPRÁVANIE

Dnešná spoločnosť zažíva obdobie takzvanej „hlbokej mediatizácie“, ktorá je charakteristická úzkou konvergenciou digitálnych médií a takmer všetkých oblastí spoločenského života. Mnohé sociálne procesy sa stávajú výrazne závislými od technologickej infraštruktúry médií (Culdry – Hepp 2017, s. 53). V epoche hlbokej mediatizácie – digitalizácie a datafikácie – obzvlášť dôležitú funkciu v spoločenských procesoch zohrávajú sociálne médiá, ktorých poslanie nespočíva len v translačii informácií. Sociálne médiá sa stávajú technologickou infraštruktúrou na podporu spoločenských interakcií. Vytvárajú podmienky pre neobmedzenú komunikáciu, predpokladajú bezprostredné zapojenie používateľov/sledovateľov do komunikačných procesov a stimulujú ich interakciu s médiaobsahom vo forme vyhľadávacích dopytov, lajkov, komentárov, odberov a účasti v rôznych skupinách. Sociálne médiá formujú svoju vlastnú kultúru (sieťovú kultúru), ktorá je v odbornej literatúre charakterizovaná ako kultúra participácie a zdieľania⁵ (Jenkins – Ito – Boyd 2015, s. 4; Martin – Dwyer 2019). Sieťová kultúra orientuje jednotlivca na sebaaprezentáciu, seba vyjadrenie cez virtuálne komunikačné aktivity.

Etapa „hlbokej mediatizácie“ predpokladá nielen širokú mediatizáciu spoločenských procesov, ale aj sociálneho života ako takého. V odbornej literatúre sa osobitne zdôrazňuje sociálny rozmer mediatizácie ako procesu a výsledku prenikania médií do všetkých sfér života jednotlivca, súkromného aj verejného. J. Thompson, ktorý navrhol samotný pojem *mediatizácia*, videl jeho podstatu vo „vybavení základných prvkov sociálnej a kultúrnej reality médiologikou alebo médiaformou“ (Thompson 1993, s. 29). Dánsky vedec S. Hjarvard vysvetľuje mediatizáciu ako „proces, prostredníctvom ktorého sú centrálné prvky sociálnej a kultúrnej činnosti ovplyvňované médiami a stávajú sa od nich závislými“ (Hjarvard 2012, s. 30). V chápaní W. Schulza mediatizácia predstavuje proces kvalitatívnych a kvantitatívnych zmien v sociálnej komunikácii pod vplyvom médií, t. j. štruktúrnou transformáciu verejného diskurzu: médiá zaujatím miesta centrálnych komunikačných inštitúcií získali moc formovať všetky podstatné komunikačné procesy prebiehajúce vo verejnej sfére a v dôsledku toho i celé sociálne vedomie (Schulz 2004). Upozorňuje sa aj na to, že pod vplyvom mediatizácie dochádza k štrukturálnym zmenám v sociálnej realite v dôsledku začlenenia médií do jej fungovania a vytvárania nových podmienok pre sociálnu komunikáciu (Hepp 2014, s. 50). Zovšeobecňujúc sociálne následky prieniku médií do všetkých sfér spoločenského života sa zdôrazňuje, že mediatizácia nadobúda status základného princípu, v súlade s ktorým sa konštruuje moderný sociálny a kultúrny svet (Lundby 2009, s. 50). Vo svojej podstate ide o proces a výsledok formatívneho vplyvu médiologiky na sociálne vzťahy, spoločenské prak-

⁵ Porov. angl. *participatory and sharing culture*.

tiky a inštitúcie prostredníctvom mediálnych technológií, v dôsledku čoho sa formuje a reprodukuje médiasociálna realita. Táto médiasociálna realita je súčasne virtuálna aj reálna, keďže sformované prvky virtuálnej sociálnej štruktúry majú reálne následky pre individuálnu a kolektívnu prax.

Médiasociálna realita predpokladá aj špecifický formát sociálnej interakcie založený na: 1. dominancii interaktívnosti (interakcia sa chápe ako neustála každodenná komunikácia s inými subjektmi prostredníctvom médií); 2. špecifickej médiakultúre ako kultúre sociálnej interakcie v sociálnych médiách s vlastnými komunikačnými normami a pravidlami; 3. princípe verejnosti ako konštituenta sociability; 4. princípe otvorenosti, dostupnosti a participácie. Vymenované charakteristiky médiasociálnej reality priamo determinujú znaky médiakomunikačného správania ako druhu sociálnej praxe.

Pri výklade špecifik komunikačného správania v médiasociálnom prostredí sa sústreďme na charakteristiku jeho komunikačnej zložky ako všeobecnej stratégie správania a jazykovej zložky ako spôsobu jej realizácie. Médiasociálne komunikačné správanie je do veľkej miery ovplyvnené prednastavenosťou všetkých účastníkov komunikačného procesu na mediálnu sebaaktualizáciu, ktorá je nástrojom na získavanie, posilňovanie a následné využívanie osobitného druhu sociálneho kapitálu, takzvaného médiakapitálu. Médiakapitál poskytuje jednotlivcovi možnosť spoločensky, profesionálne a aj monetárne posilniť svoj sociálny status, čo predstavuje motivačný základ médiasociálnej aktivity. Ak predtým bola sociabilita človeka určená bohatstvom jeho sociálnych väzieb, dnes hovoríme o bohatstve médiasociálnych väzieb. Individualita človeka už nie je determinovaná iba jeho osobnostnými vlastnosťami, sociálnymi rolami a sociálnym statusom, ktoré pôsobia ako sociálne markery sociability, ale aj obrazom vytvoreným v médiapriestore. Aktívna prítomnosť bežných používateľov aj odborníkov, známych osobností, verejných činiteľov a pod. na sociálnych sieťach je často motivovaná snahou o zvyšovanie vlastnej popularity, posilňovanie spoločenského vplyvu a sociálneho statusu alebo aj snahou o získanie finančných výhod. Médiasociálne prostredie nielenže zjednodušuje vzájomnú konverziu sociálneho a mediálneho kapitálu, ale často aktualizuje aj individuálne merkantilné motívy a ciele, najmä v spoločnosti, v ktorej sa všetko „kupuje a predáva“.

Jazykovú zložku médiakomunikačného správania určuje médiaformát, ktorý sa chápe ako spôsob vnímania, interpretovania a prezentácie udalostí (Altheide 1979, s. 75). Práve médiaformát determinuje spoločenský rámec – vrátane komunikačno-jazykového rámca – pre proces produkovania, reprodukovania, sprostredkovania, interpretácie a hodnotenia informácií, čo má výrazný vplyv aj na sociálnu prax. Požiadavkám médiaformátu sa podriaďujú také jazykové aspekty médiasociálnej komunikácie ako napr.: 1. spôsob prezentácie informácie (používanie multimediálnych a multimodálnych prostriedkov, spôsob usporiadania informácií a pod.), 2. štýl prezentácie informácií (presadzuje sa napríklad spôsob podania informácií, ktorý maximálne zodpovedá predstavám, očakáva-

niam, znalostiam a skúsenostiam adresáta); 3. jazyková zložka (systém pojmov, tezaurus, lexikálne a gramatické špecifiká a pod.).

Médiasociálne prostredie formuje svoj vlastný systém pravidiel a noriem komunikačného správania. Priestor sociálnych médií predpokladá otvorenosť a slobodu, ale zároveň stanovuje svoje „pravidlá hry“. Všetko je tu reálne a zároveň iluzórne: mediasociálna realita pozostáva z virtuálnych obrazov, virtuálnych interakcií, virtuálnych obsahov a významov. Atribút virtuálnosti sa spája s predstavou o umelo vytvorenej sociálnej realite, v ktorej sebaaktualizácia sleduje cieľ získať osobné, sociálne, profesionálne a finančné výhody. Komunikácia v mediasociálnom prostredí je hlavnou sociálnou aktivitou a je budovaná v súlade s princípmi médiaformátu. Komunikačné správanie v rámci mediasociálneho prostredia predpokladá produkovanie textov, ktoré z intelektuálneho, hodnotového, emocionálneho a formálno-obsahového hľadiska zodpovedajú požiadavkám adresáta, hovoríme teda o komunikátoch, ktoré sa ľahko „predávajú“ aj „konzumujú“. Subjektívne kritérium „páči sa mi to/nepáči sa mi to“ sa stáva prvoradým pri tvorbe a vnímaní médiatextov. V takomto komunikačnom kontexte virtuálna sociálna realita/kvázirealita vytvára priaznivé podmienky pre formovanie komunikačných praktík, ktoré spája všeobecná charakteristika *kvázi*: kváziodborná, kvázinštitucionálna, kvázisúkromná, kvázivzdelávacia, kvázipriateľská komunikácia a pod. V rámci tejto štúdie sa zameriame na výklad kváziinkluzívnych prejavov v médiavedeckej a médiapolitickej komunikácii, ktoré sa formujú a odohrávajú v podmienkach mediasociálneho prostredia.

ATRIBÚTY KVÁZIINKLUZÍVNOSTI V MÉDIAVEDECKEJ KOMUNIKÁCII ALEBO POPULÁRNO-ZÁBAVNÝ (VEDECKÝ) ŠTÝL

Veda, podobne ako iné oblasti ľudskej činnosti, sa v kontexte posilňovania roly digitálnej komunikácie ocitá v moci mediatizácie ako metaprocesu. Na jednej strane má tento proces pozitívne následky pre legitimizáciu vedy v očiach spoločnosti. Vedecký výskum získava širší záber v dôsledku mediálnej prístupnosti odborných informácií. Aktívna prítomnosť vedeckej komunity v sociálnych médiách poskytuje viac príležitostí na dialóg ako na rovine odborník – odborník, tak aj medzi odborníkmi a laikmi. Vedecké poznatky sa stávajú dostupnejšími, široká verejnosť má možnosť priamo sa podieľať na procese produkovania, reprodukovania, interpretácie a hodnotenia odborných informácií. Spolu s demokratizáciou vedeckej komunikácie môžeme hovoriť aj o procese jej inkluzivizácie, keď sa neutralizujú prísne hranice medzi odborníkmi a neodborníkmi a sociovedecká komunikácia sa vyznačuje vzájomnou intelektuálnou a rečovou akomodáciou.

Na druhej strane proces mediatizácie vyžaduje od vedy nielen informačnú otvorenosť, ale aj adaptáciu na požiadavky médiaformátu. Inak povedané, veda je nútená hrať podľa pravidiel, ktoré jej ponúkajú médiá (týka sa to ako obsahovej, tak aj formálnej stránky vedeckých komunikátov). Odborné informácie musia zodpovedať

princípom „klikateľnosti“, „virality“, „zdieľateľnosti“ – to znamená, že veda sa musí „páčiť“ masovému adresátovi. V tomto prípade sa do popredia dostáva „ekonomika lajkov“, ktorá predpokladá formovanie povedomia o príslušnom vedeckom segmente a následne aj jeho predajnosť. V odborných textoch sa objavujú prvky infotainmentu a reklamy. Pri integrácii do médiasociálneho prostredia prechádza odborná komunikácia výraznými zmenami tým, že sa podriaďuje médiaformátu zameranému na marketizáciu informácií. V tejto súvislosti sa prirodzene naskytáva otázka o iluzórnej inkluzívnosti takejto sociovedeckej komunikácie, keď pragmatický faktor dominuje nad racionálnym a profesionálnym. Snaha o propagáciu médiavedeckého obsahu je úzko prepojená s nutnosťou jeho formálno-obsahovej transformácie v súlade s dominantným médiaprincípom ľahkej konzumovateľnosti. Tento cieľ si vyžaduje prispôbenie odborných informácií požiadavkám adresáta, preto sa často inkluzívna zrozumiteľnosť komunikátu redukuje na maximálne zjednodušenie, intelektuálne odľahčenie odborných informácií.

Pri analýze komunikačných (štylisticko-rečových) črt médiavedeckých komunikátov realizovaných na sociálnych sieťach možno identifikovať atribúty kváziinkluzívneho spôsobu komunikácie, ktorý sa zakladá na inštrumentalizácii inkluzívnej zrozumiteľnosti, t. j. na neutralizácii recipientskeho vedomostného deficitu s cieľom osloviť čo najširší okruh prijímateľov. Treba poznamenať, že takéto „odľahčenie“ odborných informácií často nie je následkom autorovho zámeru, ale v určitom zmysle vedľajším účinkom. Ide o snahu autora-odborníka osloviť čo najširší záber prijímateľov, upútať ich pozornosť, vyvolať odozvu, a to aj cestou vlastnej maximálnej komunikačnej akomodácie. V pozadí, samozrejme, môže byť aj zámer získať materiálne výhody prostredníctvom monetizácie svojich účtov na sociálnych sieťach.

Nižšie predstavíme niektoré atribúty kváziinkluzívneho spôsobu komunikácie na príklade analýzy komunikátov uverejnených na webe, na instagramovom a facebookovom účte *Vedator_sk*, ktorý patrí Samuelovi Kováčikovi – teoretickému fyzikovi pôsobiacemu v akademickom prostredí. Naším cieľom nie je podať vyčerpávajúci zoznam kváziinkluzívnych prejavov v médiavedeckej komunikácii, ale pokúsiť sa identifikovať najfrekventovanejšie z nich, ktoré najlepšie ilustrujú špecifiká kváziinkluzívneho komunikačného správania, zámerného alebo nezámerného, uvedomovaného alebo neuvedomovaného.

Dominancia zábavnosti nad odbornosťou. Pri propagácii vedeckých informácií prostredníctvom sociálnych médií sémantickú presnosť odborného textu často nahrádza pragmatika. Popularita dominuje nad akademizmom, zábavnosť sa presadzuje na úkor obsažnosti médiavedeckého komunikátu. Sociálne médiá si vyžadujú texty, ktoré by sa a priori mali páčiť prijímateľovi. Takýmto prístupom k sprostredkovaniu odborných informácií je podmienené apelovanie médiavedeckého textu nie na intelektuálnu, ale na emocionálnu stránku adresáta. Obsahová zrozumiteľnosť médiavedeckého komunikátu sa nahrádza jeho interpretačnou nenáročnosťou, percepčným komfortom a intelektuálnou dostupnosťou. Kritérium zábavnosti sa stáva

dominantným vo všetkých textotvorných zložkách, počnúc tematickým zameraním komunikátu a končiac spôsobmi jeho prezentácie v médiasociálnom prostredí. Často sa uprednostňujú témy, ktoré majú kvázivedeckú povahu, porov.: *Prečo sa vlny lámu?*, *Prečo má kokos vodu?*, *Horia diamanty?* a pod.⁶ Obsah takýchto médiavedeckých textov je redukovaný na pútavý a zábavný výklad bez uvádzania racionálne podložených argumentov. Prezentáciu textu sprevádzajú vizuálne prvky (foto- alebo videomateriály, grafické prostriedky).

Dôraz na propagačnosť, expresívnosť, obraznosť, kolokviálnosť. V médiavedeckom texte v súlade s požiadavkami médiaformátu prevláda obrazno-expresívny spôsob výkladu odborných informácií, porov. napr. text⁷ *Je náš vesmír čapatý?: Zažili ste niekedy situáciu, keď vás cez deň čakalo niečo nepríjemné, netešili ste sa na to a nevedeli, čo s tým? A potom vám niekto zavolať, že celá vec je vyriešená a už na to nikdy nemusíte myslieť? Namiesto útrap vás čakal krásny slnečný deň strávený tancovaním na lúke – alebo niečo podobné. No, tak v takej situácii sú možno teraz kozmológovia <...>. A čo tmavá energia? Je to niečo, čo urýchľuje rozpínanie vesmíru. A zároveň je to zdroj smútku, útrap a černoty v srdciach fyzikov <...>. No a minulý rok vyšla štúdia, ktorá tento predpoklad skúma. A čuduj sa svete, ukázala, že ak uvažujeme mierne nehomogénny vesmír, vieme vysvetliť dáta <...>. Znamená to, že tmavá energia ide do koša? Zatiaľ nie. Ide o predbežný náznak, ktorý môže mať aj jednoduchšie vysvetlenie.*⁸ Uvedený text pripomína bežný príspevok na sociálnych sieťach, v ktorom sa autor delí o svoj pohľad na zvolenú tému. Informácie sa podávajú formou stručného zaujímavého príbehu, čím sa zabezpečuje maximálny interpretačný komfort pre adresáta.

Beletrizácia odborného výkladu. Pri sprostredkovaní odborných informácií sa v médiavedeckom komunikáte aktívne využívajú prostriedky umeleckého štýlu. Samotný výklad sa podáva formou pútavého textu s určitým dejom. Dôraz sa kladie na emocionálnu stránku adresáta, jeho bežné skúsenosti a znalosti. Ako príklad uvádzame začiatok „príbehu“ o klimatickej kríze: *Nedeľa, 17. mája 2020, niečo málo o tretej hodine popoludní. Obyvatelia malého provinčného tureckého mesta Tire vy-sedávajú na verandách aby si v klúde, a najmä v tieni prístreškov vychutnali svoj obľúbený popoludňajší čaj. Niečo je však inak, ako zvyklo byť v tomto období nesko-rej jari v minulosti. Už od skorého rána sa ortuť v teplomere rýchlo „šplhá“ stále vyššie a vyššie, aby neskôr popoludní dosiahla závratným 44,5 °C (deň predtým bolo 43,9 °C). Takto vysoké teploty v máji nie sú dokonca ani pre Turecko obvyklé. Ex-trémne vysoké denné teploty vzduchu sa naprieč celou Európou dnes vyskytujú 3-krát až 4-krát častejšie ako pred 40 rokmi, a zďaleka sa to nedeje len na starom kontinen-*

⁶ Bližšie pozri: https://www.instagram.com/vedator_sk/ [cit. 25. 1. 2025].

⁷ V celom texte štúdie sa ilustračné texty uvádzajú v pôvodnom znení bez jazykovo-štylistickej úpravy.

⁸ Dostupné na: <https://vedator.space/je-nas-vesmir-capaty/> [cit. 25. 1. 2025].

te <...>.⁹ Zameranie na pútavý výklad a ľahké čítanie sa stáva dominantnou charakteristikou médiavedeckých komunikátov. Využívajú sa dejové prvky, obraznosť dominuje nad faktografickosťou a argumentatívnosťou.

Výrazný hodnotiaci postoj autora textu. V médiavedeckých komunikátoch prevláda subjektívny spôsob výkladu odborných informácií, ktorým sa demonštruje maximálna zainteresovanosť autora na výskumnom probléme a jeho snaha zaujať adresáta. Dištancovanie sa od objektu výskumu sa nahrádza emocionálnym prístupom k jeho interpretácii, výrazným hodnotovým postojom autora. Výklad odborných informácií nadobúda podobu priateľského rozhovoru prispôbeného intelektuálnej úrovni nepripraveného adresáta. Výrazne sa redukuje odbornosť, informatívnosť, edukačnosť odborného komunikátu v prospech jeho formálno-obsahovej nenáročnosti. Prioritnými sa stávajú osobné skúsenosti, subjektívny názor, emócie a zážitky odborníka. Porov. napr. text *Pochopíme niekedy vznik vesmíru?*: „No, čo sa presne dialo tam, to už nevieme.“ *Taká je typická – a správna – odpoveď na otázku, ako vznikol vesmír. Ak by som mal tipnúť fyzikálne zaujímavý jav, ktorý sa nám nikdy nepodari pochopiť, práve vznik vesmíru by bol mojim tipom. Nie je to však také beznádejné, ako by sa mohlo zdať <...>. Medzi vznikom vesmíru a momentom, kde už veríme známym fyzikálnym zákonom, bolo krátke obdobie, ktoré trvalo malinký zlomok sekundy. Myslím si, že počas neho prebiehala kozmická inflácia, počas ktorej vesmír nesmierne narástol. Vysvetľovalo by to mnohé pozorovania, nemáme však definitívny verdikt.*¹⁰

Používanie clickbaitových výrazov. Zámerom na upútanie pozornosti adresáta a zvyšovanie sledovateľnosti uverejňovaných komunikátov je podmienený výber clickbaitových titulkov, porov. napr.: *S umelou inteligenciou sa naučíme jazyk zvierat*, *Zrážka s asteroidom v roku 2036?*, *Rekordná vesmírna častica zachytená* a pod.¹¹

Kvázipartnerská komunikácia. V médiavedeckej komunikácii sa vytvára obraz partnerskej komunikácie, pri ktorej sa neutralizuje výrazná hranica medzi autorom a adresátom, odborníkom a laikom. Ide však skôr o vytváranie obrazu partnerskej komunikácie cestou uprednostňovania adresáta. S ohľadom na prijímateľa sa vyberá téma na médiavedecký výklad a spôsob jej prezentácie na vizuálnej, textovej a štylisticko-jazykovej rovine. Obsahová nenáročnosť materiálu a pútavý, zábavný spôsob jeho interpretácie zabezpečujú recipientsky komunikačný komfort bez potreby intelektuálnej námahy. Vďaka zámernému porušovaniu akomodačno-asimilačnej rovnováhy sa formuje predstava o rovnocennej komunikácii. Často sa využíva komunikačná stratégia priameho „zaliečania sa“ adresátovi, keď odborník charakterizuje svojich sledovateľov ako *najvzdelanejších, chápaných, intelektuálne pripravených, najbližších spojníkov* a pod. Komunikačný status laickej verejnosti sa posilňuje aj možnosťou priamo sa podieľať na procese interpretácie odborných informácií.

⁹ Dostupné na: <https://vedator.space/klimaticka-kriza/> [cit. 14. 1. 2025].

¹⁰ Dostupné na: <https://vedator.space/pochopime-niekedy-vznik-vesmiru/> [cit. 10. 1. 2025].

¹¹ Bližšie pozri: https://www.instagram.com/vedator_sk/ [cit. 2. 2. 2025].

Autorské ja ako brand. V médiavedeckej komunikácii sa vedecké *my* mení na popularizačné a propagačné *ja*. Odborník explicitne vyjadruje svoje názory, preferencie, demonštruje hodnotový postoj. Dominantnými charakteristikami médiavedeckého komunikátu sa stávajú subjektivita a hodnotenie. Osobné skúsenosti, emócie a názory autora sa nekamuflujú, naopak, otvorene sa demonštrujú. Komunikačný obraz odborníka sa transformuje na obraz bežného človeka. Autorské *ja* sa stáva spôsobom seba propagácie a formovania vlastnej značky.

Všetky vyššie uvedené komunikačné znaky médiavedeckých textov podľa nášho názoru svedčia o kváziinkluzivizácii sociovedeckej komunikácie v podmienkach médiassocálneho prostredia. Prostredníctvom nich sa formuje predstava o partnerskej komunikácii medzi odbornou a neodbornou verejnosťou, reálne však ide len o jednoduchú neutralizáciu znalostného deficitu adresáta. Popularizácia vedy je v tomto prípade úzko spojená s popularizáciou samotného odborníka a jeho snahou získať určité benefity, či už osobné, profesionálne alebo aj materiálne. V takomto prípade môžeme hovoriť o instrumentalizácii inkluzívnej zrozumiteľnosti, t. j. o jej zámernom porušovaní. Túto myšlienku by však bolo možné spochybniť námietkami v duchu: Nie sú podobné médiavedecké komunikáty len produktom náučno-populárneho štýlu a nie sú teda identifikované prejavy kváziinkluzívnosti len atribútmi popularizačného štýlu? Nie je v tomto prípade primárnym cieľom odborníka sprístupniť odborné informácie širokej verejnosti a komercializácia produkovaného obsahu je len sprievodným benefitom pre autora? Nemá komercializácia odborných vedomostí a popularizácia seba ako odborníka len sprievodný pozitívny účinok v podobe popularizácie a sprístupnenia odborných informácií? Tieto otázky naznačujú, že médiavedecké komunikáty by sa potenciálne mohli považovať za produkty náučno-populárneho štýlu. V súvislosti s touto námietkou však môžeme povedať, že takýto interpretačný rámec len čiastočne zodpovedá samotnej stylistickej povahe médiavedeckých textov.

V tradičnej stylistickej interpretácii sa náučno-populárny štýl spája predovšetkým s edukačnou, vzdelávacou, osvetovou funkciou, keď sa vedecké poznatky po formálno-obsahovej stránke stávajú prístupnejšími pre nepripraveného adresáta (pozri napr. Кожина 1993, Mistrík 1997). V tejto súvislosti treba poznamenať, že v analyzovaných médiatextoch zábavná zložka výrazne dominuje nad vzdelávacou. To sa prejavuje na tematickej, prezentačnej, argumentačnej aj stylistickej rovine. Z tematického hľadiska sa napríklad médiavedecké texty zvyčajne venujú výkladu otázok, ktoré by potenciálne mali osloviť čo najširší okruh prijímateľov. Ide nielen o spoločensky významné problémy (súvisiace napr. s medicínou, zdravým životným štýlom, ekologickým správaním a pod., porov.: *Klimatická zmena a manažovanie rizika*¹²), ale aj o kvázivedecké/pseudovedecké problémy typu *Fyzika pukancov*, *Prečo*

¹² Dostupné na: https://www.instagram.com/vedator_sk/ [10. 1. 2025].

*vířza sneh?, Ako fungujú horoskopy?*¹³ a pod. Pri prezentácii médiavedeckých textov sa aktívne využíva multimodálny kód: foto- a videomateriály, obrázky, grafické a farebné zvýraznenie, rôzne typy písma, emotikony a pod. Odborné informácie sú usporiadané ako hypertext s množstvom odkazov, textových a ilustračných „vložík“. Vizuálna zložka plní úlohu dominantnej argumentačnej stratégie, t. j. prezentácia sa stáva hlavným a niekedy aj jediným argumentom v prospech autorského názoru, pričom racionálna argumentácia buď absentuje, alebo má kváziargumentačnú povahu. Štylistická zložka médiavedeckých textov plne zodpovedá požiadavkám médiaformátu. Prevládajú texty žánrovo blízke krátkej eseji, ktorá sa opiera o bežné vnímanie prezentovaného problému. V médiakomunikátoch dominujú krátke vety a odseky s minimálnym použitím odbornej terminológie. Z jazykového hľadiska prevládajú črty hovorového, umeleckého a publicistického štýlu s priamym apelom na emocionálnu stránku adresáta, s množstvom rečníckych otázok a zjednodušených (elementárnych) vysvetlení.

Uvedené charakteristiky svedčia o transformácii náučno-populárnej zložky v médiakomunikátoch. Médiavedecké komunikáty sa výrazne vzdiaľujú od náučného textu a zároveň sa po obsahovo-štylistickej stránke približujú k zábavnému textu. Na jednej strane sa nastoľuje otázka potreby a možnosti rozdeliť náučno-populárny štýl na populárno-vzdelávací a populárno-zábavný. Myšlienka o nutnosti vyčlenenia samostatného popularizačného štýlu v lingvistickej literatúre nie je nová (porov. napr. Mlacek 1996). Na druhej strane možno hovoriť aj o probléme demarkácie medzi náučno-populárnymi a pseudonáučnými textami v kontexte mediasociálneho prostredia. Dôležité je však poznamenať, že v každom prípade dochádza ku kvalitatívnej devalvácii konceptu zrozumiteľnosti vedeckých poznatkov. Vedecká sféra predstavuje jednu z oblastí ľudskej činnosti, v ktorej je dodržiavanie princípov inkluzívnej komunikácie kľúčom k úspešnej interakcii medzi odbornou a neodbornou verejnosťou, spôsobom podpory interpretačnej kompetencie jednotlivca a vzdelávania celej spoločnosti. V prospech kultúry intelektuálnej nenáročnosti, konzumnosti a zábavnosti sa však inkluzívna zrozumiteľnosť často neutralizuje a inštrumentalizuje s cieľom dosiahnuť určité individuálne benefity. Obzvlášť výrazne sa to prejavuje v mediasociálnom prostredí, v ktorom sa kváziinkluzívnosť, kvázipartnerskosť, kváziotvorenosť, kvázizrozumiteľnosť stávajú podmienkou úspechu, uznania, spôsobom dosiahnutia profesionálnych a finančných výhod.

KVÁZIINKLUZÍVNE KOMUNIKAČNÉ STRATÉGIE V MÉDIAPOLITICKEJ KOMUNIKÁЦИИ

Politický diskurz bol vždy z veľkej časti sprostredkovaný médiami, preto sa proces mediatizácie politiky javí ako prirodzený a pochopiteľný. Mediatizácia poli-

¹³ Dostupné na: https://www.instagram.com/vedator_sk/ [10. 1. 2025].

tickej komunikácie sa vo všeobecnosti vysvetľuje ako proces a výsledok zmien politickej reality pod vplyvom médialogiky (médiaformátu). V odbornej literatúre sa hovorí o postupnej globálnej mediatizácii politiky: od sprostredkovania politického diskurzu médiami k jeho „médiakolonizácii“ (Blumler – Gurevitch 1981, Meyer 2002, Street 2005), čo je do veľkej miery spôsobené prienikom politiky do priestoru sociálnych médií.

Mediatizácia politiky v kontexte sociálnych médií priamo súvisí s formovaním sieťového politického diskurzu zameraného na vytváranie virtuálnych obrazov a významov, ktoré sú často len iluzórnou predstavou vzdialenou od reality a vytvárajúcou účinný persuzívny efekt. Francúzsky sociológ J. Baudrillard upozornil na skutočnosť, že sieťová komunikácia je vo svojej podstate len „dekoráciou“, ktorá má ovplyvňovať ľudí. Prienik politiky do sféry symbolického priestoru podľa neho sprevádza zánik skutočnej politickej reality a formovanie jej mediálnej podoby. Simulácia sa stáva základným spôsobom implementácie mocenských zámerov. Reálny obraz politickej reality nahrádzajú sociálne praktiky totálnej simulácie generované médiami (Baudrillard 1982). Sociálne médiá zvyšujú alebo znižujú hodnotu politických udalostí a konštruujú mediatizovanú politickú prax. Inými slovami, realizuje sa proces prenosu politických významov z reality do virtuality. Imaginárne konštrukcie čoraz viac ovplyvňujú skutočné politické udalosti nielen tým, že nahrádzajú realitu, ale aktívne ju aj formujú.

Politická komunikácia v rámci sociálnych médií prechádza výraznými zmenami z hľadiska obsahu a spôsobov jej realizácie. Sociálne siete ponúkajú komunikačnú slobodu a priestor na vyjadrovanie akýchkoľvek názorov k akejkolvek téme. Takáto komunikačná otvorenosť sa často chápe ako možnosť hovoriť bez nutnosti nieť zodpovednosť za svoje slová. Túto vlastnosť sociálnych sietí vo veľkej miere využívajú politickí aktéri, v dôsledku čoho sa konštruuje sieťový politický diskurz charakterizovaný vysokou mierou manipulativnosti, populizmu a propagandy. Politická komunikácia sa zároveň stáva interaktívnejšou a kreatívnejšou. Obsah politických komunikátov a spôsob ich prezentácie v sociálnych médiách je zameraný na implicitné a explicitné ovplyvňovanie politických preferencií adresáta a na formovanie politicky angažovanej spoločenskej mienky.

Na sociálnych sieťach sa výrazne mení spôsob interakcie politických aktérov s ich sledovateľmi. Dominantné postavenie nadobúda princíp „sieťovej inkluzívnosti“, keď sa na jednej strane politik snaží vytvoriť obraz občajného človeka, prístupného a otvoreného komunikácii. Na druhej strane adresátovi sociálne siete poskytujú možnosť hodnotiť, komentovať a dopĺňať politické médiakomunikáty, diskutovať s politickým činiteľom, otvorene kritizovať alebo podporovať jeho názory a pod.

Sieťový politický diskurz je maximálne personalizovaný, t. j. je priamo spojený s konkrétnou politickou osobnosťou. Logika fungovania sociálnych médií celkovo prispieva k personifikácii politiky, keď sa do popredia dostáva politický aktér, ktorý

svojou osobnosťou nahrádza politické strany, hnutia, organizácie. S cieľom získať recipientsku lojalitu politickí aktéri formujú vlastné sieťové obrazy (médiaportréty), ktoré zodpovedajú požiadavkám a predstavám adresáta. V kontexte dominantnej úlohy sociálnych médií, ktorou je komunikácia, v politickom diskurze sa pozornosť politikov sústreďuje nie na reálne politické činy, ale na komunikovanie o nich. Do popredia sa dostáva médiaprezentácia politických udalostí a aktivít, ktorá sa občas výrazne líši od skutočnosti. Sociálne médiá sa stávajú nielen dôležitým zdrojom distribúcie správ a platformou na propagovanie politických názorov, ale vytvárajú politický obraz sveta a do veľkej miery formujú verejnú mienku. Sieťový politický diskurz sa transformuje na obsahovej a komunikačnej úrovni, čoraz viac sa prispôbuje marketingovej logike, keď sa do popredia dostáva spektakulárnosť politickej komunikácie a samotného politického diskurzu.

Médiasociálne prostredie vytvára priaznivé podmienky na budovanie obrazu „dobrého politika“, ktorý je čo najbližšie k ľuďom, otvorený dialógu a žije rovnaký život s rovnakými problémami ako jeho potenciálni voliči. V podstate sa tak formuje požadovaná politická realita – (kvázi)otvorená, (kvázi)empatická, (kvázi)efektívna, (kvázi)inkluzívna. Táto politická realita sa štruktúruje predovšetkým pomocou kváziinkluzívnych komunikačných stratégií, ktoré sú v rámci mediasociálneho prostredia vnímané ako prirodzené, pretože samotný médiaformát predpokladá ich aktívne využívanie. Pokúsime sa stručne predstaviť najfrekvencovanejšie spôsoby kváziinkluzívneho komunikačného správania politických aktérov v rámci sociálnych médií.

Zameranosť na bezprostrednú komunikáciu medzi politickými aktérmi a širokou verejnosťou. Médiasociálne prostredie sa formuje na základe komunikácie, ktorá je nevyhnutnou podmienkou existencie sociálnych médií. Virtuálny priestor vytvára príležitosti na priamu interakciu medzi politickým činiteľom a adresátom. Aktívna prítomnosť politika v sociálnych médiách vytvára ilúziu jeho komunikačnej otvorenosti a prístupnosti. Formuje sa predstava o zapojení všetkých do politického diskurzu a priamej participácii na procese produkovania politických výnamov. Médiasociálna realita neutralizuje hranicu medzi politikou ako profesionálnou sférou a bežnou (laickou) predstavou o politickej realite. Sieťová médiapolitická komunikácia je však vo svojej podstate len jedným z nástrojov na popularizáciu osobnosti politika a/alebo presadzovanie určitých politických názorov a hodnôt. Sociálne siete sa navyše občas menia z „inkluzívnej“ dialogickej platformy na platformu na politické spory, vzájomné urážky a obviňovanie. Komunikačná sloboda sociálnych médií sa často politicky zneužíva a politici ju vnímajú ako príležitosť na „legálne“ verbálne útoky na oponenta. Zároveň sa posilňuje aj úloha adresáta, ktorý má možnosť komentovať, hodnotiť, podporovať/nepodporovať, kritizovať politické riešenia a priamo politického činiteľa. Na jednej strane mediasociálne prostredie ponúka možnosť slobodnej a otvorenej komunikácie pre každého, na druhej strane sa takáto komunikačná sloboda mení na nástroj politickej manipulácie, propagandy a populizmu.

Sebaprezentácia politického aktéra ako obvyčajného človeka. V priestore sociálnych médií (a aj pod ich vplyvom) sa stáva bežnou praxou zverejňovanie súkromného života. Súkromie stráca svoju cennosť, takmer všetky aspekty života, aj tie najintímnejšie, sa verejne prezentujú. V prípade politického aktéra často ide aj o cieľenú stratégiu zameranú na prezentovanie seba ako obvyčajného človeka, ktorý žije bežnými problémami a starosťami. Na sociálnych sieťach politici často demonštrujú svoje mimopracovné aktivity, záľuby, rodinu a pod. Snaha priblížiť sa k adresátovi má za cieľ vytvoriť obraz politika z ľudu. Ako príklad môžeme uviesť facebookový príspevok Petra Pellegriniho: *Ani si človek neuvedomuje, ako rýchlo beží čas. Toto úžasné stvorenie malo v stredu už tri roky 😊 Najlepším darčekom pre oboch je dlhá prechádzka v našej krásnej slovenskej prírode. Pekný vikend, priatelia!*¹⁴ Pod príspevkom sa nachádza skoro 7-tisíc komentárov, ktoré prezentujú celú škálu reakcií na sieťovú „humanizáciu“ obrazu politika, porov.: *Je to človek ako my, tak doprajte druhému. / Pán prezident pes je nejlepší přítel člověka, super. / Pán prezident, obávam sa, že pre Slovensko by bol váš nádherný, múdry a chápaný pes lepším prezidentom ako ste vy. Začnite už prosím niečo robiť, aby ste si zaslúžili štátny prezidentký. / Aké jednoduché je odpratať sa na lukratívnu funkciu a venovať sa fotočkárom so psíkom - ten bohužiaľ nemôže za svojho pána - ale pán môže za to, že kašle na všetko, čo sľúbil a čo si vyklamal, len aby si mohol hovoriť prezident. / Vy ste pán prezident taký odvážny! Ešte aj počas prebiehajúceho štátneho prevratu idete vyvenčiť psíka! Obdivuhodné.*¹⁵ Uvedené komentáre poukazujú na ambivalentnosť recipient-skeho vnímania prezentácie mimopracovných aktivít politika. Na jednej strane sa príspevky podobného druhu hodnotia ako prejav „obyčajnosti“ verejného činiteľa. Na druhej strane vyvolávajú kritický recipientsky postoj spojený s predstavou o profesionálnej nekompetentnosti politického aktéra, jeho politickej neefektívnosti, nečinnosti, ktorá sa kamufluje odvádzaním pozornosti adresáta na nepodstatné veci.

Komunikácia v mene ľudí. Táto komunikačná stratégia je obzvlášť frekventovaným spôsobom vytvárania predstavy o solidarizácii politika s občanmi. Na jazykovej rovine sa obvyčajne realizuje používaním kolektívizovaného *my*: *my ako občania, my ako voliči, my ako obyčajní ľudia* a pod. V sieťovom politickom diskurze sa často používa diskurzívne *ja* vo význame „ja ako jeden z vás“. Diskurzívne *ja* sa po prvé vyznačuje neustálym apelom na masového adresáta a po druhé utvára predstavu o názorovom a hodnotovom stotožnení sa politika so svojimi sledovateľmi. Politický činiteľ formuje vlastný ja-diskurz, v ktorom svoje politické riešenia a činy zdôvodňuje tým, že pozná problémy a potreby ľudu, porov. napr.: *Poznám vás, slovenských ľudí, a mám vás úprimne rád. Podal som si ruku s tisíckami z vás a bol som vo*

¹⁴ Dostupné na: <https://www.facebook.com/pellegrini.peter/posts/ani-si-%C4%BDchlo-be%C5%BE%C3%AD-%C4%8Das-toto-%C3%BA%C5%BEasn%C3%A9-stvorenie-malo-v-stred/1140081224139937/> [cit. 20. 1. 2025].

¹⁵ Dostupné na: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1140080890806637&id=100044142-110660&set=a.250840279730707> [cit. 20. 1. 2025].

všetkých slovenských regiónoch. Veľmi dobre viem, ako žijete, čo vás trápi a o čom snívate. Je to poznanie, ktoré sa nedá ničím nahradiť. S týmto poznaním som pripravený urobiť pre vás všetko, čo bude v mojich silách.¹⁶ Uvedená komunikačná stratégia sa zároveň vyznačuje vysokým manipulačným potenciálom, pretože politicky angažované riešenia sa často prezentujú ako názor občanov, porov.: *Rovnako som prezentoval naše postoje v prípade voľby generálneho tajomníka NATO ako aj pri voľbe na najvyššie posty v EÚ. Slovenská republika má jasnú predstavu, čo chce dosiahnuť a veríme, že sa nám podarí presadiť Maroša Šefčoviča do významnej funkcie komisára EÚ. Jeho profesionalita, odbornosť a sociálne hodnoty ho k tomu predurčujú.*¹⁷

Prispôsobenie sa požiadavkám a očakávaniam adresáta. Kváziinkluzívnosť politickej komunikácie sa prejavuje aj v snahe politického činiteľa „vyhovieť“ očakávaniam, názorom a predstavám adresáta. Dopomáha tomu aj formovanie politického komunikátu podľa princípu „hovorím to, čo chce adresát počuť“. Často ide len o populistické vyjadrenia, ktoré nemajú oporu v žiadnych reálnych politických riešeniach a činoch, porov.: *Zvýšiť plat, posilniť sociálne benefity, zaviesť regulovanie cien <...>; Slovensko potrebuje kompetentnú vládu. Vládu, ktorá urobí všetko preto, aby tu už nebola migrácia, aby sa už skončilo neustále zdražovanie <...>; Každý si uvedomuje potrebu prijatia konsolidačného balíčka. Moje rozhodovanie, či ho podpíšem, závisí aj od toho ako sú ochránené najslabšie vrstvy obyvateľstva.*¹⁸ Uvedená komunikačná stratégia je zameraná na „priblíženie sa“ k adresátovi prostredníctvom reprodukcie všeobecne známych a do veľkej miery idealistických predstáv o fungovaní štátu a spoločnosti. Hlavným politickým zámerom však zostáva navodzovanie predstavy o riešení sociálne dôležitých problémov v duchu ich interpretácie širokou verejnosťou.

Populistické vyhlásenia. Táto komunikačná stratégia je obzvlášť frekventovaná v podmienkach médiiasociálnej reality, pretože logika sociálnych médií predpokladá stručné texty s potenciálom nasledujúcej aktívnej zdieľanosti. Hovoríme o výrokoch, ktoré by mali osloviť adresáta snahou politika pracovať v prospech ľudí, porov.: *Vždy tu budem pre ľudí; Som pripravený bojovať za lepší život Slovenska; Urobím všetko preto, aby lekári zostali na Slovensku <...>; Sebedomé a hrdé Slovensko a silný štát, ktorý sa vždy postará o ľudí. To je moja vízia, na ktorej chcem aktívne pracovať; Vždy tu budem pre ľudí! Lebo práve ľudia sú nositeľom moci a všetkým politikom, vrátane prezidenta, ju len prepožičiavajú. A právom očakávajú náležitú pozornosť i skutočné výsledky; Od prvého dňa naplňam svoj program prezidenta ľudí a aj naďalej budem robiť všetko preto, aby Slovensko bolo dobrým*

¹⁶ Dostupné na: https://www.facebook.com/pellegrini.peter?locale=sk_SK [cit. 20. 1. 2025].

¹⁷ Dostupné na: https://www.facebook.com/pellegrini.peter?locale=sk_SK [cit. 20. 1. 2025].

¹⁸ Dostupné na: <https://www.facebook.com/watch/?v=1445332446152259> [cit. 20. 1. 2025].

miestom pre život.¹⁹ Podobné médiapolitické vyhlásenia – okrem prvoradého cieľa získať si lojalitu recipientov – sú zároveň aj spôsobom sebaaprezentácie, sebaapropagácie, spôsobom apelovania na emócie a city.

Dôraz na jednoduchosť a zrozumiteľnosť navrhovaných opatrení. V médiapolitickej komunikácii, zameranej na oslovenie čo najširšieho okruhu prijímateľov, ich ovplyvnenie a presvedčenie, politickí činitelia často ponúkajú rýchle a jednoduché riešenia zložitých a sociálne významných problémov. Konštatuje sa očividný spôsob riešenia problému bez ohľadu na jeho realizovateľnosť a bez vysvetlenia, ako sa dá implementovať v praxi. Porov. napr. vyhlásenie typu *Už dlhodobo čelíme problému pracovnej migrácie, a veď stačí zvýšiť platy a vytvoriť priaznivé pracovné podmienky.*²⁰ V uvedenom výroku sa objasnenie spôsobu riešenia otázky pracovnej migrácie nahrádza prezentáciou výsledku tých opatrení, ktoré by mali viesť k zvyšovaniu plátov a vytvoreniu potrebných pracovných podmienok. Takýmito heslovitými vyhláseniami sa vytvára predstava o pripravenosti politika riešiť problémy, v skutočnosti však ide skôr o obyčajný politický populizmus.

Konfrontácia seba (v mene ľudí) a vládnucej politickej elity alebo opozície. Touto komunikačnou stratégiou sa formuje predstava o spolupatričnosti politika a občanov. Politický aktér sa prezentuje ako vyjadrovateľ spoločenskej mienky, názoru väčšiny, dominantného postoja. Porov. napríklad vyhlásenia typu *Od prvého dňa naplňam svoj program prezidenta ľudí.*²¹ Alebo: *V našom spoločnom rozhovore som zdôraznil, že opozícia v demokratickom štáte musí plniť svoju základnú úlohu, ktorou je kontrola vládnej moci. A hovoril som aj o tom, že funkčnosť Národnej rady a jej schopnosť prijímať zákony v prospech ľudí musí byť vyšším záujmom ako osobné ambície či nenaplnené politické predstavy. Politický súboj sa musí vrátiť z osobnej roviny do vecnej, aby sa jeho predmetom opäť stali skutočné problémy ľudí na Slovensku.*²² Alebo aj: *Ako hlava štátu zasiahnem vždy, ak je ohrozený právny štát, hrozí ústavná kríza alebo sa porušujú základné ľudské práva. Nikdy sa však nedám vtiahnuť do vnútropolitického zápasu, ak by si to želala ktorákoľvek strana na politickej scéne. Naplňam program prezidenta ľudí, a nie želania politických strán a ich lídrov.*²³ V uvedených médiapolitických komunikátoch sa politický aktér prezentuje

¹⁹ Dostupné na: https://www.facebook.com/pellegrini.peter/?locale=sk_SK [cit. 20. 1. 2025].

²⁰ Dostupné na: https://www.facebook.com/pellegrini.peter/?locale=sk_SK [cit. 20. 1. 2025].

²¹ Dostupné na: <https://www.facebook.com/watch/?v=634041512508661> [cit. 23. 1. 2025].

²² Dostupné na: <https://www.facebook.com/pellegrini.peter/posts/opoz%C3%ADcia-si-mus%C3%AD-plni%C5%A5-%C3%BAlahu-kontrolova%C5%A5-vl%C3%A1dnu-mocrovnako-ako-som-minul%C3%BD-t%C3%BD%C5%BEd%C5%88/1047014103446650/> [cit. 23. 1. 2025].

²³ Dostupné na: <https://www.facebook.com/search/top/?q=Ako%20hlava%20%C5%A1t%C3%A1tu%20zasiahnem%20v%C5%BEdy%2C%20ak%20je%20ohrozen%C3%BD%20pr%C3%A1vny%20%C5%A1t%C3%A1t%2C%20hroz%C3%AD%20%C3%BAstavn%C3%A1%20kr%C3%ADza%20alebo%20sa%20poru%C5%A1uj%C3%BA%20z%C3%A1kladn%C3%A9%20%C4%BEdusk%C3%A9%20pr%C3%A1va.%20Nikdy%20sa%20v%C5%A1ak%20ned%C3%A1m%20vtiahnu%C5%A5%20do%20vn%C3%BAtropolitick%C3%A9ho%20z%C3%A1pasu%2C%20ak%20by%20>

ako ochranca ľudí, ktorý sa neriadi politickými ambíciami, ale štátnymi a národnými záujmami.

Všetky vymenované komunikačné stratégie sú vo svojej podstate založené na zámere politického aktéra prezentovať sa ako politik, ktorý sa názorovo stotožňuje s ľuďmi, rozumie jeho problémom a je odhodlaný ich riešiť. Opisované komunikačné správanie politického aktéra v médiasociálnom prostredí zároveň formuje predstavu o inkluzívnosti politických zámerov, rozhodnutí a realizovaných aktivít. Identifikované komunikačné stratégie sa, samozrejme, využívajú v politickom diskurze ako takom, ale sú obzvlášť frekventované v sociálnych médiách a príznačné pre médiapolitickú komunikáciu. Myslíme si, že je to do značnej miery spôsobené tým, že médiasociálne prostredie oslobodzuje politikov od potreby argumentovať, uvádzať konkrétne fakty a dokonca niesť zodpovednosť za uverejnené vyhlásenia. V priestore sociálnych médií si politickí aktéri môžu formovať vlastnú politickú realitu, ktorá je veľmi často len idealistickou predstavou. V podstate sa vytvára ilúzia inkluzívnej politickej reality, v ktorej majú dominantné postavenie občania, ich problémy, preferencie, názory a očakávania.

NAMIESTO ZÁVERU: JE KVÁZIINKLUZÍVNE KOMUNIKAČNÉ SPRÁVANIE NOVODOBÝ TREND?

Posilňovanie spoločenského statusu sociálnych médií a ich prienik do všetkých sfér sociálneho života do značnej miery ovplyvnili komunikačnú prax. Hlavným spôsobom sebaaktualizácie a sebarealizácie jednotlivca (osobnej, profesionálnej či sociálnej) v médiasociálnom prostredí je komunikácia. Hovoríme však nielen o novej forme realizácie komunikácie (prostredníctvom digitálnych technológií), ale aj o jej transformácii na intencnej, vecnej a jazykovej úrovni pod vplyvom médiaformátu. Mediatizácia komunikačného priestoru je priamo spojená s mediatizáciou komunikačnej praxe ako takej. Zameranosť na sebaaprezentáciu, propagáciu a predajnosť je jednou z hlavných podmienok „efektívnej“ komunikácie v rámci sociálnych médií. Dominantnú rolu v médiakomunikačnej interakcii nadobúda adresát, ktorého znalostiam, názorom, hodnotám, očakávaniam, záujmom a skúsenostiam by mal zodpovedať proces komunikácie. Uvedené charakteristiky médiasociálneho komunikačného správania sa naplno prejavujú pri používaní sociálnych médií na propagačno-popularizačné účely, ako je to napríklad pri inklúzii odborníka do priestoru sociálnych médií. Predložená analýza médiavedeckých a médiapolitických komunikátov demonštruje výraznú zmenu v spôsoboch interakcie odborníka aj politického či-

si%20to%20%C5%BEelala%20ktor%C3%A1ko%C4%BEvek%20strana%20na%20politickej%20sc%C3%A9ne.%20Nap%C4%BA%C5%88am%20program%20prezidenta%20%C4%BEud%C3%AD%20a%20nie%20%C5%BEelania%20politick%C3%BDch%20str%C3%A1n%20a%20ich%20l%C3%ADrov [cit. 23. 1. 2025].

niteľa s neodbornou verejnosťou. V oboch prípadoch dominuje kvázipartnerská komunikácia, ktorá sa zakladá na kváziinkluzívnych komunikačných technikách.

V prípade médiavedeckej komunikácie sa požiadavka „partnerskej“ komunikácie naplňa prostredníctvom jednoduchej neutralizácie znalostného deficitu adresáta a dodržiavaním podmienky nenáročnosti a zábavnosti. Kváziinkluzívna zrozumiteľnosť odborného komunikátu potláča potrebu aktualizácie recipientskej interpretačnej kompetencie. Edukačná funkcia sa nahrádza zábavnou a popularizačnou, resp. sa oslabuje na úkor zábavnej a popularizačnej. V prvom rade tak ide o popularizáciu odborníka a jeho používateľského účtu na sociálnych sieťach. Participácia laickej verejnosti na médiavedeckom komunikáte má takisto kváziinkluzívnu povahu, pretože sa od adresáta vyžaduje len „lajkovanie“ a zdieľanie uverejnených informácií.

V prípade médiapolitickej komunikácie sa výrazne aktualizujú kváziinkluzívne komunikačné stratégie, ktoré sú zamerané na „humanizáciu“ obrazu politika v zmysle jeho približovania sa k ľuďom. Sociálne médiá sa v tejto súvislosti javia ako najvhodnejšia komunikačná platforma na približovanie sa k masovému adresátovi, pretože sa mediasociálna komunikácia spája s predstavou o demokratickom, t. j. aj inkluzívnom komunikačnom prostredí (dostupnom a otvorenom pre všetky názory).

Spoločnou charakteristikou médiavedeckých a médiapolitických komunikátov je ich zameranosť ako na propagáciu produkovaného médiaobsahu, tak aj na propagáciu samotnej osobnosti vedca alebo politika. Tento komunikačný cieľ sa realizuje prostredníctvom kváziinkluzívneho komunikačného správania, ktoré sa vníma ako efektívny spôsob interakcie a postupne sa stáva komunikačným trendom nielen v rámci sociálnych médií. Lingvistická interpretácia médiavedeckých a médiapolitických komunikátov však dáva dôvod zamyslieť sa nad tým, či je naozaj opodstatnené hovoriť o kváziinkluzívnosti ako o novom komunikačnom trende, alebo ide o dobre známy populizmus, ktorý sa pod vplyvom kultúry zábavnosti a intelektuálnej nenáročnosti stáva prirodzenou súčasťou verejnej komunikácie.

Bibliografia

ALTHEIDE, David – SNOW, Robert (1979): *Media Logic*. Beverly Hills, Calif: Routledge. 256 s.

BAUDRILLARD, Jean (1982): *A l'ombre des majorités silencieuses, ou, La fin du social, suivi de, L'extase du socialisme*. Paris: Denoël/Gonthier. 128 s.

BLUMLER, Jay – GUREVITCH, Michael (1981): Politicians and the press: An essay on role relationships. In: D. Nimmo – K. Sanders (eds.): *Handbook of political communication*. Beverly Hills: Sage Publications, s. 467 – 493.

CASTELLS, Manuel (2010): *The information age: Economy, society and culture*. Oxford: Wiley Blackwell. 585 s. Dostupné na: https://www.academia.edu/2215687/The_power_of_identity_The_information_age_Economy_society_and_culture [cit. 15. 1. 2025].

COULDRY, Nick – HEPP, Andreas (2017): *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge, UK: Polity Press. 256 s.

DOLNÍK, Juraj – ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena – KAZHAROVICH, Maryna (2023): *The use of language in the democratization process*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 274 s. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/372389152_THE_USE_OF_LANGUAGE_IN_THE_DEMOCRATIZATION_PROCESS

DOLNÍK, Juraj (2017): *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 248 s.

DOLNÍK, Juraj (2021a): Inkluzívna komunikácia. In: *Slovenská reč*, roč. 86, č. 1, s. 3 – 20. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2021/1/sr21-1.pdf> [cit. 15. 1. 2025].

DOLNÍK, Juraj (2021b): *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 222 s.

HEPP, Andreas (2014): Mediatization. A Panorama Of Media And Communication Research. In: J. Androutsopoulos (ed.): *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Berlin; Boston: De Gruyter, s. 49 – 66. DOI: 10.1515/9783110346831.49.

HJARVARD, Stig (2012): Doing the right thing: Media and communication studies in a mediatized world. In: *Nordicom Review*, roč. 33, č. 1, s. 27 – 34. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/292155545_Doing_the_Right_Thing_Media_and_Communication_Studies_in_a_Mediatized_World [15. 01. 2025].

HJARVARD, Stig (2013): *The Mediatization of culture and society*. London: Routledge. 192 s.

JENKINS, Henry – ITO, Muziko – BOYD, Danah (2015): *Participatory Culture in a Networked Era: A Conversation on Youth, Learning, Commerce, and Politics*. Cambridge, UK: Polity. 160 s.

JENSEN, Klaus Bruhn (2007): Contexts, cultures and computers. The cultural contexts of mediated communication. In: K. B. Jensen (ed.): *A Handbook of Media and Communication Research*. London: Routledge, s. 171 – 190.

KROTZ, Friedrich (2009): Mediatization: A concept with which to grasp media and societal change. In: K. Lundby K. (ed.): *Mediatization: Concept, changes, consequences*. New York: Peter Lang, s. 21 – 40.

LUNDBY, Knut (ed.) (2009): *Mediatization: concept, changes, consequences*. New-York: Peter Lang. 317 s.

MARTIN, Fiona – DWYER, Tim (2019): *Sharing News Online. Commentary Cultures and Social Media News Ecologies*. New York: Palgrave Macmillan. 324 s.

MEYER, Thomas (2002): *Media Democracy: How the Media Colonize Politics*. Cambridge: Polity. 184 s.

MISTRÍK, Jozef (1997): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 598 s.

MLACEK, Jozef (1996): Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl. In: *Studia Academica Slovaca* 25. Bratislava: STIMUL, s. 134 – 144. Dostupné na: <https://zborniky.e-slovak.sk/obsahy.html>.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena – KAZHAROVICH, Maryna (2023): *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 208 s. Dostupné na: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcapglefindmkaj/https://stella.uniba.sk/texty/FIF_OBK_socialna_inkluzia_jazyk.pdf.

SCHULZ, Winfried (2004): Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept. In: *European Journal of Communication*, roč. 19, č. 1, s. 87 – 101. DOI: 10.1177/0267323104040696.

STREET, John (2005): Politics Lost, Politics Transformed, Politics Colonised? Theories of the Impact of Mass Media. In: *Political Studies Review*, roč. 3, č. 1, s. 17 – 33. DOI: 10.1111/j.1478-9299.2005.00017.x.

THOMPSON, John B. (1995): *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Stanford: Stanford University Press. 314 s.

КАЗИМИРЧИК, Людмила. В. (2014): Феномен медиатизации публичной политики: теоретико-методологический аспект. In: *Политические науки. Теория и практика общественного развития*, № 11, с. 99 – 103. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-mediatizatsii-publichnoy-politiki-teoretiko-metodologicheskii-aspekt>.

КОЖИНА, Маргарита Н. (1993): *Стилистика русского языка*. Москва: Русский язык. 224 с.

ASPEKTY INKLÚZIE V MULTIMODÁLNEJ SOCIOVEDECKEJ KOMUNIKÁCII¹

MICHAL ZOLLER

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

ZOLLER, Michal: Inclusive aspects of multimodal socioscientific communication. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 619–635.

Abstract: The article employs multimodal socioscientific communication to illustrate how the concept of inclusivity is portrayed in the multimodal online stylistic interaction of creators and recipients. The text subsequently provides a concise exposition of socioscientific communication within a virtual environment, with a particular emphasis on its defining characteristic of inclusiveness. This phenomenon is interpreted as an effect that emerges from a specific configuration of the interacting creator with recipients, media and stylistic qualities that are related to the clarity of the content and the politeness of the actors of the given communication. The initial points are illustrated through the interpretation of the multimodal socioscientific communication of the influencer Vedátor from the social network Instagram. The author's interpretations are combined with the interpretations of language users that were collected during qualitative research. This provides a more nuanced understanding of verbal-nonverbal interaction in a virtual environment. The present study contributes to the ongoing discourse surrounding the specifics of multimodal (socioscientific) communication in relation to the stylization process and its product.

Keywords: socioscientific communication, multimodality, inclusive interaction stylistics, Instagram

1. SOCIOVEDECKÁ KOMUNIKÁCIA A INKLÚZIA

Sociovedecká komunikácia je podľa J. Dolníka „komunikáciou medzi vedou a verejnosťou (vedeckou komunitou a neexpertnými subjektmi), v ktorej sa natosťujú sociovedecké témy, chápané ako vedecké otázky rezonujúce v spoločnosti ako problémy vyvolávajúce potrebu zaujať postoj k nim, a teda utvoriť si istý názor na ne, ako aj angažovane sa zaujímať o svet vedy“² (Dolník 2015, s. 264). Primárnym zameraním sociovedeckej komunikácie je „formovanie informačno-znalostnej bázy v prospech orientácie v probléme“ (tamže), ktoré má potenciál vyústiť do formovania demokratického spoločenstva s vyššou mierou inklúzie. Úspešnosť sociovedeckej komunikácie prispieva k možnosti interakcie vedy a verejnosti na viacerých

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-22-0275 Inkluzívna štylistika.

² Sociovedeckú komunikáciu autor neskôr chápe ako súčasť širšieho fenoménu socioexpertnej komunikácie, v ktorej sa stretávajú experti a neexpert na rôzne témy (porov. Dolník 2023, s. 27).

úrovniah. Verejnosť využíva podnety vedy na orientáciu v problémoch bežného života; informuje sa o fungovaní vedy ako sociálnej inštitúcie; angažuje sa do vedeckého života prejavovaním záujmu o témy, ktoré sú pre ňu relevantné a pod. V predchádzajúcich obdobiach charakterizoval interakciu vedeckej obce s verejnosťou najmä príznak „poučovania“ (v popularizácii odborných poznatkov), v ktorom bola verejnosť chápaná ako prevažne pasívny komunikačný partner (porov. Orgoňová – Bohunická – Kazharnovich 2023, s. 129 – 131). Aj dnes pozorujeme dva prístupy: jeden drží vedeckú komunitu striktné oddelenú od verejnosti, druhý sa ich snaží horizontálne prepojiť (Lorés 2024, s. 26 – 27).³ Horizontálna inkluzívna sociovedecká komunikácia je zameraná na obojstranné angažovanie sa do tém a budovanie vzájomného záujmu o nazeranie na problémy v interakcii, kde „žiadny aktér nie je znevýhodnený pri komunikačnej sebarealizácii“ (Dolník 2023, s. 31).

Problémom sociovedeckej komunikácie je najmä proces nastolovania epistemickej rovnováhy medzi expertom a neexpertom, v ktorom sa s cieľom dosiahnuť porozumenie kontextovo neutralizujú diferencie v ich znalostných bázach (Dolník 2023, s. 33 – 35). Expert sa vciťuje do kognitívneho nastavenia neexperta (tamže) a následne akomoduje svoj spôsob komunikácie tak, aby dosiahol optimálne porozumenie, no zároveň si zachoval vlastnú goffmanovskú „rolu“ vedca. V pozadí problému je teda problematika samotného sociálneho vzťahu medzi interaktantmi. Tí vstupujú do komunikácie s predpokladanou hierarchiou, ktorá vzniká v dôsledku ich rozdielnych znalostí relevantných tém (expert je v tomto chápaní „rolovo“ nadradený neexpertovi), a potvrdenie tejto hierarchie je nutnosťou pre vznik sociovedeckej komunikácie. Jednoducho povedané, aby expert v sociovedeckej komunikácii reprezentoval rolu experta, musí ju komunikačným spôsobom preukazovať (napr. odbornosťou, serióznosťou atď. – vedeckosťou). Hľadanie balansu medzi vedeckosťou a laickosťou sa v tomto ohľade stáva jednou z kľúčových výziev pre dosiahnutie úspešnosti sociovedeckej komunikácie. Pri prílišnom dôraze na vedeckosť sa môže stratiť porozumenie medzi expertom a neexpertom, pri prílišnom dôraze na laickosť sa môže vedec javiť ako nedôveryhodný (porov. Dolník 2015, s. 267). Neexpert sa zase usiluje o pochopenie epistemickeho sveta experta s cieľom porozumieť tomu, čo sa mu expert snaží obsahovo odovzdať a ako to ovplyvňuje jeho situáciu. V procese tejto synchronizácie je kľúčovým bodom zvedavosť, ktorá implikuje záujem o získavanie nových poznatkov (porov. Wade – Kidd 2019, s. 1377 – 1387).

Esenciálnou súčasťou sociovedeckej komunikácie je teda inkluzívnosť – sociovedecká komunikácia je aj inkluzívna komunikácia. V sociovedeckej komunikácii sa stretávajú komunikačné subjekty, ktoré sú rozdielne z hľadiska znalostí či sociálnych rolí, no stretávajú sa ako rovnocenní participanti, ktorí môžu navzájom slobod-

³ Vertikálnu formu charakterizuje koexistencia vedeckého diskurzu a verejného diskurzu, no aj ich oddelenosť. Horizontálna forma sa snaží o prepojenosť diskurzov a demokratický prístup do vedeckých debát (porov. Lorés 2024, s. 26 – 27).

ne komunikovať, pretože sa ich rozdiely v danej situácii neutralizujú (Dolník 2023, s. 31). Ich rozdielnosť sa vzájomne rešpektuje, čím vzniká pocit bezpečia, ktorý je pre sociálnu realizáciu potrebný: „Hlavným zdrojom stresu pre ľudského primáta je najskôr strach a subjektívny pocit neistoty a ohrozenia, takže potreba bezpečia je základným predpokladom pre to, aby sa prejavili všetky ostatné potreby“ (Kováč 2017, s. 110). Možnosť egalitnej komunikácie medzi inak diferencovanými skupinami nakoniec stimuluje sociálnu rovinu (zblížovaním societ vedcov a nevedcov narastá porozumenie medzi nimi a tým aj pochopenie ich vzájomnej závislosti v rámci sociokultúrnej situácie), ale aj epistemickú rovinu (prehlbovaním poznania témy z viacerých pohľadov).

Inkluzívnosť sociovedeckej komunikácie sa koncentruje do dvoch aspektov: inkluzívnej zrozumiteľnosti a inkluzívnej zdvorilosti (porov. s epistemickým a sociálnovzťahovým aspektom inkluzívnej komunikácie – Dolník 2023, s. 32 – 39).

Zrozumiteľnosť i zdvorilosť sa týkajú empatického prístupu ku komunikácii, ktorý F. Miko charakterizoval výrazovou kvalitou sociatívnosti. „Sociatívnosť je stylistický korelát empatie ako psychologickej kategórie, ktorou sa rozumie schopnosť uvedomiť si, že osobnosť a potreby komunikačného partnera v dialógu sú rovnako dôležité ako tie moje; že takisto ako ja, aj môj komunikačný partner potrebuje uznanie, rešpekt, slobodu, vlastný priestor, ale aj pozornosť“ (Orgoňová – Bohunická 2018, s. 69). Pri zrozumiteľnosti sa dostáva do popredia transparentnosť obsahovej stránky komunikácie, ktorá zvykne byť pri sociovedeckej komunikácii zvlášť dôležitá. Experti modulujú svoje vyjadrenia s ohľadom na vnímanie neexpertov, aby dosiahli stav optimálnej interpretácie. Pri zdvorilosti zase ide o rešpektovanie komunikačno-sociálnej existencie partnera, čo ešte stále relevantne vyjadrujú pravidlá zdvorilosti R. Lakoffovej (Lakoff 1973, s. 298): 1. Nikomu nič nevnučuj. 2; Nechaj možnosť voľby; 3. Správaj sa priateľsky, aby sa komunikačný partner cítil dobre.⁴ Prívlastok inkluzívny dodáva aspektom obojstranný rozmer, keď zdôrazňuje, že ide o spôsob formovania obsahu prijateľného pre všetkých aktérov komunikácie (Orgoňová – Bohunická – Kazharnovich 2023, s. 152). Nejde teda len o jednostrannú ako-modáciu expertov, no aj o prispôsobovanie sa neexpertov, ktorí sa pokúšajú „nalaďiť“ na mentálny svet expertov.

2. MULTIMODÁLNA SOCIOVEDECKÁ KOMUNIKÁCIA NA SOCIÁLNYCH SIEŤACH

Sociovedecká komunikácia ako sociálny jav je prirodzene prítomná aj vo virtuálnom prostredí, ktoré reflektuje sociálne dianie v „realite“. Konkrétne sociálne mé-

⁴ R. Lakoffová podľa M. Nekulu dodatočne doplnila ešte štvrté pravidlo „Buď zreteľný.“, ktoré odkazuje na konverzačné maximy P. Gricea (Nekula 2017), čiže rovnako vnímala zrozumiteľnosť ako súčasť rešpektujúcej komunikácie.

diá sú dnes nielen nástrojmi na udržiavanie sociálnych vzťahov, no tiež zdrojmi informácií. Podľa kvantitatívneho výskumu L. Vrabca a I. Pieša používatelia najčastejšie využívajú sociálne siete na získavanie nových informácií o vede a technológiách (Vrabec – Pieš 2023, s. 208 – 209). Sociálne siete sú komunikačné priestory, v ktorých sa prejavuje rôznorodosť sociálnej reality, zahŕňajú rôzne subjekty, a teda rôznym subjektom aj umožňujú zdieľať informácie. Sociovedeckú komunikáciu na internete dnes realizujú nielen dôveryhodné vedecké osobnosti, ale aj vedeckí novinári, influenceri, záujemcovia o vedu či fitnesstréneri (tamže). To, že rôzne mediálne osobnosti zdieľajú vedecké poznatky, môže byť zároveň pozitívnu reakciou na fakt, že časť vedcov má (alebo mala) negatívny vzťah voči popularizovaniu ich práce v médiách (Bednárík a kol. 2008, s. 24 – 25). Podľa D. J. Welbourn a W. J. Granta je na platforme YouTube populárnejší vedecký obsah tvorený bežnými používateľmi, nie vedeckými autoritami (Welbourne – Grant 2015). Pochopiteľne však v tomto prípade vyvstáva otázka relevantnosti informácií, ktoré sú prezentované ako vedecké poznatky. Sociálne médiá sú riadené záujmami používateľov, ktorí môžu svojimi interakciami s určitým obsahom ovplyvňovať jeho popularitu. Vo virtuálnom prostredí preto dostávajú priestor a môžu byť populárne aj kvázivedecké informácie alebo (zámerne či nezámerne) zle interpretované vedecké informácie. Problém „fake news“ sa stal na sociálnych sieťach za posledné roky taký výrazný, že už i samotné platformy vyhodnocujú dôveryhodnosť príspevkov prostredníctvom nezávislých agentúr, a tak sa snažia zabráňovať šíreniu nepodložených interpretácií.⁵

Prezentovanie vedeckých poznatkov už dlhodobo funguje prostredníctvom širšieho spektra komunikačných prostriedkov – či už je to film, televízny dokument alebo novinový článok (Jiang – Lim 2022, s. 182). Multimodálne prostriedky využívané v rôznych komunikačných médiách (jazyk, video, ilustrácie, fotografie, grafy a i.) majú potenciál prezentovať rôzne pohľady na danú (vedeckú) tému, pretože prispievajú k tvoreniu významu špecifickými spôsobmi (Jewitt 2014, s. 26), a komplexnejšie ju sprístupňovať verejnosti.⁶ Napríklad film vie oveľa konkrétnejšie ilustrovať pohyb zvierat, pretože ho naozaj zachytáva, jazyk však dokáže lepšie opísať jednotlivé sekvencie a vnútorné procesy, ktoré možno nevidíme. Sociovedecká komunikácia je tak v tomto kontexte vsadená do siete komplexných vzťahov medzi modalitami s ich špecifickými štylistikami, žánrami a hodnotami, ktoré sa k nim viažu (porov. Zoller 2024, s. 114 – 115). Vieme, že v procese rekontextualizácie vedeckých textov (ide o ich prenesenie z odborného diskurzu do diskurzu verejného) dochádza k výrazným zmenám nielen na lexikálnej, ale aj na štylistickej rovine, aby sa zabezpečila primeranosť vzhľadom na ich pochopenie verejnosťou (porov. Lorés 2024,

⁵ Spoločnosť Meta (Facebook, Instagram, WhatsApp,...) spolupracuje s IFCN (International Fact-Checking Network) či EFCSN (European Fact-Checking Standards Network). Momentálne však plánuje túto spoluprácu v rámci jej pôsobenia v USA zrušiť (Kaplan 2025).

⁶ Podobne ako sú napríklad v lekárskech ambulanciách vystavené ilustrácie orgánov, ktoré pacientom umožňujú lepšie pochopiť fungovanie organizmu.

s. 27). Pri vnímaní textov z multimodálnej perspektívy prechádzajú podobnou rekontextualizáciou všetky prítomné modalitty.

V multimodálnych komunikátoch sa význam tvorí aj intersemioticky – vo vzťahoch daných modov (Jewitt 2014, s. 26 – 27). Tie môžu byť vzájomne koherentné, môžu sa dopĺňať či byť v napätí (tamže). Rôzne výrazové prostriedky preto vyjadrujú rôzne štylistické kvality, ktoré vzájomnou interakciou vytvárajú výsledné štylistické zážitky, skúsenosti. Spolu s F. Mikom môžeme povedať, že „štylistická vlastnosť reči je vlastne elementárna štylistická skúsenosť“ (Miko 1964, s. 84). Z interpretačnej perspektívy je preto bežný štylistický zážitok z multimodálnych textov charakterizovaný jednoduchými reflexiami na úrovni čiastkových kvalít modalít alebo celého textu: *Jeho prejav bol uvoľnený.; Kamera pôsobila chaoticky.; Celé to bolo také odfláknuté.* Interpretácia je totiž podmienená nielen tým, ako je daný text vystavaný, ale aj tým, ako sa interpret v danom texte orientuje. Tieto skúsenosti sú potom prirodzene vsadené do kolektívno-individuálnych (a sociokultúrne podmienených) axiologických štruktúr⁷, v ktorých sa vyhodnocujú vzhľadom na konkrétny moment v danej komunikačnej situácii, a to aj na základe individuálnych preferencií samotných používateľov. Reflektovanie štylistických skúseností tak odhaľuje ďalšiu rovinu štylistických kvalít nad rámec ich objektívneho základu a vníma aj ich postavenie voči štylistickým normám a interpretáciu tohto postavenia používateľmi.

Štylistické kvality v interpretácii pochopiteľne ovplyvňujú vyššie spomínané aspekty inkluzívnej zrozumiteľnosti a inkluzívnej zdvorilosti, pretože zrozumiteľnosť a zdvorilosť (a ich miera) sú taktiež štylistickými efektami, ktorými texty pôsobia. Uvažovaniu nad tým, ako tieto kvality vznikajú v multimodálnych podaniach a ako môžu vplývať na mieru inkluzívnosti, sa budeme venovať v ďalších podkapitolách.

3. ŠTYLISTICKÁ INTERPRETÁCIA

V tejto časti budeme interpretovať multimodálny text, ktorý pozostáva zo série „príbehov“ vedeckého influencera Vedátora⁸ z platformy Instagram. Príbehy sú komunikačnou formou, ktorá využíva vizuálne a audiovizuálne modalitty, ako sú fotky, obrázky, videá, hudobné skladby, emoji, jazyk a i. Obsahy sú v chronologickom poradí zdieľané na profiloch používateľov, kde sú dostupné iba 24 hodín. Príbehy sú pomerne krátkymi komunikačnými formami – ich zobrazenie trvá od pätnástich sekúnd do jed-

⁷ Reflektujú sa tu štylistické normy a zmysel ich rešpektovania/narušenia.

⁸ Vedátor je jeden z popredných slovenských projektov, ktorý sa venuje zdieľaniu vedeckých informácií. Funguje od roku 2016, pričom sa orientuje na písanie článkov, nahrávanie podcastov, tvorbu videí či organizovanie podujatí. Okrem zakladateľa Samuela Kováčíka, ktorý pôsobí na FMFI UK na Masarykovej Univerzite, je súčasťou tímu viacero ďalších subjektov z akademického prostredia aj mimo akademického prostredia (Kto stojí za Vedátorom? 2025). Stránka @vedator_sk má na Instagrame ku dňu 13. 2. 2025 okolo sedemdesiatšesťtisíc sledovateľov.

nej minúty (Instagram 2025). Formát príbehov vznikol v roku 2013 na platforme Snapchat (Bernazzi 2019), no neskôr bol v procese technologicko-formálnej konvergencie⁹ adaptovaný na ďalšie platformy (Instagram, YouTube, Facebook a i.).

Naše interpretácie dopĺňame interpretáciami štylistických skúseností z používateľskej perspektívy, ktoré sme získali kvalitatívnym výskumom uskutočneným prostredníctvom dotazníkov a zo skupinového rozhovoru zameraného na interpretáciu daného komunikátu. Táto časť výskumu bola súčasťou viacerých stretnutí zameraných na sledovanie intuitívnej štylistickej interpretácie instagramových príspevkov, no tiež súčasťou dlhodobého pozorovania diskurzívnych praktík tejto sociálnej siete (napr. aj Zoller 2023). Zámerom kombinovaného využitia dotazníkov a následného skupinového rozhovoru bolo získať intuitívne interpretácie z individuálnej perspektívy, no tiež podnietiť vznik emergentných interpretácií v rozhovoroch. Rozhovor bol pološtruktúrovane organizovaný autorom, nahrávaný a následne prepísaný. Výskum je teda orientovaný najmä na kvalitatívne získavanie dát a ich následnú explanaáciu, pričom sa vyhýbame zovšeobecňovaniu našich zistení, aby sme sa vyhli „anekdotizmu“ (porov. Silverman 2005, s. 22 – 23), teda implikovaniu, že jednotlivé názory používateľov sú ukazovateľmi všeobecnej normy. Modelovanie však neumožňuje ani samotný materiál, v ktorom si používatelia často názorovo protirečia. Výskum bol realizovaný so šiestimi respondentmi vo veku od 22 – 27 rokov, prevažne študentmi vysokých škôl. Táto vzorka bola zámerne selektovaná s ohľadom na predpoklad, že sú aktívnymi používateľmi sociálnej siete Instagram (podľa vstupného dotazníka ho všetci respondenti používajú každý deň). Sociálne zázemie respondentov zároveň vysvetľuje charakter ich jazykového prejavu, ktorý citujeme bez väčších autorských zásahov. Menej zrozumiteľné repliky vysvetľujeme v poznámkach pod čiarou. Interpretácie používateľov využívame na konfrontovanie vlastných interpretácií.

Najdominantnejšou modalitou je z pohľadu informačnej nasýtenosti určite reč, tú najčastejšie označili ako najdôležitejšiu aj používatelia v dotazníkoch. Reč influencera sa venuje primárne predstaveniu problematiky horoskopov a následnému vedeckému výkladu horoskopov prostredníctvom psycho-kognitívneho javu s názvom Barnumov efekt. Autor sa na tejto explanačnej línii pokúša konkretizovať prejavy efektu a dekonštruovať jeho vplyv prostredníctvom uvádzania príkladov, ktoré ukazujú, ako efekt vytvára ilúziu. Nakoniec vedie používateľov k prevereniu zistení „na vlastnú päsť“, keď im odporúča vyhľadať dva horoskopy z rozdielnych zdrojov a porovnať ich výklady. Autor v texte tvrdí, že ich výklady *pokojne môžu byť úplne protichodné*. Štýl textu sa vyhýba odbornosti, smeruje najmä k zovšeobecňovaniu pojmov. Influencer využíva formulácie ako *niečo, čo sa volá Barnumov efekt* alebo

⁹ Technologicko-formálna konvergencia označuje proces, v ktorom si technologické platformy a infraštruktúry navzájom vypožičiavajú technologické štruktúry, znaky a rozhrania. (Macek 2011, s. 31 – 32)

mentálne do'uknúť, teda obchádza terminológiu, ktorá by mohla byť netransparentná, a preto by si vyžadovala ďalší výklad. Do hry vstupuje aj snaha o ekonomickosť, ktorá súvisí aj s časovým formátom príbehov. Jediný pojem, ktorý sa zdá byť menej transparentným, je *vágnosť*. Ten sa v texte niekoľkokrát opakuje a zároveň sa explicitne vysvetľuje.

Obrázok 1: (zdroj: Instagramový profil @vedator_sk)

Pre reč je rovnako príznačná neformálnosť, ktorá sa manifestuje už typom pozdravu (*Ahojte!; Majte sa!*), následného predstavenia seba (*Ja som Samuel.*) a predstavenia daného formátu (*Toto sú Vedastorky.*). Aj keď si influencer určite uvedomuje svoju pozíciu autority, vyberá si štylizáciu, ktorá smeruje k hovorovosti a intímnosti. Tieto príznaky sú citeľné aj v samotnom tempe prejavu či jeho nepripravenosti, ktorá evokuje skôr prirodzenosť, než dôslednú pripravenosť. V prejave je počuteľné, že hovorený text nie je čítaný ani príliš nacvičený, je v ňom priestor na chyby, opravy a zaváhania. Nedokonalosť textu dáva prejavu potenciál byť prístupnejší a atraktívnejší – napríklad môže pripomínať situáciu, v ktorej nám blízky človek v súkromí približuje zaujímavosť, ktorú nedávno čítal. Tento štýl komunikácie je tiež koherentný s postupom influencera pri sprístupňovaní informácií, v ktorom sa snaží vcítiť sa do kognitívneho nastavenia svojich sledovateľov – egalizácia je prítomná na oboch rovinách.

Niektorí používatelia zo skupinového rozhovoru rovnako v texte vnímajú výrazovú kvalitu neformálnosti a spontánnosti, ktorá podľa nich podporuje prístupnosť komunikátu.

*A: Ono to veľmi tak pôsobilo akoby, že o takomto niečom sa presne na nejakej turistike môžem rozprávať so svojím kamarátom. Že to bolo také **prirodzené**.*

*A: Prejav bol veľmi taký **uvolnený**.*

*A: Súhlasím vlastne s tebou, že on naozaj pôsobil tak, že bol si zabehať, **táto téma mu napadla, tak ide natočiť video**.*

A: Mne to tak aj na začiatku prišlo: Ako keď kamarát sa do niečoho vyzná akoby. Tak to bola iba taká nadhodená téma. Hej, že toto je niečo, čo mi napadlo, tu sú tieto 3 fakty. Potom: Ako to máš ty? A tak otvorí tú diskusiu.

A: Mne to prišlo také kamarátske až komunitné v rámci tých odpovedí. Ale vlastne tým, že on sa snaží edukovať, tak je už primárne postavený do nejakej inej pozície, ale snaží sa udržať nejakú kamarátsku atmosféru.

Iní zase vnímali aj istú pripravenosť, rozvážnosť.

A: Ale aj napriek tomu to nebolo rozprávané takým ležérnym štýlom.

B: Nebolo.

C: Podľa mňa to mal veľmi dobre pripravené.

D: Bol to taký stred. Že ani nie veľmi ležérne, ani nie príliš nasekané na seba.

Práve spomínaný „stred“ medzi neformálnym a pripraveným štýlom môže byť dobrým prostriedkom na sprostredkovanie daných tém. Autor týmto spôsobom neutralizuje sociálne rozdiely nastolením „priateľskej“ atmosféry, pritom sa však evidentne snaží podať dané informácie zrozumiteľne.

Autorov výklad postupuje od bežných každodenných zážitkov s horoskopmi smerom k ich vedeckej interpretácii. Uvádza plejádu situácií, v ktorých sa človek dostáva s horoskopmi do kontaktu a navyše uvádza aj možné intuitívne reakcie, ktoré ľudia majú. Influencer v opise týchto zážitkov simuluje kognitívne nastavenie neexpertov, a tieto pocity normalizuje, čo mu umožňuje navodiť efekt, že k ich explnácii pristupuje cez optiku neexpertov. Neskôr zase parafrázuje štúdiu, z ktorej vychádza. Podáva ju však skôr anekdoticky a simplifikuje ju, pravdepodobne opäť so snahou zachovať transparentnosť obsahu. Nakoniec uvádza príklady a postupy, v ktorých sa prakticky odhaľuje, ako funguje Barnumov efekt. Tu autor napríklad uvádza analogické situácie, ktoré by mohli lepšie ilustrovať fungovanie Barnumovho efektu – ako príklad použije počasie, pri ktorom hovorí, že miera vágnosti, aká sa vyskytuje v horoskopoch, by bola pri predpovediach počasia nemysliteľná (*Je to ako keby ste robili predpoveď počasia, kde povie, že budúci týždeň sa niekde na území zlepší počasie.*).

Titulky, ktoré sú druhou manifestáciou jazykovej modality, väčšinou prispievajú k ukotveniu hovoreného textu, fungujú ako názvy „fiktívnych“ kapitol. Titulky fungujú aj ako samostatná komunikačná línia, ktorá je čitateľná pre používateľov, ktorí sa rozhodnú počas sledovania nezapnúť audiozložku. V prepise tituliek vidíme, že simplifikujú a predstavujú obsah hovoreného textu, no zároveň sú v nadväznosti, preto sa autorovi aspoň sčasti darí vytvoriť významovo autonómnou modalitu, a tak rozšíriť celkovú zrozumiteľnosť textu.

Obrázok 2 – (zdroj: Instagramový profil @vedator_sk)

Momenty, kedy písaný text stráca na autonómnosti, tak ovplyvňujú zrozumiteľnosť najmä pre používateľov, ktorí video sledujú bez audiozložky: napr. „Barnumov efekt“, pri ktorom nedochádza k vysvetleniu toho, ako efekt funguje (iba v reči); pri titulku *Pokoje sú úplne protichodné* zasa nemusí byť jasné, o čom autor hovorí (i keď horoskopy sú jediné, o čom sa v tomto písanom texte hovorí v množnom čísle); pri titulku *Dám okienko na záver* nemusí byť jasné, o čom „okienko“ je.

Silno koherentná kombinácia týchto modalít však umocňuje zapamätateľnosť textu a vizualizácia ortografického zápisu mien alebo menej známych slov (Barnumov efekt, Bertram Forer) zas uľahčuje prácu používateľom, ktorí by mali záujem ďalej dohľadávať informácie o uvedených osobách alebo javoch. Výrazne koherentná spolupráca jazykových modalít má evidentne potenciál prispievať k zlepšeniu zrozumiteľnosti daného textu.

Neformálnu rovinu podporuje aj vizuálna zložka, v ktorej sa autor po celý čas žánrovo štylizuje do „selfie-videa“. Nadväzuje tak priamu interakciu s divákom, čím vizuálne rovnako ako v textovej zložke zdôrazňuje osobný, hovorový aspekt. Aj z hľadiska neverbálnej komunikácie (ktorá je v tomto prípade takisto súčasťou multimodálnych významov komunikátu) autor pohľadom komunikuje s kamerou, udržiava očný kontakt s potenciálnym divákom, a tým môže prehlbovať príznak dôve-

ryhodnosti. Spôsob „natáčania sa“ je v podstate nemenný, pomerne jednoduchý, rovnako ako aj vizuálne stváranie (farebnosť, kontrast a i.) (porov. s vyššie uvedenými zábermi, ktoré sú takmer totožné). Zachytáva sa iba horná časť tela autora v športovom oblečení a miesto, na ktorom sa natáča – vrchol kopca, v pozadí je výhľad na prírodnú scenériu. Prostredníctvom tohto vizuálu však má autor možnosť komunikovať aspekty vlastnej identity – selfie predstavuje možnosť, ako vyjadriť svoje záujmy či presvedčenia – napr. štylizovaním sa do istého prostredia v istom oblečení, s istým človekom a pod. (Caldeira – de Ridder – van Bauwel 2020). Vedátor konštruuje svoju identitu ako niekto, kto športuje, chodí do prírody a bežne sa počas toho venuje vedeckým témam. Môže tým naznačovať, že je niekým, kto žije v súlade s vedeckým poznaním (napríklad „Pohyb v prírode je podľa vedeckého poznania zdraviu prospešný a ja sa ako ‘vedec’ snažím konať v súlade s vedou.“) a vedu prezentuje ako niečo, čo môže byť súčasťou bežných rozhovorov (napríklad počas turistiky). Influencer rovnako ukazuje, že je bežným človekom, ktorého život zahŕňa rôzne aktivity, a tým sa opätovne má možnosť priblížiť vlastným sledovateľom.

Niektorí respondenti výskumu však vnímali, že prostredie, v ktorom sa autor nachádza, nie je koherentné s výkladom, ktorý podáva, čo môže narušiť významový potenciál celého textu (Mayer 2014 podľa Valeiras-Jurado – Bernad-Mechó 2022, s. 2).

*A: Akože moje úplné prvý moment bol, keď som si iba prečítala, že horoskopy a videla som, že bol na nejakej hore na turistike, **tak som bola, že to mi strašne nekorelovalo spolu. Že som z toho bola že haa? Že prečo by rozprával o horoskopoch niekde v lese?***

*B: Hej, že keď už máš nejaký vizuál, to prostredie, **tak by som čakal, že bude rozprávať niečo o... druhoch na Slovensku. Alebo...***

A: A keby už je na tej hore, ale že v tomto contente by boli presne tieto pop-upy¹⁰ použité na nejaké horoskopové stránky, nejaké výskumy a takéto veci, tak by som to chápala. Že keby je to zeditované. Ale to bolo úplne clean¹¹ video jeho na turistike.

Respondenti vnímali aj kvalitu neformálnosti, ktorá vzniká prostredníctvom selfie prezentácie a autorovej komunikácie s publikom pohľadom.

*A: Ale aj to, ako to bolo natočené, **tak ja som mala pocit, že som tam s ním na tej hore. Že to bolo také osobnejšie. Aj tým, že sa pozeral do tej kamery.***

¹⁰ Náhle sa objavujúce médiá, ktoré často rozširujú alebo ilustrujú komunikované informácie. Napríklad keď sa počas videa, na ktorom ekonóm rozpráva o inflácii, na moment zjaví graf, ktorý ilustruje jej priebeh.

¹¹ Čisté. Bez použitia ďalších prvkov.

Iní zase hodnotili vizuálne spracovanie (no i celkové tempo textu) ako pomerne ploché či nudné. Pritom tento jav vysvetľovali tým, že autor sa snaží cieľiť na staršiu generáciu, no tiež že sa prikláňa k štýlu starších sociálnych sietí (YouTube). Oproti súčasnej kultúrnej paradigme na sociálnych sieťach, diktovanej najmä platformou Tik Tok¹², je analyzovaný text skutočne pomalší, menej hyperlinkový, menej „multimodálny“. Autor si z dostupných komunikačných možností vyberá iba niekoľko, pričom hlavným nositeľom významu ostáva jeho vlastný rečový prejav. Jeho prezentácia by tak ľahko mohla byť „preložená“ aj do prostredia mimo digitálneho sveta, čo naznačuje, že prvky, ktoré sú pre digitálnosť špecifické, až do takej miery nevyužíva.

Používatelia pritom opisujú nielen výber prvkov, ale aj štýl ich používania – napríklad štýl natáčania charakterizujú ako statický a chýba im v ňom viac dynamiky.

A: Nebola vizuálna stimulácia vyslovene silná. Že tým, že on iba vlastne stál na mieste a natáčal sa proste prednou kamerou a rozprával, tak to nebolo podľa mňa pre mňa a celkovo pre average proste človeka na Instagrame¹³ to nie je zaujímavé. Ak to nemá niečo, že sa pritom hýbeš a niečo natáča a že.

B: Súhlasím vlastne s tebou toto hej, že on naozaj pôsobil tak, že bol si zabehať, táto téma mu napadla, tak ide natočiť video. A myslím si, že ono tento formát robí to možno aj pre trošku staršiu generáciu, ktorá nie je až tak ovplyvnená Tik Tokom a že to jeho publikum sa možno skladá práve z ľudí, ktorým toto nevadí, že tam možno nechcú nejaký silný ten vizuálny stimul, ale naozaj ich baví ho počúvať. Ten youtubeový formát¹⁴ mi to ešte prišiel že: dlhé, pomalé, rozpráva.

A: Ale tak to je tým, že my máme úplne zdecimovaný attention span¹⁵ na desaťsekundové videá, tak akože.

C: Ale mne to akože nevadilo, že to bolo viac také monotónne. Že neviem si predstaviť, že by tam robil niečo iné, že by tam tancoval.

B: Mne sa páči tá časť, kde sa prechádza.

A: Mňa by to viac bavilo, keby zrazu iba otočil kameru, že pozrite, tu máme takéto pekné stromčeky.

¹² Tik Tok je sociálna sieť orientovaná na tvorbu, zdieľanie a sledovanie krátkych videí. TikTok je neustále sa vyvíjajúca a dynamická platforma, do ktorej sa pravidelne pridávajú a menia nové funkcie, často rýchlo. Aj keď je pravdepodobne najznámejšia pre svoje videá orientované na hudbu a tanec, platforma ponúka rôznorodý obsah, od vtipných scénok cez návody na krásu, politické reklamy až po vzdelávacie videá. (Bhandari – Bimo 2022). Tik Tok používateľovi ponúka algoritmicky dotovaný „nekonečný prúd“ krátkych videí (tamže), medzi ktorými strieda jednoduchým potiahnutím prsta. Platforma podporuje tvorbu memetických obsahov, v ktorých sa prostredníctvom imitácie aktívne replikujú tanečné variácie, scénky a iné (Darvin 2022). Tento princíp nekonečného prúdu obsahu bol adaptovaný aj na iné siete.

¹³ Pre bežného človeka na Instagrame.

¹⁴ YouTube je sociálna sieť orientovaná na zdieľanie a sledovanie videí. Oproti TikToku môžu byť videá dlhšie.

¹⁵ Časový rozsah pozornosti.

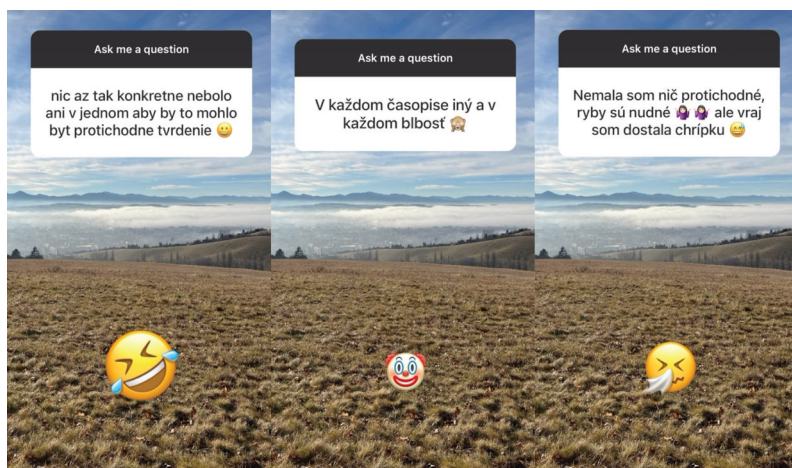
D: Aj to, že **to bolo celé také stabilné**. Že si dával pozor na toto. **To mi príde tiež také boomerské**¹⁶. Že potom keď sú tí mladí, tak oni si tam chodia s tou kamerou a...

A: Čo je tiež taký **youtubový štýl**. Čaute, všetci sledovatelia, dnes Vám porozprávam...

D: Ešte nie sme na Tik Toku.

A: Tam už by si nemohol dovoliť toľko storiiek, tam by to musel zhrnúť do desiatich sekúnd.

Autor sa neskôr prostredníctvom odporúčania praktických experimentov snaží vytvoriť moment spoluúčasti a emancipovať sledovateľov do aktívneho, autonómneho skúmania problematiky. Ukazuje tak, že on nie je jediný, ktorý vie dokázať existenciu Barnumovho efektu, a takto disperzuje vedecké kompetencie na sledovateľov. Rovnako sa potom táto línia posilňuje v druhej časti, ktorá reprezentuje dialogický moment, v ktorom používatelia zdieľajú zážitky z praktických experimentov, ktoré im autor navrhol, a ďalej reagujú na danú tému. V tejto časti autor zdieľa texty, ktoré mu poslali používatelia, prípadne na ne reaguje emotikonmi. V týchto reakciách sa zdá, že autor kopíruje emóciu či obsah pôvodnej správy. Pri dvoch z nich reaguje v súlade s náladou daného príspevku (smejúci sa emotikon a klaun¹⁷), v druhom iba jednoducho reaguje na obsah správy, v ktorom sa spomína chrípka.

Obrázok 3

¹⁶ Podľa slovníka z webu Digitálni rodičia „tento výraz zväčša používajú tínedžeri na označenie typu človeka zo staršej generácie (vo veku nad 55 rokov), ktorý súdi súčasnú generáciu” (Slovník A - Z | Digitálni rodičia 2025). V tomto kontexte však vyjadruje len to, že štýl daného príspevku je zastaralý.

¹⁷ Emotikon klauna sa zvykne používať, ak niekto robí niečo nerozumné alebo spravil nejakú chybu (Dictionary.com 2020), podľa British Council English Blog je to hravý spôsob, ako s niekým nesúhlasiť (British Council English Blog 2025).

Používatelia na texte pozorovali, že autor buduje absolutistický jednostranný negatívny obraz horoskopov, pričom nedáva priestor rozdielnemu laickému názoru. Autor v texte horoskopy často ironizuje (*Je to ako keby ste robili predpoveď počasie, kde poviete, že: Budúci týždeň sa niekde na území zlepši počasie. Super, akože, takmer určite to platí, ale nie je to veľmi predpoveď.*), či napríklad priamo označuje za nezmyselné (*že aké tam dostanete úplne nezmyselné predpovede*), a tak devalvuje rozdielne názory.

A: Dobre, ešte niečo máme k tým horoskopom. Že čo tam bolo nejaká téma akoby podstatná.

B: Možno nejaké také akoby **zosmiešnenie** celej tej horoskopovej teórie.

A: Práve ja som rozmýšľala, že keď on je akože vedátor, alebo sa má venovať vede, že či si je vedomý toho, že jeho content¹⁸ budú vidieť ľudia, ktorí sú tiež vzdelaní alebo chcú byť vzdelaní. A tiež si možno myslím, že tu mu to možno clashuje¹⁹ s tou témou horoskopov a že či to nie je skôr mierené aj na to, aby sa tí ľudia sami cítili dobre potom. Že á, ja tomu vlastne tiež neverím, tak poďme tomu spolu neveriť a poďme sa cítiť dobre z toho, že vlastne sme kritickí voči tomuto. Lebo aj vlastne to, že on zdieľal všetky tie iba spätné väzby, ktoré boli také ironické alebo si z toho robili srandu, alebo tiež súhlasili s tým. A potom vlastne vybudoval takú komunitu, že a teraz sme všetci trošku vzdelanejší alebo že máme rovnaký názor.

A: Ja som mala pocit, že síce rozpráva neutrálne o tých horoskopoch, ale z toho, čo rozpráva, jasne cítiť jeho názor na horoskopy. Že nesúhlasí s tým a berie to ako vtíp. Aj keď sa možno snažil to úplne nedať najavo...

B: Ale keď chceš edukovať a vždy keď chceš povedať negatívny názor, tak máš dať obidve strany. A potom nech si ten človek spraví názor.

A: Ja by som napríklad strašne ocenila niečo aspoň trošku pozitívne, čo otáča jeho osobný názor na tú druhú stranu. Lebo, čo ja viem. Ja akože neviem o horoskopoch veľa, ale keby som taký veľmi veriaci človek v horoskopy a nejaký horoskop mi povie, že budeš mať super deň a ja si potom vsugerujem, že budem mať super deň, tak by ma to potešilo.

B: Ale to bol podľa mňa problém, že on si dal tú tému horoskopy a nie ten efekt, lebo ten efekt je vedecky dokázaný a nejaké opozitné názory by tam neboli úplne relevantné, ale tá téma horoskopy, to je širšie podľa mňa.

¹⁸ Slovom *content* sa zvykne označovať komunikačný obsah tvorený pre sociálne siete.

¹⁹ Z anglického *clash*. V tomto kontexte to znamená, že sa niečo navzájom bije.

Používatelia si vysvetľujú jednostrannosť názorov aj tak, že autor prehovára k určitej skupine ľudí s podobným zmýšľaním a hodnotovým nastavením. Implicitne sa tak prikláňa k sociotechnokratickej perspektíve, ktorá nadradzuje vedu nad iné formy poznania (Višňovský 2019, s. 214), veda je však iba jedným z prostriedkov k hodnotnému životu (tamže). Z perspektívy tejto ideológie sa horoskopy javia ako neoverený zdroj poznania, z vedeckého pohľadu irelevantný či až klamlivý. Autor však týmto kritickým spôsobom dáva najavo, že neempatizuje so skupinou používateľov, ktorí v horoskopy veria, a tak im nenecháva priestor zapojiť sa do debaty (ani v odpovediach používateľov, ktoré autor zdieľa v druhej časti, sa nenachádzajú žiadne názory, ktoré by výklady horoskopov podporovali). V zlyhaní regulácie mocenského vplyvu, ktorý vzhádza z nedostatočnej regulácie vlastných „sklonov, návykov, predsudkov či stereotypov“ (Dolník 2023, s. 55), môžeme vidieť, že autor buď neráta so „všeobecným“ používateľom (ktorý môže, ale aj nemusí veriť v horoskopy), alebo sa rozhoduje komunikačne znevýhodniť tých, ktorí majú iný názor.

5. ZÁVER

Inkluzívnosť daného textu pozitívne ovplyvňuje kvalita označovaná F. V. Limom ako štruktúrovaná neformálnosť (Lim 2021, s. 121), ktorá má pozitívny vplyv na vytváranie spolupatričnosti a vzťahu (Jiang – Lim 2022, s. 201) a v dôsledku toho aj na percepciu informácií či zaangažovanosť divákov na téme. Autor totiž v rámci modalít, ale aj naprieč nimi kombinuje odbornosť a serióznosť s neformálnym vyjadrovaním. Evidentne pripravené informácie napríklad prednáša so zaváhaniami či s menšími chybami, akoby mu nezáležalo na ich úplnej dokonalosti. Terminologicky nasýtené pasáže zase väčšinou vysvetľuje jednoduchším jazykom či udáva príklady z bežného života, pričom sa snaží čo najviac priblížiť vnímaniu potenciálneho bežného diváka. Informačne nasýtené, popularizačné a vedecké kvality textu sú tiež v kontraste s vizuálnymi modalitami, ktoré zachytávajú autora v neformálnom momente na športovej prechádzke. Prezentovanie popularizátorov vedy ako „ľudských bytostí“, ktoré majú aj osobné životy, sa podľa M. Sokólovej výrazne osvedčilo a pomáha prekonať sociálnu hranicu medzi nimi a ich publikom (Sokół 2018, s. 22).

Najmä z používateľských interpretácií je však badateľné, že udržiavanie inkluzívnosti sociovedeckej komunikácie môže byť vo virtuálnom prostredí komplikované. Ako uvádza E. Rowley-Jolivet a S. Carter-Thomas, „[I]nternet zmenil herné pravidlá pre vedeckú komunikáciu vo viacerých ohľadoch: potreba osloviť globálne, neurčité publikum, a nie ezoterický okruh rovesníkov, nastoľuje problém vedomostnej asymetrie medzi vedeckým výskumníkom a publikom a vyžaduje si vhodné diskurzívne stratégie“ (Rowley-Jolivet – Carter-Thomas 2019, s. 82; podľa Valeiras-Jurado – Bernard-Mechó 2022, s. 2). Autori na sociálnych sieťach často tiež „úspešnosť“ komunikácie vyhodnocujú kvantitatívne, na základe počtu pozretí či lajkov, pričom vyhodnotenie sa musí uskutočniť v určitom časovom horizonte. Preto sú aj štatistiky

platformami väčšinou dostupné až po niekoľkých hodinách, keď ich softvér dokáže legitímne vyhodnotiť. Komunikácia autorov sa preto formuje najčastejšie dlhodobo (ako „stratégia“) alebo k opravám dochádza až neskôr, keď je známa väčšinová reakcia používateľov na problematický príspevok.²⁰ Samozrejme, niekedy sú regulácie aplikované aj skôr²¹, čomu nahráva modifikovateľnosť elektronických obsahov.

Pre autorov tak môže byť otázka modulácie vlastného komunikačného štýlu s cieľom osloviť čo najširšie publikum pomerne zložitá. Pri rýchlej premenlivosti „noríem“ na nových sociálnych sieťach (napr. na Instagrame oproti YouTube, na TikToku oproti Instagramu a pod.) a popularite memetického prístupu je navyše očakávateľné, že „individuálny“ štýl vo virtuálnom priestore sociálnych médií sa bude výrazne redukovať v prospech uniformizácie (porov. Darwin 2022). Pretože je však vo virtuálnom prostredí stále kľúčovým procesom zachytávanie reality (čo sa môže s nástupom umelej inteligencie zmeniť), autorská jedinečnosť sa prirodzene stále nachádza vo vtelených modalitách, ktoré nie sú štruktúrované platformami – napríklad v reči či gestách.

Bibliografia

BEDNÁRIK, Rastislav a kol. (2008): *Vedecká komunikácia a komunikácia vedy*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny. 300 s.

BERNAZZI, Baron Sophia (2019): *A Brief History of Snapchat*. Dostupné na: <https://blog.hubspot.com/marketing/history-of-snapchat> [cit. 13-2-2025].

British Council English Blog (2025): *Beyond a Smiling Face: Your Guide to Uncommon Emoji Meanings*. Dostupné na: <https://englishonline.britishcouncil.org/blog/articles/beyond-a-smiling-face-your-guide-to-uncommon-emoji-meanings/> [cit. 13-2-2025].

BHANDARI, Aparajita – BIMO, Sara (2022): Why's Everyone on TikTok Now? The Algorithmized Self and the Future of Self-Making on Social Media. In: *Social Media + Society*, roč. 8, č. 1. DOI 10.1177/20563051221086241.

CALDEIRA, P. Sofia – DE RIDDER, Sander – VAN BAUWEL, Sofie (2020): Between the Mundane and the Political: Women's Self-Representations on Instagram. In: *Social Media + Society*, roč. 6, č. 3. DOI 10.1177/2056305120940802.

DARVIN, Ron (2022): Design, resistance and the performance of identity on TikTok. In: *Discourse, Context & Media*, roč. 46. DOI 10.1016/j.dcm.2022.100591.

Dictionary.com (2020): Clown Face Emoji. Dostupné na: <https://www.dictionary.com/e/emoji/clown-face-emoji/> [cit. 13-2-2025].

DOLNÍK, Juraj (2015): Potreba lingvistickej sociovedeckej komunikácie. In: *Slovenská reč*, roč. 80, č. 5 – 6, s. 263 – 275.

DOLNÍK, Juraj (2023): *Jazyk v dynamike demokracie*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 216 s.

²⁰ Žáner „ospravedlňujúcich videí“ je populárny najmä na YouTube. V ňom autori často vo forme jednoduchých vlogov vysvetľujú svoje chyby, ktoré boli podrobené kritike zo strany divákov.

²¹ Napríklad rýchlym vymazaním príspevku po negatívnej reakcii.

Instagram Stories. Dostupné na: <https://about.instagram.com/features/stories> [cit. 13-2-2025].

JEWITT, Carey (2014): An Introduction to Multimodality. In: C. Jewitt (ed.): *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis*. London: Routledge, s. 15 – 30.

JIANG, Jingxin – LIM, Victor Fei (2022): Popularizing science: Analyzing the presenter's multimodal orchestration in a TED Talk. In: *Ibérica*, roč. 44, s. 179 – 206. DOI 10.17398/2340-2784.44.179.

KAPLAN, Joel (2025): More Speech and Fewer Mistakes. Dostupné na: <https://about.fb.com/news/2025/01/meta-more-speech-fewer-mistakes/> [citované 13-2-2025].

Kto stojí za Vedátorom? Dostupné na: <https://vedator.space/kto-stoji-za-vedatorom/> [cit. 13-2-2025].

KRESS, Gunther (2010): *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. Abingdon: Routledge. 236 s.

LAKOFF, Robin (1973): The Logic of Politeness; or, Minding your P's and Q's. In: C. W. Corum – T. C. Smith – A. Weiser (eds.): *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, s. 292 – 305.

LIM, Victor Fei (2021): *Designing Learning with Embodied Teaching*. London: Routledge. 160 s.

LORÉS, Rosa (2024): Mediating expert knowledge: The use of pragmatic strategies in digital research digests. In: *Journal of Pragmatics*, zv. 232, s. 26 – 40. DOI 10.1016/j.pragma.2024.08.007.

MACEK, Jakub (2011): *Úvod do nových médií*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. 71 s.

MAYER, E. Richard (2014): Cognitive theory of multimedia learning. In: R. E. Mayer (ed.): *The Cambridge Handbook of Multimedia Learning*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 43 – 73.

MIKO, František (1964): Aktuálnosť výrazu v próze literárneho realizmu (Príspevok k problematike jazykovej stylistiky). In: O. Čepan (ed.): *Litteraria VII. Z historickej poetiky I*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 81 – 115.

NEKULA, Marek (2017): Zdvořilost. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Czechency – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/MULTIMODÁLNÍ KOMUNIKACE> [cit. 10-2-2025].

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena – KAZHARNOVICH, Maryna (2023): *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 208 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena (2018): *Interakčná stylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 208 s.

ROWLEY-JOLIVET, Elisabeth – CARTER-THOMAS, Shirley (2019): Scholarly soundbites. Audiovisual innovations in digital science and their implications for genre evolution. In: M. J. Luzón – C. Pérez-Llantada (eds.): *Science Communication on the Internet: Old genres meet new genres*. Amsterdam: John Benjamins B.V., s. 81 – 106.

SILVERMAN, David (2005): *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar. 327 s.
Slovník A - Z | Digitálni rodičia. Heslo Boomer. Dostupné na: <https://www.digitalnirodičia.sk/digitalni-rodicia/slovník/> [cit. 13-2-2025].

SOKÓŁ, Małgorzata (2018): 'Have you wondered why sportspeople die?' The medical weblog as a popularisation tool. In: *Discourse Context & Media*, roč. 25, č. 4 – 5. DOI 10.1016/j.dcm.2018.07.004.

VALEIRAS-JURADO, Julia – BERNAD-MECHÓ, Edgar (2022): Modal density and coherence in science dissemination: Orchestrating multimodal ensembles in online TED talks and youtube science videos. In: *Journal of English for Academic Purposes*, roč. 58. DOI 10.1016/j.jeap.2022.101118.

VIŠŇOVSKÝ, Emil (2019): *Veda ako sociokultúrna praktika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 246 s.

VRABEC, Norbert – PIEŠ, Lukáš (2023): Popularisation of science and science journalism in Slovakia. In: *Media Literacy and Academic Research*, roč. 6, č. 1, s. 206 – 226. DOI 10.34135/mlar-23-01-12.

WADE, Shirlane – KIDD, Celeste (2019): The role of prior knowledge and curiosity in learning. In: *Psychonomic Bulletin & Review*, roč. 26, č. 4, s. 1377 – 1387. DOI 10.3758/s13423-019-01598-6.

WELBOURNE, J. Dustin – GRANT, J. Will (2015): Science communication on YouTube: Factors that affect channel and video popularity. In: *Public Understanding of Science*, roč. 25, č. 6, s. 1 – 14. DOI 10.1177/0963662515572068.

ZOLLER, Michal (2023): Niektoré aspekty štylizácie instagramového profilu. In: A. Bohunická – M. Kazharnovich (eds.): *(Im)pulzy súčasnej jazykovedy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 213 – 231.

ZOLLER, Michal (2024): K štylistike multimodálnej virtuálnej komunikácie. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 75, č. 1, s. 111 – 125. DOI 10.2478/jazcas-2024-0031.

INKLUZÍVNY POTENCIÁL KOMUNIKAČNO-SLOHOVEJ VÝCHOVY¹

MILOŠ HORVÁTH

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

HORVÁTH, Miloš: Inclusive potential of communicative-stylistic education. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 636–644.

Abstract: The contribution presented here is a partial publication output that follows logically from the implemented project of inclusive stylistics. It embodies its didactic-methodical constituent, which is oriented towards the implementation and evolution of the principles of inclusive language and inclusive stylistics within the context of school education in Slovak language classes, with a particular emphasis on communicative-stylistic education. In this phase of the research, the primary objective is to substantiate the necessity for the incorporation of Slovak as a mother tongue in the school environment, in light of the discernible escalation in degressive tendencies within society. Additionally, this phase aims to elucidate anti-inclusive factors in communication. In the text of the contribution, we advocate for forms of inclusion that are more broadly understood and intuitive, as opposed to their formalised and largely indoctrinated variants. This approach is intended to enhance the humanising effects of communication and practical stylisation.

Keywords: social inclusion, inclusive stylistics, communication and style education, stylistics, language didactic

1. ÚVOD – POTREBA SOCIÁLNEJ INKLÚZIE

Ako je známe, koncept inkluzívnosti je v súčasnosti jednou z najpruďšie sa rozvíjajúcich myšlienkových (názorových) platforiem v sociálnych vedách. Je výzvou, ktorá nachádza svoje uplatnenie vo viacerých sférach spoločnosti, inštitucionálnu výchovu a inštitucionálne vzdelávanie nevynímajúc. Dalo by sa dokonca povedať, že vďaka aktuálnej spoločenskej objednávke, do značnej miery motivovanej tlakom elit proklamujúcich ideu maximálne solidárnej, humánnej a liberálnej občianskej spoločnosti, sa z inkluzívnosti stáva ak aj nie nevyhnutnosť, tak aspoň primárna potreba stimulujúca ostatné reprodukčné mechanizmy v spoločnosti a kultúre. Svedčí o tom napokon i fakt, že požiadavka inkluzívnosti, inšpirovaná uvedenou ideou, je súčasťou viacerých perspektívne orientovaných legislatívno-právnych dokumentov vnútroštátnej i nadnárodnej platnosti, k plneniu ktorých sa zaviazala i Slovenská republika (bližšie pozri Horváth 2024).

Z povedaného vyplýva, že parameter inkluzívnosti je prirodzeným znakom, resp. predpokladom optimálne fungujúcej spoločnosti, čo zdôrazňujú aj slovenskí

¹ Text príspevku vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy Agentúry na podporu výskumu a vývoja APVV-22-0275 *Inkluzívna štylistika*.

sociológovia D. Gerbery a R. Džambazovič (2011, s. 27), keď tvrdia, že sociálny rozmer inklúzie sa javí „ako proces, v rámci ktorého dochádza k zabezpečeniu prístupu k príležitostiam a zdrojom nevyhnutným na plnú participáciu na ekonomickom, sociálnom, politickom a kultúrnom živote v spoločnosti“, pričom cieľom takéhoto snaženia je „odstraňovanie bariér integrácie a vytváranie možností na realizáciu občianskych, politických a sociálnych práv.“ V takejto konštelácii, prirodzene, nemožno proti nastoľovaniu sociálnej inklúzie nič namietat'. Práve naopak, je prínosné inkorporovať ju do jednotlivých inštitucionálnych politík a vytvoriť tak dostatočný priestor na jej prirodzenú, nenásilnú expanziu. Odpoveď na otázku, či sa to tak v slovenskom prostredí naozaj deje alebo sú prejavy inkluzívnosti v očiach verejnosti považované skôr za brzdu spoločenského vývoja, necháme nateraz bokom a zameriame sa na teoretickú reflexiu ich podstaty a zdôvodnenie implementácie inkluzívnosti v pedagogickom procese na hodinách slovenského jazyka.

2. OKOLNOSTNÉ FAKTORY INKLUZÍVNEJ KOMUNIKÁCIE

Z teoretickej multiodborovej perspektívy akékoľvek úvahy o inkluzívnosti (tie akademické aj laické) vychádzajú zo štandardizovanej predstavy o maximálnej funkčnej a motívickej diferenciacii jednotlivých spoločenských aktérov, v dôsledku čoho je spoločnosť ako celok výrazne asymetrizovaná. A práve uvedená asymetria je východiskovým predpokladom (operačnou bázou) inkluzivizačných procesov v už naznačenom zmysle zmierňovania napätia medzi sociálnymi aktérmi či sociálnymi skupinami. Zjednodušene povedané bez existujúcich asymetrií v sociálnom priestore niet inklúzie analogicky ako bez akomodácie niet asimilácie v zmysle adaptácie organizmu na vonkajšie okolnosti motivovanej jeho antropologickým prežitím, t. j. zachovaním seba v súlade s diferencovanými podmienkami spoločenského vývoja (porov. Dolník 2018, s. 82 – 83). Inkluzivizácia tak nadobúda podobu asymetrizačno-symetrizačných (akomodačno-asimilačných) procesov so zreteľom na formalizované akty začleňovania kvantitatívne menšej množiny sociálnych prvkov do väčšej množiny prvkov, pričom reprezentanti ani jednej z týchto množín nepociťujú diskomfort vyplývajúci z ich zmiešavania, resp. potenciálnej homogenizácie, ktorá je – napokon – zmyslom inklúzie. Aj keď v reálnej spoločenskej praxi nie sú tieto procesy tak prirodzené a bezbolestné, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, pri zachovaní postulátov inkluzívnej liberálnej spoločnosti, ktorá podľa J. Dolníka (2023, s. 16 – 17) vykazuje črty participačnodemokratickej, egalitne diferencovanej, solidarizačnej a emancipačnej society, sa javia ako nanajvýš humanizujúce, a teda pre ľudskú spoločnosť v celej jej globalite progresívne a vítané. Navyše, ako dodávajú v tejto súvislosti už citovaní D. Gerbery a R. Džambazovič (2011, s. 15), vznik nových sociálnych rizík v aktuálnej dobe si vynucuje nové typy intervencií do fungovania sociálneho štátu, pričom práve dichotomické či polaritné koncepty sociálnej inklúzie a sociálnej exklúzie sú jedným z týchto zásahov, a to na praktickorealizačnej aj ideologickej rovine.

Ako sme už naznačili, zmyslom pripravovanej inovatívnej koncepcie inkluzívneho jazyka a inkluzívnej štylistiky v slovenských podmienkach je nielen metodologicky ukotviť túto koncepciu a vytvoriť sieť jej oporných pojmov, ale aj ponúknuť návod na jej aplikáciu v súčasných spoločenských podmienkach širšej platforme používateľov slovenčiny, a to najmä z radov učiteľov. Napriek zjavnej devalvácii učiteľskej profesie a zníženiu nárokov na vykonávanie učiteľského povolania v posledných dekádach (porov. napríklad Ligoš 2019, s. 214 – 216) práve pedagógovia pôsobiaci v primárnej a sekundárnej sfére vzdelávania (t. j. na základných a stredných školách) sú jadrovým komponentom akútnej zmeny prístupu k jazyku a štylizácii so zreteľom na vedomú akceleráciu inkluzivizačných procesov. Tie, prirodzene, v systéme vzdelávania na všetkých stupňoch už prebiehajú (aj v minulosti prebiehali, hoci zostávali mimo zorného poľa väčšiny členov society a neboli ani predmetom širšej verejnej diskusie²), často sú však natoľko formalizované³ a odtrhnuté od spoločenskej reality⁴, že ich výsledkom je spravidla len sústava pravidiel či odporúčani na uprednostňovanie toho-ktorého tvaru, lexikálnej jednotky či syntaktickej konštrukcie pred inými, oficiálne menej inkluzívnymi, čo môže v rôznych jazykoch viesť až k vzniku bizarných, nepreložiteľných alebo nesystémových či zbytočne expanzív-

² Už v pedagogickom odkaze J. A. Komenského (1592 – 1670) sa objavujú univerzálne myšlienky inkluzívnosti vo vzdelávaní v zmysle jeho humánnosti, otvorenosti, solidarizačnosti (bližšie pozri Komenský 1991). Komenského latinský výrok „omnes, omnia, omnino“, do slovenčiny voľne preložiteľný ako „všetko, všetkým, všestranne“ (angl. „to teach everyone everything in consideration of the whole“), možno interpretovať práve v týchto intenciách. Komponent „všetko“ sa týka obsahov vzdelávania, t. j. kurikulárnych zásahov (reforiem, úprav) do tematickej skladby učiva, rešpektujúc pritom zásadu univerzálnosti vo vzdelávaní, v druhom z komponentov, t. j. „všetkým“, sa aktualizuje vzťah k cieľovým subjektom vzdelávania, konkrétne to, aby plnohodnotný výchovno-vzdelávací proces bol prístupný všetkým bez ohľadu na pôvod, rasu, pohlavie (rod), vek, presvedčenie, svetonázor, sociálny status a pod., a napokon tretí komponent „všestranne“ zasahuje jednak komplexnosť použitia metód a postupov vo vzdelávaní a jednak komplexnosť osobnosti žiaka, čo znamená, že v procese výučby so zreteľom na jeho optimálnosť, resp. efektívnosť by mali byť rozvíjané všetky stránky jeho osobnosti – racionálna (intelektuálna), vôľová (voluntatívna), emocionálno-afektívna a pod.

³ Za tieto formalizované nástroje, resp. prostriedky jazykovej inklúzie, ktoré v súčasnosti nadobúdajú charakter globálnych komunikačných trendov, možno považovať napríklad systémovú deaktiváciu generického maskulina v slovenčine (porov. Popovičová Sedláčková – Piatková 2021, s. 126 – 128; Pekarovičová 2016), tendencie smerujúce k neprechyľovaniu ženských priezvisk (Valentová 2016), najmä v žurnalistike nahrádzanie pôvodných a v spoločnosti zaužívaných lexikálnych foriem rôznymi eufemizmami (Szczymczak-Rozlach 2014) či používanie kolektív, resp. hromadných abstrakt na pomenovanie rôznych skupín osôb (študentstvo, poslucháčstvo, zamestnanectvo a pod.) v oficiálnej komunikácii.

⁴ V zmysle povedaného za značne neštandardný až násilne inkluzívny možno označiť nasledujúci úryvok z textu knihy určenej pre detského čitateľa *Pravidlá pravej princeznej: A čo s tým princom?* (2020, s. 66) od mediálne známej anglickej prozaičky Philippy Gregory v preklade Oľgy Kralovičovej: „Prepustite princa a princeznú, dožadovala sa kapitánka. – Alebo aj naopak, pripomenul jej Benett. – Čože? – Musíte byť férová, zašepkal. Nech ich odovzdajú v akomkoľvek poradí. Princa a princeznú alebo princeznú aj princa. Ani jeden nemá prednosť. Ani jeden nie je dôležitejší ako ten druhý. – Kapitánka chvíľu zmätene stála, no potom sa znova otočila k únoscom. – Tak či onak, oboch. A ihneď! Rýchlo!“

nych, neekonomických lexikálno-gramatických prostriedkov (bližšie pozri Moyšová 2024). Snahy o inkluzivizáciu jazyka tak nadobúdajú charakter doktríny, ktorej katalyzátorom sú vybrané, väčšinou negatívne spoločenské prejavy, akými sú xenofóbia a rasová, etnická, rodová či iná diskriminácia (Dolník a kol. 2015), diferencované prejavy fyzického i komunikačného násillia (tzv. verbálneho teroru), ako aj iné sociálnopatologické javy (Ondrejko a kol. 2009), generačný konflikt a neúcta voči starším (Bartalošová 2020), neustále posúvanie a vedomé prekračovanie hraníc tabu i noriem vkusu (Doležal 2004) a v neposlednom rade aktuálne toľko spomínaná názorová polarizácia spoločnosti založená v prvej etape na selektívnom vnímaní reality a v druhej etape na etiketizácii⁵ a následnej vedomej ostrakizácii oponentov. To všetko robí zo súčasnej spoločnosti nanajvýš pestré panoptikum, ktorého súdržnosť (kohéznosť) zabezpečuje okrem iného aj inherentný inkluzívny potenciál jazyka, resp. fenoménu komunikácie.

Pri kreovaní lingvodidaktického aplikačného modelu inkluzívneho jazyka a inkluzívnej štylistiky vychádzame z premisy, že každá komunikácia, každý komunikačný akt je svojím spôsobom inkluzívny, a to bez ohľadu na kultúrne zdroje inklúzie, ideologické motívy či aktuálnu spoločenskú objednávku. Sociálnointerakčný mechanizmus plynulo sa rozvíjajúci medzi hovoriacim a adresátom v priebehu dialogickej komunikácie (bližšie pozri Orgoňová – Bohunická 2018) totiž predpokladá vzájomné začleňovanie komunikantov do „svetov“ toho druhého – povedzme na podklade nasledujúcej, metaforicky vyjadrenej interakčnej schémy: „Rozhodol som sa s tebou komunikovať, pretože ti chcem ukázať svoj svet a vpustiť ťa doň, ak mi aj ty ukážeš ten svoj a dovoľíš mi v ňom na chvíľu zotrvať.“ Z povedaného vyplýva, že sociálnointerakčný rozmer komunikácie je založený na vysokej miere otvorenosti a vzájomnej empatie všetkých zúčastnených komunikantov, čo sa odráža na stupni komfortu pociťovanom u jednotlivých komunikačných aktérov. Naopak v prípade, že k uvedenému začleňovaniu (sociálno-komunikačnej inklúzii) nedôjde, a to vplyvom rôznych individuálnych i nadindividuálnych faktorov, komunikáciu možno označiť za neefektívnu až dysfunkčnú. V praktickom pedagogickom procese je preto podľa našej mienky nevyhnutné aktualizovať práve tu načrtnutý sociálny rozmer komunikácie, ktorý môže viesť k inovovanému chápaniu komunikácie, ergo štylistiky, napríklad práve v medziach inkluzívnej štylistiky.

Východiskom didakticko-metodickej aplikácie inkluzívnosti v školskej praxi je v zhode s tým predstaviť medziľudskú komunikáciu ako otvorený priestor, moderne povedané platformu alebo aplikáciu, pri ktorej používaní sa zúčastnení aktéri v rámci

⁵ Etiketizačné prístupy k vysvetľovaniu kriminality a deviácie zaraďujeme v sociológii k širším konceptom interakcionizmu. Podľa etiketizačnej teórie (teórie labellingu) sa členovia spoločnosti stávajú deviantnými preto, že ich správanie je takto charakterizované (onálepkované) politickými alebo inými autoritami, čo je dôsledok mocenského rozdelenia spoločnosti. Proces nálepkovania potom ovplyvňuje nielen to, ako na daný subjekt nazerajú iní ľudia, ale aj to, akú predstavu nadobudne o vlastnej identite (Giddens 2013, s. 862 – 864).

individuálnych možností, akceptujúc univerzálny princíp kooperácie (Grice 1975, s. 41 – 58), cítia čo možno najviac príjemne, pohodlne (čiže komfortne), vzájomne sa rešpektujú a uvedomujú si dôležitosť vlastnej dôstojnosti, ako aj dôstojnosti iných. Obraz komunikácie ako bojiska, na ktorom zostanú po jej skončení len víťazi a porazení, nie je vhodný na implementáciu inkluzívnej platformy do pedagogického procesu, rovnako ako predstava, že úspešnosť v komunikácii je otázkou akýchsi nehmataiteľných ziskov a strát. Práve naopak, na zabezpečenie toho, aby komunikácia prebiehala bezproblémovo, t. j. v zmysle napĺňania ideálov inkluzívnosti menej konfrontačne, bez zbytočnej irónie, vzájomného podpichovania, osočovania, bez invetív, nálepkovania, ponižovania a pod., je rozhodujúce, aby komunikačno-interakčný mechanizmus fungoval v zhode s elementárnymi princípmi morálky a etiky, podľa ktorých v komunikácii ako jednom z univerzálnych prejavov sociokultúrneho správania za žiadnych okolností nezraňujeme, neznižujeme dôstojnosť komunikačného partnera ani ho ad hoc nevylučujeme z globálne chápaného komunikačného univerza.⁶

3. IDEÁL INKLUZÍVNOSTI V EDUKAČNEJ ŠTYLISTIKE

Vyučovací predmet slovenský jazyk a literatúra má medzi učebnými predmetmi figurujúcimi v našom školskom systéme centrálné postavenie a zároveň výrazne integrujúcu funkciu. Je to najmä z dôvodu, že slovenský jazyk vo funkcii materinského jazyka používa dieťa už v predškolskom veku na postupné utváranie jazykového obrazu sveta a zároveň si rozvíja kognitívne schopnosti potrebné na adekvátne spracovávanie tohto obrazu. Rovnako tak prostredníctvom výučby slovenského jazyka dochádza k prirodzenému, spontánnemu rozvoju jeho komunikačných schopností (komunikačnej kompetencie v širšom zmysle), ktoré žiak používa aj mimo školského prostredia, v každodenných štandardných i menej štandardných životných situáciách, prirodzene v závislosti od kognitívnych štýlov a štýlov učenia (Mareš 1998, s. 53 – 57).

Z perspektívy odborovej didaktiky tento vyučovací predmet pozostáva z trojice vzájomne prepojených komponentov, a to: (a) z jazykovej, presnejšie povedané metajazykovej zložky, pri prezentácii ktorej žiak pomocou fixácie sústavy jazykovedných pojmov spoznáva jazyk samotný – jeho vývin, stavbu a fungovanie, (b) z literárnej, resp. literárnokultúrnej a literárnohistorickej zložky, ktorej didaktická transformácia je zameraná nielen na rozvíjanie čitateľskej gramotnosti, poznanie literár-

⁶ Za zamyslenie v tejto súvislosti stojí známy citát anglického barokového básnika Johna Donna (1572 – 1631), ktorý neskôr použil ako motto vo svojom románe *Komu zvoní do hrobu* (1940) americký vojnový reportér a spisovateľ Ernest Hemingway (1899 – 1961) a ktorý zodpovedá tu prezentovanému poslaniu maximálne otvorenej a nediskriminujúcej inkluzívnej komunikácie: „Nikto nie je ostrovom samým pre seba; každý je kusom pevniny, kusom súše; a ak more odmyje hrudu, Európa sa zmenší, akoby sa stratil výbežok zeme alebo sídlo tvojich priateľov či tvoje vlastné; smrť každého človeka umenší mňa, lebo ja som súčasťou človečenstva; a preto sa nikdy nepýtaj, komu zvoní do hrobu; zvoní tebe.“

nej histórie a základných pojmov literárnej vedy, ale aj na riadenú stimuláciu recepčných (apercepčných) a interpretačných schopností žiaka vo vzťahu k umelecky a esteticky variabilným textovým reprezentáciám, a napokon (c) zo slohovej, presnejšie povedané komunikačno-slohovej výchovy⁷ spočívajúcej predovšetkým na nácviku praktických rečových (komunikačných) zručností potrebných na naplnenie individuálnych aj nadindividuálnych komunikačných cieľov vo všetkých sférach spoločenského styku, t. j. v súkromnej sfére, pracovnej sfére, umelecko-zážitkovej sfére a pod. V rámci každej z uvedenej trojice komponentov sa potom konkretizujú špecifické kompetencie v zmysle osvojovaných a operacionalizovaných vedomostí, schopností a zručností, akými sú počúvanie a rozprávanie, iniciovanie rozhovoru, vedenie kultivovaného dialógu, čítanie, písanie, jazyková reflexia vlastných i cudzích prejavov, rozvíjanie jazykového povedomia a jazykovej intuície, aktívne používanie jazyka v čo najširšom spektre komunikačných situácií, pravopis, využívanie médií pri triedení a práci s informáciami, heuristické kompetencie, základné znalosti z dejín jazyka, literatúry a kultúry, rozpoznávanie a aktívne používanie metód recepcie, analýzy a interpretácie textov, ako aj tvorba vlastných monologických i dialogických textov (porov. Ligoš 2019, s. 171).

Vzhľadom na moderné lingvodidaktické trendy, ktoré sú založené na súvzťažnosti jazykových a kognitívnych štruktúr a zároveň komunikačno-pragmatickom pohľade na jazyk a jeho fungovanie (bližšie pozri Liptáková a kol. 2015, 2022, s. 17 – 18), aj vo vyučovaní slovenského jazyka na základných a stredných školách sa preferuje komunikačný, presnejšie povedané integrovaný kognitívno-komunikačný a zážitkový prístup k výučbe na úkor staršieho systémovolingvistického prístupu. Cieľom inštitucionálneho jazykového vzdelávania v materinskom jazyku teda už nie je len vyprodukovať zo žiaka „malého lingvistu – teoretika“, ale predovšetkým aktívnym prístupom k stylizácii vychovať z neho sebavedomú, jazykovo a komunikačne suficientnú individualitu, ktorá si uvedomuje svoje práva, no zároveň neupiera v komunikácii ani inde práva iným. V komunikačnej koncepcii výučby, ktorá dobre korešponduje s vyššie uvedenými ideálmi inkluzívnosti, sa, prirodzene, zámerne aktualizuje prvok jazykovej produkcie, a to vrátane implicitných konceptuálnych a implicitných procedurálnych naratívnych znalostí (bližšie pozri Klimovič – Kopčíková – Liptáková – Vužňáková 2020). To znamená, že vo väčšine učiteľom iniciovaných aktivít má dominovať samostatná tvorba jazykových prejavov s ohľadom na širšie spektrum komunikačných situácií a funkčné (účelné) využívanie jazykových prostriedkov. Aplikácia takéhoto prístupu vo vyučovaní je pedagogicky efektívna, ak u žiaka dôjde k nadobudnutiu a následne k upevňovaniu relatívne otvoreného súboru

⁷ Pred zaužívaným pojmom sloh, resp. slohová výchova, slohový výcvik, ktorý považujeme v súčasnosti za metodologicky neadekvátny, netransparentný, v našom výklade uprednostňujeme označenie tejto zložky výučby ako komunikačno-slohová výchova, pričom podľa štandardizovanej schémy v sebe integruje prevažne poznatky z teoretickej, praktickej a interpretačnej štylistiky (porov. Slančová a kol. 2022, s. 363 – 364; Horváth 2016, s. 21 – 25).

hodnôt, postojov, znalostí a zručností, ktoré v reálnej komunikačnej praxi (čiže nie v laboratórnych podmienkach, ako to bolo v minulosti) umožnia učiacemu sa porozumieť iným členom jazykového spoločenstva, pochopiť ich zjavné i skryté motívy verbálneho správania a konania, v dôsledku čoho bude schopný adekvátne s nimi interagovať so zreteľom na sociálne špecifiká interpersonálnej komunikácie.

V nami preferovanom, širšie chápanom modeli inkluzívnosti, aplikovateľnom na hodinách slohovo-komunikačnej výchovy, by malo predovšetkým ísť o efektívne využívanie celého potenciálu reálneho (prirodzeného) jazyka v čo možno najširšom spektre komunikačných situácií so zreteľom na interiorizáciu, resp. stotožnenie sa s konceptom tzv. optimálnej (komfortnej) štylistiky. V praktickorealizačnej rovine pod týmto konceptom rozumieme súbor neuvedomovaných (intuitívnych), ako aj uvedomovaných (reflexívnych) dispozícií štylizujúceho subjektu (v našom prípade žiaka základnej školy alebo študenta strednej školy), ktorých aktívne využívanie v komunikácii je predpokladom bezproblémového a spoločensky plnohodnotného života v súčasnej digitálnej spoločnosti. Pri rozvoji uvedených dispozícií vo forme už spomenutých znalostí, schopností, zručností, postojov a hodnôt sa prihliada na rešpektovanie individuality osobnosti človeka, a teda nedochádza k znížovaniu jeho osobného komfortu⁸ pri plnení komunikačných cieľov v rozmanitých komunikačných situáciách. Na strane druhej však je verbálne správanie takto štylizujúceho subjektu i v súlade so širšími dobovými a spoločensko-kultúrnymi pravidlami a normami vrátane vnútrojazykových (systémových), ako aj externých komunikačných, pragmatických a etických noriem. Z povedaného vyplýva, že koncept optimálnej (komfortnej) štylistiky je, resp. má byť výsledkom vedomej inklúzie, t. j. začleňovania, zahrňovania individuálneho rozmeru do nadindividuálneho rozmeru pri štylizovaní, k čomu má smerovať aj výučba praktickej štylistiky v školských podmienkach.

4. ZÁVER

Inkluzívna štylistika ako jeden z progresívnych, komunikačno-pragmatických metodologických variantov uchopenia jazyka, textu a štýlu v súvislosti s viacerými súčasnými antropologickými, sociálnymi i kultúrnymi fenoménmi, vychádzajúci z univerzalisticky (interdisciplinárne) chápaného konceptu sociálnej inklúzie, nachádza svoje uplatnenie i v praktickom pedagogickom procese na hodinách slovenského jazyka. Ba čo viac, odhliadnuc od niektorých ideologicky motivovaných interpretácií a formalistických snáh, práve implementácia zásad inkluzívnosti do aplikovanej edukačnej štylistiky v rámci komunikačno-slohovej výchovy (Slančová a kol. 2022, s. 370 – 376) je podľa nás z dlhodobého hľadiska kľúčovým momentom naštartova-

⁸ Pre úplnosť len dodávame, že pojem komfortného používania jazyka sa vzťahuje jednak na vnútorný pocit uspokojenosti subjektu s prežívaním danej komunikačnej situácie, a jednak na autenticnosť, čiže prirodzenosť vo vyjadrovaní, samozrejme so zreteľom na dosahovanie vytýčených komunikačných cieľov.

nia ozdravných (revitalizačných) procesov v spoločnosti, ktorých konečným cieľom je vytvorenie humánneho, emancipovaného a občiansky angažovaného spoločenstva ľudí. Otvorená, nekonfliktná a vyvážená (symetrizovaná) komunikácia bude zohrávať v tomto úsilí podľa našej mienky rozhodujúcu úlohu.

Bibliografia

BARTALOŠOVÁ, Perla (2020): *Jazyk seniorov z hľadiska sociolingvistiky. Jazykovedné štúdie XXXV*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 116 s.

Citáty slávnych osobností. John Donne citáty. Dostupné na: <https://citaty-slavnych.sk/autori/john-donne/> [cit. 14-02-2025].

DOLEŽAL, Antonín (2004): *Zakázané slova aneb (ne)pikantní jazykověda*. Praha: Grada Publishing. 202 s.

DOLNÍK, Juraj a kol. (2015): *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: Iris. 316 s.

DOLNÍK, Juraj (2018): *Jazyk v pragmatike*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 198 s.

DOLNÍK, Juraj (2023): *Jazyk v dynamike demokracie*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 216 s.

GERBERY, Daniel – DŽAMBAZOVIČ, Roman (2011): *Inovatívne orientácie v sociálnej politike: Perspektíva sociálnej inklúzie*. Bratislava: Univerzita Komenského. 128 s.

GIDDENS, Anthony (2013). *Sociologie*. Praha: Argo. 1049 s.

GREGORY, Philippa (2024): *Pravidlá pravej princeznej: A čo s tým princom?* Prekl. O. Kralovičová. Bratislava: Slovart. 251 s.

GRICE, Herbert Paul (1975): Logic and Conversation. In: P. Cole – J. L. Morgan (eds.): *Syntax and Semantics*. New York: Academic Press, s. 41 – 58.

HEMINGWAY, Ernest (2015): *Komu zvoní do hrobu*. Prekl. A. Bednár. Bratislava: Ikar. 528 s.

HORVÁTH, Miloš (2016): *Štylistika súčasného slovenského jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského. 206 s.

HORVÁTH, Miloš (2024): Inkluzívnosť (jazyka) eseje. In: J. Klingová – J. Mergeš – S. Spáčilová – J. Kičura Sokolová – M. Bodnárová (eds.): *Štýl a text v jazykovej interakcii I. Na počesť Daniely Slančovej*. Prešov: Prešovská univerzita, s. 154 – 165.

KLIMOVIČ, Martin – KOPČÍKOVÁ, Marta – LIPTÁKOVÁ, Ľudmila – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína (2020): *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 328 s.

KOMENSKÝ, Jan Amos (1991): *Veľká didaktika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 271 s.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila a kol. (2015/2022): *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 488 s.

LIGOŠ, Milan (2019): *Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v minulosti, prítomnosti a budúcnosti (Kapitoly z dejín vyučovania slovenčiny s výzvami do budúcnosti)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 240 s.

MAREŠ, Jiří (1998): *Styly učení žáků a studentů*. Praha: Portál. 239 s.

MOYŠOVÁ, Stanislava (2024): Aspekty inkluzívneho jazyka nielen v slovenčine. In: *Kultúra slova*, roč. 58, č. 1, s. 3 – 14.

ONDREJKOVIČ, Peter a kol. (2009): *Sociálna patológia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 580 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena (2018): *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského. 208 s.

PEKAROVIČOVÁ, Jana (2016): Rod ako sociálna a gramatická kategória. In: J. Pekarovičová – Z. Hargašová (eds.): *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach II*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 38 – 55.

POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Zuzana – PIATKOVÁ, Kristína (2021): *Pragmatická gramatika I*. Bratislava: Univerzita Komenského. 244 s.

SLANČOVÁ, Daniela a kol. (2022): *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky II*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 448 s.

SZYMCZAK-ROZLACH, Mariola (2014): *Eufemizmy we współczesnym języku słowackim*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 223 s.

VALENTOVÁ, Iveta (2016): Prechýľovanie priezvisk a jeho vývin na Slovensku. In: L. Molnár Satinská – I. Valentová (eds.): *Jazykovedné štúdie XXXIII. Prechýľovanie: áno – nie?* Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 11 – 22.

K POJMU STYLOTVORNÝ FAKTOR¹

KAMILA MRÁZKOVÁ – JIŘÍ HOMOLÁČ

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha, Česká republika

MRÁZKOVÁ, Kamila – HOMOLÁČ, Jiří: On the concept of “style-forming factor”. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 645–660.

Abstract: The present study aims to contribute to the existing body of knowledge on style-forming factors in Czech and Slovak functional stylistics, with a particular focus on their configuration in texts. The authors propose that style-forming factors should be defined as elements that: Firstly, they are derived from the communicative situation and its components. Secondly, they are associated with a set of expressive means in the minds of community members. Thirdly, they influence both the production and reception of the text. In the context of subjective style formation, authors have distinguished between individual and group factors, the latter encompassing factors such as the author’s affiliation to a social group, particularly one characterised by age or gender. The present authors posit that functional styles emerge from a configuration of style-forming factors that reflect the individual components of a communicative situation that is considered typical for a given functional style. The relationship between these components and text style is indirect, with the norms of functional styles and their age- and gender-related varieties serving as mediators. This theoretical framework facilitates a more comprehensive analysis of the interplay between style-forming factors, functional style, and style norms. It also enables the study of the transformation of functional style norms, thereby integrating stylistics with variational and interactional sociolinguistics.

Keywords: style-forming factors, communicative situation, configuration of style-forming factors, style norm, functional style and its age- and gender-related varieties, individual style, singular style

1. ÚVOD

Stylotvorné faktory jsou vnímány jako v zásadě neproblematická součást české stylistické teorie, jak se ale v poslední době pokusil ukázat Chromý (2012), některé problémy s nimi spojené dosud nebyly (vy)řešeny. Jako učitelé i badatelé narážíme opakovaně na to, že nejméně bylo rozpracováno pojetí subjektivních stylotvorných faktorů, a proto jim zde věnujeme zvláštní zřetel. Vycházíme z dosavadního pojetí stylotvorných faktorů a z pojetí stylu představeného ve *Stylistice mluvené a psané češtiny* (Hoffmannová et al. 2016), ale pokoušíme se je zpřesnit, v některých ohledech i korigovat; naznačujeme také, v čem by se stylistika mohla inspirovat sociolingvistikou.

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. Za cenné připomínky autoři děkují profesorce Aleně Macurové.

V 2. oddíle podáváme stručný přehled dosavadní české a částečně i slovenské literatury zabývající se tímto tématem, v 3. oddíle představujeme vlastní definici stylo-
tovorných faktorů a modifikujeme třídění subjektivních stylo-
tovorných faktorů, ve 4. oddíle stylo-
tovorné faktory usouvztažňujeme s pojmy styl funkční², individuální a singulární a stylová norma. V Diskusi naznačujeme, v čem by mohlo být naše po-
jetí stylo-
tovorných faktorů inspirativní pro stylistickou teorii a pro další stylistický výzkum.

2. STYLOTOVORNÉ FAKTORY V ČESKÉ A (ZČÁSTI I) SLOVENSKÉ STYLISTICE

Styl je v tradici české funkční stylistiky od počátku určován spolupůsobením množiny různých stylo-
tovorných faktorů (dále též SF), resp. činitelů. Sousloví „slo-
hotvorní činitelé /slohotvorné činitele“ použil poprvé pravděpodobně F. Trávníček (1953), již před ním ale Havránek v hesle *Stylistika pro Ottův slovník naučný nové doby* (1940) píše, že „slohová individualizace [rozuměj styl konkrétního textu, KMJH] je určována jak podmínkami objektivními, tak subjektivními; podle převahy jednéh podmínek nebo druhých (...) mluví se pak běžně jednak o slohu (...) při-
způsobeném danému účelu, který bychom mohli nazvat funkčním, jednak o slohu osobitým (individuálním)“ (cit. podle Havránek 1963, s. 77). Počínaje pojmoslovnou studií K. Hausenblase (1955) je pojetí stylo-
tovorných činitelů, později faktorů, a je-
jich rozlišení na objektivní a subjektivní či individuální, popř. mimopersonální a per-
sonální (Jelínek 1995, s. 705) součástí všech českých a zčásti i slovenských (Pauliny 1955; Mistrík 1985) teoretických pojednání o stylu i stylistických příruček (Daneš et al. 1955; Jedlička et al. 1970; Chloupek et al. 1990 a další).

Stylo-
tovorné faktory jsou mutatis mutandis definovány jako „to, co způsobuje slo-
hové rozdíly ve vyjadřování“ (Daneš et al. 1955, s. 13), „[p]roměnlivé podmínky, které se odrážejí ve stylové výstavbě komunikátu“ (Hausenblas 1973, cit. podle Hausenblas 1996, s. 81), činitelé, „kteří určují výběr a ovlivňují výsledný styl komunikátu“ (Chloupek et al. 1990, s. 63), „[v]nitřní nebo vnější determinující vliv na stylovou podobu (stylizaci) textu“ (Minářová 2017), „rozmani[té] složk[y] mimojazykové reality, které podmiňují výběr a uspořádání výrazových prostředků“ (Mareš 2016, s. 17).

Podobně se opakuje dělení faktorů na objektivní a subjektivní: Hausenblas (1955, s. 10) v návaznosti na Trávníčka rozlišuje „tři stránky činnosti, které působí jako slohotvorní činitelé: 1. její cíl, zaměření, 2. prostředí, v kterém se činnost pro-
vádí, 3. jejího vykonavatele. První dva jsou činitelé objektivní, třetí je subjektivní“. V pozdějších pracích jsou již cíl, resp. funkce promluvy chápány jako jeden, byť

² Pro účely tohoto textu používáme zavedený termín funkční styl, což není nijak v rozporu s tím, že ve Stylistice mluvené a psané češtinou, na kterou navazujeme, styl primárně vážeme na diferenciaci komunikačních sfér (Hoffmannová et al. 2016, s. 12).

nejdůležitější z objektivních stylových faktorů. Ty jsou definovány či charakterizovány jako obecné povahy, mají nadosobní charakter (Daneš et al. 1955), jsou nezávislé na autorovi projevu (Jedlička et al. 1970), „plynou ze všeho, čím je původce komunikátu obklopen, co jeho projev podmiňuje, usměrňuje a doprovází“ (Chloupek et al. 1990; srov. též Minářová 2017), „záleží v podmínkách a funkcích komunikace a vůči původcům komunikace se uplatňuj[í] jako objektivně daná regulace výběru a spojování výrazových prostředků“ (Jelínek 1995, s. 705), „jsou součástí objektivní reality nezahrnující osobnost produktora“ (Prošek 2013, s. 144).

Vedle funkce, popř. cíle či zaměření komunikace, jsou jako hlavní objektivní stylové faktory (dále OSF) uváděny jazykový materiál zvukový nebo grafický (Daneš et al. 1955, s. 14), dialogická nebo monologická forma, ne/přítomnost adresáta, tj. ne/zprostředkovanost kontaktu, ne/připravenost projevu, dále se objevuje zaměření na (určitý typ) adresáta (Jelínek 1995; Chloupek et al. 1990), veřejnost či soukromost komunikace, oficiální/neoficiální ráz (Jelínek 1995)³, téma (Chloupek et al. 1990), resp. vztah /stanovisko autora k tématu,⁴ nověji jsou uváděny také místo a čas komunikace (Chloupek et al., 1990), u Čechové et al. (2008) je pod tento OSF zahrnováno také sociální prostředí; Hoffmannová et al. (2016) pracují mj. se sociální a/symetrií mezi komunikanty (k tomu viz níže). U Hausenblase (1955) a Daneše et al. (1955) se jako stylové faktory objevují také „statické a dynamické podání“ a „pojmové zaměření a citovost (expresivita)“ (s. 19–21), resp. „způsob pojetí tématu“, a „výraz“ (citové a volní zabarvení) u Hausenblase (1955, s. 11). V pozdějších pracích se již tyto dva faktory neuvádějí, zjevně proto, že nejde o faktory, ale o prostředky, v případě statického a dynamického podání o slohové postupy a v případě „výrazu“ o prostředky expresivní a konativní funkce.

Subjektivní stylové faktory (dále SSF) jsou komplementárně k objektivním definovány jako závislé „na osobnosti autora (mluvčího nebo pisatele)“ (Daneš et al. 1955, s. 13), „souvisící s autorem, s jeho osobností“, komunikujícím subjektem „podmíněné a souvisej[í] se všemi jeho kvalitami, svéráznostmi a vlastnostmi“ (Chloupek et al. 1990, s. 73), podle Jelínka (1995, s. 705) spojené nejen s osobou, ale také „s typem komunikujícího subjektu“. Konečně Mareš považuje za subjektivní stylové faktory „soubor psychofyzických charakteristik a vlastností“ determinujících „způsob vyjadřování“ a jako jediný připomíná, že jsou stejně jako OSF „obecněji platné, různými mluvčími a pisateli sdílené“ (Mareš 2016, s. 18).⁵

³ K rozdílu mezi oficiálností, veřejností a formálností srov. Mareš (2003).

⁴ Na tom, zda je téma textu stylový faktor, nepadá shoda (srov. Mareš 2024). Zde je v souladu s Hausenblasem (1955) za stylový faktor nepovažujeme.

⁵ To, že i subjektivní faktory musí být sdílené, je samo o sobě dostatečně silným argumentem proti užívání distinkce objektivní – subjektivní. Druhým argumentem je to, že autor se v textu projevuje nejen jako jedinečná psychofyzická osobnost, ale také jako příslušník nějaké sociální skupiny (viz níže). Termíny subjektivní a objektivní stylové faktory jsou však tak zažité, že nemá smysl se pokoušet je něčím nahradit.

Subjektivním stylistickým faktorům je ve stylistické literatuře věnováno méně prostoru než faktorům objektivním⁶, během času se však jejich výčet rozrostl (Mistrík 1985, s. 480; Jelínek 1995, s. 718). Hausenblas uvádí pouze „schopnosti a záliby, vzdělání a zkušenosti autora projevu“, ale dodává, že tento výčet faktorů je otevřený a že nelze: „obecně stanovit míru jejich vlivu na utváření stylu jazykového projevu“ (Hausenblas 1955, s. 10). Jedlička et al. (1970) uvádějí mj. pohlaví, věk autora, jeho povahové vlastnosti, osobní sklony a záliby a vyjadřovací schopnosti. Ve *Stylistice češtiny* (Chloupek et al. 1990) najdeme dokonce 11 subjektivních faktorů, mezi nimi intelektuální a rozumovou vyspělost autora, jeho větší nebo menší schopnost abstrakce a logického myšlení, povahové a mentální vlastnosti, momentální fyzický a psychický stav, ale také jeho zaměstnání, zařazení k určitému sociálnímu prostředí a „povahové a jiné vlastnosti související s věkem a pohlavím“ (Chloupek et al. 1990, s. 73). Postupný nárůst počtu SSF je dán spíše tím, že je jednotliví autoři pojmenovávají a popisují s různou mírou konkretizace a detailnosti, než že by uváděli faktory nové.

Z výše zmíněných prací a z jejich kritiky podané Chromým (2012, viz níže) vychází ve svém přehledovém textu Smejkalová (2013). Navrhuje rozlišovat SSF centrální, které se „projevují téměř vždy nebo alespoň výrazně často (věk, vzdělání)“, a periferní, jejichž „vliv je spíše sporadický a který se může uplatnit v menším počtu komunikačních situací (psychický a fyzický stav)“ (Smejkalová 2013, s. 153), ve svém výčtu však toto kritérium neuplatňuje. Inspirativní je její poznámka o vlivu subjektivních i objektivních faktorů na recepční fázi komunikačního procesu (c. d., s. 156).

Extenzivní výčet SSF, kladoucí z našeho pohledu nenáležitý důraz na postoje autora, je konečně podán v hesle Stylotvorný faktor v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny*: „K subjektivním s.f. patří především intelektuální a rozumová vyspělost autora, jeho schopnost abstrakce a úroveň logického myšlení. Autor je schopen do komunikace promítat své postoje etické, ekologické, estetické, kulturní rozhled, dále postoje, které formují jeho vlastní osobnost, např. postoje občanské, vlastenecké, sociální a ekonomické. Rozdíly ve stylu vyjadřování plynou i ze zvláštních sklonů, zálib a zvyklostí autora a souvisí se vším, co je pro jeho osobnost charakteristické a čím se liší od jiných“ (Minářová 2017).

Výše citovaní autoři bohužel jen výjimečně uvádějí, jak se působení SSF projevuje v textech, jakými prostředky je obvykle realizováno. V *Základech české stylistiky* (Jedlička et al. 1970, s. 14–15) se píše, že individuální/autorské styly jsou charakterizovány např. opakováním určitého lexika, frazémů apod., a podle *Stylistiky češtiny* (Chloupek et al. 1990, s. 73–74) intelektuální a rozumová vyspělost komunikanta nachází „odraz v logickém uspořádání promluvy, v promyšlené návaznosti v rovině obsahové“, vzdělání v užívání citátů atd. Podle Jelínka (1995) pak SSF věk a pohlaví

⁶ Tak je tomu mj. zřejmě proto, že „pro praktickou výuku má popis subjektivních stylů jen význam pasivní (neučíme se je, bereme z nich jen informace o různých vlastnostech původců komunikátů)“ (Jelínek 1995, s. 717).

autora (chápané jako zobecněné atributy, charakterizující skupinu mluvčích) zakládají subjektivní styly, např. mužský a ženský, pro posledně zmíněný je typické častější užívání „citově zabarvených lexikálních prostředků a syntaktických schémat“ (Jelínková 1973, s. 341).

Kritický přehled dosavadní literatury k předmětu podal – ovšem spíše z pozice bližší psycholingvistiky než stylistiky – Chromý (2012). Podle něj jsou stylové faktory vyvozovány z rezultativní dimenze textu, a proto „teoreticky můžeme rekonstruovat nekonečné množství sad stylových faktorů, které mohly hrát roli“, a „potenciálním faktorem může být cokoliv“ (c. d., s. 66). Některé faktory jsou navíc složeny z dílčích faktorů a ty mohou na styl textu působit protichůdně (Chromý 2012). Pokud je nám známo, Chromý také jako první upozornil na souvislost subjektivních SF věku a pohlaví s mimojazykovými proměnnými zkoumanými ve variační sociolingvistice.

Chromý také spolu s J. Miličkou publikoval experimentální výzkum role ne/připravenosti v produkci psaného textu (Chromý – Milička 2012). Výzkum zaměřený mj. na průměrný počet úhozů, po kterém u jednotlivých respondentů v referenčních skupinách následuje pauza nebo oprava, prokázal vliv nepřipravenosti ve vrstvě procesuální – respondenti, kteří se mohli připravit, se méně často opravovali, i rezultativní – věty, resp. souvětí užitá v nepřipravených textech byly v průměru delší.

3. DEFINICE STYLOTVORNÝCH FAKTORŮ, JEJICH TŘÍDĚNÍ A VZTAHY MEZI NIMI

3.1 Definice stylových faktorů a jejich třídění

Jak bylo řečeno v úvodu, dosavadní pojetí SF považujeme za potřebné zpřesnit, resp. akcentovat některé momenty přítomné v dosavadní literatuře spíše jen implicitně. Podle našeho názoru má za stylový faktor smysl považovat jen to, 1) co je odvozeno od charakteru komunikační situace a jejich jednotlivých složek⁷; 2) co je v myslích členů nějakého společenství spojeno se souborem výrazových prostředků (Hausenblas 1971),⁸ 3) co ovlivňuje produkci a recepci textu, tedy nejen to, které

⁷ Kaderka (2017) vymezuje komunikační situaci jako: „[s]oubor okolností, za nichž a v nichž se odehrává řečová činnost [...] a které tuto činnost spoluvytvářejí a ovlivňují: [...]. Při charakterizaci k.s. se zpravidla vybírá z dvojice rysů... (komunikace) „verbální – neverbální“, „interpersonální – masová“, „veřejná – soukromá“, „institucionální – neinstitucionální“, „psaná – mluvená“, „v jednom kódu (jazyce) – více než v jednom kódu“ [...] aj., bere se v úvahu prostředí, v němž ke komunikaci dochází [...], prostorové a časové okolnosti komunikace („tváří v tvář“ – „distantní“ aj.). [...] V neposlední řadě je k.s. charakterizována osobami komunikantů, jejich rolemi a vzájemnými vztahy v dané komunikační události, tedy např. jejich věkem, vzděláním, pohlavím, sociálním postavením, [...] známostí či neznámostí apod. [...].

⁸ Výrazovými prostředky zde míníme to, co Hausenblas označuje jako tvárné prostředky, tj. prostředky lingvální, paralingvální, tematické, tektonické, textové, prostředky „komplexní povahy: schémata komunikátu jako celku“, „úryvky promluv, popř. hotové promluvy víceméně ustálené v kolektivním úzu, vstupující do promluv nových jako citát [...]“ (Macurová 1993, s. 280).

prostředky autor použije, ale i to, které prostředky v dané komunikační situaci očekává recipient (srov. Prošek 2013; Smejkalová 2013).⁹

V souladu s touto definicí a v návaznosti na *Stylistiku mluvené a psané češtiny* považujeme za objektivní stylotvorné faktory funkci, mluvenost/psanost, připravenost/nepřipravenost, počet účastníků komunikace, vztah a druh kontaktu mezi nimi, interakčnost (tj. monologičnost/dialogičnost), a/symetrii mezi komunikanty, ne/veřejný a ne/oficiální charakter situace (Hoffmannová et al. 2016, s. 19–20).

Tři výše uvedené definiční rysy, tj. odvozenost od komunikační situace, spjatost se souborem výrazových prostředků a vliv na produkci i recepci textu, platí i pro SSF, v literatuře je však věnována pozornost v zásadě jen jejich odvozenosti od osobnosti autora a zdůrazňuje se, že je tento faktor natolik komplexní, že podávaný výčet SSF není a ani nemůže být úplný (srov. Hausenblas 1955; Smejkalová 2013; Mareš 2016). Podle našeho názoru však repertoár SSF nebude zdaleka tak rozsáhlý, když se přihledne k tomu, že stylotvorný faktor by měl pozorovatelně ovlivňovat podobu textu a že součástí komunikační kompetence členů jazykového společenství je povědomí o tom, že a jak daný faktor ovlivňuje text, resp. jeho produkci.

Spíše než v neúplnosti dosavadních výčtů SSF tak spatřujeme problém v tom, že se v nich některé faktory překrývají a že není nijak reflektována jejich nesourodost. Při bližším pohledu lze v existujících výčtech identifikovat tři typy: a) relativně trvalé rysy osobnosti autora (rozumové schopnosti, temperament atd.) – ty jsou ve výčtech SSF zastoupeny a komentovány nejvíce; b) momentální psychofyzický stav autora; c) atributy, které autor sdílí s ostatními členy nějaké sociální skupiny, zvláště věk a pohlaví.

Ad a) **Osobnost autora** je možné nahlížet z různých úhlů, proto se také počet SSF tohoto typu uváděných v jednotlivých pracích mění podle toho, jak detailně jsou formulovány, nikoliv proto, že by tito autoři pojímali tento SSF nově. Např. faktor „větší nebo menší schopnost abstrakce a logického myšlení“ (Chloupek et al. 1990, s. 73) by jistě bylo možné chápat jako součást faktoru „intelektuální a rozumová vyspělost autora“ (tamtéž).

Vzhledem k tomu, že dosavadní práce jen výjimečně uvádějí prostředky, jimiž se působení tohoto i ostatních SSF v textech projevuje, považujeme za dostačující, když bude SSF autorova osobnost definován jako „soubor [jeho] psychofyzických charakteristik a vlastností“ (Mareš 2016, s. 18), resp. když budou do tohoto souboru zahrnuty zkušenost autora s daným typem komunikace (k tomu srov. Čechová et al.

⁹ Vliv stylotvorných faktorů na recepci textu lze doložit výroky typu „Já bych ty projevy spatřal alespoň při kulatých výročích zakázal. Člověk – natož hlava státu – by si měl připravit aspoň osnovu... (sociální síť X)“ a „Slyšel jsem ho minulý týden a můžu jen potvrdit. Projev spatřa, strukturovaný, s vtipem, nadhledem, myšlenkou i pointou“ (sociální síť X), reflektující ne/působení stylotvorného faktoru ne/připravenost. Úloha SF v recepci by si zasloužila samostatný článek, a proto se dále soustředíme již převážně jen na produkci.

2008; Smejkalová 2013)¹⁰ a jeho schopnost a ochota dodržovat v dané komunikační situaci stylové normy.

Ad b) **Aktuální psychofyzický stav autora** – tento faktor by bylo také možné pojímat podobně komplexně, ale na rozdíl od relativně stálých rysů osobnosti se s tímto typem takto nezachází, což nejspíše svědčí o tom, že je i v dosavadních koncepcích SF považován za marginální. To, že je autor rozrušený či unavený, se při produkci textu, případně i na jeho podobě jistě nějak odrazí a součástí naší komunikační, resp. sociální kompetence je povědomí o tom, které prostředky mluvčí v těchto stavech používají. Existují ale dobré důvody, proč momentální psychický a fyzický stav autora za SSF nepovažovat: a) jen některé stavy se mohou projevit užitím jazykových prostředků a tyto prostředky jsou jen indexem daného stavu, b) vzhledem k tomu, že jde o aktuální stavy mluvčího, lze působení psychického nebo fyzického stavu jen obtížně odlišit od působení nepřipravenosti.¹¹

Ad c) **Věk, pohlaví, vzdělání, profese, zájmy** – tento typ SSF není odvozen od mluvčího jako jedince, ale jako člena nějaké sociální skupiny. Považovat profesi nebo záliby autora za SSF nepovažujeme za užitečné. Jejich působení se totiž může projevit prakticky jen na lexikální rovině a jako SSF mohou pozorovatelně působit jen v textech mimo vlastní komunikační sféru, v komunikaci s adresáty, kteří mají jinou profesi, tj. např. tehdy, když někdo mluví jako právník na třídním srazu.

V tom, že pohlaví/gender, věk a vzdělání korelují s užíváním jazyka, se výklady o SSF shodují se sociolingvistikou, zejména variační (srov. např. Milroy – Gordon 2003). Se vzděláním se ve variační sociolingvistice pracuje jako se složkou sociální proměnné socioekonomický status: lidé, kteří mají podobné vzdělání, patří ke stejné sociální vrstvě, obvykle komunikují mezi sebou, a proto používají tytéž jazykové prostředky. V české stylistice se vliv vzdělání na text podobně jako u ostatních SSF jen konstatuje, pokud se jím výklady zabývají podrobněji, rozlišují dosažený stupeň vzdělání a jeho zaměření, resp. vzdělání všeobecné a odborné (Jelínek 1995, s. 721). V obou případech pojímají vzdělání jako atribut individua.

SSF pohlaví a věk jsou ve stylistických pracích označovány za biologické faktory (Jelínková 1973; Chloupek et al. 1990; Čechová et al. 1997, 2008; Minářová 2011, 2017), popř. se mluví o psychických podmínkách „souvisí[cích] s věkem a pohlavím, zvláště v době dospívání“ (Jedlička et al. 1970, s. 12). Autoři těchto prací jsou si sociální dimenze faktoru pohlaví nepochybně vědomi, ale buď se o ní nezmi-

¹⁰ Nejblíže tomu, co máme na mysli, je následující formulace: „Zkušenostní komplex autora a jeho schopnost kulturního komunikování, to vše – i když jde např. o nepřipravenou výměnu myšlenek, o komunikaci bezprostřední a spontánní – hraje významnou roli. Je třeba počítat se schopností autora vyrovnat se i s momentální nečekanou komunikační situací a v komunikaci obstát“ (Čechová et al. 2008, s. 87). Ostatní autoři, např. Hausenblas (1955), mluví o zkušenosti obecně.

¹¹ Je ovšem pravda, že kompetentní členové daného společenství vědí, jaké prostředky se v těchto situacích objevují, a pokud chtějí např. reprodukovat rozhovor s jinou osobou, jsou ji i její stav schopni pomocí těchto prostředků imitovat či stylizovat.

ňují, nebo se omezují např. na konstatování, že ne/užívání vulgarismů je důsledkem odlišné výchovy chlapců a dívek (Jelínková 1973, s. 340).¹² Výzkumy variační i kvalitativní sociolingvistiky (konverzační analýzy, analýzy diskurzu) však ukazují, že k SSF gender je třeba přistupovat jako ke komplexnímu faktoru a zkoumat, zda a jak se jeho působení mění v závislosti na věku, sociálním statusu, etnicitě mluvčího a dalších faktorech (srov. např. Milroy – Gordon 2003).¹³

Také v případě věku se dosavadní stylistická literatura zaměřuje téměř výhradně na biologickou, resp. vývojovou dimenzi. Např. podle *Základů české stylistiky* se dospívání projevuje „snahou upoutat nebo strhnout pozornost formou vyjádření“ (Jedlička et al. 1970, s. 15), fakt, že „dospívající mládež užívá ráda expresivních výrazových prostředků a že s oblibou aktualizuje své promluvy sémantickými posuny“ [...], spojuje Jelínek s „její snahou odlišit se od generace rodičů, s odporem proti konvencím“ (Jelínková 1973, s. 342). „Dětský styl“ charakterizuje Jelínek (1995, s. 719) „menšími výběrovými možnostmi jak ve slovní zásobě, tak i ve skladbě“. Pokud ale užití jazykových či řečových prostředků odráží např. omezené jazykové a kognitivní dispozice dětí nebo je způsobeno fyziologickými a kognitivními změnami ve stáří, má smysl je zkoumat jen z hlediska psycholingvistiky a jí příbuzných disciplín.¹⁴ Předmětem zkoumání stylistiky však může být jen sociální dimenze faktoru věk, tj. věk jakožto příslušnost mluvčího ke generační kohortě. Jí a nikoli vývojovým stádiem lze totiž vysvětlit např. to, že dnešní pubescent používá jiné anglicismy a jinak než ty, které jako pubescenti používali jeho rodiče. Konkrétní jazykové prostředky, které pubescenti generace alfa užívají, jsou jistě motivované snahou se odlišit, ale to, že většina jich v určité době užívá víceméně stejné prostředky, je dáno sdílenou zkušeností, utvářenou v interakci s vrstevníky.

3.2 Vztahy mezi stylovými faktory

Vycházíme-li z toho, že SF jsou odvozeny od složek komunikační situace, je text výsledkem působení konfigurace¹⁵ **všech** faktorů; míra působení jednotlivých faktorů však může být velmi různá.¹⁶ Ve výkladech o funkčních stylech je tato sku-

¹² Výjimkou je Findra (2004, s. 163), který mluví o pohlaví a věku jako o sociálních kategoriích a o skupinových řečových rozdílech mezi nimi jako o sociolektu.

¹³ V české lingvistice potřebu takto orientovaného výzkumu zdůraznila již Čmejrková (1995, s. 46).

¹⁴ To samozřejmě neznamená, že se nemohou mezi texty dětí stejného věku objevit stylové rozdíly, způsobené např. vlivem rodinného prostředí (sociální) i různou mírou rozumové vyspělosti.

¹⁵ Ve *Stylistice mluvené a psané češtiny* (Hoffmannová et al. 2016) jsme v tomto smyslu užívali výraz konstelace. Zde jej v návaznosti na Krěmovou (1991) nahrazujeme výrazem konfigurace, mj. proto, že o proměně dynamiky vzájemného vztahu stylových faktorů je případnější mluvit jako o rekonfiguraci.

¹⁶ Objeví-li se nový typ komunikační situace, není třeba zavádět nový stylový faktor. To, co působí na produkci a recepci textu, lze obvykle popsat jako specifikaci existujícího faktoru nebo kombinaci více faktorů. Např. styl příspěvků na sociálních sítích není výsledkem působení nového stylového faktoru užívání sociálních sítí, ale kombinace potenciální interakčnosti, psanosti a nepřipravenosti, umožněné technickými možnostmi komunikace.

tečnost reflektována ve výrocih o dominantním postavení OSF funkce a především v zaměření na „prototypické“ realizace jednotlivých funkcí – např. v běžném dorozumívání na texty mluvené, dialogické, nepřipravené, v institucionální komunikaci na texty psané, monologické a připravené, tedy na případy, kdy jednotlivé OSF působí stejným směrem, navzájem se posilují.¹⁷ V „neprototypických“, ale nijak výjimečných případech může jeden faktor působení jiného faktoru modifikovat nebo oslabit, např. působením připravenosti je modifikováno či oslabeno působení mluvenosti. Ve výkladech o SSF se zdůrazňuje, že působení jednotlivých SSF lze od sebe jen stěží oddělit. Tomu, zda a jak působení jednoho SSF ovlivňuje působení jiného SSF, se pozornost nevěnuje, s výjimkou Chromého (2012) se neuvažuje ani o tom, že by mohly působit proti sobě.

Pokud jde o vztah mezi SSF a OSF, řeší se v citovaných pracích jen to, zda či nakolik je působení SSF v daném funkčním stylu či jeho jednotlivých žánrech přijatelné. Srov. „Největší možnosti uplatnění individuality poskytuje zcela neomezeně sféra běžně dorozumívací a z ostatních funkčních stylových sfér pak výrazně sféra umělecké literatury, ale i některé žánry publicistické [...]. V textech publicistického stylu vystupuje výrazněji do popředí osobnost komunikanta jen v útvarech analytického žánru [...] a beletristických [...]. Nejmenší možnost uplatnění vlastního autorského stylu dává styl odborný [...]. Snad ještě více je individualita autora potlačena ve sféře administrativní“ (Chloupek et al. 1990, s. 75–76; srov. též Minářová 2017).

V textech těchto i ostatních funkčních stylů se může působení SSF projevit např. užíváním určitého specifického prostředku nebo tím, že autor některé prostředky užívá výrazně častěji, než je v daném kontextu obvyklé. Principiálně se ale jejich působení projevuje tak, že užití prostředky odpovídají tomu, jakou váhu autor přisuzuje jednotlivým OSF a SSF vztahujícím se k autorovi jako příslušníku nějaké sociální skupiny.¹⁸ Podobně vztah mezi objektivními a subjektivními stylovými faktory reflektují Mistrík (1985), Jelínek (1995), Prošek (2013) a především J. Findra, srov. „Objektivne štýlotvorné činitele síce zásadným spôsobom podmieniajú štýlovú podobu konkrétneho jazykového prejavu, no v čase jeho tvorby nepôsobia priamo. Ich intenzita a vplyv prechádza cez autora ako subjektívneho štýlotvorného činiteľa. Takto sa zabezpečuje štýlová integrita a zároveň individuálna štýlová odtienenosť textov vybudovaných na báze toho istého formálneho modelu“ (Findra 2004, s. 173).

¹⁷ Srov. Hausenblas (1955, s. 13): „[...] hovorové vyjadřování má funkci prostého sdělení bez nároků na přesnost a určitost; [...] primárně je spontánní, primárně je v prostředí soukromém [...] je převážně dialogické, primárně při něm bývá přímý kontakt mezi účastníky, primárně je mluvené. Říkáme-li primárně mluvené atd., znamená to, že hovorovými projevy sice také mohou být projevy psané (i když zřídka, hlavně jen v soukromé korespondenci), ale že mluvené vyjadřování je pro projev stylu hovorového typické“.

¹⁸ Pro komunikačního partnera je působení SSF v daném textu patrné jen tehdy, když jsou váha, již mluvčí přisuzuje některému faktoru, a/nebo jejich celkový poměr v nesouladu s očekáváním recipienta, resp. s normou daného stylu.

4. VZTAHY MEZI STYLOTVORNÝMI FAKTORY, STYLEM FUNKČNÍM, INDIVIDUÁLNÍM, SINGULÁRNÍM A STYLOVOU NORMOU

Styl chápeme – v závislosti na stupni zobecnění – jako výsledek působení konfigurační objektivity a subjektivní faktory odvozených od konkrétní komunikační situace nebo jejího typu, a proto považujeme za objektivní/interpersonální/normované styly jen styly funkční. **Funkční styl** je konfigurace stylových faktorů reflektujících jednotlivé složky komunikační situace, která je v dané komunikační sféře považována za typickou (tj. je frekventovaná a je v ní nejvíce patrné působení dané funkce jakožto dominantního stylového faktoru), a prostředky, kterými je působení této konfigurace realizováno (srov. Hoffmannová et al. 2016).

Hausenblas (1973) rozlišil mezi objektivními styly na základě spojení s objektivními stylovými faktory styly komplexní, založené na kombinaci více funkcí (např. styl učební)¹⁹, a styly simplexní, založené na jednom faktoru (např. styl projevu mluvených). Na základě jednoho objektivního stylového faktoru (funkci nevylučuje) však nelze vymezit styl, ale jen soubor prostředků, a proto navrhuje pojem simplexní styl opustit. V revidované verzi své koncepce označuje Hausenblas (1995) soubory prostředků vymezené jedním stylovým faktorem jako stylové varianty jazyka, resp. stylové druhy řeči,²⁰ ale bylo by o nich možné mluvit i jako o prostředcích mluvenosti atd./mluvených atd. prostředcích, případně – s rizikem spojeným s převzetím termínu z jiné koncepce – jako o mluveném atd. rejstříku.²¹

Stejně tak jako nelze vymezit styl na základě jednoho objektivního stylového faktoru, nelze na základě jednoho subjektivního stylového faktoru vymezit tzv. styly subjektivní (např. styl mužský/ženský; Jelínek 1995), ale pouze soubory prostředků užívaných jedincem nebo příslušníky nějaké sociální skupiny. Pokud je vymežujícím faktorem autorova osobnost, jde o idiolekt, pokud gender nebo věk, jde o mluvu příslušníků takto vymezené skupiny, tedy genderlekt (o něm je však třeba

¹⁹ Srov. i Hausenblas (1972).

²⁰ Srov.: „Rozumíme-li stylem jednotlicí princip výstavby textu, měli bychom celý soubor prostředků [...] užívaných v textech určitého stylu označit jiným termínem než „styl“: buď – když bychom chtěli akcentovat systémový charakter soubor – označení „(stylová) varianta jazyka“ (funkční stylistika [...]) mluvívá o funkčních jazycích), anebo „(stylový) druh řeči“; označení řeč tu bereme jako neutrální vůči distinkci *langue – parole*“ (Hausenblas 1995, s. 240–241).

²¹ V části anglofonní stylistiky a sociolingvistiky se v návaznosti na práce M. A. K. Hallidaye užívá termín rejstřík (register) pro varietu jazyka, jejíž podoba a užití jsou podmíněny komunikační situací, resp. jejím typem. V této tradici jsou však na rozdíl od pražské funkční stylistiky za funkční považovány všechny aspekty komunikační situace, které jsou relevantní pro výběr jazykových prostředků (Biber – Conrad 2009), s pojmem funkce v jakobsonovském smyslu se zde nepracuje. Rejstřík lze – v závislosti na pojetí jednotlivých autorů, kteří s ním pracují – chápat jak synonymně k pojmu objektivní styl, tak k původnímu Havránkovu pojetí funkčního jazyka (Mrázková 2017; na podobnost rejstříku a Havránkova funkčního jazyka upozornil již J. Bosák 1995).

uvažovat jako o věkově a sociálně dále rozrůzněném) nebo o generační mluvu (např. mluvu dospívajících; i ta je samozřejmě sociálně dále rozrůzněna, např. podle typu školy). To, co je nazýváno mužský/ženský nebo věkový styl, je genderově nebo věkově podmíněná varieta daného funkčního stylu, tj. výsledek působení genderově či věkově podmíněné konfigurace stylových faktorů typické pro daný funkční styl, tj. konfigurace, ve které se pozorovatelně uplatňuje vliv SF věk nebo gender.

Individuální styl je v literatuře pojímán v zásadě dvojím způsobem (Mareš 2011). Podle redukcionistického pojetí je možné k individuálnímu stylu dospět „odfiltrováním“ všeho, „co přísluší funkčnímu stylu, co je dáno stylem veřejných textů a stylem psaných textů či stylem žánrovým, ale i to[ho], co je možno přiřadit k tzv. subjektivnímu stylům [...]“ (Mareš 2011, s. 96). Podle komplexního pojetí taková redukce není možná, protože – jak konstatuje Mareš v návaznosti na Lerchnera (2002) – individuální styl je „komunikačně podmíněné a současně jedinečné propojení rysů skutečně individuálních a rysů nadindividuálních“ (Mareš 2011, s. 97). Toto komplexní pojetí odpovídá i našemu výše představenému názoru na vztah objektivních a subjektivních stylových faktorů (viz odd. 3). Individuální styl je tedy výsledkem působení individuálně podmíněné konfigurace stylových faktorů typické pro daný funkční styl, vzniká „výběrem a organizací [...] idiolektických proměnných pro vždy situačně a funkčně determinované promluvy (Lerchner 2002, s. 75²²). K jeho charakteristice lze dospět zkoumáním stylu více textů vytvořených jedním autorem v rámci určitého funkčního stylu (např. běžně dorozumívacího nebo odborného).²³ Analýzou textů jednoho autora náležejících do různých funkčních stylů získáme pouze jeho idiolekt (viz výše, srov. též Findra 2004, s. 163).

Styl jednotlivého textu (styl singulární) se od stylů funkčních a jejich věkově, genderově i individuálně podmíněných variet liší tím, že je výsledkem působení jedinečné konfigurace objektivních a subjektivních stylových faktorů na výběr a uspořádání výrazových prostředků v tomto textu. Tato konfigurace je odvozena od konkrétní komunikační situace, a proto se vždy více či méně odlišuje od konfigurace odvozené od komunikační situace považované pro daný styl za typickou.

Stylová norma bývá definována jako „soubor výrazových prvků, které jsou charakteristické pro stylizaci v rámci jednotlivých stylů, v českém prostředí primárně funkčních stylů“ (Krčmová 2017; srov. též Jedlička 1982). Souborem výrazových prostředků se přitom myslí prostředky jazykové i tematické, textové a tektonické (Hausenblas 1971, 1995 aj.). Zde v souladu s výkladem v předchozím oddíle a s výroky o regulačním charakteru OSF (Jelínek 1995; Findra 2004; Prošek 2013) navrhneme stylovou normu funkčních stylů definovat jako více či méně ustálenou

²² Překlad citátu podle P. Mareše (2011, s. 97).

²³ Nejčastěji se o individuálním, resp. autorském stylu uvažuje u textů uměleckých, popř. publicistických, esejistických atp., tedy textů těch funkčních stylů, které nejvíce umožňují uplatnění subjektivních stylových faktorů. Jednou z výjimek je Hoffmannová (2024), analyzující individuální styl v odborném textu.

a obecně sdílenou představu o tom, nakolik se jednotlivé složky komunikační situace typické pro tento styl mají uplatnit jako stylové faktory a jaké výrazové prostředky mají být užity.

Zjišťování stylových norem, tj. „zjišťování specifických vlastností objektivních stylů“ (Hausenblas 1955) je hlavním úkolem stylistiky chápané jako lingvistická disciplína. Popis funkčního stylu je vlastně popisem působení konfigurace objektivních a subjektivních stylových faktorů odvozených od složek komunikační situace považované za typickou pro daný styl (např. pro odborný styl je to psaní odborného článku, pro styl běžného dorozumívání neformální komunikace tváří v tvář). Popsat stylovou normu funkčního stylu v úplnosti by ale vyžadovalo popsát všechny typy komunikačních situací, od nich odvozené konfigurace stylových faktorů a prostředky, jimiž se působení těchto konfigurací v textech projevuje. Právě různost, vznik nových a měnící se prominence starých komunikačních situací, ve kterých jsou texty daného funkčního stylu realizovány, vysvětluje, proč jsou stylové normy na rozdíl od normy jazykové méně závazné (srov. např. Hausenblas 1955; Krčmová 2017) a proč se proměňují rychleji.

U individuálně, genderově či věkově podmíněných variet funkčních stylů lze zkoumat to, zda a jak je v textech nějakého autora nebo příslušníků určité sociální skupiny norma daného funkčního stylu modifikována či porušována, tj. zda je některému z dané konfigurace stylových faktorů přikládána jiná váha, než je pro texty daného stylu obvyklé nebo se to u nich více či méně požaduje (např. popularizační text, ve kterém by byla přikládána malá váha faktoru adresát a bez vysvětlení by se užívaly laikům běžně neznámé termíny, by nebyl vnímán jako popularizační).

Texty individuálně, genderově a věkově podmíněných variet funkčních stylů posuzují recipienti na základě normy tohoto stylu (přesněji své představy o ní) a očekávání založených na zkušenosti se způsobem vyjadřování konkrétního člověka (věřejně známé osoby, kolegy, příbuzného atd.) nebo příslušníků dané sociální skupiny, v druhém případě i na sdílených představách o způsobu jejich vyjadřování, generalizacích a stereotypech, reflektovaných ve výroci typu „takhle se nevyjadřuje šestiletá holka“ (sociální síť X).

5. DISKUSE

1. Stylové faktory jsme definovali jako to, co je odvozeno od složek komunikační situace, je v myslích uživatelů spojeno se souborem výrazových prostředků a rozpoznatelným způsobem ovlivňuje produkci a recepci textu. Sám pojem stylový faktor jsme nijak neproblematizovali, proto je třeba nyní upozornit na skutečnost, že vlivem toho, co je označováno jako stylové faktory²⁴, se do textu dostá-

²⁴ Od 90. let se zřejmě i v návaznosti na Krčmovou (1991) objevuje v české stylistice pojem komunikační faktor. Srov. „komunikační faktory [...] je možné [...] spojit s tradičně uváděnými

vají i prostředky, které se nepodílejí na jeho stylové výstavbě. Za stylové je lze považovat jen v tom smyslu, že se podílejí na charakterizační, resp. diferenciací funkci stylu (Hausenblas 1995 aj.). Takovými prostředky jsou např. anakoluty, pauzy,²⁵ sebeopravy, charakteristické pro nepřipravené mluvené projevy, nebo prostředky odrážející v nějakém ohledu omezené mentální a jazykové dispozice autora v textech dětí nebo naopak velmi starých lidí. Tyto prostředky jsou z hlediska stylistiky relevantní v tom, že i ony jsou součástí kompetence uživatelů, a proto mohou být v literárních dílech i jinde využity pro stylizaci mluvenosti, nepřipravenosti, psychického stavu jedince, jeho věku či genderu.

2. Pro účely vymezení funkčních stylů a zvláště souboru pro ně typických prostředků stylistika předpokládá, že se kontext v průběhu komunikace nemění a že objektivní stylové faktory jsou totožné se složkami komunikační situace, a na výběr a uspořádání prostředků v textu tedy působí přímo (srov. např. Jelínek 1995, s. 705). Vztah mezi jednotlivými složkami komunikační situace (včetně autora) a stylem daného textu nebo typu textu je však nepřímý. To, zda, či spíše v jaké míře bude daná složka komunikační situace stylovým faktorem, určují normy daného funkčního stylu, resp. jejich věkové či genderové podmíněných variet, a v případě singulárního stylu pak schopnost autora se těmito normami řídit a komunikační cíl.

Námi navrhované pojetí stylových faktorů svým dynamickým pojetím vztahu mezi složkami komunikační situace a stylovými faktory sbližuje stylistiku s interakční sociolingvistikou, jež také nepředpokládá stálost kontextu komunikační situace. To, co je pro komunikující relevantním kontextem (např. jejich sociální identity nebo ne/veřejnost komunikační situace), se ukazuje, resp. je vyjednáváno teprve v průběhu komunikační situace, proto se v interakční sociolingvistice pracuje spíše s pojmem kontextualizace (Nekvapil – Kaderka 2017). Podobně v pojetí stylových faktorů, v němž složky komunikační situace působí na styl textu nepřímo, prostřednictvím stylových faktorů, je tím, kdo v konkrétní komunikační situaci rozhoduje o tom, zda a nakolik se jednotlivé složky komunikační situace stanou stylovými faktory, autor, resp. účastníci komunikační situace. To platí jak pro stylové faktory objektivní (např. čekárna u lékaře je veřejný prostor, ale pro ty, kdo si v ní vyřizují soukromé telefonní hovory, veřejnost komunikační situace stylovým faktorem v daném okamžiku není), tak pro faktory subjektivní (např. všichni

objektivními slohovými činiteli [...], jsou však daleko dynamičtější a mají charakter polární: mezi krajními, výrazně vyhraněnými projevy komunikačních faktorů existuje vždy celá škála situací méně jednoznačných“ (Krčmová 1991, s. 81–82). Ve *Stylistice současné češtiny* (Čechová et al. 2008) jsou pak komunikační faktory považované za nadřazené stylovým. Nabízí se využít termínu komunikační faktor právě pro případy, kdy se vlivem působení nějakého faktoru do textu dostávají prostředky, které jsou jen indexy jednotlivých složek komunikační situace. Vztah mezi komunikačními a stylovými faktory je však poměrně nejasný, takže šance, že by se toto terminologické rozlišení podařilo prosadit, není podle našeho názoru velká.

²⁵ Pauzy použité např. pro dramatický efekt samozřejmě stylovým prostředkem jsou.

přednášející na konferenci mají nějaký gender, ale v jejich referátu se to nemusí projevít).

3. Z představeného pojetí stylových faktorů plyne, že každá stylistická analýza by měla nejdříve popsat jednotlivé složky zkoumaného typu komunikační situace a poté zjišťovat, které z nich a do jaké míry působí jako objektivní a subjektivní stylové faktory a jakými prostředky je toto působení realizováno. Zkoumání vývoje stylových norem, jež je jedním z hlavních úkolů stylistiky, by mělo a) analyzovat nové typy komunikačních situací a zachytit posuny v důležitosti těch existujících (tou nejvýraznější změnou v posledních desetiletích je obrovský nárůst psaných textů v běžné každodenní komunikaci); b) hledat inspiraci ve variačněsociolingvistickém výzkumu a ptát se, kdo je nositelem této změny, tj. zkoumat, zda a jak se v dostatečně velkém souboru textů realizovaných v určitém typu komunikační situace projevuje vliv subjektivních faktorů věk a gender – ovšem pojímaných nikoli jako individuální charakteristiky autora, ale jako příslušnost k takto vymezené sociální skupině.

Bibliografie

BIBER, Douglas – CONRAD, Susan (2009): *Registr, Genre, and Style*. Cambridge University Press. 344 s.

BOSÁK, Ján (1995): Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: S. Ondrejovič – M. Šimková (eds.): *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 17–42.

ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva (2008): *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 381 s.

ČECHOVÁ, Marie – CHLOUPEK, Jan – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva (1997): *Stylistika současné češtiny*. Praha: Institut sociálních vztahů. 282 s.

ČMEJRKOVÁ, Světlá (1995): Žena v jazyce. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 56, č. 1, s. 43–55.

DANEŠ, František – DOLEŽEL, Lubomír – HAUSENBLAS, Karel – VÁHALA, František (1955): *Kapitoly z praktické stylistiky*. Praha: Orbis. 119 s.

FINDRA, Ján (2004): *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta. 232 s.

HAUSENBLAS, Karel (1996): *Od tvaru k smyslu textu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 226 s.

HAUSENBLAS, Karel (1995): Stručná charakteristika stylu a stylistiky. In: *Stylistyka*, roč. 4, s. 233–243.

HAUSENBLAS, Karel (1973): Komplexní a simplexní styly. In: S. Skwarczyńska (ed.): *Poetyka i stylistyka słowiańska. Warszawa, 18–20 kwietnia 1972. Materiały Konferencji Komisji Poetyki i Stylistyki Słowiańskiej Międzynarodowego Komitetu Słowistów*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 39–46. Přetisk in Hausenblas 1996, s. 79–86.

HAUSENBLAS, Karel (1972): Učební styl v soustavě stylů funkčních. In: *Naše řeč*, roč. 55, č. 2–3, s. 150–158.

HAUSENBLAS, Karel (1971): *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Universita Karlova. 184 s.

HAUSENBLAS, Karel (1955): K základním pojmům jazykové stylistiky. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 16, č. 1, s. 1–15.

HAVRÁNEK, Bohuslav (1963): *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 371 s.

HAVRÁNEK, Bohuslav (1940): Stylistika. In: *Ottův slovník naučný nové doby*. Přetisk in Havránek 1963, s. 77–80.

HOFFMANNOVÁ, Jana (2024): Individuální styl v historické stylistice a v odborné komunikaci. In: J. Filipová – T. Hejdová – Š. Šimek (eds.): *Tuto čti pilně. Sborník k 60. narozeninám Aleny M. Černé*. Praha: Scriptorium, s. 65–79.

HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – CHVALOVSKÁ, Eliška – JÍLKOVÁ, Lucie – KADERKA, Petr – MAREŠ, Petr – MRÁZKOVÁ, Kamila (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia. 510 s.

CHLOUPEK, Jan et al. (1990): *Stylistika češtiny*. Praha: SPN. 294 s.

CHROMÝ, Jan (2012): Koncepce stylových faktorů v československé lingvistice: rozbor, kritika, návrh řešení. In: *Naše řeč*, roč. 95, č. 2, s. 57–69.

CHROMÝ, Jan – MILIČKA, Jiří (2012): Experimentální zkoumání stylových faktorů: první výstupy. In: *Naše řeč*, roč. 95, č. 4, s. 181–186.

JEDLIČKA, Alois (1982): Typy norem jazykové komunikace. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 43, č. 4, s. 272–281.

JEDLIČKA, Alois – FORMÁNKOVÁ, Eva – REJMÁNKOVÁ, Věra (1970): *Základy české stylistiky*. Praha: SPN. 226 s.

JELÍNEK, Milan (1995): Stylistika. In: P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 701–782.

JELÍNKOVÁ, Jana [=JELÍNEK, Milan] (1973): Tzv. subjektivní styly a jejich zobrazování v uměleckých textech. In: D. Jeřábek, – M. Kopecký – K. Palas (eds.): *Literárněvědné studie: profesorů Josefu Hrabákovi k šedesátinám*. Brno: Universita Jana Evangelisty Purkyně, s. 337–349.

KADERKA, Petr (2017): Komunikační situace. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/KOMUNIKAČNÍ_SITUACE [cit. 21-1-2025].

KRČMOVÁ, Marie (2017): Stylová norma. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/STYLOVÁ_NORMA [cit. 29-12-2025].

KRČMOVÁ, Marie (1991): Stálé komunikativní faktory a možnosti jejich využití při deskripci stylu. In: P. Odaloš – V. Patráš (eds.): *Všeobecné a specifické otázky jazykové komunikace*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, s. 78–85.

LERCHNER, Gotthard (2002/1980): Individualstil und gesellschaftliche Sprachtätigkeit. In: I. Barz – U. Fix – M. Schröder (eds.): *G. Lerchner, Schriften zum Stil. Vorträge zum Ehrung Gotthards Lerchners anlässlich seines 65. Geburtstages und Aufsätze des Jubilars*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, s. 68–79.

MACUROVÁ, Alena (1993): Jazyk, styl, smysl, text – a stylistika. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 34, č. 4, s. 279–286. Přetisk in Hausenblas (1996): *Od tvaru k smyslu textu*. Úvod. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 5–12.

MAREŠ, Petr (2024): Styl a téma. O jednom aspektu Hausenblasova pojetí stylu. In: *AUC Philologica*, roč. 2024, č. 3, s. 71–81.

MAREŠ, Petr (2016): Úvod. In: J. Hoffmannová et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, s. 11–21.

MAREŠ, Petr (2011): Individuální styl – problém a řešení. In: *Stylistyka*, roč. 20, s. 91–100.

MAREŠ, Petr (2003): Spisovnost a nespisovnost, formálnost a neformálnost. In: J. Hasil (ed.): *Přednášky z XLVI. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 99–108.

MILROY, Lesley – GORDON, Matthew (2003): *Sociolinguistics: Method and interpretation*. Oxford: Blackwell. 280 s.

MINÁŘOVÁ, Eva (2017): Stylotvorný faktor. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/STYLOTVORNÝ_FAKTOR [cit. 12-01-2025].

MINÁŘOVÁ, Eva (2011): *Stylistika pro žurnalisty*. Praha: Grada Publishing. 288 s.

MISTRÍK, Jozef (1985): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 582 s.

MRÁZKOVÁ, Kamila (2017): Rejstřík. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/REJSTRÍK> [cit. 12-01-2025].

NEKVAPIL, Jiří – KADERKA, Petr (2017): Kontextualizace. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/KONTEXTUALIZACE> [cit. 17-01-2025].

PAULINY, Eugen (1955): O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka. In: *Slovo a slovesnosť*, roč. 16, č. 1, s. 17–24.

PROŠEK, Martin (2013): Objektivní stylotvorné faktory. In: O. Uličný – S. Schneiderová (eds.): *Komunikační situace a styl. Studie k moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 143–151.

SMEJKALOVÁ, Kamila (2013): Subjektivní stylotvorné faktory. In: O. Uličný – S. Schneiderová (eds.): *Komunikační situace a styl. Studie k moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 152–157.

TRÁVNÍČEK, František (1953): *O jazykovém slohu*. Praha: SPN. 69 s.

LITERÁRNÍ STYLIZACE KAŽDODENNÍ KOMUNIKACE VE DVOU SOUČASNÝCH ČESKÝCH PRÓZÁCH¹

JANA HOFFMANNOVÁ

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha, Česká republika

HOFFMANNOVÁ, Jana: Literary stylization of everyday communication in two contemporary Czech novels. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 661–681.

Abstract: The article sets out to examine the relationship that exists between the communicative sphere of everyday (primarily spoken) communication and the sphere of literary communication. The problematic concept of “colloquial style” is arguably not appropriate for association with either ordinary informal dialogues or dialogues of characters in artistic texts. The stylistic features of unprepared spoken communications are always selectively transferred to an artistic text, thereby representing a “stylised spontaneity” which is incorporated into the structure and singular style of a literary work. The potential for such a transfer is explored in this article through an analysis of two recently published Czech novels. In Alice Horáčková’s novel *Rozpůlený dům* [The Split House], the dialogues are primarily characterised by Czech-German multilingualism, combined with the typical devices of Common Czech (marginally also dialect) and lexical expressivity. In Simona Bohatá’s novel *Klikař Beny* [Beny the Lucky], multilingualism is only superficially represented, with the text predominantly featuring Common Czech and a colloquial vocabulary comprising slang, expressive words, vulgarisms and Germanisms. The transfer of the characteristics of ordinary communication into the sphere of art is characterised in the conclusion from the functional point of view. Furthermore, the issue of how to evaluate the stylised use of time-conditioned slang is raised.

Keywords: communicative sphere, everyday spoken communication, literary communication, colloquial style, slang

1. ÚVOD

Po celou dobu, co existuje koncept a klasifikace funkčních stylů, jsou v české a slovenské stylistice problémy jednak se stylem běžných každodenních mluvených projevů, jednak s „hovorovým stylem“. Potíže vznikaly samozřejmě hlavně v době, kdy byly funkční styly jednoznačně spojovány se spisovným jazykem, především s psanými komunikáty a s „uvědomělým (záměrným) výběrem a uspořádáním jazykových prostředků“; ale trvaly i po komunikačně-pragmatickém obratu, kdy se toto spojení postupně uvolňovalo. Obecně panovalo přesvědčení, že spontánní, nepřipra-

¹ Článek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

vené, situačně vázané dialogy nemohou být stylizované; že mají povahu hybridní, heterogenní, nevyhraněnou, postrádají stylovou jednotu. U „hovorového stylu“ se konstatovalo, že je obtížně vymežitelný, že má v systému stylů asymetrické postavení, je k nim pouze jaksi přidáný (např. Horecký 1979; Miko 1989).

Příliš tu nepomohly ani studie o „stylu konverzačním“ (Jelínek 1966; Hrbáček 1983), který byl někdy chápán jako synonymum „hovorového stylu“, jindy jako vyšší, normovaná varianta stylu mluvených projevů, přiřazovaná situacím společenské konverzace, „hovoru pro hovor“ (tedy nikoli běžných všedních dialogů). S tím do značné míry korespondují i úvahy některých autorů (Kožešniková 1973; Chloupek 1991; Bosák 1991) o tom, že „hovorový styl“ je jen jednou z forem komunikace ve sféře běžného dorozumívání; to by ovšem mohlo znamenat, že ve sféře každodenní komunikace je třeba počítat se dvěma funkčními styly, jednak s „hovorovým (resp. konverzačním)“, jednak se stylem „prostě sdělovacím“, „prostě sdělným“, „běžně mluveným“ či „kolokviálním“, u nějž se už úplně uvolňuje vazba na spisovný jazyk a na záměrnost. (Srov. Mareš 2013, s. 173 o tom, že styl zahrnuje složky záměrné i nezáměrné.) Stranou tu nechávám spojování „hovorového stylu“ s chimérickým „kvaziútvarem“ (Daneš 1988; Čermák 1997) „hovorové češtiny“. Na tyto snahy reagovala S. Čmejrková (2013) návrhem chápat hovorový styl jako určitou středovou stylovou kvalitu, vhodnou pro běžné mluvení (prosté sdělování); jako styl neformálních, ale poměrně kultivovaných projevů, které ovšem nejsou omezeny na prostředky spisovné (ani „hovorové“) češtiny.

Vymezit funkci každodenních mluvených komunikátů je jistě obtížné; musíme se tu vyrovnávat se značnou mírou jejich vágnosti, neurčitosti. Přesto však – jak k tomu někteří stylistikové směřovali – asi neupřeme běžným spontánním dialogům jakýkoliv styl; pokud styl chápeme např. s V. Mathesiem (1942, s. 11) jako „význačný způsob“ užití/užívání jazykových prostředků k určitému účelu. Ostatně D. Slančová (2003, s. 213) tvrdí, že „styl jednoduše existuje, nemůže neexistovat; jako způsob (verbální) interakce je neoddelitelnou součástí lidského sociálního chování“; to potvrzuje také J. Dolník (2024, s. 6, 7) svým přesvědčením, že „nelze nestylizovat“ a nelze ani „nevnímat styl“. Za podnětný tu pokládám návrh A. Bohunické (2020) orientovat se u běžných dialogů na jejich stránku interakční a vztahovou; umístit je především do prostoru, kde se v soustavě výrazových kategorií F. Mika (1970 aj.) větví kategorie operativnosti mezi subjektivnost a sociativnost; a spojit je hlavně s koncepty stylů individuálních a singulárních. U těchto rozhovorů nemůžeme trvat na monofunkčnosti, stylové jednotě, monostylovosti, homogenosti; v popředí je interakce, vzájemné působení a ovlivňování účastníků. Jejich individuální styly jsou nepochybně rozdílné, ale v dialogickém dění vzniká z jejich kontaktů, střetů, vyrovnávání, přizpůsobování nová kvalita, singulární styl konkrétního dialogu; dialog je tvarován právě stylovou disparátností, kolizí odlišných stylů. (Srov. k tomu už Hausenblas 1995 nebo Hoffmannová 2003 aj.) Totéž platí v současné době i pro dialogy elektronické, pro rozhovory vedené ve sféře sociálních sítí – tj. pro texty psané, ale

velmi blízké spontánním nepřipraveným komunikátům sféry běžného mluveného dorozumívání.

J. Mistřík (1997 aj.) ve své systematické stylistice při rozlišování funkčních stylů objektivních a subjektivních vyděluje dva styly subjektivní: hovorový a umělecký. Konstatování určité blízkosti nebo spojitosti těchto dvou funkčních stylů není ničím překvapujícím: vždyť jazyk všedních mluvených dialogů byl dlouho zkoumán prostřednictvím rozhovorů postav v umělecké próze, případně v textech dramatických. Dotýká se toho M. Jelínek už ve studii z roku 1966: s hovorovým stylem spojuje funkci prostě sdělnou (prostě komunikativní), charakterizuje mluvené „konverzace“ adresností a zvukovou realizací. U psaných dialogů umělecké literatury však podle Jelínka nejde o konverzaci, ale o zobrazení konverzace; takový dialog navozuje iluzi skutečné konverzace, a proto s ní má mnoho společných rysů. Autor dále píše (c. d., s. 107): „To dovoluje, aby se jako příklady hovorového stylu uváděly i dialogické úseky z dramatických a prozaických uměleckých děl, a to především z těch autorů, kteří opírají své dialogy o velmi dobrou znalost skutečné konverzace. Musíme si však být stále vědomi toho, že umělecký dialog je v té nebo oné míře stylizován podle potřeb struktury uměleckého díla a ovšem i podle subjektivních představ autora slovesného výtvaru.“ Podobně i F. Miko (1976) sice zdůraznil hovorovost jako komplexní výrazovou kvalitu textů hovorového stylu (tj. textů ze sféry soukromé, neoficiální každodenní komunikace, plnících funkci běžně dorozumívací), zároveň se však zaměřil na estetickou funkci hovorovosti, na hovorový kolorit, který prostředky hovorového stylu vytvářejí při transpozici do literárního textu.

Na přístup F. Mika navázal V. Patráš (1996), podle něhož dochází v uměleckých dílech k symbióze hovorového a uměleckého stylu, k funkční korespondenci obou subjektivních stylů, ke „křížení textotvorných a stylových potencií dvou typologicky příbuzných stylů spojených shodným rysem – vyhraněnou individuálností“ (c. d., s. 200). Hovorový styl je podle autora podřazen stylu uměleckému a působí v jeho službách; ze spontánnosti běžných komunikátů se v uměleckém textu stává stylizovaná spontánnost, na ní je založena fúze obou stylů. V prózách, kde se prolíná pásma vyprávěče a postav, kde se objevují vnitřní monology, kde přímou řeč střídá řeč nepřímá, polopřímá či smíšená, se pak hovorový styl „rozlévá“ po celém epickém textu. Autor svou úvahu uzavírá doporučením, aby fenomén/termín „hovorový styl“ byl ponechán pro sféru psané komunikace, zvláště umělecké literatury; naproti tomu v případě běžné mluvené komunikace „není důvodu uvažovat o hovorovém stylu“ (c. d., s. 208).

Celou nepřehlednou situaci bychom si snad mohli poněkud zjednodušit tím, že se přidržíme např. návrhu K. Koževnikové (1973) „oddělit od sebe hledisko funkčně stylistické a komunikativní“ nebo upozornění M. Krčmové (1991) na „prolínání norm stylizačních a komunikačních“. Výše zmíněná „stylizovaná spontánnost“ bývá označována také jako „sekundární mluvenost“; a možná bychom se mohli spokojit s tím, že tu v souladu s uměleckým záměrem spisovatele, v jím formované konstela-

ci a výběru proniká do psaného uměleckého textu mluvenost, soubor charakteristik běžných, každodenních, spontánních, nepřipravených komunikátů. Mluvenost je možno chápat jako komplexní kvalitu, zasahující texty, komunikáty, diskurzy; přitom není třeba řešit, zda jde např. o „mluvený styl“ (Enkvist 1994 rozlišuje styl mluvený a psaný) nebo „mluvený jazyk“... Bez „hovorového stylu“ a různě chápáné „hovorovosti“ se tu zřejmě obejdeme; jak už bylo řečeno, je namístě zaměřit se ve sféře komunikace běžné i umělecké spíše na styly individuální a singulární. Každodenní dialogy samozřejmě nejsou založeny na funkci či intenci estetické, bývá jim připisován styl „věcný“; ale možná nelze úplně vyloučit, že sféru běžné dorozumívání a uměleckou spojuje „styl iracionální“. (Srov. k tomu Orgoňová – Dolník 2010, s. 179–183.) Ostatně i podle Bachtina (1980, s. 33, 40) není možno ignorovat jazyk a styl běžné komunikace a orientovat se především na texty umělecké; vždyť přece „hranice mezi uměleckým a neuměleckým, mezi literaturou a neliteraturou apod. nestanovili bohové a nejsou tedy ani věčné...“ (Srov. k tomu i Orgoňová – Bohunicová 2018, s. 39.)

2. VYUŽITÍ RŮZNÝCH KÓDŮ (JAZYKŮ, VARIET) VE DVOU ČESKÝCH PRÓZÁCH

S takto naznačeným východiskem bych ráda přistoupila k analýze dvou nedávno vydaných próz českých autorek: Simona Bohatá vydala knihu *Klikař Beny* v roce 2021, Alice Horáčková román *Rozpůlený dům* v roce 2022. Budu se zabývat tím, jak v nich vypadá „stylizovaná spontánnost“ či „sekundární mluvenost“ (srov. např. i název článku P. Mareše, 2020, *Stylizace mluvenosti, neformálnosti, nespisovnosti*); a speciálně tím, jak se na této stylizaci podílí i vícejazyčnost. Půjde tedy o interjazykovou i intrajazykovou heterogenost, o zastoupení, prolínání, střídání odlišných kódů ve dvou českých prózách – ať už jsou těmito kódy jednotlivé přirozené jazyky (opět různě filtrované mluvenosti), nebo jednotlivé variety národního jazyka. Pokusím se přiblížit tomu, jak se výrazná vícejazyčnost (v díle A. Horáčkové) a výrazná nespisovnost (v podobě obecné češtiny a slangu – hlavně v próze S. Bohaté) podílí na singulárním stylu obou textů a na plnění funkcí vydělených K. Hausenblasem (opakovaně, naposledy 1995): funkce integrační, charakterizační + diferenciační, sémantické a estetické. Budu se tedy pohybovat v průniku sféry každodenní komunikace a sféry komunikace umělecké a všimnout si toho, jak se v tomto průniku utváří styl literárního textu.

2.1 Alice Horáčková: *Rozpůlený dům*

Alice Horáčková napsala rozsáhlý „famílienromán“, k němuž ji inspirovala vlastní rozpůlená rodina. (Podtitul knihy také zní *Příběh sudetské rodiny*.) Její předkové žili v Sudetech (krkonošské Benecko, oblast mezi tehdy německým Vrchlabím a českou Jilemnicí) a po roce 1945 byla část jejich příbuzných odsunu-

ta, část zůstala v Čechách. Toto rodinné či rodové zázemí ji ideálně disponovalo k tomu, aby byla schopna podat mnohotvárnou jazykovou reflexi proměnlivého soužití Čechů a Němců v tomto regionu na pozadí historických událostí první poloviny 20. století. (Zároveň se její román vřazuje do kontextu dalších děl s tematikou „odsunu“, „vyhnání“ či „vysídlení“, tematikou, která je v současné době českými literáty hojně vyhledávána; srov. např. *Peníze od Hitlera* Radky Denemarkové, *Vyhnání Gerty Schnirch* Kateřiny Tučkové, prózu Jakuby Katalpy *Němci* aj.). V první části románu *Rozpůlený dům* sledujeme přirozený česko-německý etnický a jazykový průnik zhruba v první čtvrtině 20. století, do nástupu Hitlera a Henleina – postavy románu svou dvojdomost nijak nepocitují, soužití Čechů a Němců je tu bezproblémové:

- (1) „Dyť tady žijem všichni pohromadě, ty nebo ty, nahoře se říká u Čechů, dole u Němců (...),“ drmolila Málka. Byla taky Němka, ale myslela si, že k životu na horách je třeba víc než jeden jazyk a jedno nacionále, a kdyby to bylo na ní, zrušila by národnosti a v úředních lejtrech zavedla kolonku horal, to je za všechno. Taky bůhví, jak to s jejím rodem bylo, chvíli se psali Zinneckerovi a chvíli Cinekrovi, to podle toho, jak to farář slyšel a jak se mu chtělo. (28)²
- (2) „Dyť já se ráno probudím jako Čech a večír do postele lezu jako Němec!“ (35)
- (3) Na Sibiři Emil zjistil, že má německé jméno a české srdce... (116)

O harmonické koexistenci obou etnik svědčí např. i dobromyslná česká adaptace německých jmen (*Buchberger – Půlpetr, Nüsser – Niseráček*). V období pozdějším se ovšem pod vlivem politického vývoje vyjevuje napětí mezi Čechy a Němci (do té doby skryté, latentní, neuvědomované), vztahy mezi rodinami i uvnitř rodin (mezi jednotlivými postavami) se komplikují. Postupně dochází až k ostrým konfliktům, na jejichž formování se výrazně podílí jazyková instrumentace textu; už není lhostejné, kdo a kdy mluví česky nebo německy...

Než přikročím k vlastní analýze vícejazyčného a více kódového textu Alice Horáčkové, pokládám za vhodné reprodukovat převážnou část ediční poznámky, v níž sama autorka zaujímá stanovisko k tomu, jak ve svém českém textu zachází s němčinou. Zdá se, že germanismy dělí na „výrazy cizojazyčné“ (tj. citátové), „počeštěnou němčinu“ a „slova v češtině zdomácnělá“. Dále bude asi zjevné, že věst hranici mezi výrazy citátovými (psanými kurzivou) a „zdomácnělými“ je značně obtížné.

Cizojazyčné výrazy v textu zvýrazňujeme kurzivou, a to i v případě, že se jedná o počeštěnou němčinu (například *ortsgrupp*a, *fortšrift* nebo *kennkarta*). Výjimkou jsou místní názvy (Sudetengau, Hohenelbe) či slova v češtině zdomácnělá (*gestapo*, *luft*, *befel*). Máme za to, že germanismy odrážejí život v česko-německé vesnici

² Při analýze textu A. Horáčkové (a později S. Bohaté) odkazuji na stránky ve vydání uvedeném na konci článku.

i přirozené prolínání němčiny do češtiny, a to i v předválečném období. Po záboru Sudet tyto tendence ještě zesílily vzhledem k tomu, že komunikace s úřady probíhala v němčině. (...) Němčina ani po desítkách let nevymizela z jazyka starousedlíků, s nimiž jsem o té době mluvila: stále vzpomínali, jak chodili na *landrát* a vyřizovali si záležitosti na *arbajtsamtu*. (569)

Při rozboru (převážně) česko-německé vícejazyčnosti v próze A. Horáckové se budu opírat o výsledky největšího českého odborníka na tuto problematiku Petra Mareše, autora monografií „*Also: nazdar!*“ *Aspekty textové vícejazyčnosti* (2003) a *Nejen jazykem českým. Studie o vícejazyčnosti v literatuře* (2012). P. Mareš se svými četnými analýzami dobral precizního rozlišování forem a funkcí vícejazyčnosti: mezi formami rozlišil prezenci, evokaci, signalizaci, deformaci, oscilaci, hybridizaci nebo interferenci; mezi funkcemi pak mj. funkci národnostně zařazovací, charakterizační, atmosférotvornou, hodnotovou či dějotvornou. Všechny tyto formy a funkce jsou v textu A. Horáckové využity, navíc někdy dochází i k jejich propojování a směšování.

2.1.1 V českém textu se setkáváme s čistou, nijak nedeformovanou, víceméně citátovou přítomností němčiny:

- (4) „*Halt die Fresse!*“ okřikl ho Úpák... (227)
- (5) „*Hier ist Deutschland!*“ vyštěkl jeden z vojáků... (243)

Prezence němčiny je většinou vázána na dobové reálie, na pojmenování německých institucí jako *Gefolgschaftsführer*, *HJ-Streifendienst*, *Oberschule für Jungen*, *Berg- und Hüttenwerken*, *Zwangsarbeit*, *Sicherheitsdienst*, *Luftwaffe*, *Landgericht*. Srov. také ukázkou, na níž (ale i na řadě dalších) je možno sledovat, jak se oficiální německá pojmenování usazují v česko-německém prostředí a v tomto procesu ztrácejí počáteční velká písmena:

- (6) Vincek založil společně se strýcem Liboriem *ortsgrupp*. Byla to pobočka nového kulturního spolku *Deutscher Kulturverband*, jehož hlavním posláním bylo chránit německví všude tam, kde bylo ohrožené. (...) Brzo bude mít půl milionu členů a téměř tři tisíce dalších *ortsgrupp*. Na první schůzi *kulturverbandu* přišlo patnáct lidí... (157)

2.1.2 Někdy se užívání cizího jazyka evokuje prostřednictvím příznačných výrazů, které mohou příslušný jazyk názorně zastupovat (např. německých výrazů dobře známých i Čechům). V próze A. Horáckové jsou to např. výrazy kontaktové povahy (*Grüß Gott*, *na ja*, *na gut*, *Mensch*, *mein lieber*, *ich sag dir*, *komm her*) nebo ustálená spojení a rčení (*einmal ist keinmal*, *viel zu viel*...):

- (7) „*Na, komm her*, porichtuješ to tady za mě,“ nařídila chlapci. (25)
- (8) „*Jen nech jít Emilka, mein lieber.*“ (16)
- (9) Hospodo, ještě mi nalijte, *einmal ist keinmal*, pít se musí... (142)

V právě uvedených případech se evokace týká promluv mluvčích, kteří ovládají oba jazyky. Ještě výraznější funkci má ovšem tento typ vícejazyčnosti tam, kde je jednotlivými německými výrazy naznačována promluva v němčině u Němců, kteří češtinu neovládají:

- (10) „Ty moc dobře víš, co jsi udělal, *du tschechische Sau!*“ (...) *Die Schlüssel!*“ zařval Schönke. (307)
- (11) „*Na gut*, jak chcete! A já měl podezření na *unseren kleinen Adalbert!* (...) *Nein, meine lieben Jungen*, tady to skutečně není hezké...“ (330)
- (12) „... Ale musel bys přijet hned, *sofort!* Zvládneš to? Jo? No tak *wunderbar! Bis bald!*“ (307)

2.1.3 U bilingvních mluvčích dochází nezřídka ke střídání kódů, jejich promluvy oscilují mezi češtinou a němčinou:

- (13) „Tady kluci tvrdí, že se střílelo. Jsou to *zeugen*,“ řekl Gottstein (...) „Tebe se nikdo na nic neptal, *du* český pes! (...) Já jsem odtěd’ *bürgermeister Gottstein, klar?*“ (249)
- (14) „Ty a ta tvoje *vorsichtigkeit*. Jednou by ses měl rozšoupnout...“ (197)
- (15) „Když projedem, tak to celý *ganz einfach*. Monarchie *kaput*.“ (80)

2.1.4 Jazyk, kterého postavy v *Rozpůleném domě* užívají, je někdy signalizován, případně i charakterizován metajazykovým vyjádřením. To je ve většině následujících ukázek (17–19) spojeno se střídáním kódů nebo s evokací promluvy v němčině:

- (16) „*Lassen sie mich los, bitte, bitte!*“ křičela dívka perfektní němčinou... (258)
- (17) „*Mensch*, to ziráš, co?“ kopl ho pod stolem Konrád, vytáhlý kluk v nažehlených kraťasech, co neustále míchal češtinu s němčinou. (163)
- (18) „*Die Waffen!*“ opakoval Gottstein. „Máme informace, že *jemand* střílet po *unseren Jungen*,“ přešel do lámané češtiny, i když česky mluvil líp než německy. (248)
- (19) Schönke vrazil do dveří a zařval: „*Wo ist sie?* Tak kde je?“ „Kdo?“ řekl klidně Kubát. „*Die Tochter!*“ „A která? Dcery mám dvě,“ mluvil na něj Kubát česky. „Jen se nedělej! Tu nemocnou!“ řval Schönke německy... (347)

2.1.5 V dosud uváděných ukázkách jsme mohli pozorovat korektní grafický zápis německých výrazů (pouze s výjimkou chybějících velkých písmen na začátku substantiv v ukázkách 13, 14). V promluvách Čechů, kteří se od němčiny více či méně distancují, se objeví i záznam výslovnosti, fonetizující přepis:

- (20) „Jó, tak už víme, jak vypadá pověstná německá *špárzamlaj!*“ (180)
- (21) „*Frajlajn, dojč?*“ zeptal se muž... (481)

Na slově *Führer/führer/firer* v následující ukázce (22) můžeme sledovat pohyb mezi korektní podobou (v německém citátovém kontextu), podobou s malým počátečním písmenem (v promluvě českého Němce) a fonetizujícím přepisem použitým v řeči českého mluvčího:

- (22) ... za rohem se ozval řev: *Unser Führer macht uns frei, von der Tschechoslowakei! Sieg heil! Sieg heil!* (222)
 „A žádněj *ángst*, kdyby něco, *führer* se o tebe postará...“ (213)
 „Jen at' si jdou Němci s tím svým *firerem* do háje...“ (232)

2.1.6 Postavy Čechů v románu ale většinou němčinu dobře ovládají, nedochází k jejímu komolení. Naproti tomu u postav, jejichž mateřštinou je němčina, dochází zhusta k deformacím češtiny, a to v projevech psaných i mluvených: píší nebo vyslovují p místo b (ukázka 23), z místo s, ž místo š (24), c místo z (25), f místo v, rš místo ř (26, 27, 28), chybují v psaní i/y (24) a užívají charakteristických infinitivů místo náležitých slovesných tvarů:

- (23) Dopis Anežky Zdence: „Promiň, že jsem s tebou po kostele nemluvila. Teď bych ti to vysvětlila, ale bojím se těch chyp.“ Anežka, Němka vytržená z česko-německého prostředí, navíc dopis české přítelkyni nepodepsala „Anežka“, ale „Agnes“. (86)
 (24) Dopis Vincka Zdence: „Zdenko, nedělej prozím velká rozhodnutí. Možná budu doma dřív, než čekáš. (...) nebavý mě to (...) děkuju za nový den...“ (108)
 (25) ... svou špatnou češtinou zařval: „Prrozím rrocejít se!“ (394)
 (26) „A možná že fy moc dobrše znát je... A možná na to pršijít právě tady... Nefidět někdo z fás poderšelýho? No tak, nebát, odměna fás nemine.“ (42)
 (27) „*Gnädige* slečna, fás není potřeba. Je to *fertig*...“ (61)
 (28) Velitel pohlednici otočil a začal ji předčítat nebo se o to aspoň pokoušel: slovo *nemluvíme* znělo jako *nemlu-fime* a *viděli* jako *fide-li* a *tvůj* jako *tfuj*... (330)

2.1.7 Další typ interference němčiny a češtiny pak představuje výskyt hybridních výrazů, kdy jsou k německým základům připojovány české koncovky, české syntaktické konstrukce jsou obsazovány německými výrazy, nebo jsou německé konstrukce přenášeny do češtiny:

- (29) „... tatínek furt *arbajtuje* v Prajzu, aby nás uživil... (27)
 (30) ... bude mít s *libesrolema* utrum... (29)
 (31) *Herr Kommandant* a *Frau Kommandantová* (504)
 (32) ... nosili krosny na zádech (...) z Úpy až na Sněžku, *echt koppenträgermajstři*... (473)
 (33) ... každý se rozjel svým směrem, jak bylo *verabredet*... (228)
 (34) „Slíbíš ty, že to dáš mámě?“ (83)

2.1.8 Dosavadní ukázky už bezpochyby přesvědčivě ilustrují masivní průnik němčiny do českého textu, který klade nemalé nároky na adresáta textu, tj. českého čtenáře. Zdálo by se, že autorka svého adresáta opravdu nešetří; na druhé straně mu však na mnoha místech vychází vstříc zdvojením některých výrazů nebo i rozsáhlejších vyjádření, jejich uváděním v češtině i v němčině. Tato zdvojení přitom mohou být různě tvarována – co do pořadí obou jazyků i co do zapojení těchto „překladů“ do dialogu postav:

- (35) „... žije tady kousek v Dessendorfu.“ „V Desné?“ (94)
- (36) Pro Němce tohle nebyl den radosti, ale smutku, *ein Trauertag*. (123)
- (37) ... v hlavě jí vířil německý obrat, který často slýchala, je to celé *zum Kotzen*, k zblití. (153)
- (38) Nikdo nemohl říci, že by snad Vincek nebyl statečný, *tapfer*, nebo že by nebyl *treu*, věrný. (464)
- (39) „*Na und* tady dole bude naše prodejna,“ ukázal Konrád na menší budovu, „a támhle *schneideraum!* *Papa*, jak se to řekne česky?“ „Strážna,“ řekl Hanz. (165)
- (40) „... seberem mu majetek. Nebo půjde rovnou do *KáCet*, *klar?*“ „Co je to *KáCet?*“ zeptal se svaloun Franz a Gottstein protočil oči: „*Lieber Franzi*, to je koncentrák.“ (211)
- (41) ... oba zpívali (...), nejdřív česky, Běží liška k Táboru, nese pytel zázvoru, pak německy, *Läuft ein Fuchs zum Tabor hin, hat ein Sack und Ingwer drin*, byla to stejná melodie, slova měla podobný význam, ale kdoví proč to v němčině znělo úplně jinak. (164)

2.1.9 Daleko méně častý je v próze A. Horáckové způsob formování víceznačnosti, kdy s ohledem na čtenářský komfort uvádí překlad (z němčiny do češtiny) v poznámce pod čarou:

- (42) *Verzeichniss von den bekanntesten Persönlichkeiten, welche von jeher das Deutschtum stark bekämpft haben.*
Seznam nejznámějších osobností, které odjakživa ostře bojovaly proti němectví. (244)

2.1.10 Ještě se krátce vrátím k ediční poznámce autorky A. Horáckové, kterou jsem zařadila výše do úvodu článku; autorka v ní vysvětluje, jak ve svém textu zvýrazňuje kurzivou cizojazyčné (tj. německé) výrazy, a to i v případě, že jde o „počeštěnou němčinu“, zatímco „slova v češtině zdomácnělá“ nijak nevyznačuje. V množství dosud vybraných ukázek bylo možno dostatečně sledovat autorčino využívání kurzivy; nyní ještě připojuji ilustrativní výběr germanismů (slov nebo ustálených spojení), které A. Horácková kurzivou nevyznačila:

- (43) štamgasti, štych, šláftruňk, štangle, špacírovat, špás, štrapáce, šlapcuk, šprechtit, šmakovat, šponovat, koštuje, kumšt, kšeft, frajštunda, inšpekce,

fotr, helfnout, krafat, přeshaltovat, porichtovat, luft, famílie, óbrfamílie, óbrlágr, lautr, imrvére, ajncvaj, majlant, tepich, muzicírmistr, cálovat, minule to bylo knap, holt, rajch, metálmajstr, vachmajstr, cuchthauz, háknkrajc, heftlink, šejdrem, heftovat se do něčeho, lautr žádnej, dej si majzla, nemá o tom ánunk, má v merku šamstra, já to dostal befelem, koukej se pakovat, jste úplně durch, v tomhle punktu teda recht nemáš

2.1.11 Za okrajovou zmínku snad stojí i to, že v románu zasazeném do prostředí severních Sudet vystupují i postavy, jejichž mateřštinou je polština; ta je evokována např. příznačným výrazem *bardzo*, vkládaným do českého kontextu spolu s výrazy německými. Zcela výjimečně sem vír válečného dění přináší i Slováky a slovenštinu.

- (44) „*To jest bardzo pěkná Fräulein*,“ pronášel s úklonou... (333)
- (45) „*Schau mal*, jak má *bardzo* fajnový kožuch.“ (369)
- (46) „Pro *Boga* jeho!“ spráskl ruce Rudi (...) „*Bardzo spät*,“ ukázal Rudi na hodiny... (389)
- (47) Wolfíček *bardzo gut*. (392)
- (48) „*Schwester?*“ „Ne, sestra nejsem (...) jsem jeho manželka.“ „Manželka? *Frau?*“ (...) „*Díky Bogu, že jest manželka!*“ (...) „Protože *nie jest* manželka, tak já se zamilovat. *Sofort*.“ (361)
- (49) „*Boha, čo tak pozeráte? Wir sind frei!*“ řekla nakonec jedna z nich... (521)

2.1.12 U postav z *Rozpůleného domu*, rázovitých horalů z Benecka a okolí, se samozřejmě nedá očekávat, že by při svých rozhovorech užívaly spisovnou češtinu. Pro jejich každodenní dialogy (vedené asi nejčastěji v rodinném prostředí nebo v hospodě) zvolila autorka převážně obecnou češtinu – a jsou to promluvy jadrné, obsahující četné expresivní výrazy nebo vulgarismy. Některé z postav se i po záboru Sudet a v období silícího tlaku Němců v neblahém protektorátním období houževnatě držely svého češství a češtiny; u těch nepřekvapuje jazyková instrumentace, jakou můžeme pozorovat třeba v rozhovoru učitele Tomka s dalším českým „heftlinkem“ v německé káznici, řezníkem z Lomnice (ukázka 50) nebo v dialogu „chraplavého Ludvíka“ s „Vrchlabákem Landou“ (51):

- (50) „Jó, učitelský, ty se poznaj, já na todle fištrón nemám (...) Čoveče, učitelskej, seš tam? Skopčáci zas krvácej, ustupujou u Charkova (...) Jo a ještě něco, přes tohle vokno můžem klidně hrát i šachy...“
„Ale já žádný nemám.“
„Ty vosle, nemáš, udělaš! (...) Schraštíš pár koženejch odřezků, jo? Imrvére něco páráme...“ (412)
- (51) „Kráš jsi mi čmajznul, ty parchante! Myslíš, že když jsem starej, tak si to nepamatuju? Jak si sem nakráčel v tý smradlavý uniformě?“
„Já to dostal befelem, ať sem jdu prodávat, jinak bysem nešel. A víš co? Já tady taky nemusím bejt...“ (524)

(Přepis obecné češtiny by jistě mohl být důslednější, např. *eště* místo *ještě*, *du* místo *jdu*; v jediné replice se objevuje *si*, ale také *jsi*, *jsem*. Jde ale o stylizaci dialogu v umělecké próze, nikoli o transkript autentického rozhovoru pro vědecké účely.)

Přesvědčenou Češkou a propagátorkou češtiny je po celou dobu i hlavní ženská postava románu Zdenka; obecná čeština je použita pro všechny její dialogické repliky, ale i její myšlenky a úvahy, prezentované formou polopřímé řeči, jsou založeny na tvarosloví obecné češtiny:

- (52) Hajnýmu v Branný vyrubali školku (...) tam, kde se den předtím vypínaly krásný smrčky, koukaly do nebe koláčky malejch pařezů (...) a hajnej měl pocit, jako by odevšad slyšel zlomyslný smích... Anebo nedávno v Mřičný. Tam si pytláci počkali na horlivýho adjunkta (...) museli bejt tři nebo čtyři... (38)

Volba obecné češtiny se ovšem vztahuje i na promluvy postav německého původu, které už v době poměrně poklidného soužití s Čechy v domovské obci inklinovaly spíše k německé konfesi a k němčině a za „příznivých“ podmínek po nástupu Hitlera a Henleina se aktivně ztotožnily s německou říší. Týká se to bratrů Hollmannových, zejména Hanze a Vincka. Jejich promluvy jsou v českém textu samozřejmě předkládány v češtině, ale v období, kdy se oba výrazně proříšsky exponují (nacist a arizátor Hanz se dokonce stává přítelem R. Heydricha a jeho rodiny), bychom možná v jejich dialogických replikách i v úvahách prezentovaných v polopřímé řeči očekávali méně obecné češtiny a více evokací němčiny, než jak to vidíme např. v rozhovoru Hanze s jeho bratrem (53) nebo ve vzrušených úvahách Vinckových (54). Nicméně, jiný kód než obecnou češtinu si tu asi těžko dokážeme představit:

- (53) „Pročs mi to neřek dřív? (...) Jo tak tobě to nepřišlo důležitý? (...) Heleď, brácha, tak sem teda zjišťoval, co všechno se o tý tvý Rusandě ví.“ (277)
(54) ... kdo sem toho blbce zas poslal? Ten má bejt rád, že teď nedřepí v lochu v Jičíně, dyť měl kliku, že byl přespolňák a že ho Pfeiffer po minulým přepadení nepoznal... (226)

Ještě snad dodejme, že obecnou češtinou je vyjadřování postav v celém románu vskutku mimořádně nasyceno, s využitím všech příznačných jevů tvaroslovných a hláskoslovných včetně těch, které už ze současné obecné češtiny více či méně ustupují. K tomu přistupují hojné expresivní prostředky lexikální a také konstrukce syntaktické, příznačné pro mluvenou češtinu, z nichž uvedu aspoň redukované (jednoslabičné) nepřízvučné začátky výpovědi a dialogických replik (srov. Hoffmannová – Richterová 2019). V ukázkách (55) a (56) už vynechávám výše zmíněné germanismy:

- (55) votvírat, vohřejvat, vokno, vosel, ouzký, s outěžkem, prej, bejt, porát, sject, lidi toho nakendaj, furt tam frčej, ted'konc, nejvejš, pozdějc, levnějc, lepčejší, tady je lidu; chmatat, courat se, štěkna, dáš mi hubana
 (56) ti říkám, pojď sem; si piš; si mu to řekni sám; se nediv; by ses divil

2.1.13 Jako znalkyně severovýchodočeského regionu, v němž se děj jejího románu odehrává, nemohla ovšem A. Horáčková opomenout ani další varietu češtiny pro tento region charakteristickou, totiž místní nářečí. Jeho nositelem je především postava pantáty Honců, který téměř všechny své repliky začíná oslovením „čejče“ (57, 58); ale i některé postavy další, srov. např. repliku posla Jindřiška (59). Pod č. (60) pak přidávám ještě pár vybraných prvků místního dialektu:

- (57) „Čejče, to si vyprošuju, abyste do mě takle herčel!“ (62)
 (58) „Čejče, ty máš teda fištrón! Jenom takhle kňafat bys neměl, kluku infámská (...) s těmahle rozumama na mě nechod' (...) dyť všechno je lepší než to naše benožení...“ (27)
 (59) „Tudlencto sem už jednou viděl (...) To sem byl eště malý pivo a naše bába poudala: z toho prauda nebude nic kalýho!“ (207)
 (60) došli jen dolů do Vrchlábe, z Vrchlábe, ty nejlepší z Kérkonoš, kňoubavej Emil, ze smerkovejch šišek, to vám poudám, nepoudejte; pěkný d'ůče se nesmí zmrcasit do toho nepravýho

2.2 Simona Bohatá: *Klikař Beny*

S Alicí Horáčkovou a s množstvím postav jejího románu jsme se pohybovali v Sudetech, v pohraničním území Čech, v první polovině 20. století. Simona Bohatá situovala děj svého románu *Klikař Beny* sice do centra Čech, do metropole, ale přitom na pražskou periférii (Jarov, oblast mezi Žižkovem a Vysočany, také bývalá dělnická „kolonka“ Čína a kolonie Kotlaska) v 80. letech minulého století. Historický i lokální rozměr obou próz se tedy značně liší, a s tím souvisí i odlišný rozměr sociální: u Horáčkové drsní horalé, chudí vesničané, ale přece jen s všedním rodinným životem a vztahovými problémy, do nichž zasahují navíc proměňující se relace česko-německé; u Bohaté bizarní postavy „sociálně vyloučené“, fluktuanti, lidé s fiktivním zaměstnáním, prostitutky, hrabalovští provozovatelé sběrných surovin – tedy postavy protloukající se jak se dalo v době, kdy nebylo možné reálně figurovat jako bezdomovec nebo nezaměstnaný. U *Rozpůleného domu* byla neobvykle rozvinutá a zajímavá vícejazyčnost, využití jednotlivých variet češtiny bylo méně nápadné; u *Klikaře Benyho* je tomu právě naopak, o analytickou pozornost si tu říká práce autorky s „literární mluveností“ či „literární nespisovností“ (Krčmová 2000), stylizace řeči (i myšlení) postav prostřednictvím obecné češtiny, slangu, expresivního lexika.

2.2.1 Pokud jde o hláskosloví a tvarosloví, asi nenajdeme žádný příznačný jev obecné češtiny, který by u Benyho a ostatních postav nebyl hojně zastoupen. Nelze si nevšimnout např. vysoké frekvence protetického *v-*, o němž se už dlouho soudí, že z češtiny ustupuje (srov. Chromý 2017). Kromě zájmena *von* (*to je vono, von nevot-*

víral, von si rozbil hlavu vo šutr, von byl vochrnutej, vono je někdy dobrý dát si vodstup), či předložky, ale i předpony *vod* (*vod* vojáků, *vod* tý doby, *vodnes*, každýho *vod* sebe *vodežene*, *vodvezli* ji, *to je vodhalení*, *máte vodhad*, *byl sem vodvedenej*, *vodtáhne* ho, *má vodpíchnuto*, *vodbory se za něho postavily*) lze uvést i množství dalších příkladů: *vožralej*, *máš voko*, *byla vomdlelá*, *vocas*, *votravuje*, *bude se tu vometat*, *vobjednal si mě*, *votočil se*, *to ses votrkal*, *nevorganizuj*, *votevřený vokno*, *byl votrávenej*, *já to du kapku vomrknout*, *to bylo vo prsa*, *vobřad*, *vokap*, *vopičák*, *mluvili s nima jak s votrokama*; také *vocad'*, *vocud'*, *votamtad'*, *vodkad'*; a protetické v- najdeme i u pražských toponym (*na Vohradu*, *na Volšana*). Do psaného textu je přenášena výslovnost *méno*, *céra*, *sedum*, *vosum*, *pudu*, *přid'*. K četbě chlapce Víťana se vztahují *májovky* a *Rybana*. Krácení vokálu nacházíme u 1. osoby přezenta sloves jako *vim*, *musim*, *radim ti*, *najim se*, *stavim se*, ale také u výrazů *neni*, *řikám ti*, *podivej se*. Obecně české *-ej-* místo *-ý-* je rovněž na svém místě (*bejt*, *vejlet*, *vejplata*, *do zálohy zbejval celej tejden*).

2.2.2 Z tvarosloví obecné češtiny je v popředí redukce (vynechání koncového *-l*) ve 3. osobě singuláru minulého času, která je provedena snad zcela důsledně: *táh* (*vytáh*, *přítáh*), *nakop*, *houk*, *krad*, *zved*, *hvízd*, *řek*, *moh*, *nezbbl*, *máv rukou*, *kejv na pozdrav*, *upad*, *hráb*, *nechyt*, *zmáček*, *vyvlik se*, *proflák*, *vzdych*, *nepřetrh se*, *zmák to*, *kvák*, *vyštěk*, *odemk*, *ušklíb se* – a bylo by možno pokračovat s mnoha dalšími slovesy. Redukována je pravidelně i koncovka 3. osoby plurálu přezenta (typ *padaj*, *přikrejvaj*). Dalším častým tvarem je *bysem*: *já bysem radši toho manipulanta*; *tak teda já bysem to zkusil*; *potřeboval bysem někoho*, *kdo nám to nafotí*. U přísloví je možno uvést zakončení typu *ted'konc*, *pozdějc*, *brzejc*. Další typické obecněčeské koncovky substantiv, adjektiv, sloves ani není třeba zmiňovat, srov. aspoň:

- (61) ... somrák v roztrhaným hacafraku, šedivej ksicht s pozornejma, pátravejma očima a koudel spečenejch mastnejch vlasů... (72)
- (62) ... švalo ho, že by Mojmir měl bejt na Štědrej den upíchnutej sám ve vymrzlym vagonu... (230)
- (63) „Tak podivej, mladej (...) Volali mi ze skladu, že ses tam včera votočil sotva dvakrát a prej ať du do prdele s takovejma kádrama. (...) Já nejsem zvědavej, aby na mě každej hejpoček hulákal jak na malýho jardu jen kvůli tomu, že se druhej hejpoček rozhod místo práce lítat po venku a fotit kde co, jako by byl vod novin (...) Hele, mladej, mně je vcelku putna, kolikrát se kdo votočí v nějakým skladu, dokavád se na mě skrze to něrve. To nemám rád, to ti říkám rovnou. Takže ti radim, dej si majzla a nepřeser to tady.“ (94–95)

2.2.3 Poslední ukázky už nasměrovaly naši pozornost ke slovní zásobě společenských párií vystupujících v próze S. Bohaté. Z nepřeborného množství výrazů slangových a expresivních uvedu opět aspoň malý výběr. Nabízela by se tu úvaha o dobové podmíněnosti slangových výrazů, jejichž užívání se v čase rychle proměňuje; některé jsou nadčasové (třeba *fotr*, *čokl*, *cigo*, *lahváče* aj.), jiné označují dobo-

vé realie (*sámoška, jézedáci*).³ Upoutat nás může třeba *přizdisráč, dávalína* nebo *kriplkára* (= invalidní vozík). Vyskytují se i výrazy jako *čórka, čórovat*, které bývají řazeny spíše k argotu. Některé další výrazy:

- (64) bráchanec, vágus, somrák, vekslák, semetrika, šlapka, ksindl, felčar, žabikuch, megera, sígr, bugr, brajgl, bengál, šrumec, pazoura, mundúr, matroš, fláknout, zmerčit, tlemit se, zdekovat se, zhaftnout, šlohnout, čajznout/čmajznout, remcat, šmelit, šmitec, štígro, funus, krchov, telka, dýško, tajňačka, brigoška, gramec, voprúz, ceres, jasan, vypatlanej dělňas, flastr (= trest), vejšky (= vysokoškoláci)

2.2.4 Součástí neformálního a expresivního vyjadřování jsou také kontaktní výrazy, zvláště pozdravy jako *nazdáár, zdarec, těpic, těbůh, maucta*. Časté oslovení je *kámo*. Pozdravy mají i redukovanou podobu: *hoj, brej den, brý ráno, brou, na-shle*. K této skupině je možno přiřadit ještě *sim vás, no neke, týjo, děkan, jasan*.

2.2.5 Promluvy i myšlenky všech postav jsou samozřejmě mimořádně nasyceny i vulgarismy, zejména těmi nejběžnějšími; jejich výčet tu asi není třeba podávat, uvedu pro ilustraci aspoň několik ukázek:

- (65) Jak je Julka zná, je pro ně fakan, zmetek, hajzl, celá máma a líněj cajk. (84)
(66) „Kurva, zavolejte sanitku. Do hajzlu, hněte sebou, vy idioti.“ (134)
(67) Luďan necouvne, protože by to prosral na plný čáře. Jenže ani on nemůže cuknout, protože by si to posral sám u sebe. Do prdele, to je teda dilemma, pomyslel si (...) tomu sráči zkurvenýmu neunikne. (215)
(68) „No jo, vole, kdyby aspoň seděl za rozkrádačku, vole, ale chycenej na čáře, to je nejvíc zkurvená smůla, vole...“ Venca se odmlčel.
„Vim taky. Nejvíc mě sere, že fotr na nás sral a já eště vodseru, že ho čapli, to je fakt zkurvený, tohleto...“ Rudla típ zbytek lípy... (10)

2.2.6 Děj prózy S. Bohatého se sice odehrává v prostředí ryze českém, v promluvách postav však zaznamenáváme množství germanismů. Tady se nabízí otázka, nakolik jsou germanismy v češtině především součástí vyjadřování slangového a expresivního (o tom jistě není pochyb, přidat by se mohly i profesionalismy) a nakolik se v sociolektech tohoto typu vyskytovaly před čtyřiceti lety více než v době současné. Opět aspoň malý výběr z bohatého materiálu:

- (69) špérovat, špekulovat, špajz, šprajcnout se, štreka, šrajtofle, šprechtit, šturmovat, šíbovat, štemplovat, špášovat, šlus, šmírák, šmírovat, kunšaft, verk, cajk, vercajk, gábl, rýgl, cimra, famílie, fajrunk, heftovat, pucovat, rychtovat, futrovat, sichr, nýmand, imrvére, nemlich, sofort, mít recht, mít ajfř, mít v merku, mít to v rychtyku, dává si majzla, nebyla štonc (!)

³ Ke „slangismům, které se pasivizovaly v podobě historismů“ srov. Z. Popovičová Sedláčková (2013, s. 29).

2.2.7 K frazémům, které byly právě uvedeny mezi germanismy, je možno přidat frazémy další (opět slangové povahy), např.:

- (70) bejt v háku, bylo mu šoufl, vzít kramle, dělat si šoufky, je mu to šumák, je to v čudu, má kulový, dát si voraz, mít utrum, chytne ho rapl, je blbá jak pučtok⁴

Další dimenzí frazeologie z příběhu situovaného do první poloviny normalizačních 80. let jsou pak příznačné dobové fráze, které Beny a ostatní postavy románu ironizují, zesměšňují, parodují:

- (71) „Rozhodně je to nekalý živel vyhýbající se poctivé práci,“ parodoval debílka, kterýho nedávno slyšeli v rádiu. (299)
(72) „Staré a nepotřebné ustupuje, aby se mohla budovat nová a jasná budoucnost,“ zadeklamoval hostinský... (114)
(73) „... vykopli ho do starobince. Jako že nemůžou dopustit, aby v socialistickém zřízení trádal starý člověk.“ (265)
(74) „Už chápu, proč tomu soudruzi říkaj voběživo. Furt to vode mě běží a nikdy to nedohonim...“ (322)

Dále např. *společenskéj zájem tomu soudruzi říkaj; aby mu nepřišli k náhradě škodu na socialistickým majetku; těbůh, stachanovče; aj.*

2.2.8 Autorka S. Bohatá tedy užívá při stylizaci promluv svých postav – kromě hláskoslovných a tvaroslovných rysů obecné češtiny – také výrazně kolokviálního lexika. A ze syntaktických charakteristik mluvené češtiny (srov. Hoffmannová et al. 2019) vybírá i ona jev zmíněný už výše u A. Horáckové – redukované (jednoslabičné) začátky výpovědí a replik; jev, který je zřejmě pro mluvenou češtinu natolik příznačný, že ho při modelování běžných dialogů svých postav využívá řada současných českých prozaiků a dramatiků. Frekvence tohoto prostředku v *Klikaři Benym* je nápadná, mimořádně vysoká:

- (75) sem si to zjistil, sem přines sběr, sem mu řek, sem ti říkal, sem si jen myslel, sem ho tam viděl; se zeptám bráchy, se mu taky vyhejbá, se z toho neposerem, se nezlobte, se nebojím, se nenech prosit, se nám směje; si pište, si jen vezmu kabát, si to dokážu představit, si tykáme, ne?; sme vás ani nemohli najít; ti už nikdy nebudu věřit
(76) „Se uklidněte laskavě, jo?“ (83);
„Si myslíš, Julka, že nevim, že mi taháš drobný z kapsy?“ (85)
„Sem tam nikdy nebyl..., si to piš sám,“ uraženě odsek Vítan. „Se nečil, prostě jí napiš (...)“ řekl Beny. (219)

⁴ Skupiny výrazů slangových, vulgarismů, germanismů, frazémů zde od sebe není možno ostře oddělit.

2.2.9 Na dosud charakterizované kolokviální češtině založila S. Bohatá promluvy (i myšlenky) většiny svých postav – Benyho, jeho bratra Vítana, jeho kamarádů, Julky, mistra z fabriky... Z této skupiny se vymyká několik okrajových postav vybavených specifickým idiolektem. U „cigošky“ Margity je nápadná redukce kvantitativy vokálů poukazující k lašskému regionu (77); postava opilce se vyznačuje přerývanou, zadržávající řečí (78):

(77) „Si blba, nebo co? Uvidi tě a nasere se na všechny (...) Neposluchej ji, nebudeš přece dělat kurvu, ne? Co dělám ja, je lepší. Ja mam tak šikovny prsty...“ (82–83)

(78) „Nono... no. Sem se ti pr...žišel přředs...tavit. Sem Ignác. To je méno, co? Ignác!!! (...) Ti řeknu, proč sem Ignác, vole... dědek byl Ignác, a když... dyž nejde vo pra...prachy, de vo hov... vo hovno. Všichni chtěli dědit, celá rodin...ka. A dyž sem se naro...rodil, udělali ze mě Ignáce, vole. Že dědka vobměkčej, chá... peš, vole?“ (221–222)

2.2.10 Na rozdíl od *Rozpůleného domu* je v příběhu z pražské periferie vícejazyčnost zastoupena jen minimálně. Vývoj česko-německých vztahů je reflektován ve vzpomínkách souseda Loupáčka na dětství, němčina je tu evokována pouze jménem *Sepp*:

(79) Po válce se s matkou vrátili, ale ne do stejny vesnice, zapíchli to až za Kvildou. „Někdo by si moh pamatovat, čí seš, Seppe, teda... Pepíku,“ řekla mu tenkrát matka. I když se hned po válce učila říkat mu po česku, Sepp jí furt lez na jazyk. „Musim si na to dát majzla,“ říkala a měla recht, bylo výhodný menovat se Pepa Loupáček, německý ména byly automaticky na seznamu vysídlovanejch... (122)

Výraznějším projevem vícejazyčnosti je deformovaná čeština Vietnamců („žabků“, „rákosníků“, „hočiminů“), s nimiž Beny ve fabrice čile „šmelí“, „čenžuje“:

(80) „Chój, Bený (...) nigdo není, fajn je to (...) tagjo, suhatka oukej? (...) nepovídej mi kačpale, už vim, sotoje (...) nebo ty si taky kačpal, hotovo dvaset,“ odsek ještě a Beny mu bylo jasné, že Lua se chytá čeština jak hovno košile. „Jásně, Bený (...) poškej, tady maš, tohle vyzkus, dáme ti naše sígo...“ (289)

2.2.11 Vysokou míru „literární nespisovnosti“ v próze S. Bohaté jsem tu představila výběrově, ale i tak by se mohlo zdát, že vzhledem k této volbě jazykových prostředků text působí poněkud jednotvárně, monotónně. Tento dojem, kterým by román mohl působit na čtenáře, podle mého názoru autorka kompenzuje dvěma způsoby. První z nich se týká výstavby textu: S. Bohatá tu zajímavě střídá formy podání řeči a myšlení. Jednotlivé postavy (Beny, Vítan, Fabrikant, Hany, Julka, Růžena ad.) dominují jednotlivým kapitolám; vyprávění je sice založeno převážně na er-formě, ale kromě dialogů postav s replikami v přímé řeči je převažujícím narativním postu-

pem polopřímá řeč, tj. prostor pro myšlenky a úvahy postav, pro jejich reflexe událostí; ta je kombinována s neznačenou (nevlastní) přímou řečí i s řečí nepřímou, a mezi těmito postupy se přirozeně a uvolněně přechází:

- (81) Nikdy nepochopim, jak může bejt fotr tvůj syn, řek v duchu dědovi snad postý a poprvé ho napadlo, že ani sám děda to asi nechápal. To bys koukal, dědo (...) Škoda že už tu nejsi, moc rád bych ti to všechno ukázal. (33)
- (82) Fabrikanta napadlo (...) dát jí celej ročník Burdy. Bába celá rozkvetla a než vypadla, řekla Fabrikantovi, že ví, že sou to jen pomluvy – ale to víte, kontrolovat, to já musím, že jo. (295)
- (83) Růžena si to dobře pamatuje. Prej: ty zlodějská špindíro, okamžitě to vrať! (...) Strčila zprudka do Janákovy, zařvala: sežer si to, ty krávo! A dala se do běhu... (55)

2.2.12 Druhý způsob kompenzace nespoutané „literární mluvenosti“ spočívá v estetizaci textu založené na obrazném vyjadřování, ale zejména na četných, leckdy bohatě rozvinutých přirovnáních, která procházejí celým románem. Vybírám z nich pasáže týkající se světelných efektů působených slunečním svitem; a na závěr připouji jedno přirovnání méně poetické, jadrné, které nás vrací k výčtům expresiv a vulgarismů (89):

- (84) Pozoroval, jak slunce roluje zpátky poslední paprsky jak svinovací metr. (35)
- (85) Večer polykal poslední cáry červánků jako cukrovou vatu... (339)
- (86) Slunce namotalo zpátky poslední chudokrevnej paprsek. Nad skálu se natáh šedej škraloup soumraku a přines čas mezi dneškem a zejtrkem. Čas, kterej přicházel jako noční vrátnej pokaždý, když se Hany rozloučil... (103)
- (87) Slunce si odhrnulo mrak z čela a zprudka zasvítilo pod skálu. Plechová cedule mu vrátila paprsek, jako by s ním hrála ping-pong... (363)
- (88) Vítr trhal jako sbíječka těžký mračna a odkrejšoval modrou malbu nasvícenou nesmělejma paprskama. Byla ještě větší zima než ráno, ale modrý kusy nebe slibovaly, že jaro jednoho dne sekne se zimou na lopatky. (276)
- (89) Vzpomněl si, jak děda říkával, že by si v nóbl podniku připadal jako hovno mezi bledulema. Hovno mezi bledulema, to je přesný. (208)

3. ZÁVĚR

3.1 U obou výrazných děl současné české prózy jsem se zde zaměřila na to, jak se každodenní komunikace v rukou autorek transformuje v komunikaci uměleckou a jak se výsledek této transformace podílí na utváření singulárního stylu díla. Román A. Horáckové je dominantně založen na česko-německé vícejazyčnosti, která nabývá nejrůznějších forem a je organicky doplňována nespisovnými varietami češtiny. Pokud jde o funkce připisované vícejazyčnosti P. Marešem (2003), čeština i němčina tu plní funkci národnostně zařazovací (s historickým vývojem i s vývojem příběhů

beneckých rodin se tato funkce stupňuje a vyhraňuje), funkci atmosférotvornou (vytvořená atmosféra na konci vyprávění se diametrálně liší od počáteční atmosféry poklidného soužití Čechů a Němců), funkci charakterizační (charakter některých postav se formuje, resp. někdy spíše deformuje podle toho, k jakému jazyku se hlásí v určitých situacích), funkci dějotvornou (srov. např. peripetie boje o české školství v sudetské obci) i funkci hodnotovou (na hodnotové polarizaci spojené se stupňujícím se utiskováním Čechů a posléze s odsunem Němců se významně podílí i jazykové obsazení konfliktních komunikátů). Vícejazyčnost – byť jakkoliv diferencovaná – se tu bezpochyby účastní formování singulárního stylu celého románu, je tu činitelem integračním a pomáhá konstituovat smysl díla pro čtenáře, vyvažování tenze a detenze (podle F. Mika), neodbytně se vtírající úvahy o dějinné spravedlnosti či nenapravitelných křivdách; a je i výrazným nositelem sugestivního estetického působení románu. A charakterizační/diferenciační funkci v pojetí Hausenblasově můžeme vyvozovat i z toho, jak se obě zde interpretované prózy od sebe liší – mimo jiné právě tím, jak jedna z nich „stojí a padá“ s vícejazyčností, zatímco druhá je postavena na razantním využití zcela neformální mluvené češtiny, maximalizované kolo-kviálnosti, která přiléhavě charakterizuje postavy kolem „klikáře Benyho“; postavy povytce sympatické, statečně a originálně čelící sociálnímu „vyloučení“. (V obou prózách je položen velký důraz na individualitu postav, ale i na jejich příslušnost ke kolektivu, k různým seskupením rodinným i přátelským; bylo by možné budovat tu další interpretační linii na vztahu subjektivnosti a sociativnosti, výrazně odstíněné i jazykem.) Značně důsledné využití nespisovných variet češtiny se tu efektivně účastní budování specifické atmosféry, založené na konfliktech mezi byrokracií „reálného socialismu“ a lidskými hodnotami, kterých se přes všechna protivenství postavy díla S. Bohatého přidrží. Všednodenní komunikace se v obou dílech vtěluje do singulárního stylu uměleckého díla ve složitém zvrstvení, v průniku obou komunikačních sfér; ale domnívám se, že ke sledování tohoto stylotvorného dění opravdu nepotřebujeme žádný „hovorový styl“.

3.2 Na závěr bych ještě ráda poznamenala, že to není zdaleka poprvé, kdy se (a nejen já) zabývám literárními texty, které usilují o jazykovou a výrazovou autenticitu a o věrohodnou stylizaci přirozeného mluveného projevu na určitém místě, v určité době a v určitém prostředí. (Viz např. Mareš, 2016, a četné další autorovy práce.) Mohli bychom se ohlížet daleko zpět, třeba až ke Škvoreckého *Zbabělcům* a dalším českým kultovním textům. Někteří autoři zacházejí v tomto úsilí tak daleko, že text působí skoro jako naturalistický záznam jazykové reality. V próze Josefa Novotného *Alfa 62* (vydané r. 1991) bylo v popředí vyjadřování pražské mládeže, spíše nižší sociální vrstvy, která se v 60. letech 20. století shromažďovala v tanečních kavárnách, jakou byla mj. Alfa. (Srov. k tomu Hoffmannová, 1994.) V próze Radima Bártů *Poslední pomazlení* (vydané r. 2021) je to vyjadřování středoškoláků z malého českého města a děj se odehrává v 90. letech 20. století. (Srov. o tom Hoffmannová, 2023.) „Klikař Beny“ a další postavy románu S. Bohatého jsou (jak už bylo řečeno) se

svým vyjadřováním situovány na pražskou periferii počátku 80. let 20. století. Ve všech případech (a bylo by možno zmínit množství dalších českých próz i dramatických textů) autoři modelují vyjadřování svých postav s využitím obecné češtiny – i tady bychom mohli být na pochybách, zda její obraz odpovídá dobové situaci (např. frekvence protického v- apod.). Subjekty jejich próz jsou ale hlavně nositeli slangu, resp. sociolektu mládeže; a při všem, co víme o dobové podmíněnosti a proměnlivosti sociálních dialektů, se asi nelze domnívat, že by čeští autoři dobovou mluvu příslušných sociálních skupin mládeže mohli zachycovat věrně. Všichni zmínění autoři sice v období, o kterém píšou, skutečně byli v teenagerské věku; životopis S. Bohatého např. uvádí, že ji skutečně (jako její postavy) ovlivnila léta dospívání na pražském Žižkově... Na druhé straně mezi dobou, kam situují své příběhy, a dobou vydání jejich próz ve všech uvedených případech uplynulo několik desetiletí; nic nevíme (a ani není záhodno něco vědět) o tom, zda si jako teenageři pořizovali zápisky, psali deník, nahrávali komunikáty svých vrstevníků, nebo zda dobový slang zpětně rekonstruuji. Je třeba se důsledně držet toho, že jde vždy o literární stylizaci dobové komunikace, že jazyk je tu pouze jedním z komponentů celkové struktury díla, stylu, který tu plní integrační funkci. O to zajímavější je v podobných případech vztah mezi stylem a komunikací (literární a autentickou, psanou a mluvenou, bezprostřední a estetizovanou apod.).

P r a m e n y

- HORÁČKOVÁ, Alice (2022): *Rozpůlený dům. Příběh sudetské rodiny*. Praha: Argo. 578 s.
- BOHATÝ, Simona (2021): *Klikař Beny*. Brno: Host. 368 s.

B i b l i o g r a f i e

- BACHTIN, Michail Michajlovič (1980): *Román jako dialog*. Praha: Odeon.
- BOHUNICKÁ, Alena (2020): Funkčné jazykové štýly a ich klasifikácia. In: L. Jílková – K. Mrázková – H. Özörencik (eds.): *Jak je důležité mítí styl. Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: NLN, s. 38–51.
- BOSÁK, Ján (1989): Hovorový štýl a hovorovosť. In: J. Mistrík (ed.): *Textika a štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 143–148.
- BOSÁK, Ján (1991): Poznámky o funkčných štýloch, komunikačných sférach a niektorých štylistických problémoch. In: P. Odaloš – V. Patráš (eds.): *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*, I. diel. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, s. 69–77.
- ČERMÁK, František (1997): Obecná čeština: je součástí české diglosie? In: *Jazykovědné aktuality*, roč. 34, č. 1 a 2, s. 34–43.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá (2013): Závěr. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová (eds.): *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia, s. 286–289.

DANEŠ, František (1988): Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In: R. Brabcová – F. Štícha (eds.): *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: Univerzita Karlova, s. 21–28.

DOLNÍK, Juraj (2024): K explanácii jazykového štýlu. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 75, č. 1, s. 5–18.

ENKVIST, Nils Erik (1994): Problems raised by Old English þa. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.): *Writing vs Speaking. Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 55–62.

HAUSENBLAS, Karel (1995): Stručná charakteristika stylu a stylistiky. In: *Stylistyka*, roč. 4, s. 233–242.

HOFFMANNOVÁ, Jana (1994): Slang v literatuře a uchovávání zašlých světů. In: D. Davidová (ed.): *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, s. 132–139.

HOFFMANNOVÁ, Jana (2003): Dialog a mluvená komunikace jako předmět zájmu (slovanské) stylistiky. In: I. Pospíšil – M. Zelenka (eds.): *Česká slavistika 2003*. Praha: Academia, s. 71–81.

HOFFMANNOVÁ, Jana – RICHTEROVÁ, Olga (2019): Redukované (jednoslabičné) nepřizvučné začátky výpovědí a dialogických replik v mluvené češtině. In: J. Hoffmannová – J. Homoláč – K. Mrázková (eds.): *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia, s. 117–141.

HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila (eds.) (2019): *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia. 394 s.

HOFFMANNOVÁ, Jana (2023): Sociolekt mladých lidí ve třech současných prózách. In: M. Čechová – M. Spěváčková (eds.): *Sociolekty v různých sférách komunikace*. Plzeň: Západočeská univerzita, s. 188–199.

HORECKÝ, Ján (1979): Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: *Slovenská reč*, roč. 44, č. 4, s. 221–227.

HRBÁČEK, Josef (1983): Poznámky k funkčním stylům prostě sdělovacímu, hovorovému a konverzačnímu. In: *AUC-Slavica Pragensia*, roč. 26, s. 111–114.

CHLOUPEK, Jan (1991): Komunikační aspekty funkčních stylů. In: P. Odaloš – V. Patráš (eds.): *Všeobecné a specifické otázky jazykové komunikácie*, I. diel. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, s. 61–69.

CHROMÝ, Jan (2017): *Protetické v- v češtině*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 282 s.

JELÍNEK, Milan (1966): Postavení hovorového stylu mezi styly funkčními. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 27, č. 2, s. 107–117.

KOŽEVNIKOVÁ, Květa (1973): O podstatě hovorovosti v češtině. In: *Studia Slavica Pragensia*. Praha: Univerzita Karlova, s. 199–213.

KRČMOVÁ, Marie (1991): Stálé komunikativní faktory a možnosti jejich využití při deskripci stylu. P. Odaloš – V. Patráš (eds.): *Všeobecné a specifické otázky jazykové komunikácie*, I. diel. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, s. 77–85.

KRČMOVÁ, Marie (2000): Termín obecná čeština a různost jeho chápání. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 2*. Brno: Masarykova univerzita, s. 63–77.

MAREŠ, Petr (2003): „Also: nazdar!“ *Aspekty textové vícejazyčnosti*. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum. 234 s.

MAREŠ, Petr (2012): *Nejen jazykem českým. Studie o vícejazyčnosti v literatuře*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy + Mnemosyne. 184 s.

MAREŠ, Petr (2013): Teoretické koncepce stylu a výrazová soustava Františka Mika. In: O. Uličný (ed.): *Studie k moderní mluvnici češtiny 2. Komunikační situace a styl*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 168–183.

MAREŠ, Petr (2016): Pozice nespisovných variet ve stylu nové české literatury. In: *Stylistyka*, roč. 25, s. 219–227.

MAREŠ, Petr (2020): Stylizace mluvenosti, neformálnosti, nespisovnosti. In: L. Jílková – K. Mrázková – H. Özörencik (eds.): *Jak je důležité mítí styl. Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: NLN, s. 239–249.

MATHESIUS, Vilém (1942): Řeč a sloh. In: B. Havránek – J. Mukařovský (eds.): *Čtení o jazyce a poesii*. Praha: Družstevní práce, s. 11–102.

MIKO, František (1970): *Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*. Bratislava: Smena. 190 s.

MIKO, František (1976): *Štýlové konfrontácie. Kapitoly z porovnávacej štylistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 352 s.

MIKO, František (1989): *Aspekty literárneho textu*. Štúdie 6. Nitra: Pedagogická fakulta.

MISTRÍK, Jozef (1997): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 600 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj (2010): *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského. 230 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena (2018): *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského. 208 s.

PATRÁŠ, Vladimír (1996): Kríza hovorového štýlu? In: *Stylistyka*, roč. 5, s. 198–209.

POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Zuzana (2013): *Slang v mládežníckom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského. 183 s.

SLANČOVÁ, Daniela (2003): Východiská interaktívnej štylistiky (Od eklektizmu k integrácii). In: *Slovenská reč*, roč. 68, č. 4, s. 207–223.

STYL, JAZYKOVÉ KÓDY A KONSTRUKCE RECIPIENTA (NA PŘÍKLADU ČESKÉ DETEKTIVNÍ LITERATURY)¹

PETR MAREŠ

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, Česká republika

MAREŠ, Petr: Style, linguistic codes and construction of the recipient (on the example of Czech detective fiction). *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 682–696.

Abstract: The paper explores the concept of literary style, examining its multifaceted and diverse character, which is characterised by the presence of multiple linguistic (and cultural) codes. The manner in which these codes are selected and utilised serves to construct the recipients as subjects who possess (or lack) specific knowledge, experiences, and attitudes. The issue is illustrated with three examples from contemporary Czech detective fiction, since this genre often stresses regional, historical or ethnic specifics. Jaroslav Velinský employs a substantial amount of non-standard Czech in his novels, incorporating colloquialisms and slang words to accentuate the local, social and temporal setting of the narration. Furthermore, the assumption is made that the recipient is familiar with the various cultural codes that exist. In the context of Petr Eidler's novels, it is notable that the use of elements of the Czech Jewish ethnolect serves to recall the tradition and tragic past of the Jewish community. This contributes to the texts evoking a sense of otherness and exclusivity. (3) The detective stories penned by Jan Sagitarius are set in the environs of Těšín, Silesia. The use of the local dialect is nuanced, serving to demonstrate the distinctiveness of the region and to differentiate the characters' positions. Eidler and Sagitarius construct the recipient as a subject to whom the codes used are not applicable.

Keywords: style, recipient, detective fiction, non-standard Czech, slang, Jewish ethnolect, dialect

1. ÚVOD

Jedním z charakteristických rysů stylu uměleckých textů je široké (a zvláště v posledních desetiletích v zásadě neomezené) využívání a kombinace různých, nejednou i značně specifických jazykových kódů. Jde o rozmanité regionálně, sociálně, generačně, dobově či kulturně příznakové způsoby vyjadřování, variety a vrstvy daného jazyka; někdy k tomu přistupují i jazyky cizí (Mareš 2016b, s. 1923). Zmíněné jazykové utváření profiluje styl daného textu a může v jeho rámci realizovat řadu různých funkcí (charakteristika vystupujících postav a prostředí, výstavba složek děje, intertextové navazování, humorné efekty, hra s jazykem atd., ale také vyzdvížení novosti, neobvyklosti, výlučnosti). Zároveň texty takto konstruují či projektují

¹ Příspěvek vznikl s podporou programu Univerzity Karlovy Cooperatio – lingvistika.

svého **recipienta**, tj. přisuzují recipientovi soubor jazykových i mimojazykových znalostí, zkušeností a postojů, které umožňují, aby textovým elementům náležitě porozuměl, přisoudil jim odpovídající hodnoty a realizoval adekvátní interpretaci celku. Text ovšem svého recipienta vymezuje i negativně: Svými rysy dává najevo, že s určitými dispozicemi u recipienta nepočítá, a uplatňuje postupy, které mají předpokládané deficity kompenzovat.

Ve spojitosti s tím je možno poukázat např. na koncepci vnitrotextových subjektů, kterou rozpracovala Alena Macurová (1983, s. 32–33). Subjekt nazvaný v její terminologii **receptor** je chápán jako hypostazovaný příjemce textu, „jako subjekt, jemuž je vlastní jistá (jazyková i mimojazyková) zkušenost, subjekt, který disponuje jistými znalostmi, např. historickými, politickými, literárními apod. [...], který se orientuje ve věcném okruhu, jehož se sdělení týká apod.“ (Macurová 1983, s. 36). Empirický recipient se pak receptorovi ve větší či menší míře přibližuje. Obdobně na problematiku nahlíží též řada dalších badatelů, v jejich přístupech, a zejména v používané terminologii se ovšem projevují rozmanité difference (srov. Kubíček – Hrabal – Bílek 2013, s. 203–223; Mareš 2016a). Zmínku si zasluží alespoň proslulý koncept **modelového čtenáře**, jež zavedl Umberto Eco. Modelový čtenář v Ecově pojetí vystupuje jako subjekt vybavený jazykovými, kulturními a vědomostními kompetencemi, se kterými text počítá a které jsou potřebné pro jeho interpretaci. Jak Eco výslovně uvádí, modelového čtenáře je třeba chápat jako zvolenou textovou strategii, jako určitý způsob utváření textu (Eco 2010, s. 71–79; Kubíček – Hrabal – Bílek 2013, s. 214–217).

Uvedený náčrt je třeba brát jako obecné teoretické pozadí pro následující analýzy. Pokusím se ukázat, jak se jazyková mnohotvárnost a jí odpovídající konstrukce recipienta uplatňují ve vybraných českých literárních textech. Žánrovou oblastí, ze které budu vycházet, přitom jsou novější díla řazená k detektivní literatuře. Její pozice je totiž ve vztahu ke sledovaným jevům značně osobitá. Často bývá pokládána za žánr populární, resp. „nízký“, ve kterém jazyková stránka primárně slouží pro efektivní a zároveň receptně nenáročné zprostředkování vyprávěného příběhu. Je však zřejmé, že tato představa je zjednodušující a neodpovídá reálnému stavu – detektivky se spíše pohybují mezi pólem vysokého a nízkého a sama žánrová příslušnost, vymezená tematicky a způsobem výstavby děje, jejich kvalitu a postavení v rámci celku literatury neurčuje (srov. Šidák 2013, s. 215). Axiologický aspekt zde ovšem nechávám stranou. Druhý, a podstatnější faktor je dán tím, že právě v rámci žánru detektivky se výrazně prosazuje záměrná a vyzdvihovaná diferenciacie z hlediska regionálního, časového, sociálního či etnického zasazení vyprávěných příběhů. Rozvinul se subžánr historické detektivky, resp. retrodetektivky a v četných zemích získaly oblibu detektivní příběhy, v nichž vystupuje do popředí vazba na určité město či krajinnou oblast. Masivní zastoupení na knižním trhu má regionální detektivka např. v Německu a nověji se etablovala také třeba v Polsku (k tomu Horváth 2021, s. 204–246).

Rovněž v českém prostředí se zmíněné směřování projevuje, byť méně nápadně; na některé z těchto textů se dále zaměřím. Nejprve půjde o tvorbu Jaroslava Velinského, který ve výrazné míře pracuje s obecnou češtinou a slangovými prostředky. Dále si povšimnu jednoho z románů Petra Eidlera, využívajících prvky židovského etnolektu. Konečně pojednám o prózách Petra Sagitaria, jež jsou situovány na české Těšínsko a zahrnují značné množství vyjádření v regionálním dialektu. Pochopitelně by bylo možné připojit i různé další příklady; např. série románů Michala Sýkory (počínající *Případem pro exorcistu*, 2012), jež je lokalizována do moravské Olomouce a jejího venkovského okolí, odstíněně pracuje s prvky středomoravského nářečí a městskou mluvou (Mareš 2018, s. 145–147).

2. JAROSLAV VELINSKÝ A VYPRÁVĚNÍ OTY FINKA

Rozsáhlá série románů o „bezděčném detektivovi“ soustružníkovi Otovi Finkovi, který se v Československu padesátých a šedesátých let stále znovu dostává do situací, kdy je nucen, nejednou v ohrožení života, řešit rozmanité kriminální případy, vycházela od roku 1984 a po delší pauze pokračovala od roku 2000.² Většinu z novějších knih Velinský původně vydával ve vlastním nakladatelství Kapitán Kid;³ byly dostupné jen v úzké distribuci v rámci tzv. Klubu kamarádů Kapitána Kida. Až od roku 2023 začínají být tyto texty předkládány v nových edicích širšímu publiku. Projevuje se zde tak zřetelný odstup od vzniku textů a ještě větší od doby, v níž se příběhy odehrávají.

Romány o Otovi Finkovi bývají charakterizovány jako nejvýraznější český reflex děl tzv. americké drsné školy, reprezentované zejména Dashiellem Hammettem a Raymondem Chandlerem (Kudláč 2009, 2017, s. 117).⁴ Tato obecná literární spojitost je ovšem konkretizována zasazením vyprávěných příběhů do přesně určeného času a prostoru a důrazem na (jazykovou) specifiku sociálního a kulturního prostředí, s nímž jsou jednotliví aktéři spjatí a v němž se pohybují.

Uvedené rysy prostupují celou mnohosvazkovou řadu finkovských románů. Důkladněji je představím na příkladu *Strašidla minulosti* (2002; Velinský 2023),⁵ patřícího mezi prózy, jimiž Velinský po dlouhém přerušení obnovoval chronologickou linii vyprávění o případech mladého Oty Finka. Tento příběh je umístěn do Prahy roku 1959 (s malou retrospektivou vázanou na rok 1947 a s vedlejším dějištěm na pohraniční samotě).

² Celkově jde o 22 svazků; zároveň Velinský od poloviny devadesátých let publikoval další řadu románů, v nichž zestárlý Fink pracuje jako soukromý detektiv.

³ Pod přezdívkou Kapitán Kid byl Jaroslav Velinský známý jako aktivní příslušník tramského hnutí, autor písní, zpěvák a hudebník.

⁴ K rysům románů Jaroslava Velinského dále srov. např. Jareš – Mandys 2019, s. 304–314, 371–375; Segi 2021.

⁵ Dále cituji z uvedeného vydání a uvádím pouze číslo strany. Obdobně postupuji v dalších oddílech článku.

Stejně jako v ostatních románech je veškeré dění nahlíženo z pozice protagonisty / vypravěče v první osobě, který do textu vnáší jednak své dosavadní životní zkušenosti, emocionální založení a hodnotové postoje, jednak individuální způsob jazykového vyjadřování. Recipient je tak textem konstruován jako subjekt, který se dokáže identifikovat s Finkovým způsobem vyprávění a s osobitými rysy jeho jazyka, a zejména je schopen porozumět tomuto jazyku v denotační i konotační rovině. Základním a důsledně uplatňovaným principem vypravěčovy řeči (a rovněž dialogů mezi postavami, které v textu zaujímají rozsáhlou plochu) se stává masivní využívání prostředků obecné češtiny v její středočeské (a tedy i pražské) variantě. Fink tak neustále manifestuje své zakotvení v pražském jazykovém prostředí, život ve „skromných poměrech“ a příslušnost k vrstvě obyčejných lidí z hlediska pracovního (dělník v továrně) i zájmového. Zároveň ovšem nenuceně užívaná obecná čeština působí jako výraz suverénního odstupu, uvědoměle plebejského pohledu zdola, s nímž Fink na probírané události a na svou účast v nich nahlíží.

Charakteristická je právě konsekventnost ve volbě těch hláskových a tvarových prvků obecné češtiny, které jsou frekventované v běžné mluvené řeči, jako je *ej* proti spisovnému *ý*, zúžené *ý/í* místo *é*, unifikovaný instrumentál plurálu jmen na *-ma*, apokopa *-í* v přítomnosti sloves (3. osoba plurálu), apokopa *-l* v minulém přičestí,⁶ komparativ adverbii na *-ejc* apod. (srov. Krčmová 2016). Dominantní výskyt tohoto souboru jazykových elementů vede ke zdůraznění nespisovnosti a neformálnosti a buduje opozici vůči „literárnosti“ a kultivovanosti:

[...] je kapánek vyvedenej z míry. [...] spíš to vypadá na nějaký kosti, [...] musej se tu válet nejmiň od loňska, jestli ne dýl. Mohla to bejt laň, [...] nato mu padne do oka [...] otevřenej ruksáček s pár hadříkama (s. 10).

To se začalo dělat až pozdějc (s. 100–101).

Nejdřív jsem zalez do koupelny [...]. Vylez jsem ze sprchy, [...] vytáh z tašky vypůjčenej kukr [...], díky optice jsem moh pozorovat ledacos. [...] připravenej na všechno jsem seběh ze schodů (s. 201–202).

První z citátů už doložil, že text nevyužívá jeden z typických (ale do určité míry ustupujících) rysů obecné češtiny, tzv. protetické *v-* (*oka*, *otevřenej*).⁷ Pouze ojediněle a spíše ve vazbě na konkrétní lexémy se vyskytuje počáteční *ou-* místo *ú-*, v běžné řeči frekventované už minimálně (*ouzký*, s. 154, 266; *ouřada*, s. 196, 230). V zásadě se text vyhýbá také evokování takových výslovnostních jevů, jako je zjednodušování skupin hlásek nebo dloužení, či naopak krácení vokálů.⁸

⁶ Pozoruhodnou výjimkou je převládající *řekl jsem* v uvozovacích větách (s. 33, 53, 94 aj.), zatímco všude jinde se vyskytují podoby bez *-l*.

⁷ Protetické *v-* se objevuje jen okrajově jako součást idiolektu jedné z postav: *vošklivej, vona* (s. 65), *vopice* (s. 258).

⁸ Můžeme narazit jen na podobu *seš* (s. 33 aj.), důsledně se ale objevuje *jsem, jsi* atd.

Obecná čeština dominuje v řeči Finka-vypravěče, Finka-postavy i ostatních postav. Ve spojitosti s tím neslouží k diferenciaci jednotlivých mluvčích. Konotuje hlavně obyčejnost a ponoření do tehdejší každodennosti, nepůsobí však jako signál odkazující k pozici postavy na hodnotové škále. I aktéři, jimž jsou přisuzovány negativní vlastnosti a na něž se nahlíží s ironií, se zcela přirozeně pohybují ve sféře obecné češtiny. Naproti tomu spisovnost je zřetelně vázána na příznak neautentičnosti. Ota Fink přechází ke spisovnému vyjádření vlastně jen tehdy, když začíná komunikovat s někým neznámým a neodhadnutelným (opakovaný pozdrav *Dobry den*, s. 13, 152, 157). A postava, která se okázale drží spisovnosti, okamžitě vzbuzuje podezření (hlavní pachatel zločinu stavitel Šebor, který mluví *spisovně jako vzdělanec*, s. 207).

Vyprávění tak předpokládá, že pro recipienta je přijatelné, aby obecná čeština vystupovala jako fundamentální a možno říci samozřejmé médium vyjádření v rámci uměleckého stylu. Na druhé straně však na něj neklade speciální „dešifrační“ nároky, které by byly spojeny s výraznými a nepravidelnými odchylkami od obvyklého grafického obrazu slov.

Užívaná slovní zásoba (včetně frazeologie) představuje zvlášť nápadnou a komplikovanější složku textu. Neustále se objevují prostředky, které jsou příznakové a jsou nositeli dobových, sociálních a generačních konotačních významů. Recipient je celkově konstruován jako subjekt, který se v povaze této (většinou substandardní a slangové) slovní zásoby orientuje a dokáže ocenit její svérázné kvality a její evokační sílu; v jednotlivých případech však vypravěč předpokládá, že tento recipient potřebuje nápovědu či explicitní vysvětlení.

Zvolená slovní zásoba se skládá z rozmanitých a přitom vzájemně propojených vrstev. Především se uplatňují dobově charakteristické kolokvialismy, často expresivní, a to primárně s rysem negativní expresivity, někdy až vulgarity. Typická jsou označení peněz (*káble*, s. 59; *tác*, s. 60) nebo pojmenování osob (např. *maník*, s. 13; *baraba*, s. 14; *frája*, s. 32 aj.; *bábrdle*, s. 44; *frojłajn*, s. 45; *fakan*, s. 40 aj.; *plašmuška*, s. 64; *šamstr*, s. 68 aj.; *vycmrdelej dědula*, s. 93; *mlikaři* „příslušníci Veřejné bezpečnosti“, s. 139 aj; *vyzuna*, s. 200; *řimbaba*, s. 307 aj.; *omšelej hezoun*, s. 315) a částí těla – např. hlava je *palice* (s. 26), *makovice* (s. 100), *kokos* (s. 104), *bedna* (s. 139); vedle toho se objevuje *haksna* (s. 10), *ksicht* (s. 28 aj.), *raťafák* (s. 51). Příklady ukazují, že výrazný podíl mají kolokviální germanismy, které zčásti už mohou být v současnosti málo známé. Dále k nim patří např. *šajn* (s. 9 aj.), *šmafú* (s. 9, zdůraznil J. V.), *hic* (s. 13 aj.), *lautr* (s. 20 aj.), *hajzlik/hajzl* (s. 26, 52), *cimra* (s. 39), *šprajc* (s. 47), *flígr* (s. 56), *kamarádšoft* (s. 72); *vercayk* (s. 74 atd.), *štrozok* (s. 137), *cukrblik* (s. 218). Výraz *pingl* je užíván ve významu „batoh“ i ve významu „číšník“ (s. 34, 72 aj.).

Četné lexikální jednotky jsou úzce spjaty s určitými profesními či zájmovými komunitami. Zvlášť detailně jsou probírány výrobní činnosti a v souvislosti s tím prostupují řeč vypravěče i dialogy terminologická pojmenování a profesionalismy;

zároveň ovšem jde především o konkretizaci daného prostředí, takže pro porozumění vývoji děje většinou není přesná znalost jednotlivostí nezbytná.

Růžena se na mě podívala od své tosky [...].

[...] potom jsem zalezl k mašině a až do dvou točil ty ztracený vačky [...]. Výkovky jsou drahý [...] a na každého zmetára se málem slejzá komis. [...] předal jsem mu obkročáky[...].

„Taky jsi mohl vykydat špóny, vole,“ na to Olda (s. 63).

„Ty nevíš, kolik takovejch brigádnicejch krkounů bezděky spáchalo šábrem harakiri?“ (s. 249).

Další soubory specifických slangových výrazů jsou spojeny s aktivitami a zvyky trampů, s provozováním hudby nebo s jízdou na motocyklu. Ojedinele se vyjadřování dostává až do sféry argotické: *Holku rohnul a pro všechny případy zahrnul kramle* (s. 71).

K tomu se připojuje evokace historických a politických kontextů. Retrospektivně se odkazuje k nacismu a letům nacistické okupace (*lágr hitlerjugend*, s. 14; *háčkoš*, s. 15 aj.; *werwolfové*, s. 17; *háknkrajc*, s. 45; *luftwaffe*, s. 121; *šturmabanfýrer*, s. 166) či k období po únoru 1948 (*kopečkáři*, s. 17; *zdrhnout za kopečky*, s. 35 aj.; *fouknout za kopečky*, s. 101). Na druhé straně vypravěč se zjevnou ironií používá ve vztahu ke komunistické moci a k jejím představitelům, s nimiž musí jednat, prvky dobového politického diskurzu a okázale sahá k rusismům: *Gorkýho ploščad'* (s. 87), *stěngazeta* (s. 87 aj.), *stakan* (s. 96 aj.), *izvoščik* (s. 137).

Některé opakovaně používané prostředky lze dokonce brát jako určitou výzvu, na níž recipient prokazuje své znalosti a dešifrační schopnosti. Text zahrnuje značné množství zkratk, což odpovídá dobové vyjadřovací tendenci; jejich podoba navíc bývá „zatemňována“ tím, že nejsou užívány obvyklé iniciály, ale hláskované názvy jednotlivých písmen: *čěesádé* (s. 25), *čěesem/esčéem* (s. 55, 87), *védépé* (s. 90), *óesedé* (s. 158 aj.), *kádéef* (s. 244) apod. (objevuje se i podoba *vécé*, s. 32). Dalším postupem s obdobným účinkem je preferování konkrétních značek výrobků a firemních označení (případně jejich slangových variant) před apelativními pojmenováními. Kontext sice nejednou působí jako nápodoba, ale někdy je pro plné porozumění nezbytné, aby recipient dokázal identifikovat dané názvy, v řadě případů už dávno nepoužívané: *německej hakl* (s. 26), v *opuchlejch rtech pomačkanou lípu* (s. 51), *náramkový pobědy* (s. 87), *s balíkem naormigovanejch lejster* (s. 88), v *jednom koutě klubky* (s. 98), *německou saharu s lodičkou* (s. 244) atd. Od *chlápka s kalodontovějma řezákama* (s. 39) se později přejde k synekdochickému výrazu *kalodont* (s. 120 aj.), který identifikuje danou postavu.

Na druhé straně občas dochází k tomu, že text do sebe zahrnuje dodatečnou „pojistku“, která se jeví jako vyjádření obavy, že recipient nemusí být vybaven potřebnými znalostmi. Jde ovšem o jednotlivosti, nikoli o systematický přístup. Tak zkratka *óesedé* je v probíhající dialogu po určité době osvětlena: *Okresní svaz*

spotřebních družstev (s. 159). Obdobně Ota Fink svému komunikačnímu partnerovi (a sekundárně i recipientovi) dodatečně vyloží, co znamená germanismus *flachcangle*: „*Můj táta tím myslí plochý kleště*“ (s. 96). V dalších případech je vysvětlení pojato do projevu vypravěče, který tak předpokládané kompetence recipienta reflektuje přímo:

„*Řekla mi to kvůli tomu mému héblu.*“

Myslel tím svůj křivej nos (s. 65).

Přezdívku Biggles jsem si dal sám, když jsem se [...] takhle podepsal Houseti do cancáku, což je trampskej památník (s. 253).

Vedle jazykových prostředků se na konstrukci subjektu recipienta výrazně podílí rovněž soubor kulturněhistorických odkazů, které procházejí celým textem. Vyprávění zahrnuje mnoho jmen reálných osob i fiktivních postav, názvů literárních děl, filmů apod., citátů a narázek, které je třeba identifikovat. Daný komplex údajů sice nemá zásadní dosah pro porozumění průběhu a vyústění děje, význačně ale přispívá k charakteristice vypravěče-protagonisty i dalších subjektů a k profilaci časoprostorového zakotvení příběhu. Síť odkazů se vztahuje především ke třem oblastem: k meziválečné populární kultuře, zejména k tehdejší „brakové“ literatuře,⁹ k populární kultuře období po roce 1945 a padesátých let, a konečně k propagandistickým dílům spojeným se šířením komunistické ideologie; v menší míře ale text do sebe vtahuje i rozmanité sféry další (příznačné je, že vyprávění začíná připomínkou Hanse Christiana Andersena, Boženy Němcové a bratří Grimmů, s. 9). Recipient by tak měl příslušně zařadit např. jména pěveckých a hereckých celebrit (Rudolf Cortés a Soňa Červená, s. 20 aj.; Zdeňka Sulanová, s. 105; Adina Mandlová, s. 279), fiktivní postavy, jako je letec Biggles (s. 15 aj.), detektiv Sahir (s. 74) nebo Fanfán Tulipán (s. 51 aj.), divadelní hru *Parta brusiče Karhana* (s. 141) a filmy *Probuzená zkáza* (s. 79) nebo *Dnes večer všechno skončí* (s. 273), verše *Duní, duní zradý zvon* (s. 21) atd. Charakteristiku pozice a názorů komunistického funkcionáře je třeba vyvodit z knih shromážděných na stole (*Daleko od Moskvy, Příběh opravdového člověka* aj., s. 240). Rozmanité kulturní artefakty vystupují jako integrální součást ztvárněného světa, potvrzují i zpochybňují zdůrazňované plebejství protagonisty a stávají se také předmětem reflexe a zálibné jazykové hry – tak se spisovatel Edgar Rice Burroughs „skrývá“ pod označením *chláp[ek]*, *co se po našem jmenoval Rejže* (s. 15). Recipientovi se tedy neustále kladou úkoly týkající se široce pojaté kultury, historie a tradice, se kterými se má vyrovnat. Zároveň se ovšem od něho ve vztahu k jevům fikčního světa očekává, že přijme i odkaz, který je z hlediska danosti světa aktuálního anachronický: Ota Fink v roce 1959 sleduje *TV-tip[y] s panem Vajíčkem* (s. 74), ačkoliv se tato animovaná postavička na obrazovkách objevila až v roce 1967.¹⁰

⁹ Svět této literatury také vystupuje jako osobitý podnět a inspirace Finkova vyprávění.

¹⁰ Není podstatné, jestli jde o chybu na vyšší komunikační rovině, tedy na rovině autorského subjektu, nebo jestli se anachronismus „hodil“ pro vykreslení atmosféry dané scény.

Vedle toho se v textu uplatňuje ještě další strategie, která působí kompenzačně. Vypravěč opakovaně odhaluje svou nedostatečnou orientaci v některých oblastech lidských aktivit, a „vyzývá“ tak recipienta, aby nad ním občas získal převahu (spolu s tím se pochopitelně buduje charakteristika protagonisty a vzniká humorný efekt). Fink si např. nedokáže vybavit (pseudovědecký) termín *napoleonský komplex* (*ten napoleonskej, ted' si honem nevzpomenu, jak se to jmenuje*, s. 35), zaměňuje *jarmulku* a *karkulku* (s. 122) nebo hovoří o jakémsi *Kočárovi* (s. 208 aj.); až na samém konci textu se dovídá, že jde o architekta Josefa Gočára (s. 298).

Konečně je recipient konstruován jako subjekt, který dokáže text nahlížet v kontextu stylových zvyklostí zmíněné americké drsné školy kriminálního románu a je schopen identifikovat jeho reflexi ve specifickém českém ztvárnění, založeném na bohatém uplatnění substandardní češtiny (srov. Kudláč 2009, s. 455–459). Toto směřování lze nalézt např. v tendenci k užívání neobvyklých metafor a přirovnání, které překvapivě propojují jevy navzájem vzdálené a vyvolávají až bizarní představy:

[...] vyšeptalej hlas jako v telefonku z režný nitě a dvou pivních kelímků (s. 50).

[...] připadal jsem si, že nelezu z postele, ale z míchačky na beton (s. 62).

Těžkotonážní blondýna, která do slovácký kapely zapadla jak handgranát do salaše (s. 184).

Nevypadal na to, že by něco dokázal zmáknout rychlejc než škeble se zlomenou nohou (s. 246).

Zřetelná návaznost na drsnou školu se projevuje také v popisech scénérie, v nichž se uplatňují jednak konkretizující adjektiva, jednak metaforické výrazy, a zejména v popisech postav, které propojují ostré pozorování zdůrazňující nelichotivé detaily s hodnocením:

Pár polonahejch maniků za závorou házelo lopatama vějíře šedivejch kamínků do zrcadlově černejch čadících louží (s. 13).

Doprovázel jsem ji domů téma loužema tmy (s. 32).

[...] ve velkejch plochách oken rozčtverečkovanejch zelenějma lajsničkama se tím pádem zrcadlí soustružna (s. 86).

[...] byla to hubená odbarvená blondýna s ohavnou trvalou, měla bezbarvý oči a spoustu vrásek, ze kterejch trčel ostrej špičatej raťafák [...]. Od hlavy k patě se halila do županu, kterej se zdál bejt vystřiženej z rezavýho plechu (s. 51).

[...] jen za pultem odháněla mouchy slušně oplácaná třicátnice s krajkovým náznakem čepečku na mahagonový trvalý a s obrovskejma modřejma očima (s. 155).

Strašidlo minulosti (spolu s dalšími romány o Otovi Finkovi) tak svým stylem konstruuje recipienta jako subjekt, jemuž je vlastní užívání obecné a širě vzato substandardní češtiny a jenž má široké znalosti různých speciálních vrstev slovní zásoby (včetně výrazů dnes už neběžných), je obeznámen s dobovými reáliemi a současně se dobře orientuje v rozmanitých kulturních artefaktech, zejména ze sféry populární kultury.

3. PETR EIDLER A ŽIDOVSKÝ ETNOLEKT

Pod jménem Petr Eidler (pseudonym redaktora a fotografa Petra Balajky) vychází od roku 1990 série detektivních románů (zatím bylo vydáno čtrnáct svazků); ve většině z nich realizuje pátrání bezejmenný soukromý detektiv a kriminální případ se vztahuje k české židovské komunitě. Typické také je propojování současnosti, v níž probíhá vyšetřování, a retrospektivních ponorů do dřívější doby, především do let poznamenaných nacismem a holokaustem, neboť tam je třeba hledat příčiny a motivy toho, co se stalo. Charakteristické rysy Eidlerových detektivek je možno ukázat např. na jednom z jeho reprezentativních děl, románu *Na šábes se nevraždí* (Eidler 2015).

Pokud jde o základní podobu vyjadřování, styl textu je spíše nenápadný a nepřekvapivý. Vypravěč v první osobě (zmíněný soukromý detektiv, který referuje o průběhu pátrání) používá spisovnou češtinu; dialogy, jež mají evokovat mluvenost a spontaneitu, zahrnují obecněčeské hláskové a tvarové prvky (*seš pitomec*, s. 45; *s holkama*, s. 67; *v padesátejch letech*, s. 74, apod.). Toto nevýrazné pozadí nechává vyniknout soubor prostředků, které do textu vnášejí neobvyklost a výlučnost. Postavy z židovské komunity používají ve svých promluvách (zaujímajících v textu rozsáhlou plochu) často lexikální a frazeologické jednotky, které reprezentují český židovský etnolekt. Zpravidla jde o hebraismy a tzv. jidišismy, výrazy pocházející z jidiš,¹¹ občas se objevují i slova německého původu. Od židovských mluvčích dané výrazy někdy přejímají i další postavy a v omezené míře (spíše citátově) také vypravěč. Zpravidla přitom jde o jednotlivé krátké segmenty (vyznačené v písmu kurzívou), které jsou zapojovány do českého kontextu:¹²

„A mají takovou *chucpe*, že ještě po mně vyžadujou, abych jim tady dělala *šiduch*. Ale copak já jsem nějaká placená *šadchanit*?“ (s. 26).¹³

„Steiner je *baruch hašem* v pořádku“ (s. 26).

„Jen ho pouč, aby to nepřeháněl a nepobíhal tady třeba s *talesem* na hlavě a *tfilin*“ (s. 128).

„Tak tady aspoň místo zpěvu *kadiše* řešíme, proč *ausgerechnet* on nebude mít zítra *funus*“ (s. 148–149).

Dané lexikální jednotky utvářejí portrét židovského společenství a poukazují na zakotvení jeho příslušníků v tradici i na tragickou a v zásadě ostatním nesdělitelnou zkušenost, kterou si v sobě nesou (přímo na to upozorňují citáty nacistického názvosloví: „*Dostali jsme se do takzvanýho terezínskýho Familienlageru*“ (s. 67); *Endlösung der Judenfrage* (s. 175). Zároveň se tak ovšem vyzdvihuje zmíněná jinakost

¹¹ Část užívaných výrazů odpovídá lexiku známému z českých literárních i dalších textů (srov. Balík 2015, s. 85–121; Blažek 2016; Krappmann 2016), soubor je ovšem zřetelně širší.

¹² Vedle toho se ojediněle vyskytují i delší citáty, zejména z písní (s. 154–155).

¹³ Tučná kurzíva zde i v následujících citátech odkazuje na kurzívu v originále.

a výlučnost. S tím se opět vynořuje otázka, jak je touto stylovou volbou, která se uplatňuje v celém textu, konstruována pozice recipienta. Mohl by být lokalizován uvnitř světa znázorněné židovské komunity. Perspektiva vypravěče-detektiva ovšem dává najevo, že se to nepředpokládá. Vypravěč explicitně uvádí, že k židovskému společenství, v němž provádí své pátrání, přistupuje zvnějšku a sám v některých situacích nerozumí dostatečně řeči svých komunikačních partnerů a nechápe motivy jejich jednání (*Přiznal jsem se, že netuším, o čem mluvím*, s. 26; *così, s čím nemám žádnou zkušenost a ani ji nemůžu mít*, s. 63). Totéž platí i pro další nežidovské aktéry. Projevená neznalost pak podněcuje převádění specifických vyjádření do češtiny i vysvětlování židovských zvyklostí, rituálů a náboženských zásad. Vše se odehrává v rámci dialogů mezi postavami, ovšem nepřímě se do postavení poučovaného dostává i recipient:

„Mluvíím o tom, že by ti naši kozlové ještě chtěli, abych jim dohazovala milenky“
(s. 26).

„Pokud ale jde o avot melacha, teda zakázaný práce o šabatu, jednalo by se nejspíš o úder kladivem“ (s. 134).

„Myslela jsem, že jsi to pochopil,“ smála se, „šábés začíná východem hvězdy a končí západem slunce“ (s. 147).

Někdy je vysvětlení jen implicitní, jak ukazuje např. promluva pronesená v rámci dialogu o přípravě pohřbu nebo úvaha o konverzi k judaismu:

„To chci vidět, co budeš říkat, až to budu mít za sebou já a budou připravovat moji kvuru“ (s. 149).

„Probral jsem s ní možnost gijuru. Dvouletou přípravku na konverzi vede její manžel“ (s. 240).

Na druhé straně hebraismy a jidišismy často působí především jako složka budovaného koloritu prostředí (hlavním dějištěm je domov pro židovské seniory) a jako manifestace příslušnosti mluvčích k židovství. Porozumění tomu, co slova označují, pak přestává být důležité, do popředí vystupují obecné konotace. V této souvislosti je příznačné, že zvláště horlivě používají verbální (i jiné) odkazy na židovství ty postavy, které se z nějakého důvodu za Židy pouze vydávají a snaží se svůj údajný status potvrdovat:

„Vždyť on před ní recitoval hebrejsky celý Šmone esre a Adonaj elohejnu“ (s. 119).
[...] se svoji jarmulkou a vykřikováním *ojvajvoj* ze sebe dělal přede všemi šaška (s. 199).

„Myslíte šachrit?“ otázal se Lála [...]. *„Tady se nás deset do minjanu nesejde“* (s. 239).

4. JAN SAGITARIUS A MLUVA ČESKÉHO TĚŠÍNSKA

V roce 2020 uveřejnil Jan Sagitarius soubor tří detektivních novel *Trujkunt* (Sagitarius 2020), který je situován na české Těšínsko¹⁴ a rozsáhle využívá tamní nářeční vyjadřování, resp. běžnou mluvu.¹⁵ V rychlém sledu pak následovaly další obdobně pojaté texty; série zatím obsahuje sedm svazků (k Sagitariovi srov. např. Mandys 2021).

Stylovou osobitost *Trujkuntu*, který bude dále předmětem pozornosti, i následujících próz v podstatné míře vytváří právě jazykově budované lokální zakotvení, signalizované už nápadným a „neprůhledným“ názvem (centrálními místy děje jsou města Třinec a Jablunkov a jejich okolí). Na dosti předvídatelná detektivní pátrání se vrství široké (ovšem pochopitelně literárně stylizované) představení jazykové situace v těšínském regionu, zejména pozice dialektu.¹⁶ Regionálně příznakové jazykové prostředky a promluvy, které je obsahují, získávají v *Trujkuntu* několikerou funkci. Vytvářejí síť odkazů na ztvárněný prostor, připomínají jeho složitý vývoj a prostřednictvím tradičních názvů působí jako nositel historické paměti.¹⁷ Ve vazbě na postavy – a to při výskytu i při absenci – vystupují jako charakterizační činitel, který upozorňuje na jejich sociální pozici, na momentální situaci, v níž se postavy nacházejí, a na vývoj komunikace, do níž jsou zapojeny; spoluurčují také perspektivu, z níž fikční svět nazírá vypravěč. Důležité je, že dané prostředky jsou nejen užívány, ale také opakovaně reflektovány. Konečně vzniká relace mezi potřebami vyprávění, sdělováním potřebných významů, a mírou srozumitelnosti pro recipienta, u kterého se znalost dialektu spíše nepředpokládá. Způsob zacházení s nářečními prostředky se tak stává nástrojem sloužícím k vnitrotextovému konstruování recipienta.¹⁸

Na rozdíl od výše probíraných románů mají Sagitariovy prózy vypravěče ve třetí osobě, který občas přejímá hledisko některé z postav. I když u vypravěče dominuje spisovnost, citátově do své řeči vkládá různá nářeční a regionální pojmenování.¹⁹ V tradované podobě (často s podotknutím, že se to tak říká) jsou soustavně prezentovány

¹⁴ Výraz *trujkunt* poukazuje na to, že dějištěm příběhů je česko-polsko-slovenské trojmezí.

¹⁵ Nářečí na tomto území bývají označována jako západotěšínská, slezskopolská, přechodová česko-polská, nářečí polsko-českého smíšeného pruhu apod. Původní dialekty ovšem přerůstají v nadnářeční běžnou mluvu, tzv. mluvení *po našymu* (srov. např. Bogoczová – Bortliczek 2017; Bogoczová 2018).

¹⁶ Literární využití západotěšínských nářečí, specifických a v ostatních částech českého jazykového území jen částečně srozumitelných, je přitom dosti omezené, do složitě komponované textové struktury je zahrnul např. Jan Vrák v experimentální próze *Obyčejné věci* (1998; srov. Mareš 2012, s. 73–79).

¹⁷ Ve vztahu k historii regionu získávají obdobnou pozici i zahrnuté výrazy německé a polské.

¹⁸ Samozřejmě je třeba počítat i s autochtonním recipientem. Ten však jako nutně menšinový není preferován.

¹⁹ Příznakové pasáže jsou (také v řeči postav) vyznačovány kurzívou, avšak ne zcela důsledně. V poznámce k textu (s. 350) se poukazuje na to, že neexistují standardizovaná pravidla pro zápis nářečí (využívají se polské grafémy).

názvy lokalit či staveb (*werk*, s. 12 aj.; *Husarczyn dwur*, s. 14; *sztokula*, s. 18 aj.; *rynek*, s. 38 aj.; *extruwka/extrovka*, s. 49, 131 aj.; *grunie*, s. 54; *gmina*, s. 93; *budy*, s. 136 apod.), jídel a nápojů (*placki*, s. 136 aj.; *miodula*, s. 136 aj.; *bachora*, s. 141; *jabčok*, s. 303), částí oděvu (*brunclik*, s. 121 aj.) či různě motivované názvy osob (*fira*, s. 15 aj.; *stary pachol*, s. 42 aj.; *plackorz*, s. 111 aj.; *Mostorz*, s. 146 aj.). Zároveň se dává najevo, že tyto výrazy jsou vlastní i většině vystupujících postav (ty je také ve svých promluvách užívají). Celkově se tak vypravěč prezentuje jako subjekt, který je s regionem Těšínska úzce spjat a který jej nazírá zevnitř, identifikuje se s ním. U recipienta se pak evidentně očekává vstřícnost vůči jazykovým i dalším specifikům.

Postavy jsou charakterizovány a diferencovány mírou a způsobem užívání dialektu v promluvách a spolu s tím postojem k němu. Jako determinanty se jeví jejich sociální, vzdělanostní a profesní status a dále generační, resp. obecněji časový aspekt; zároveň získává důležitost ráz komunikace a pozice komunikačního partnera.

Pro policejní vyšetřovatele i další mladší aktéry je příznačné, že sice dialekt znají a berou ho jako nezpochybnitelnou hodnotu, avšak přitom je pro ně fenoménem, který je primárně vázán na minulost a dřívější generace. Redaktor Marek Hota tak sice oceňuje jedinečnost nářečí jako doklad osobitosti kraje (s. 54), avšak odvykl mu a nechce jím hovořit (s. 13). Pro Hotu i pro hlavního vyšetřovatele majora Sarana se dialekt spojuje s řečí dědečka (*chtěl se toulat w żielunym, jak říkával děda*, s. 72; *hlad, že by snědl i maszczuny lańcuch, jak říkával jeho dědeček*; s. 165).²⁰ Příznačně se v pozdější próze zdůrazňuje, že Saran mluví dialektem pouze se svou matkou – a je to také jediný případ, kdy se v dialogu in extenso uvádí jeho replika formulovaná v nářečí (Sagitaris 2021, s. 66–67).

Tento explicitně vyjádřený přístup se pak promítá do podoby promluv uváděných v textu. Často do nich hovořící jen náznakově (a někdy v zásadě citátově) vkládají jednotlivé nářeční prvky a tím manifestují regionální zakotvení spojující komunikační partnery (v další rovině pak toto zakotvení signalizují recipientům). Objevují se tedy vyjádření jako „*Co se stalo? Kaj si?*“ (s. 21), „*přišel od werkowego cugu*“ (s. 45), „*Puj na pulke*“ (s. 136) či „*Tuż, pojme*“ (s. 202). V řadě případů ovšem spíše jde o obecněji známé silesismy, případně i jevy ještě rozšířenější (absence kvantity vokálů, neprovedení přehlásky, výrazy jako *robit*, *robota*, *synek* apod.): *mama* (s. 48 aj.); *stary* (s. 287); *na Adamca* (s. 287) atd.

Dalším rysem vyznačujícím řeč těchto postav je schopnost reflexe nářečního vyjadřování, která se projevuje v opakovaně předváděných metajazykových hříčkách:

„*nikdy nevíš, co se najde pod kůrou,*“ [...].

„*Pod kurou? Leda vajco,*“ řekl Saran (s. 71).

²⁰ Tradované nářeční obraty charakterizují řeč u řady postav: „*Dneska se máte jak punczki w maśle*“ (s. 104).

Druhou základní skupinu postav představují mluvčí, ke kterým je dialekt přiřazen jako primární a zcela spontánně volený kód, souvisle užívaný v promluvách. Touto podobou řeči se postavy v rámci textu prezentují jako příslušníci starší generace, osoby spjaté s venkovem, bez vyššího vzdělání, případně stojící na okraji společnosti. Na druhé straně dané promluvy vystupují jako dešifrační úloha pro recipienta a jako výzva, aby si osvojil hlavní a opakující se rysy dialektu:

„Jo se fakt nic niepamjyntum,“ zopakoval Husar, „lobudžil mie aż tyn wasz policajt“ (s. 43).

Zároveň ale způsob ztvárnění dialogů vychází recipientovi vstříc. Jednak komunikační partneři většinou dialekt nepoužívají, takže kontext přináší určité vodítko, jednak vnější podmínky, zejména nezvyklost a oficiálnost prostředí a také závažnost probíraných témat, vedou nářeční mluvčí k tomu, že se sami začínají snažit o standardní vyjadřování, pokud je nápor emocí nepřivede zpět k tomu, co je jim vlastní:

„Co se děje? Stalo se něco?“ přešel z nářečí do češtiny s těžkým přízvukem (s. 95).

„Jo se skoro nic niepam, pardon, skoro nic si nepamatuju“ (s. 140).

Také si všiml, že když řekne, že je od policie, zdejší lidé okamžitě přecházejí z nářečí do češtiny (s. 160).

[...] přešla ve zlosti z češtiny do nářečí, kterým se jí evidentně hovořilo líp (s. 13).

Způsob výstavby dialogů tak ve vztahu k recipientovi propojuje připomínání regionálního zakotvení příběhu, které přináší i konfrontaci s jinakostí, a kompenzační vodítka, jež mají usnadnit porozumění. K těmto vodítkům se navíc řadí textem poskytované překlady a vysvětlení, které jsou (někdy s určitým odstupem od nářečního vyjádření) rozmístěny v řeči vypravěče i v promluvách postav: *grundzki čili záhonky* (s. 159–160); *za glajzami, tedy za železniční tratí* (s. 303). Příznačné je např. to, že v rámci jednoho odstavce jsou dodatečně vysvětleny tři výrazy, které byly předtím používány: *se szpyrkum – se špekem, se śmietunkum – s bílou smetanou, maszczuny lańcuch – omaštěný provaz* (s. 165). Recipient je tak konstruován jako subjekt, který je otevřený vůči regionální jazykové jinakosti a je schopen vyvinout úsilí o náležité porozumění, avšak zároveň potřebuje kompenzaci a nápovědu.

5. ZÁVĚR

Předložené tři případové studie věnované českým detektivním prózám ukazují, že v (populárním) žánru detektivní literatury se – v souvislosti s tendencí ztvárňovat a zdůrazňovat regionální/lokální, dobovou, etnickou či sociální specifickou vyprávěných příběhů – výrazně uplatňuje práce s různými, někdy i exkluzivními jazykovými (a rovněž kulturními) kódy. Volba a následná koexistence rozmanitých a nejed-

nou heterogenních prostředků a osobité způsoby budování významů podstatně určují stylovou podobu textů. Styl přitom zakládá také vnitrotextovou konstrukci recipienta (v terminologii Aleny Macurové receptora) jako subjektu, který svými dispozicemi odpovídá nárokům a požadavkům textu.

V detektivních románech Jaroslava Velinského o Otovi Finkovi se recipientovi připisuje akceptace obecné češtiny jako základního zdroje literárního vyjádření a také orientace v různých speciálních vrstvách slovní zásoby a v široké oblasti populární kultury. Na druhé straně prózy Petra Eidlera a Petra Sagitaria situují recipienta spíše do pozice toho, komu nejsou zvolené neběžné kódy (prvky židovského etnolektu v prvním případě, západotěšínské nářeční vyjadřování v případě druhém) plně přístupné. Texty tak zahrnují soubor explicitních i implicitních vodítek, která napomáhají porozumění, zároveň ovšem předpokládají recipientovu otevřenost vůči daným kódům a schopnost interpretovat jejich konotační potenciál, tedy to, že odkazují na jedinečnost určitého společenství a představují jeho rysy. Vzhledem k tomu, že se současná detektivní literatura dynamicky diferencuje a ohledává nové možnosti ve vazbě na různá prostředí a různé doby, by jistě bylo možné nacházet další obdobné příklady.

Prameny

- EIDLER, Petr (2015): *Na šábes se nevraždí*. Brno: Moravská Bastei MOBA. 255 s.
SAGITARIUS, Petr (2020): *Trujkunt: Detektivní trilogie*. Praha: Argo. 352 s.
SAGITARIUS, Petr (2021): *Klasztor. Návrat: Trujkunt. Detektivní příběhy*. Praha: Argo. 200 s.
VELINSKÝ, Jaroslav (2023): *Strašidlo minulosti*. Praha: Mystery Press. 335 s.

Bibliografie

- BALÍK, Štěpán (2015): *Jidiš v židovském etnolektu a moderní židovská literární identita v Čechách*. Praha: NLN. 144 s.
BLAŽEK, Václav (2016): Hebraismy v českém lexiku. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 616–618. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/HEBRAISMYV_ČESKÉM_LEXIKU.
BOGOCZOVÁ, Irena (2018): Čeština na Těšínsku: hledání prostředku běžné mluvenosti. In: O. Bláha – J. Svobodová a kol.: *Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 72–82.
BOGOCZOVÁ, Irena – BORTLICZEK, Małgorzata (2017): *Jazyk přihraničního mikrosvěta (běžná mluva Těšíňanů v ČR) – Język przygranicznego mikroświata (mowa potoczna mieszkanców Zaolzia)*. Ostrava: Ostravská univerzita. 208 s.
ECO, Umberto (2010): *Lector in fabula: Role čtenáře aneb interpretační kooperace v narativních textech*. Překl. Z. Frýbort. Praha: Academia. 292 s.
HORVÁTH, Tomáš (2021): *Interpretácia, naratív, reprezentácia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 270 s.

- JAREŠ, Michal – MANDYS, Pavel (2019): *Dějiny české detektivky*. Praha: Paseka. 488 s.
- KRAPPMANN, Marie (2016): Jidišismy v českém lexiku. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 776–778. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/JIDIŠISMYV_ČESKÉM_LEXIKU.
- KRČMOVÁ, Marie (2016): Obecná čeština. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 1212–1215. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/OBECNÁ_ČEŠTINA.
- KUBÍČEK, Tomáš – HRABAL, Jiří – BÍLEK, Petr A. (2013): *Naratologie: Strukturální analýza vyprávění*. Praha – Podlesí: Dauphin. 248 s.
- KUDLÁČ, Antonín K. K. (2009): Soustružník versus soukromé očko aneb Jaroslav Velinský a drsná škola. In: *Slovenská literatura*, roč. 56, č. 3–4, s. 451–459.
- KUDLÁČ, Antonín K. K. (2017): *Barvy černobílého světa: Studie o vybraných žánrech současné české populární literatury*. Pardubice: Univerzita Pardubice. 201 s.
- MACUROVÁ, Alena (1983): *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech: Utváření významové perspektivy*. Praha: Univerzita Karlova. 120 s.
- MAREŠ, Petr (2012): Nejen obecná čeština: Od Obyčejných věcí k Slezskému románu. In: *Korpus – gramatika – axiologie*, roč. 3, č. 5, s. 72–83.
- MAREŠ, Petr (2016a): Subjekt textu. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 1783–1785. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/SUBJEKT_TEXTU.
- MAREŠ, Petr (2016b): Umělecký styl. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 1921–1924. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/UMĚLECKÝ_STYL.
- MAREŠ, Petr (2018): Diferencovanost češtiny a současná literatura. In: O. Bláha (ed.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 2018*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 143–150.
- SEGI, Stefan (2021): Vzpomínání detektiva Finka: Nostalgie a politika paměti v detektivních prózách Jaroslava Velinského. In: V. Barborík – B. Čiháková – A. Šidáková Fialová (eds.): *Listopadové proměny: Česká a slovenská literatura v kontextu roku 1989*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, s. 192–207.
- ŠIDÁK, Pavel (2013): *Úvod do studia genologie: Teorie literárního žánru a žánrová krajina*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis. 336 s.

Internetový zdroj

- MANDYS, Pavel (2021): Policajt rváč. In: *iLiteratura.cz*, 23. 3. 2021. Dostupné na: <https://www.iliteratura.cz/clanek/44159-sagitarius-petr-trujkunt> [cit. 27-01-2025].

K VARIABILITĚ FRAZÉMŮ: MY NESEDNEME NA ŽÁDNOU VĚJIČKU A NEDÁME SE OPÍT ROHLÍKEM¹

LUCIE JÍLKOVÁ

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha, Česká republika

JÍLKOVÁ, Lucie: On the variability of phrasemes in Czech. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 697–710.

Abstract: The present paper examines the variability of the Czech phraseme *sednout/chytit na vějičku* [meaning: to deceive someone, lit.: to sit/to catch someone on a decoy], as well as the use of the Czech word *vějička* [decoy] in a metaphorical sense. The material that was analysed consists of a series of corpus examples relating to the Czech phraseme *sednout/chytit na vějičku*. The corpora employed for this study were Totalita and SYN v13. The research method employed in this paper is the typology of multi-word expressions (Hnátková et al. 2018) and the typology of phraseme variability (Jelínek et al. 2018). The present study seeks to identify the types of variability that can be identified for the Czech phraseme under study. The analysis revealed the presence of different types of phraseme variability. A case of morphological variability was documented, namely the quite common use of the Czech noun *vějička* [decoy] as a part of the phraseme in the plural. The noun *vějička* can be further developed, sometimes with great richness, with attributes, which is an example of syntactic variability. The lexical variability is manifested both by the use of different verbs that can form the phraseme under study (e.g. *sednout* [to sit], *chytit* [to catch]) and by their variants (e.g., *sedat*, *chytat*). The Czech expressions *skákat/skočit na vějičku* [to jump on a decoy] and *naletět na vějičku* [to fly on a decoy] are synonymous. These verbs can be regarded as further examples of lexical (verbal) variability of the phraseme under study. The corpus examples furthermore offered various types of pleonastic expressions, of which the phraseme under study became a constituent.

Keywords: phraseme variability, pleonasticity, Totalita (Corpus), SYN v 13 (Corpus), Czech phraseme *sednout/chytit na vějičku* (meaning: *to deceive someone*)

1. ÚVOD, MATERIÁL, METODA A VÝZKUMNÁ OTÁZKA

Tento článek se zabývá variabilitou frazému *sednout/chytit na vějičku* a také užíváním slova *vějička* v přeneseném významu (*lákadlo*). Navazuje na další články, které se rovněž variabilitou frazémů v češtině zabývají (Hnátková et al. 2018; Jelínek et al. 2018; Kopřivová 2020); využívá a rozvíjí jejich terminologický aparát. Analyzovaným materiálem jsou korpusové doklady frazému *sednout/chytit na vějič-*

¹ Článek byl napsán s podporou projektu GAČR *Česká frazeologie a proměny jejího užívání v dobových kontextech*. Hlavní řešitelka: RNDr. Hana Skoumalová, Ph.D., kód projektu: 24-10254S.

ku. Využity byly korpusy Totalita a SYN v13.² Výzkumnou metodou v tomto článku je typologie viceslovných lexikálních jednotek představená v článku M. Hnátkové et al. (2018) a typologie variability frazémů prezentovaná v článku T. Jelínka et al. (2018). Článek odpovídá na následující výzkumnou otázku: Jaké typy variability lze na základě korpusových dokladů u zkoumaného frazému identifikovat?

2. SLOVNÍKOVÉ DOKLADY

Před samotnou analýzou korpusových dokladů budou ještě uvedeny údaje z etymologického slovníku a z výkladových slovníků, jež se ke zkoumanému frazému vztahují.

V *Českém etymologickém slovníku* (Rejzek 2015, s. 770) je u hesla *vějička* uvedeno, že jde pravděpodobně o zdrobnělinu praslovanského slova **věja* s významem *větev*. Ve staroslověnsčině je doloženo slovo *věja* a ve slovinštině *vēja* rovněž ve významu *větev*.³

V *Příručním slovníku českého jazyka* (1935–1957, PSJČ) jsou uvedeny celkem tři významy slova *vějička*. Jako první je zde uveden význam ‚dřevěná lopata na čištění obilí váním‘. V druhém významu je zde *vějička* definována jako ‚proutky namazané lepem, sloužící k chytání ptáků‘. A konečně ve třetím významu je *vějička* ‚silný vítr, vichřice, vánice‘. *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971, SSJČ) uvádí rovněž významy 1. ‚lopata na čištění obilí váním‘ a 2. ‚proutky namazané lepem k chytání ptáků‘.⁴ V obou výkladových slovnících jsou uvedeny také příkladové věty, v nichž je užito slova *vějička*, resp. slova *vějička* v kombinaci s nějakým slovesem, v přeneseném významu. V PSJČ čteme: *Čekáte, že vám sednu na vějičku* = ‚že se dám oklamati‘; *Kde koho jsem dostal na vějičku* = ‚obalamutil‘; *Číslování bývá jen vějičkou na nezkušené sběratele knih* – slova *vějička* je zde užito ve významu ‚léčka, lákadlo‘. Podobně je tomu také v následující příkladové větě: *Pátrání po rotě zlodějů a jejich krásné vějičce bylo marné*. Slovo *vějička* zde označuje ‚ženu, která láká oběti zlodějům‘. V SSJČ se uvádí *nachytat, dostat někoho na vějičku* = ‚ošidit‘; *sednout někomu na vějičku* = ‚nechat se jím ošidit‘. Za pozornost stojí, že ve výkladových slovnících není jako samostatný význam uveden přenesený význam slova *vějička*, význam ‚něco, čím je někdo klamán, lákadlo‘.

Údaj z *Českého etymologického slovníku* se věnuje pouze významu, který je ve výkladových slovnících uveden jako druhý v pořadí (‚proutky namazané lepem‘), zatímco význam první (‚lopata na čištění obilí váním‘) a význam třetí z PSJČ (‚silný vítr‘) v tomto zdroji zmíněny nejsou. U těchto významových užití je však původ zřejmý, souvisejí se slovesem *vát*. Slovo *vějička* je tak případem homonymie.

² Viz příp. <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:totalita>, <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn:-verze13>.

³ Podrobněji viz příslušné heslo ve zmíněném slovníku.

⁴ Význam *vánice, vichřice* (zmíněný v PSJČ) je v SSJČ uveden u hesla *vějice*, nikoli *vějička*.

3. ANALÝZA

3.1. Korpus Totalita

Slovo (lemma) *vějička* má v korpusu Totalita celkem 9 výskytů. V žádném z dokladů nejde ani o lopatu k čištění obilí, ani o proutky namazané lemem, sloužící k chytání ptáků, ani o silný vítr, tedy o primární významy, které uvádějí výkladové slovníky. Pokaždé jde o přenesený význam, a to druhého z uváděných významů. *Vějičkou* se rozumí něco, čím někdo někoho na něco láká, čím někdo někoho klame.

V příkladu (1) je *vějička*, ještě společně s *pastí* a *rájem pro kapitalisty*, ekvivalentem jistého typu státního zřízení, a to buržoazní demokracie. Přirovnání k pastí a vějičce je do jisté míry pleonastické. Pokud se někdo nechá nacytat na vějičku, metaforicky se přilepí, pak je, opět metaforicky, také v pastí. Obě metafory vyjadřují nemožnost volného pohybu.

- (1) *Formy buržoasních států jsou neobyčejně rozmanité – napsal Lenin – ale jejich podstata je jedna. Všechny tyto státy jsou tak či onak, ale koneckonců nezbytně diktaturou buržoasie. To platí i pro tu nejdemokratičtější buržoazní demokracii, která je vždy jen rájem pro kapitalisty a pastí a vějičkou pro vykořisťované.* (Rudé právo, 19. 9. 1952)

V příkladě (2) je slovo *vějička* spojeno se slovesem *mávat*. Zkoumané podstatné jméno je v něm užito v plurálu a jak uvidíme dále, plurálové užití tohoto podstatného jména není nijak výjimečné. Vějičkami se v příkladě (2) patrně rozumějí argumenty, hesla, o něž opírala jistá politická strana svůj volební program. Podle autora textu těmito vějičkami (snad například volebními letáky?) zástupci této politické strany pomyslně mávali lidem, kteří přicházeli k volbám, před obličejem (u nosu), resp. jde jen o vymezenou část voličů – o voliče levicové. Slovem *vějička* se zde rozumí něco, čím chce někdo někoho oklamat, zde za účelem volebního vítězství.⁵ Vlivem slovesa *mávat* je zde silně přítomen původní význam slova *vějička*, tedy proutky, jimiž lze skutečně někomu mávat před nose.

- (2) *Přes všechny vějičky, kterými „bojovníci za třetí cestu“ (to je centristickou cestu) mávali levicovým voličům u nosu, dostal samotný komunistický kandidát jen o necelá dvě procenta, naprosto přesně o 1,9 %, méně než sjednotitel Poher.* (Rudé právo, 3. 6. 1969)

V příkladě (3) se již objevuje frazém *nacytat někoho na vějičku*. Autor textu, píšící pochopitelně v souladu s tehdy platnou redakční politikou deníku Rudé právo, kritizuje názorové oponenty (tj. oponenty tehdejší vládnoucí Komunistické strany Československa, KSČ), tzv. buržoazní propagandu. Právě zástupci těchto názorových opo-

⁵ Ve stejném dokladu se ve stejném významu objevilo také slovo *vábídko*: *Centristická pravice operuje ve Francii s vábídkem osy střed levice.*

mentů, nazývaní v textu *odpadlíci*, *zkrachovali politici*, *zneuznaní spisovatelé*, se podle autora textu snaží oklamat lidi, kteří jim důvěřují. Tito oklamávaní lidé jsou označeni jako *důvěřiví hejli/hejlové*, přičemž *hejl* může být označením právě pro lehkovážného, nezkušeného, příliš důvěřivého člověka. PSJČ dokonce uvádí následující příkladovou větu pro užití slova *hejl* ve významu ‚důvěřivý člověk‘: *Vláda nachytala tolik hejlů na vějičku slibů*, formulaci velmi podobnou té, kterou nabízí příklad (3). Různé skupiny lidí jsou autorem textu pojmenovány značně expresivními výrazy, a to jak skupina názorových oponentů, tak skupina lidí, kteří oponentům důvěřují.

- (3) *Tak buržoazní propaganda pocituje, že je nevěrohodnou, uvádí-li jako důkaz „opozice“ v Československu stále jen několik jmen zkrachovalých politiků a zneuznaných spisovatelů. Proto se Tito odpadlíci pokoušejí **nachytat na vějičku** důvěřivé hejly.* (Rudé právo, 7. 1. 1977)

V příkladě (4) se opět lze ptát, zda nejde o formulaci do jisté míry pleonastickou. Slovo *vějička* je zde užito ve významu ‚lákadlo‘, ale zároveň se ve větě objevuje i sloveso *lákat*. *Vějičkou laciných hesel* se zde rozumí několik hesel, snad nějakých textů, bohužel dále nespecifikovaných, jimiž se názoroví oponenti tehdy vládnoucí (levicové) KSČ podle autora textu snažili zapůsobit na mladé lidi. Podstatné jméno *vějička* je zde na rozdíl od předchozích příkladů rozvinuto neshodným přívlastkem (*vějička hesel*), který je ještě dále rozvinut přívlastkem shodným (*laciný*).

- (4) *Pravicové a protisocialistické síly chtěly mládež zneužít, **lákaly ji na vějičku laciných hesel** a rozbily i naši jednotnou organizaci.* (S. Viceník a kol., V pevné jednotě KSČ a lidu za další úspěchy při budování rozvinuté socialistické společnosti, 1977)

Stejný typ neshodného přívlastku se objevuje také v příkladě (5). Neshodný přívlastek je zde však mnohem bohatší, zároveň je zde slovo *vějička* opět užito v množném čísle.⁶ Vyskytuje se zde opět sloveso *nachytat*, tedy jde o variantu zkoumaného frazému.

- (5) *Nebo snad kalkulovali, že **na vějičky** pěkných slov a libivých frází někoho **nachytají**, jak se jim to podařilo v roce 1968?* (Rudé právo, 5. 2. 1977)

V příkladě (6) je podstatné jméno *vějička*, opět v množném čísle, rozvinuto přívlastkem shodným, *růžové slovní vějičky*, metafora barev je započata již v předchozí větě souvětí, *barevné mýdlové bubliny*. Obě „barevné metafory“ jsou opět do

⁶ Podstatné jméno *vějička* se vyskytuje v množném čísle ještě v tomto dokladu: *Proto se (= družstevníci a pracovníci státních statků) nedali zmást ani v krizovém období, kdy různí samozvanci pod rozmanitými záminkami a **vějičkami** se je snažili odvrátit od dalšího budování socialismu na vesnici a nalákat je znovu k svobodnému hospodaření.* (Rudé právo, 18. 2. 1977)

značné míry pleonastické, pokaždé jde o obrazné vyjádření nějakého lákadla, jímž se však autor nedá oklamat (*nevěřím, nedám na*).

- (6) *Tady je moje místo, nevěřím barevným mýdlovým bublinám buržoazního světa, nedám na růžové slovní vějičky, protože mám pořád v krvi tu úděsnou chvíli, kdy mi v září v osmatřicátém roce vytrhli z ruky pušku.* (Rudé právo, 22. 2. 1977)

Příklad (7) pochází, jako i některé další zde uváděné doklady, z Rudého práva roku 1977.⁷ Je pak nasnadě, že mnoho textů z tohoto roku se věnuje tzv. Chartě 77. V následujícím příkladě jde o reakci autora Rudého práva na rozhovor s Františkem Kriegelem, jedním z prvních signatářů Charty 77, uveřejněný v západoněmeckém deníku Die Welt. Autor textu zde vyjadřuje své přesvědčení, že *lid* nebo alespoň většina příslušníků zahrnutých do skupiny *lid* se s názory chartistů neztotožňuje. *Vějičkou* se zde – s ohledem na širší kontext příkladu (7) – rozumějí názory F. Kriegela prezentované v rozhovoru pro zmíněný německý deník, resp. Kriegelova reprodukce názorů chartistů prezentovaných v prohlášení Charty 77 dne 1. ledna 1977. Zájmena *jim, nimi* odkazují právě k chartistům.

- (7) *Že by to byly ty humanitní cíle? Chtě nechtě musel doznat, že na tuto vějičku jim lid neseďl, že většina obyvatelstva s nimi nechce nic mít.* (Rudé právo, 19. 2. 1977)

Konečně je v tomto korpusu uveden příklad z Řezáčova románu *Nástup* (8), jenž se stal i součástí titulku tohoto článku. Podobně jako v několika předchozích příkladech i zde se podstatné jméno *vějička* stává součástí pleonastického vyjádření. Frazém *sednout na vějičku* v druhé větě souvětí je významově totožný s frazémem *dát se opít rohlikem*, který je užit ve větě třetí. Užití zkoumaného frazému je v příkladě (8) součástí vyjádření názorového přesvědčení jedné z postav románu, komunistického funkcionáře Galčíka. Zájmeno *my* zde odkazuje ke skupině stejně smýšlejících lidí.

- (8) *My nepřestaneme, my neseďneme na žádnou vějičku a nedáme se opít rohlikem.* (V. Řezáč: *Nástup*, 1951)⁸

K dokladům z korpusu Totalita lze souhrnně říci, že ve všech devíti dokladech se slovo *vějička* objevilo ve svém přeneseném významu, ve významu *lákadlo*. V pěti případech se vyskytlo v plurálu. Ve čtyřech případech se stalo součástí zkoumaného frazému, a to za užití sloves *nachytat, sednout* a předložky *na*. Kromě jednoho dokladu

⁷ Kompletní ročník 1977 deníku Rudé právo je součástí korpusu Totalita.

⁸ Poetice Řezáčových románů, mezi nimi samozřejmě také románu *Nástup*, je věnována diplomová práce R. Peterky (Peterka 2010); dále viz příp. článek J. Hrbáčka o jazykovém a stylistickém rozboru Řezáčova románu *Bitva*, jenž je pokračováním románu *Nástup* (Hrbáček 1957).

bylo podstatné jméno *vějička* vždy rozvinuto nějakým přívlastkem shodným nebo neshodným.

3.2 Korpus SYN v 13

Korpus SYN v 13 nabízí celkem 1987 výskytů slova (lemmatu) *vějička*. Pro potřeby tohoto článku bude pozornost věnována pouze první stovce (promíchaných) dokladů z tohoto korpusu.

Zatímco v korpusu Totalita se slovo *vějička* ani jednou neobjevilo v některém ze svých primárních významů, korpus SYN v 13 nabízí hned tři takové doklady (9), (10), (11). Pokaždé jde o proutky namazané lepem určené k chytání ptáků. V příkladu (9) je vyloženo i složení lepivé hmoty. V příkladu (11) je patrně opět možno pozorovat formulaci do nějaké míry pleonastickou, neboť slovo *vějička* je rozvinuto neshodným přívlastkem *s lepem*.

- (9) *Ještě v 19. století chytali ptáčníci ptactvo tak, že namazali tenký proutek, tedy vějičku, lepivým lektvarem z různých bobulí.* (Blesk, 1. 2. 2022)
- (10) *Dobrovolníci pracující pro Komisi proti vybíjení ptactva proklouzli k sadu, kde farmář právě rozmístil vějičky určené k odchytu neopatrných ptáků.* (National Geographic Česko, 7/2013)
- (11) *„Rok co rok“, řekl Lili, „tady aspoň čtrnáct dní zůstanou, a když si vyberou strom, vracejí se tam každý večír. Mít takhle padesát vějiček s lepem, víš, kolik bysme jich dnes pochytili?“* (M. Pagnon: Jak voní tymián, 2000 překl. E. Musilová)

Ve všech dalších dokladech je slova *vějička* užito již ve významu přeneseném. Podívejme se nejprve na doklady, v nichž je zachycena nějaká podoba frazému, zmíněná ve výkladových slovnících; doklady, v nichž společně s podstatným jménem *vějička* figurují slovesa *nachytat*, *dostat* a *sednout*. Sloveso *dostat* nebylo ve vzorku dokladů zachyceno ani jednou. Sloveso *sednout* se objevilo třikrát, přímo sloveso *nachytat*, zmíněné v SSJČ, zachyceno nebylo, ale objevilo se sloveso *chytil* (*se*). Užítí frazému s těmito slovesy ilustrují příklady (12) a (13).

- (12) *Nezasvěcený obyvatel Čech jí pak **sedne na vějičku** a položí rovnítko mezi chování pana Kryčera a Moravanů.* (Lidové noviny, 180/1992)
- (13) *Ústup sociálních demokratů od tohoto předvolebního slibu je tedy naprosto logický. Pro voliče by však měl být ilustrací **vějičky**, na niž sociální demokraté své příznivce **chytají**.* (Lidové noviny, 218/1996)

Mezi doklady se nachází také užití slovesa *chytil* v pasivu (14) a jeho nominalizace (15).

(14) *Někdy stačí málo, aby se jeden cítil **být chycen na vějičku**, navnaděn.* (Lidové noviny, 22. 10. 2009)

(15) ***Chytání na vějičku**, šalba a klam jsou stejně nebezpečné v mobilech jako na desктоpech.* (Computerworld, 4/2018)

Příklad (16) lze patrně také ještě přiřadit k těm, v nichž je přítomen frazém *sednout/chytat na vějičku*, jeho užití je zde však variantou, která v sobě obsahuje vlastně obě slovesa. Sloveso *sednout* se vyskytuje ve druhé větě souvětí a v první větě se vyskytuje přídavné jméno *chytlavá*, které snad lze považovat za jistý případ nominalizace slovesa *chytat*. Dále je zde případ metonymie, záměny části a celku, neboť v druhé větě se objevuje *její lep* (tj. *lep vějičky*), přičemž právě *lep* je zásadní, definující součástí *vějičky* v primárním významu (*proutek namazaný lepem*).

(16) *Ona zdánlivě snadná pochopitelnost principů je **chytlavá vějička**, na její **lep** rád **sedne** mnohý z těch, kdo by rádi věděli a nemuseli se moc učit.* (Lidové noviny, 10. 5. 2011)

Šest dokladů nabízí užití slovesa *skočit/skákat* v kombinaci s předložkou *na* před podstatným jménem *vějička*. S ohledem na přítomnost předložky *na* a na to, že sloveso *skočit/skákat* je slovesem pohybu, změny stavu podobně jako sloveso *sednout*, lze tyto doklady považovat za významově velmi blízké frazému *sednout na vějičku*, ba jde možná o vyjádření synonymní. Užití sloves *skákat/skočit* ilustrují doklady (17), (18), (19).

(17) *Dávám se do řeči s Norem, námořním poručíkem, kráčejícím k lodi. **Skáče na vějičku**. Domnívá se, že jsem kapitánova příbuzná.* (O. Batlička: Tanec na stožáru, 1979)

(18) *Ochránci lidských práv **na vějičku neskočili**.* (Lidové noviny, 19. 7. 2001)

(19) *Absurdní je, že **na** tuhle **vějičku skočili** i Piráti, kteří pro usnesení hlasovali spolu s ANO, KSČM a ČSSD.⁹* (Respekt, 23/2019)

Významově velmi blízko ke slovesu *skočit* jakožto součásti slovního spojení *skočit na vějičku* má také sloveso *naletět*, jež se stává součástí analogického spojení *naletět na vějičku* (resp. *vějičky* v plurálu). Ve zkoumaném vzorku jsou dva takové doklady, (20), (21).

(20) *Jak byste přistupovali k lidem, kteří **na vějičky**, jako jsou nigerijské dopisy, **naletí**?* (Reflex, 11/2003)

⁹ ANO = Akce nespokojených občanů, KSČM = Komunistická strana Čech a Moravy, ČSSD = Česká strana sociálně demokratická.

- (21) *Na Mečiarovy prozápadní vějičky nenaletěl ani Západ.* (Hospodářské noviny, 20. 7. 2001)

Pozornost si zaslouží slovesa *lákat/nalákat* opět ve spojení s předložkou *na* a podstatným jménem *vějička*. Vezmeme-li v úvahu, že slovo *vějička* lze v přeneseném významu definovat jako ‚něco lákavého, lákadlo‘, pak se nabízí otázka, zda spojení *lákat na vějičku* (tj. na lákadlo) není pleonastické. Dokladů s těmito slovesy je ve vybraném vzorku pět, viz k tomu příklady (22) a (23) a příklad (24), který je nominalizací.

- (22) *Honci kasovních úspěchů vědí dobře, jak snadno se dá obecnstvo nalákat na vějičku přitažlivé látky.* (Právo, 28. 3. 1997)
- (23) *Odborníci tudíž soudí, že domácí investory v Německu – a zvláště v Itálii a Francii – budou muset telefonní firmy nalákat na vějičku v podobě jisté prémie.* (Hospodářské noviny, 1995)
- (24) *Brněnské nakladatelství přelepilo Vilikovského prózu reklamní páskou, vějičkou lákající na krásnou milostnou scénu.* (Lidové noviny, 25. 9. 2013)

Za slovesa, která se ve spojení s podstatným jménem opakuji, lze ještě považovat slovesa *hodit/házet/předhazovat*, která byla doložena čtyřikrát, viz příklady (25) a (26). Propojení těchto sloves s podstatným jménem *vějička* se může jevit jako poněkud problematické, a to s ohledem na primární i přenesený význam podstatného jména, ‚proutky namazané lepem‘ a ‚lákadlo‘. V obou případech je *vějička* něčím statickým, něčím, co je někde pevně umístěno v prostoru (byť často v prostoru metaforickém, např. v prostoru filmového průmyslu, jako je tomu v příkladě (22)), *vějička* je něčím, co se nehýbe, čím není manipulováno. Toto se ale zásadně mění s užitím sloves *házet/hodit/předhazovat*. V těchto případech je naopak *vějička* v pohybu, ostatně podobně jako výše v příkladu (2). Lze si klást otázku, zda v těchto případech nejde o kontaminaci s nějakými dalšími slovesnými vazbami, např. *hodit někomu kost*, *házet někomu návnadu/udičku* aj.

- (25) *Opuštěné prostory jsou vhodné pro podnikání, ale chybějí zájemci, kteří by do nich opět vnesli život. A to i přesto, že radní jim házejí vějičku v podobě různých výhod i výrazných daňových úlev.* (Blesk, 16. 0. 1999)
- (26) *Šéf podniku, jehož po třináct let potkávali návštěvníci ve slavné a bohužel již zrušené jablonecké vinárně Venuše, nabídne i polévku. „Je domácí s domácími širokými nudlemi,“ předhazuje vějičku.* (Mladá fronta DNES, 22. 3. 2001)

Podstatné jméno *vějička* se ve svém přeneseném významu (‚lákadlo‘), vesměs v jediném výskytu – v pozici objektu v různém pádě, méně často v pozici subjektu –, pojilo s mnoha dalšími slovesy, jak ukazují příklady (27)–(39).

- (27) *A tak obchodníci **připravují** pro své zákazníky **vějičku** – velké slevy.* (Hospodářské noviny, 7. 1. 1999)
- (28) *Tak proč tu **vějičku nezkusit nainstalovat?*** (Mladá fronta DNES, 7. 9. 2005)
- (29) *Prostě **chtěl vějičkou** západních návyků **zlomit** ono konzervativní a provinční zaměření zdejšího publika, na něž si občas stěžoval.* (Mladá fronta DNES, 23. 1. 2002)
- (30) *Také bychom **se** jistě **neměli nechat šálit** sebelákavějšími **vějičkami** všeho druhu – natož lacinými slovy.* (Haló noviny, 3. 11. 2018)
- (31) *Studiium **začali** autoři svůj téměř dokončený scénář **nabízet s vějičkou**, že jsou to „Čelisti ve vesmíru“, a protože science-fiction žánr byl po enormním úspěchu *Star Wars* (1977) v kurzu, podařilo se jim zaujmout 20th Century Fox.* (Týdeník televize, 33/2010)
- (32) *I v případě vykradače hrobů Romana Týce **vějička** v podobě lidského popela coby problematického výtvarného materiálu údajný skutečný smysl výstavy **potlačila**.* (Instinkt, 36/2011)
- (33) *Masivní rozmach kůrovce se na správě parku sice tiše předpokládal, ale lidem **se předkládaly vějičky** o bezzásahovosti a o integrované ochraně lesa využitím houbových postřiků, lapáků a lapačů.* (Mladá fronta DNES, 8. 10. 2009)
- (34) *Teličkovu mediální angažmá **je** nejspíše jen umně **položenou vějičkou**.* (Lidové noviny, 1. 11. 2005)
- (35) ***Nenechám se oblafnout** takovými vějičkami.* (Lidové noviny, 24. 5. 2000)
- (36) *Jiní v předzpěvu Máje **viděli vějičku** pro cenzuru.* (Právo, 26. 1. 2023)
- (37) *Úplně nejfantaskněji pak z úst politiků **znějí vějičky** o rozšíření možností studovat, pracovat a stěhovat se.* (Týden, 51/2002)
- (38) *Co na tom, že úvodní příslib, že v kapitole osmé probádáme podstatu gramatiky a probereme porozumění jazyku a všechno, co obnáší, není naplněn: **vějička** stylové figury **zabrala**.* (Mladá fronta DNES, 4. 2. 2006)
- (39) *Nedávný zvrat v Hongkongu ukázal, že někdejší **vějičky** „jedna země – dva systémy“ už **nepřicházejí v úvahu**, protože čínské vlastenectví lze podle Pekingu projevit pouze oddaností jediné vládnoucí komunistické straně.* (Hospodářské noviny, 30. 3. 2021)

Rovněž vždy jen v jednom výskytu se objevila slovesa, ve spojení s nimiž se objevuje srovnávací spojka *jako*, (40)–(43), v jednom případě v téže funkci synonymní spojka *coby* (44).

- (40) *To malé procento žen a dětí **používali jako vějičku** pro objektivy médií, říká turnovský policista Michal Sinko.* (Mladá fronta DNES, 15. 2. 2016)
- (41) *Islamisté si útoky na západní cíle především dělají reklamu – **slouží jim jako** demonstrace vlastních schopností a **vějička** pro nábor nových členů.* (Respekt, 3/2015)
- (42) *Změření lidského života ve jménu vyšších zájmů tvůrci **vnímají jako vějičku**, která nabízí pouze pochybnou posmrtnou slávu.* (Lidové noviny, 290/1996)
- (43) *To nejzávažnější ale je, že strana vznikla naprosto účelově, kdy se nikdo nepozastavil nad mechanismem, jímž přišla na svět. Mechanismem, do nějž **byly** naprosto účelově, **jako vějička dány** nebohým a hloupým lidem požadované ideje.* (Deníky Bohemia, 23. 4. 2012)
- (44) *Jako třeba v americkém dokumentu s mnohoslibným názvem „Sexšpionáž“, který dokládá, jakým způsobem byly, jsou a zřejmě vždy **budou** půvabné ženy **využívány coby vějičky** při hledání lidských (tedy slabých) stránek supera-gentů.* (Lidové noviny, 22. 12. 2005)

Podstatné jméno *vějička* se pochopitelně běžně stává součástí delších souvětí, přičemž se může stát, že zkoumané podstatné jméno se pak stává objektem či subjektem jak věty hlavní, tak objektem či subjektem věty vedlejší. Tak je tomu v příkladech (45)–(48). Příklad (45) tak například dokládá propojení podstatného jména *vějička* se slovesem *pamatovat (na)* v hlavní větě a slovesem *vtáhnout* v následující větě vedlejší. Ve větě hlavní jsou *vějičky* v pozici objektu, ve větě vedlejší v pozici subjektu. V příkladě (46) je podstatné jméno *vějička* v pozici objektu ve větě hlavní i vedlejší, a je tak propojena se slovesy *představovat* a *přivlastňovat si*. Příklady (47) a (48) pak prezentují další podobná užití slova *vějička* a jeho propojení s dalšími slovesy v různých větách souvětí.¹⁰

- (45) *Mnohdy se jedná o kompozice poměrně komplikované, nicméně Plant **pamatoval** také **na vějičky**, které **vtáhnou** posluchače do děje na první poslech.* (Hospodářské noviny, 2. 6. 2005)
- (46) *Pohled je možné chápat jako nástroj ztělesňující světlo, který subjekt „fotografuje“, skvrna pak **představuje** masku, mimikry či **vějičku**, kterou si subjekt **přivlastňuje** ve hře s pohledem.* (P. Hanáková: Výzva perspektivy, 2008)
- (47) *Jenže emotivní postoj k politice masových společností, to **je** snad ta nejnebezpečnější **vějička**, kterou dvacáté století **nastražilo** lidstvu.* (Lidové noviny, 180/1998)

¹⁰ Viz k tomu také výše uvedený příklad (13).

- (48) *Pocit, že svět patří nám a že nám bude patřit, dokud budeme chtít, je totiž další naivní vějičkou, které podlehli.* (Lidové noviny, 2. 10. 2021)

Již některé předchozí příklady ukázaly, že podstatné jméno *vějička* může být subjektem věty, viz k tomu třeba výše příklad (38); běžné jsou dále případy, kde je slovo *vějička* jménem v přísudku jmenném se sponou, což ukazují namátkou příklady (49)–(52).

- (49) *Prímá volba prezidenta byla od počátku vějička.* (Právo, 19. 1. 2013)
- (50) *Výtku, že Bém je jen vějičkou na voliče a žádnou zásadní změnu nepřinese, potvrzují i stará jména, která se objevují na kandidátkách ODS.* (Magazín Práva, 43/2002)
- (51) *Sekvenční rychlosti jsou tou vějičkou na kupující a po letech testů uznávám, že výrobci málokdy lžou.* (Computer, 8/2019)
- (52) *V rukou čtyřkoaličních lídrů se tak způsob volby prezidenta stal pouhou vějičkou na voliče.* (Lidové noviny, 22. 7. 2000)

Doklady z korpusu SYN v 13 lze souhrnně rozdělit na ty, v nichž se objevil přímo zkoumaný frazém (viz dále část 4), a ty, v nichž je slovo *vějička* užito rovněž v přeneseném smyslu (‘lákadlo’), ale není součástí slovesných vazeb, zmíněných ve výkladových slovnících jakožto vazby tvořící frazém.

Pokud podstatné jméno *vějička* není součástí frazému, užívá se prakticky pouze v přeneseném významu, tj. ‘lákadlo’. (Pouze ve třech dokladech bylo slovo *vějička* užito ve svém primárním významu – ‘prutek namazaný lepem’.) Korpusové doklady ukazují, že podstatné jméno bývá často opatřeno přívlastkem shodným či neshodným, přičemž tyto přívlastky mohou být dále ještě rozvinuty i kombinovány (např. *mediálně atraktivní v.*, *záměrně vypuštěná v.*, *v. stylové figury*, *v. jalové naděje*, *vzájemně koordinovaná v. pro novináře*). Časté je užití plurálové (např. *banální debatní vějičky*, *realizace všech vějiček různých partajních slibotechn*).

Vějička ve významu ‘lákadlo’ označuje objekty živé i neživé, konkrétní i abstraktní (*webové vějičky*, míněny záměrně vytvořené falešné webové stránky; *sladovní provoz byl vějičkou*); velmi často je slovo *vějička* užíváno v souvislosti s volbami, tj. *vějičkou* se může rozumět nějaký líbivý volební slogan, volební slib politiků apod. Na rozdíl od údaje v PSJČ, jenž uvádí v příkladové větě možné označení *vějička* pro ženu (tj. PSJČ neposkytuje žádný příklad, v němž by se *vějičkou* označil muž), korpusové doklady opakovaně nabízejí označení *vějička* také pro muže: *Bém je jen vějičkou*, *volba Hamáčka jako největší vějičky*, *jméno Lipavského bylo jen záměrně vypuštěnou vějičkou* – také tyto příklady byly zachyceny v textech souvisejících s nějakými nadcházejícími volbami. S tím souvisejí také doložená slovní spojení *vějička na voliče* / *volební vějička*.

Za podstatným jménem *vějička* může kromě předložky *na* (v. *na hejly/hlasy/kupující/veřejnost/hrdinu / přitroublé obecnstvo / projekci takzvané labutí písne*) následovat také předložka *pro* (v. *pro novináře/vykořisťované/cenzuru/obránce / nábor nových členů / objektivy médií*) a výjimečně ještě předložka *o* (v. *o bezzásahovosti*).

Patrně vlivem toho, že původní význam slova *vějička* (,proutky namazané lepem‘) je pro mnoho uživatelů češtiny neznámý, že by zřejmě nebyli schopni říci, jak *vějička* vypadá, a že tedy také přenesený význam je neostrý, nabízejí korpusové doklady kromě pleonastického spojení *lákat na vějičku* ještě další případy takových vyjádření: *lákající vějička*; *nedůvěřovali nesmyslným vějičkám a lákadlům*; *sebelákavější vějičky*; *vějička, která měla nalákat*.

4. VARIABILITA FRAZÉMU

Doklady zkoumaného frazému, jež byly nalezeny v korpusech Totalita a SYN v 13 a jež obsahovala slovesa zmíněná ve výkladových slovnících (*sednout, nachytat*), ukázaly variabilitu různého druhu, a to ne/přítomnost objektu, výskyt zvrtného slovesa, výskyt přívlastku shodného i neshodného, rozložení frazému do dvou vět souvětí a nominalizaci.

Ve výkladových slovnících byly zmíněny syntaktické konstrukce: *sednout někomu na vějičku* a *nachytat někoho na vějičku*. Jeden korpusový doklad ukázal, že přítomnost objektu (*někomu, někoho*) není nutná: *my nesesedneme na žádnou vějičku*; v ostatních příkladech již objekt vyjádřen je: *na vějičky pěkných slov a libivých frází někoho nachytají*; *na tuto vějičku jim lid nesesdl*.

V příkladě *Toho rána za svítání se James Allen Mintkenbaught chytíl na vějičku* se vyskytuje zvrtné sloveso *chytit se*, které vyjadřuje, že subjekt (J. A. Mintkenbaught) se nechal nalákat, oklamat, přičemž původcem tohoto lákání, klamání je někdo jiný než subjekt sám.

V příkladových větách ve výkladových slovnících není slovo *vějička* opatřeno žádným druhem přívlastku, zatímco korpusové doklady nabízejí rozvinutí přívlastkem shodným (*úžasná vějička*) i neshodným (*vějička jalové naděje*). Byl zaznamenán také případ zkoumaného frazému, v němž se slovo *vějička* stalo neshodným přívlastkem (*ilustrace vějičky*).

Frazém je dále někdy rozložen do dvou vět souvětí, tj. jeho jmenná část (*vějička*) je v jedné větě a slovesná ve větě jiné: *Pro voliče by však měl být ilustrací vějičky, na niž sociální demokraté své příznivce chytají*.

Konečně se v dokladech objevily dvě nominalizace, a to pokaždé u slovesa *chytat*: *chytání na vějičku* a *chytlavá vějička*.

Znovu se ještě vraťme k příkladu (16): ... *chytlavá vějička, na její lep rád sedne mnohý z těch...*, který kromě právě zmíněné nominalizace prezentuje ještě další typ variability frazému, a to variabilitu pleonastickou, neboť obsahuje obě slovesa, která utvářejí zkoumaný frazém. V první větě souvětí jde o metaforické *chytání na*

vějičku a ve větě druhé o metaforické *sedání na vějičku*, resp. na zásadní část vějičky, *lep*, přičemž obojí má též význam, souvětí je tak příkladem právě variability pleonastické.

Jiným typem pleonastického vyjádření je příklad (8) zvolený také jako titulky tohoto článku. V souvětí se vedle sebe objevují dva frazémy s též významem. V tomto příkladě kladení frazémů s též významem vedle sebe snad slouží k intenzifikaci sdělení.

Hromadění metafor je obecně jevem, který korpusové doklady nabízejí opakovaně. Příklad (53) jich v sobě obsahuje skutečně značné množství, přičemž skutečnost, již autor popisuje, není nijak komplikovaná. Jde o to, že staří lidé se někdy stávají obětí podvodníků, kteří jim slibují finanční zisk. K vyjádření této skutečnosti autor použil frazémy *sednout někomu na lep*, *být snadnou kořistí*, *na stará kolena*. Kromě frazému *sednout někomu na lep*, který má stejný význam jako *sednout někomu na vějičku*, se v dokladu objevuje pleonastické slovní spojení *vějičky a lákadla*. Je tak zřejmé, že pokud se rozšíří kontext korpusového dokladu za hranici jedné věty či souvětí, pak lze odhalit ještě další typy variability zkoumaného frazému, resp. ještě vyšší míru pleonastičnosti.

- (53) *Zas a znova sedají na lep chytrákům, kteří si už vyzkoušeli, jak snadnou jsou stařečkové kořistí. Je smutné, že nedokážeme své blízké přesvědčit, aby nedůvěřovali nesmyslným vějičkám a lákadlům pofidérního dalšího finančního zisku, že mohou ztratit (a pravidelně ztrácejí) mnohem více. Je smutné, že vidina přilepšení na stará kolena zbavuje jinak moudré starce soudnosti.* (Mladá fronta DNES, 29. 9. 2005)

5. ZÁVĚR

V souladu s typologií navrženou v článcích Hnátkové et al. (2018) a Jelínka et al. (2018) lze konstatovat, že frazém *sednout/sedat (někomu) na vějičku – chytat/nachytat (někoho) na vějičku* je slovesnou frází plnovýznamovou a že jeho základní strukturní vzorec je (Verb – Prep – Subst.nom). Tento základní strukturní vzorec může být s využitím analyzovaných korpusových dokladů různě rozšiřován. Například byl doložen případ morfologické variability, a to celkem běžné užívání podstatného jména *vějička* jakožto součásti frazému v plurálu, což je skutečnost ve výkladových slovnících nezmiňována. Podstatné jméno *vějička* může být dále, někdy velmi bohatě, rozvíjeno přívlastkem shodným i neshodným, což je příkladem variability syntaktické. Variabilita lexikální se projevuje jednak užíváním zcela různých sloves, která mohou tvořit zkoumaný frazém (*sednout*, *chytat*), jednak jejich variantami: *sedat*, *nachytat* aj. Stejný strukturní vzorec a stejný význam mají také spojení *skákat/skočit na vějičku* a *naletět na vějičku*. Tato slovesa nejsou ve výkladových slovnících zmíněna, je však, domnívám se, je možné považovat za další příklady lexikální (slovesné) variability zkoumaného frazému. Korpusové doklady dále nabídl jev, který

byl pro potřeby tohoto článku rovněž považován za typ variability, a to různé typy pleonastických vyjádření, jejichž součástí se stal zkoumaný frazém.

Bibliografie

HNÁTKOVÁ, Milena – JELÍNEK, Tomáš – KOPŘIVOVÁ, Marie – PETKEVIČ, Vladimír – ROSEN, Alexandr – SKOUMALOVÁ, Hana – VONDŘIČKA, Pavel (2018): Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše. Víceslovné lexikální jednotky v češtině: typologie a slovník. In: *Korpus – gramatika – axiologie*, roč. 17, s. 3–22.

HRBÁČEK, Josef (1957): Náčrt jazykového a stylistického rozboru Řezáčovy Bitvy. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 18, č. 2, s. 90–97.

JELÍNEK, Tomáš – KOPŘIVOVÁ, Marie – PETKEVIČ, Vladimír – SKOUMALOVÁ, Hana (2018): Variabilita českých frazémů. In: *Časopis pro moderní filologii*, roč. 100, č. 2, s. 151–145.

KOPŘIVOVÁ Marie (2020): Variability of Czech Verbal Phrasemes: Case Study of *dát* (to give). In: J. Szerszunowicz – M. Awier (eds.): *Intercontinental dialogue on Phraseology, Reproducible multiword Expressions from a theoretical and empirical perspective*. Bialystok: University of Bialystok Publishing House, s. 155–164.

PETERKA, Radek (2010): *Proměny románové poetiky Václava Řezáče*. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Dostupná online: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/32661/DPTX_2010_1__0_80206_0_95860.pdf?sequence=1.

Průruční slovník českého jazyka (1935–1957). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

REJZEK, Jiří (2015): *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.

Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971). Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Korpusy

<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:totalita>

<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn:verze12>

O (LIBERÁLNO)M) FAŠIZME ALEBO KOMUNIKAČNÁ MANIPULÁCIA SLOVENSKÝCH POLITIKOV¹

JAROSLAVA RUSINKOVÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Slovensko

RUSINKOVÁ, Jaroslava: On (liberal) fascism, or Slovak politicians' communicative manipulation. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 711–724.

Abstract: Political communication is one of the socially relevant forms of public communication. Political style is characterized by being strategic and success-oriented (the goal is to influence public opinion or create a certain ideological climate). However, by engaging in the disinformation discourse, persuasion is marked by an increased degree of communicative manipulation. A manipulative communication style is characterized by a specific instrumentalization of language. The analysis of communication style focuses on the development of the topic of so-called “liberal fascism,” which, as a term, is the target of public criticism. The effectiveness of political communication is ensured by the overall stylistic shaping of texts, meaning that attention is primarily focused on the ways of presenting the speech and creating suitable (interpretative) conditions for achieving a certain effect. The aim of this paper was to analyse the methods of manipulation in political communication, which are developed in all of its aspects, i.e. at the level of the content, at the level of self-presentation, at the level of relationship and at the level of appeal.

Keywords: liberal fascism, manipulation, style, disinformation, political communication

ÚVOD

Politická komunikácia je jedným zo sociálne relevantných spôsobov verejnej komunikácie, preto zaujíma centrálné postavenie v teóriách rôznych vedeckých disciplín vrátane jazykovedy. V súčasnosti sa venuje pozornosť aj tomu aspektu politickej komunikácie, ktorý súvisí s jej zapojením do negatívnych sociálnych činností, akou je napr. dezinformačná jazyková komunikácia (Newman – Conrad eds. 2024). Zapojenie politikov do dezinformačných diskurzov má vplyv na jazyk, resp. komunikačný štýl. Politická komunikácia sa bezpríznakovo vyznačuje tým, že je strategická, orientovaná na úspešnosť (cieľom je ovplyvňovanie verejnej mienky a získavanie alebo udržiavanie moci), preto možno povedať, že je zo svojej podstaty persuazívna. Zapojením sa do dezinformačného diskurzu sa však persúázia vyznačuje zvýšenou mierou komunikačnej manipulácie. Manipulatívny komunikačný štýl sa vyznačuje špecifickou inštrumentalizáciou (zneužívaním) jazyka, čo sa stáva pred-

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0370.

metom kritiky verejných autorít, či už mediálnych alebo vedeckých. Kritika takého zneužívania jazyka sa však obmedzuje len na jeho formálno-významovú stránku, pričom sa zotrváva v rovine konštatácií, že „Slová strácajú svoj význam“. Kým sa však odborníci sporia o „pravé“ významy slov, politici, zameriavajúc pozornosť na to, čo chce potenciálny volič počuť, úspešne instrumentalizujú rôzne jazykové prostriedky v záujme mocenských bojov.

Cieľom príspevku je na príklade tematizovania tzv. (liberálneho) fašizmu vo vybraných komunikátoch politikov poukázať na to, v čom sa mýli verejná kritika zneužívania jazyka a aké manipulatívne spôsoby (stratégie) politici uplatňujú vo verejnej komunikácii.

1. POLITICKÁ KOMUNIKÁCIA A KOMUNIKAČNÁ MANIPULÁCIA

Zdôrazňovaním komunikačného aspektu manipulácie sa do popredia dostáva pragmatický prístup k jazyku. Jazyk sa instrumentalizuje ako súčasť komunikačnej činnosti, ktorá je zase zasadená do kontextu širších sociálnych činností. Komunikačná manipulácia (ako ktorýkoľvek iný spôsob komunikácie) má teda potenciálne sociálny význam v zmysle formovania sociálnych vzťahov (napr. diskriminácia či tzv. polarizácia spoločnosti).

Komunikácia (ak sa na ňu dívame z hľadiska teórie informácie) sa realizuje ako proces odovzdávania a (re)interpretácie informácie smerujúci od expedienta k recipientovi (a naopak), pričom na daný proces možno nahliadať ako na štvoraspektový jav, tzn. že zahŕňa sebaaprezenčný, vecno-obsahový, vzťahový a apelový aspekt (Dolník 2013). Na politickú komunikáciu pritom treba nahliadať cez vlastnosť operatívnosti (vlastnosť, ktorú F. Miko – 1970 – vymedzuje v opozícii k ikonickosti), najmä pokiaľ ide o manipulatívny spôsob komunikácie, keďže „(O)peratívnosť výrazu stimulujú také prostriedky jazyka, ktoré človek v reči používa na to, aby prostredníctvom svojich výpovedí menil vzťah iných ľudí k sebe a k svetu, aby ovplyvňoval postoje iných, prípadne ich jazykové a nejazykové správanie“ (Pavlovič 2011, s. 19).

Komunikačná manipulácia sa v najširšom slova zmysle vykladá ako „účelové pôsobenie na ľudí s cieľom skryto ich ovplyvňovať a ovládať, najmä prostredníctvom médií, reklamy, propagandy a pod.“² V niektorých prácach (Odaloš a kol. 2017) sa manipulácia rozlišuje vo vzťahu k persúázii, pričom autorstvo stavia na diferenciácii v rovine argumentácie. Persuázia je podľa chápania v týchto prácach založená na vecných argumentoch, manipulácia, naopak, na neadekvátnej argumentácii. S týmto rozlišovaním sa nestotožňujem, keďže manipulácia nie je len vecou (neadekvátneho) obsahu či účinku, ale komunikačného aktu ako celku. Rom Harré odli-

² Porov. heslo **manipulácia**. In: *Slovník súčasného slovenského jazyka M – N* (2015). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=manipul%C3%A1cia&s=exact&c=O786&cs=&d=sss#>

šuje manipuláciu od persuázie z hľadiska úžitku, ktorý je (na rozdiel od persuázie) len jednostranný a poslucháč nevie, že je hovoriacim ovplyvňovaný (Harré 1985, s. 127). J. Habermas označuje manipuláciu ako latentnú strategickú interakciu, v ktorej „klame minimálne jeden z účastníkov druhého alebo druhých v tom, že zdanlivo akceptované podmienky komunikatívneho konania v skutočnosti nespĺňa“ (Habermas 2011, s. 579). Skrátene toto skryté strategické konanie označuje aj ako „vedomé klamanie“ (ibid., s. 492).³ Komunikačná manipulácia je zameraná na príjemcu (je operatívna), jej základom je teda komunikatívne konanie, tzn. že sa prejavuje vo všetkých spomenutých aspektoch komunikácie, v rovine sebaaprezentácie, vecného obsahu, vzťahu aj apelu, a tak by mala byť aj analyzovaná.⁴

Materiál nasledujúcej interpretácie tvoria vybrané politické komunikáty (ako prototypové prípady komunikačnej manipulácie), ktorých spoločným základom je rôzne rozvíjaná téma (liberálneho) fašizmu. Analyzovaná je pritom štylistická stránka komunikátov.

Základným, prototypovým spôsobom realizácie politickej komunikácie je rečnícky štýl (tradične vydeľovaný ako sekundárny či lomený štýl – Mistrík 1985, Pav-

³ Iným prípadom skrytého strategického konania je systematicky deformovaná komunikácia (systematically distorted communication), resp. pseudokomunikácia, ktorú J. Habermas a ďalší autori vysvetľujú ako základ dezinformačnej komunikácie (napr. falošných správ). V našom príspevku sa však nezaobráme dezinformačnou komunikáciou osebe, ale politickou komunikáciou, ktorá manipulatívnym spôsobom instrumentalizuje prvky dezinformačnej komunikácie, čím dochádza k ich prelínaniu.

⁴ V súvislosti s mediálno-politickou manipuláciou dávam do pozornosti štúdiu *Nové výzvy v štylistike mediálneho komunikátu digitálnej éry. Téma koronavírusu vo verejných interakciách Slovákov* (Orgoňová – Kazharnovich 2020, s. 177 – 196), v ktorom autorky (na príklade analýzy videozáznamu predsedu Ľudovej strany Naše Slovensko Mariana Kotlebu s názvom *Koronavírus ako zámienka na zotročenie ľudí*) zdôrazňujú niekoľko atribútov falošných správ, napr. názov komunikátu obsahuje výrazy pôsobiace ako „lákadlá“ priťahujúce pozornosť, ďalej sebaaprezentácia autora vytvára obraz sprostredkovateľa tajnej informácie, kamuflovanie argumentačnej expanzie prejavu, ako aj maskovanie persuzívnej povahy textu, absencia konkrétnych mien, názvov organizácií a miest, tendenčný výber zdrojov a citácií, antagonistické prezentovanie situácie, prognóza výlučne negatívnych scenárov vývoja udalostí, expresívny spôsob vyjadrovania a pod.

Otázna je však pozícia, ktorú autorky prisudzujú prijímateľom textov, ktorých charakterizujú ako bežných, technickým komfortom pasivizovaných používateľov internetu digitálnej éry 21. storočia (ibid., s. 190). Problémom totiž nemusí byť ich pasivita, pretože jazyková komunikácia (nielen dezinformácií) je komunikáciou zahŕňajúcou aktívnych participantov na oboch stranách komunikačného kanálu, pričom významnú úlohu zohráva aktívne vyhľadávanie informácií v súlade s vlastným kognitívnym, hodnotovým, ideologickým a i. svetom. Dôležité je však to, že šírenie falošných správ v súčasnosti nie je doménou len masmédií. V digitálnej ére do komunikačného procesu vstupujú rôzne typy účastníkov (na strane autorov môžu byť nielen novinári, ale aj politici, politológovia, umelci, influenceri, aktivisti a i.), pričom vďaka technologickým možnostiam možno skúmať nielen produkovaný text, ale aj spôsoby, akými sú texty prijímané a interpretované recipientmi (prostredníctvom internetových diskusií a komentárov), čím sa kedysi jednostranná komunikácia stáva interaktívnou v pravom zmysle slova, tzn. že sa vyznačuje dialogickosťou (porov. výklad o médiareči in: Orgoňová – Bohunická – Kazharnovich 2023, s. 111 – 121).

lovič 2011).⁵ Rečnícky štýl má blízko k publicistickému štýlu, čo spôsobuje prelínanie výrazových vlastností oboch štýlov (Pavlovič 2011, s. 148), avšak uplatnenie nachádza aj v iných oblastiach, napr. v odborných textoch, reklame či vo sfére umeleckej literatúry (Hoffmannová 1997). Rečnícky štýl má obrovský význam v politickej komunikácii a uplatňuje sa v rôznych typoch (hovorených) prejavov realizovaných pred publikom (teda nesprostredkovaných) alebo realizovaných prostredníctvom rôznych typov médií, napr.⁶ agitačný prejav,⁷ politická diskusia,⁸ vlog.⁹ Iným spôsobom komunikácie sú písané texty (napr. na webových stránkach politických strán), ktoré slúžia na prezentovanie politickej osobnosti, strany, volebného programu, ale slúžia aj na vyjadrovanie sa k aktuálnym politickým otázkam.¹⁰ Aj písané politické komunikáty obsahujú prvky rečníckeho štýlu (sú zamerané na persuáziu), hoci nejde o hovorený prejav, napr. príspevky na sociálnych sieťach,¹¹ či blogy na stránkach tzv. alternatívnych médií.¹²

Zhrňujúco povedané, politická komunikácia sa realizuje primárne v rétorickom štýle, pričom využíva rôzne prostriedky (médiá) na šírenie komunikátov. Pod vplyvom súčasných zmien komunikácie politikov s potenciálnymi voličmi sa mení aj ich vzťah, ktorý je oveľa bezprostrednejší a intenzívnejší než kedykoľvek v histórii a umožňuje lepšiu manipuláciu zameranú na ovplyvňovanie vedomia publika.

2. KOMUNIKAČNÁ MANIPULÁCIA SLOVENSKÝCH POLITIKOV

Používanie slovného spojenia *liberálny fašizmus* nie je bezpríznakové. Na základe porovnania jeho frekvencie v korpusových zdrojoch je zrejmé, že ho možno používať na odhaľovanie istých prototypových diskurzov. V *Slovenskom národnom korpuse*¹³ (obsahujúcom 1,6 mld. tokenov) sa uvedený výraz a jeho odvodeniny či

⁵ Rečnícky štýl je len jedným spôsobom realizácie politickej komunikácie a je v komplementárnom vzťahu k politickému štýlu rozvíjanom v politickej komunikačnej sfére (porov. Mergeš – Bočák 2023, s. 176 – 186).

⁶ S ohľadom na obmedzený rozsah článku neuvádzam plné znenia ani úryvky analyzovaných textov.

⁷ Prepis videa vychádza z publikovaného úryvku prejavu L. Blahu. Dostupné na: https://www.mojevideo.sk/video/3cdbe/blaha_o_liberalnom_fasizme.html

⁸ Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=nwWA8WysfnI>

⁹ Dostupné na: <https://www.dennik-republika.sk/milan-mazurek-republika-vlada-ide-vypinat-ne-pohodlne-weby-a-opozicne-stranky/>

<https://fb.watch/wMPXvFjA1t/>

¹⁰ Dostupné na: <https://www.sns.sk/dalsi-atentat-len-potvrduje-ze-liberalizmus-je-reinkarnovany-fasizmus/>

¹¹ Dostupné na: <https://davdva.sk/blaha-celi-dalsim-utokom-slnieckarov-za-fotku-s-uhrikom-odpoveda-fotku-mam-aj-s-prockom-preco-by-mala-fotka-dokazovat-spolupracu-ako-fasisti-sa-spravaju-prave-liberali/>

¹² Dostupné na: <https://www.extraplus.sk/clanok/blaha-liberali-sa-spravaju-ako-fasisti>

¹³ Verzia prim-10.0-public-sane. Dostupné na: https://bonito-dev.korpus.sk/run.cgi/first_form?

príbuzné (synonymné) varianty vyskytujú len v jednotkách: *liberálny fašizmus* (8x), *liberálny fašista* (6x), *liberálny extrémizmus* (7x), *liberálny extrémista* (2x), *liberálna totalita* (1x). Avšak v špecializovanom korpuse *JAKOD 0.1*¹⁴ (obsahujúcom 53,5 mil. tokenov) sa uvedené slovné spojenia vyskytujú oveľa frekventovanejšie: *liberálny fašizmus* (30x), *liberálny fašista* (35x), *liberálny extrémizmus* (17x), *liberálny extrémista* (30x), *liberálna totalita* (3x), *liberálna diktatúra* (3x).¹⁵ Ukazuje sa, že používanie istých jazykových jednotiek môže byť súčasťou istých typov diskurzov, a môžu tak slúžiť ako orientačné body pri identifikácii typu komunikátu, média či dokonca autora, tzn. že sú charakteristickým prvkom realizácie istých (spoločensky relevantných) spôsobov komunikačnej činnosti (štýlu).

Sociálny význam uvedených jazykových prostriedkov zvyrazňuje aj to, že sa stávajú terčom kritiky zo strany mediálnych či vedeckých autorít. Kritika sa pritom nesie v duchu výroku „Slová strácajú svoj význam.“,¹⁶ dokonca sa hovorí o „unášaní jazyka“.¹⁷ Je samozrejme veľmi jednoduché poukazovať na nezmyselnosť uplatňovania niektorých jazykových výrazov, spozorovať ich môže aj nelingvista.¹⁸ Kým sa však sporíme o význam toho-ktorého slovného spojenia, používanie (hoci aj nepresných) výrazov rozširuje svoje hranice a presahuje do slovníka politikov, ktorí majú zmysel pre odhaľovanie toho, čo chce vybrané publikum počuť.¹⁹ Výber jazykových prostriedkov a spôsob komunikácie je zároveň aj výberom publika, na ktoré chce politik pôsobiť.

2.1 Manipulácia v rovine vecného obsahu

Táto manipulácia spočíva v pragmatickom uplatňovaní jazykového významu, ktorý je podriadený zmyslu komunikácie, t. j. porozumeniu. V procese komunikácie sa jazykové významy usúvzťážňujú na základe princípu ekvivalencie (Dolník 2013). Východiskový pojem *fašista* je pritom v uvedených textoch ekvivalentný s výrazmi *diktatúra*, *totalita* a tak sa s ním narába aj v spojení s prívlastkom *liberálny* (*totalitná fašistická vláda* – *liberálna diktatúra*). Ukazuje sa, že problém nespočíva (v zámernom alebo nezámernom) únose významov slov, ale v tom, že niektoré slová sa jednoducho

¹⁴ V súčasnosti dostupný len pre riešiteľov APVV projektu Jazykovokomunikačné aspekty dezinformácií.

¹⁵ Korpus *JAKOD 0.1* vznikol na základe zoznamu stránok s neserióznym, klamlivým, podvodným, konšpiračným alebo propagandistickým obsahom. Dostupné na: <https://konspiratori.sk/>.

¹⁶ „v ústach týchto ľudí stráca naša jazyková zvyklosť a naša generácie trvajúca dohoda o význame slov akýkoľvek zmysel.“ (Havran 2021). Dostupné na: <https://komentare.sme.sk/c/22757210/jazyk-musime-chranit-pred-blahom-tarabom-harabinom.html>.

¹⁷ Diskurz o unášaní jazyka potvrdzuje fakt, že vznikol špecializovaný *Slovník odcudzených slov* (Európska komisia 2024).

¹⁸ Ftáčková, Nicollete 2022; Dostupné na: <https://www.ta3.com/clanok/248095/liberalny-fasista-je-nezmysel-politologicka-malova-vysvetlila-co-znamenata-extremista-ci-radikal>.

¹⁹ Kysel, Tomáš 2019; Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/730630/preco-je-uplny-nezmysel-ked-vam-blaho-ci-harabin-nadavaju-do-liberalnych-fasistov/>.

vyznačujú dostatočnou sémantickou vágnosťou, ktorá umožňuje odvodzovať rôzne ďalšie, nepresné (dokonca aj významovo protichodné) slová či slovné spojenia.

Nie náhodou sa ako základ zneužívania jazyka považuje práve sémantická neurčitosť, vágnosť (Krupa 2000), pričom v kontexte komunikácie zohráva veľkú úlohu významová príbuznosť (synonymia) slov s inými výrazmi: „synonymá môžu byť zoradené do synonymickej reťaze, kde sa významový posun čoraz výraznejšie prejavuje so vzrastajúcou vzdialenosťou dvoch článkov reťaze. Napríklad: *silná osobnosť* – *panovačný človek* – *samovládca* – *diktátor* – *tyran* – *sadista* – *Hitler*, alebo *zbožný človek* – *sviečková baba* – *bigotný človek* – *fundamentalista* – *fanatik*. (...) Hovoriaci si vyberá to-ktoré ohnisko synonymickej reťaze v zhode so zámermi, ktoré sleduje pri komunikovaní.“ (Krupa 2000, s. 11).

Autori analyzovaných prejavov kladú dôraz raz na výraz *fašizmus*, inokedy na výraz *liberálny*, preto sa „synonymické reťaze“ v textoch môžu rôzne rozvíjať, napr.:

1. *Dneska tu máme liberálny fašizmus a musíme ho poraziť! – začneme s vysťahovaním novodobých fašistov!*
2. *Liberálny fašizmus je vtedy, keď sa snažíte pod rúskom liberalizmu nejakým spôsobom oslabovať ľudské- ľudské práva – a takto môžeme hovoriť, že liberálna diktatúra, to bude stále to isté slovo, ktoré platí*
3. *Priatelja, to, čo predvádza táto totalitná fašistická vláda je jednoducho nový extrém. – Takto začínajú totalitné režimy.*
4. *Takto vyzierajú liberálnofašistické praktiky v praxi. – Cirkev, rodina a národ sú hlavnými cieľmi týchto liberálnych aktivistov – hlavne nech do budúcnosti robia tak, ako si liberálni fašisti želajú – fašistická mediálna pliaga*
5. *KEĎ SA AKO FAŠISTI V SKUTOČNOSTI SPRÁVAJÚ LIBERÁLI – Bežní pracujúci ľudia sú ďaleko viac znechutení z týchto liberálnych fašistov než z Kotlebovcov – Nepovažujú ich za fašistov, pretože ďaleko viac fašizmu cítia od liberálnych slniečok, ktoré sú agresívnejšie, nenávisťnejšie a netolerantnejšie ako LS NS.*

Fašizmus potom v istom type komunikátov nadobúda konotatívny význam ‘diktatúra’, ‘totalita’ a vyznačuje sa vlastnosťami ‘agresívny, netolerantný’ a pod. Slovo *liberálny* sa zase používa nie vo význame ‘slobodný’, ale ‘progresívny’, teda ‘proti tradícii’,²⁰ a to aj bez toho, aby bol tento prívlastok explicitne artikulovaný.

Používanie výrazu (*liberálny*) *fašizmus* je súčasťou širších kvalitatívnych jazykových zmien, pričom v tomto prípade nejde len o vysvetľovanie toho, ako jazykové zmeny (ne)fungujú, ale aj toho, čo je v základe používania výrazov. Čo sa daným výrazom chce vyjadriť a prečo v jazykovej komunikácii funguje bezproblémovo? Ako môže človek interpretovať výrok „Liberáli sú fašisti.“ bez toho, aby sa pozastavil nad nelogickosťou výroku? Odpoveďou je poznatok, že sa uvedený výraz môže vysvetľovať v najširšom slova zmysle, aký pragmatické používanie jazy-

²⁰ Analýzu rôznych významov výrazu liberál/liberálny porov. Soóky 2023.

ka v komunikácii umožňuje, a v základe jeho používania je princíp fiktívnej ekvivalencie, ktorá je základom metaforizácie: „Navodením sprievodnej fiktívnej ekvivalencie sa vytvára možnosť jazykového uchopenia entity ako nepravého rozšírenia extenzie jestvujúceho výrazu“ (Dolník 2013, s. 149). Fiktívna ekvivalencia funguje na základe prototypového fungovania jazykového významu, čím sa zároveň „vysvetľuje spôsob a form(a) jazykového uchopenia skutočnosti, existencie (utvárania) jazykových výrazov“ (ibid., s. 154). Ekvivalencia ako princíp funguje na podklade inferencie a je prejavom toho, že človek dokáže vykonávať mentálne aktivity vrátane kognitívneho dotvárania a pretvárania skutočnosti, kognitívneho manipulovania s realitou (porov. modálny operátor F – ibid., s. 130). Treba zdôrazniť, že toto zneužívanie jazyka politikmi je možné preto, že uvedené významy slov sú už používané a legitimizované v (dezinformačných) diskurzoch. Metaforické slovné spojenie (*liberálny*) *fašizmus* (s konotatívnym významom ‘autoritatívne, agresívne presadzovaná politika progresivizmu orientovaná proti tradíciám, proti pracujúcim ľuďom atď.’) funguje ako štandardizovaný jazykový prostriedok v dezinformačnej jazykovej komunikácii. Metaforické slovné spojenie je späté s princípom analógie, t. j. s porovnávaním a prirovnávaním (ibid., s. 390), čím sa nastavuje rámec, cez ktorý publikum má interpretovať informáciu obsiahnutú v texte ako celku, tzn. „Liberáli konajú/sú (ako) fašisti, lebo sú horší ako Kotleba“, „Liberáli sú (ako) fašisti, lebo chcú obmedzovať iný názor“ a pod.

2.2 Manipulácia v rovine sebaaprezentácie

Sebaaprezentácia v štylistickej rovine súvisí s uplatňovaním tzv. individuálneho štýlu, ktorý sa vo všeobecnosti uznáva napr. v umeleckej tvorbe. V iných typoch textov sa o existencii individuálneho štýlu stále diskutuje (Slančová a kol. 2023, s. 455), avšak komparáciou troch analyzovaných textov (agitačný prejav, status na sociálnej sieti, blog), ktoré majú jedného autora, možno pozorovať niekoľko spoločných vlastností, ktoré sú prejavom toho, že autor kladie dôraz nielen na to, čo hovorí/píše, ale tiež ako to hovorí/píše.

Koncepcie autorových textov sú pomerne premyslené a pri odhaľovaní individuálneho štýlu treba abstrahovať od toho, čo je pre daný štýl typické. Napr. agitačný prejav autora obsahuje všetky typické vlastnosti daného (funkčného) štýlu: uplatňujú sa v ňom prostriedky hovorených komunikátov (porov. Minářová 2010, s. 64 – 68) vrátane oslovenia, používania 1. os. pl., výpovede naznačujúce nasledujúci obsah či uplatnenie hovorových a knižných frazém (*Priatelja, musíme si povedať ďalšiu historickú pravdu. – Tá základná historická pravda našich dejín je, že...*), dokonca tiež použitie citátov, intertextovosti (... *začnime s vystaňovaním novodobých fašistov!*).²¹ Pre uvedený analyzovaný prejav je príznačné využívanie

²¹ Ide o narážku na známy telefonický pokyn Jána Goliana („Začnite s vystaňovaním!“), ktorý bol začiatkom Slovenského národného povstania v r. 1944. Dostupné na: <https://www.mosr.sk/zacnite-s-vystaňovanim/>.

obraznosti, napr. personifikácia (*fašizmus sa vracia*) či symbolizmus (*dúhové farby* ako symbol LGBTI+ komunity), zo stylistických figúr sa objavuje najmä anaforické opakovanie tzv. *historickej pravdy* či epifora (*Hanba! – Ďakujeme!!Spasi-ba!*). Rečník si dáva záležať na mimojazykových prvkoch (funkčné využívanie pauzy, intonácie, dôrazu).

Avšak to, čo je pre daný prejav príznakové, je najmä gestika rečníka v podobe zdvihnutej päste, ktorá má nielen expresívny, ale tiež manipulatívny význam. Seba-prezentáciou prostredníctvom opakovaného gesta (a iných rečových prejavov) sa „profiluje jeho identita. Podľa tohto obrazu ho (recipienti – pozn. J. R.) vnímajú, hodnotia, správajú sa k nemu, čiže je prijímaný v svojom sociálnom okolí“ (Dolník 2013, s. 400). Rovnako o tom môžeme uvažovať aj v jeho písomných textoch.

Pre konkrétne texty autora je príznačná expresivizácia v rôznych jazykových rovinách, a to s cieľom intenzifikácie výpovede a vplývania na emócie príjemcu, napr. zvolania (*Zločinci! – Hanba!*). V písomnej rovine majú tieto „zvolania“ podobný efekt ako jeho gesto zdvihnutej päste, sú prejavom akéhosi manierizmu autora napriek tomu, že deklaratívne sa k žiadnym (sociálne významným) gestám nepriznáva (*Bez veľkých gest a pózerstva, ktoré nikam nevedú*).

Typické pre autora sú tiež ostré urážky ideových oponentov (*LIBERÁLI SÚ VLASTNE KOTLEBOVI UŽITOČNÍ IDIOTI – Hovorím – idioti. – Keby si Kotleba všetkých týchto liberálnych idiotov, ktorí z neho robia martýra, platil, nevyzeralo by to inak. – No nie sú tí liberáli idioti, povedzte? – trtkovia z liberálnych kaviarní – No proste – trdielka.*), a to s cieľom patologizovať ich správanie či myslenie (*Je to politologicky možné, len ak ste pološialený liberál – Svet sa zbláznil. – Šialené na tom je, že Denník N rozhodnutia súdu nerešpektuje – Šialenstvá sa dejú aj v zahraničí. – Tým liberálom už komplet preskočilo.*). Toto patologizovanie mu totiž umožňuje ideových oponentov delegitimizovať, t. j. poukázať na ich neschopnosť vykonávať politickú funkciu, a zároveň mu vytvára priestor pre zaujatie pozície rozumného, racionálneho hlasu v politike (*Toto treba vysvetliť ľuďom a o to sa snažím. ... obyčajným zdravým rozumom.*).

Pomerne výraznou črtou porovnávaných textov je tiež tendencia zdôrazňovania osobného prežívania a skúsenosti, čím autor deklaruje svoje záujmy či nadhľad (*ku-kám, že už zo mňa slniečka zase šalejú – Mňa nezaujímá svet kaviarne, mňa zaujímajú ľudia na Slovensku. – Výborne sa na tom zabávam.*).

Sebaprezenačný aspekt komunikácie ďalej zahŕňa prezentovanie autorských postojov, v tomto prípade zameraných najmä na budovanie obrazu spoločného nepriateľa, ktorý funguje ako hlavný heteroakceptačný princíp (*Dneska tu máme liberálny fašizmus a musíme ho poraziť!*). Ukazuje sa, že hlavnou stratégiou autora v dosahovaní heteroakceptácie je hľadanie spoločného (názorového) základu s publikom, ktoré je založené na deklarovanom postoji k tzv. liberálnym fašistom. Tí v kontexte prehovorov aj v širšom sociálnom kontexte predstavujú takú veľkú hrozbu, že autor sa neobáva prejavovať pozitívny postoj voči iným totalitným režimom (*KOMUNISTOV SI HLBO-*

KO VÁŽIM A NIKDY SA ZA TO NEBUDEM HANBIŤ), čím volí taktiku prezentovania tzv. negatívnej tváre, ktorá je „odrazom sklonu k individuálnosti a k slobode konania“ (Dolník 2013, s. 402). Manipulácia v rovine sebareprezentácie je možná práve preto, že politici sa prispôsobujú jazyku publika, pričom rátajú s predpokladom, že ich jazykovokomunikačná činnosť môže byť úspešná len vtedy, keď bude založená na zrozumiteľnosti (pre príjemcu je výraz *liberálny fašista* zrozumiteľný) a akceptovaná, čo znamená, že je podriadená princípu heteroakceptácie (Dolník 2024).

2.3 Manipulácia v rovine vzťahu

Pod vplyvom technologických zmien a následných zmien v komunikácii politikov s potenciálnymi voličmi sa zmenil aj ich vzťah na bezprostrednejší a intenzívnejší. Človek je každý deň súčasťou politického diskurzu už v momente, keď si zapne sociálne siete. Uvedomujúc si tento posun sa aj komunikácia politikov mení smerom k osobnejšiemu prejavu zbavenému formálnosti.

Autori textov vstupujú do komunikácie s istou predstavou o recipientovi, ktorá sa premieta do spôsobu komunikácie s ním a tým utvára aj sociálny rozmer ich komunikácie. Instrumentalizáciou jazyka a jazykových prostriedkov, ktoré politici preberajú z diskurzov „alternatívnych“ médií, si zámerne vyberajú preferovanú skupinu voličov a (pred)definujú tým svoj vzťah k nim. Tento vzťah však musí byť založený na vzájomnom porozumení. Používaním výrazu *liberálny fašizmus* politik dáva najať, že rozumie mentálnemu svetu publika. Zároveň sa však snaží vplyvať naňho tak, aby porozumenie v ďalších dialógoch nebolo narušené, napr. kontaktnými výrazmi (*Viete, povedzte mi, kedy (...) – Chápete? – Rozumiete?*), zdôrazňovaním vlastného či recipientovho myslenia a skúsenosti (*jednoducho z môjho pohľadu... – Ja vnímam jedine tento problém. – Ja som napríklad za to, ... – Ja si vážim úplne každého – Viem, o čom hovorím. – Tak to robili aj ľavicoví komunisti – spomeňte si*), prípadne sa poukazuje na všeobecnú, prirodzenú racionalitu človeka (*Každý jeden z mysliacich ľudí na Slovensku si uvedomuje... – Toto je jednoducho nemysliteľné*). Toto porozumenie sa však dosahuje manipulatívnym spôsobom, pretože naznačuje, že iná interpretácia ich výpovedí nie je racionálna. Vynucovanie si vzájomného porozumenia a budovanie obrazu nepriateľa definuje sociálny rozmer komunikačného vzťahu, ktorý imituje komunikáciu založenú na rešpektujúcom prístupe (*Rozumiete? Ja si vážim úplne každého... toho, kto má iný názor*), funkčne sa využíva imitácia ako základný princíp komunikácie.

Keďže sociálny rozmer vzťahu je definovaný sociálnym statusom politika k publiku, ktoré sa snaží osloviť, a tento vzťah je zo svojej podstaty nerovnomerný (asymetrický), je na politikovi, aby neutralizoval nerovnosť v prospech rešpektujúcej komunikácie (ako rovný s rovným). V záujme neutralizácie nerovnosti sa pred sociálny status kladú sociálne roly – politik vie byť zodpovedným otcom (*Malí zaspali, otvorím komp – občas treba vysvetliť veci, keď detičky zaspia*) a občanom (*Všetci tí, čo majú zlosť na systém – a ja patríam medzi nich – majú jedinú realistickú šancu*), členom

vzdelanostnej či kritickej verejnosti (*V knižkupectve Karlovej univerzity som narazil na novú knihu Ilony Švihlikovej a Petra Druláka, ktorej som spoluautorom. Vo svojej kapitole kritizujem neoliberálnu globalizáciu.*), ale tiež médiom (*Správa dňa – Denník N nerešpektuje rozhodnutie súdu.*). Autor sa v textoch dokáže štylizovať do pozície rôznych častí verejnosti, plynulo nimi „prechádzať“ a naplňať tým komunikačný zámer (t. j. vyjadrenie postoja „Liberáli sú fašisti“), tzn. vplývať na recipienta bez toho, aby si všimol, že autentická je len jediná pozícia, a to politická.

Manipulácia vo vzťahovom aspekte komunikácie (založená na vzájomnom porozumení a na spôsobe sebaaprezentácie expedienta) sa prejavuje ako zdôrazňovanie egalitného spôsobu komunikácie (s dôrazom na racionalitu na oboch stranách vzťahu) v záujme neutralizácie mocenského vzťahu hovoriaceho k recipientovi, tzn. že jeho komunikačná aktivita smeruje k zastieraniu faktu, že akákoľvek činnosť politika je vždy priorityne zameraná na získanie či udržiavanie (politickej) moci.

2.4 Manipulácia v rovine apelu

V apelatívnom aspekte komunikácie sa prejavuje samotná vôľa autora vplývať na recipienta v istom zmysle. Zámerom politickej komunikácie je v prvom rade ovplyvňovanie verejnej mienky, na čo poukazuje aj hojné využívanie direktívnych rečových aktov v kľúčových (napr. v začiatočných alebo záverečných) miestach textu, a to v podobe priamych rečových aktov (*Nebojme sa nahlas povedať historickú pravdu. – Podme konečne zvrátiť históriu a 30. 9. začneme s vystahovaním novodobých fašistov! – ZA SLOVENSKO BEZ LIBERÁLNEHO FAŠIZMU!*), alebo nepriamych rečových aktov stvárnených pomocou kondicionálu (*O to viac by ste mali byť na pozore a neveriť, neveriť ani slovo týmto vládnym predstaviteľom... – Orgány činné v trestnom konaní, vrátane generálneho prokurátora Čižnára, by sa už teraz z úradnej povinnosti mali zaoberať, či v predmetnom prípade išlo o trestné činy ohovárania a krivého obvinenia na Otca biskupa dobre organizovanou zločineckou skupinou.*). Takto umiestnené výpovede sa stávajú nositeľmi celkového komunikačného zámeru, a to bez ohľadu na to, v akom štýle je predchádzajúci či nasledujúci text sformovaný.

J. Habermas však upozorňuje, že v manipulovanej verejnosti sa miesto verejnej mienky môže vytvárať len určitá nálada pripravenosti verejne prejsť svoj súhlas, vytvára sa názorová klíma (Habermas 2000). Tá je upevňovaná opakovanými spôsobmi sociálne relevantnej komunikačnej činnosti politikov v rôznych situáciách. Vracia nás to k vecno-obsahovému aspektu komunikácie a k samotnému slovnému spojeniu *liberálny fašizmus*, ktoré slúži ako oporný bod v interpretáciách komunikátov. Osobitnú pozornosť si tiež žiada ďalší typ manipulácie, ktorá nastáva preberaním politických komunikátov „alternatívnymi“, resp. konšpiračnými médiami. Tie uvádzajú preberané komunikáty vlastnými titulkami, pričom je dôležité povedať, že titulky majú významný manipulatívny a persuasívny charakter (Molnárová 2020), ich funkciou je nastavenie perspektívy, cez ktorú je komunikát interpretovaný. Pri-

jemca, recipient má pred očami ten istý komunikát, ktorý by mal napr. na sociálnej sieti, no je možné, že pod vplyvom titulku bude pri interpretácii klásť dôraz na „vysvetľovaciu“ časť prejavu (príklady titulkov: *Liberálny fašizmus/diktatúra je vtedy, keď sa snažíte oslabovať ľudské práva pod rúškom liberalizmu*; – Milan Mazurek (REPUBLIKA): *Vláda ide vypínať nepohodlné weby a opozičné stránky*; – *Chcú odstrániť z internetu opozíciu*; – Harabin: *Toto je útok na kresťanov. Predstavitelia liberálneho fašizmu obvinia z niečoho, čo sa nedá dokázať ani vyvrátiť a Chautur nech sa vyvíja a hlavne nech Cirkev robí tak, ako si liberálni fašisti želajú*; – *Blaha čelí ďalším útokom slniečkárov za fotku s Uhríkom. Odpovedá: Fotku mám aj s Pročkom. Prečo by mala fotka dokazovať spoluprácu? Ako fašisti sa správajú práve liberáli.*). To, pravda, patrí k osobitnej komunikačnej stratégii médií, ktoré sú v tomto prípade akousi „predĺženou rukou“ politikov.²²

ZÁVER

Analyzované komunikáty politikov rozvíjajú tému (liberálneho) fašizmu, ktorý je (ako pojem) cieľom verejnej kritiky, avšak práve na pozadí pragmatického využívania slovného spojenia je možné odhaliť úspešnosť komunikačnej manipulácie zo strany politických autorít. Úspešnosť politickej komunikácie je zabezpečovaná celkovým štylistickým stvárnením textov, tzn. že pozornosť sa prioritne sústreďuje na spôsoby stvárnenia prejavu a vytváranie vhodných (interpretačných) podmienok na dosahovanie istého účinku. Cieľom príspevku bolo analyzovať spôsoby manipulácie v politickej komunikácii, ktorá sa rozvíja vo všetkých jej aspektoch: vo vecno-obsahovom, sebareprezentáčnom, vzťahovom aj apelačnom.

Vo vecno-obsahovej rovine sa uplatňuje princíp fiktívnej ekvivalencie, ktorá je prejavom mentálnej manipulácie s realitou v zmysle rozširovania významu slova, čím sa stáva jednak znakom istých typov komunikátov, ale tiež súčasťou sebareprezentácie autorov. Autori, expedienti komunikátov pritom využívajú obraz spoločného nepriateľa ako solidarizačný moment v komunikácii s príjemcom. V spojení s imitáciou egalitnej komunikácie sa neutralizuje asymetrický, prioritne mocenský vzťah k príjemcom (publiku), čomu prispieva tiež manipulácia v oblasti sebareprezentácie (s využitím heteroakceptačného princípu), keď expedienti odkláňajú pozornosť od faktu, že ich autentickou pozíciou je politická pozícia a že ich komunikačná činnosť je zameraná na získavanie a udržiavanie moci. Komunikačná manipulácia je súčasťou strategickej činnosti orientovanej na ovplyvňovanie verejnej mienky, prípadne na vytváranie názorového nastavenia spoločnosti. Funkčne sa pritom využíva tzv. latentný apel (porov. Dolník 2013), zámer manipulovať logicky nie je explicitne artikulovaný.

²² Využívanie nových druhov médií a s tým súvisiacich štrukturálnych zmien v spoločnosti sa vysvetľuje v rámci pojmu mediatizácie (porov. Mergeš – Bočák 2023, s. 186).

Na tomto mieste vzniká otázka, aký má tento manipulatívny prístup v komunikácii politikov vplyv na spoločenskú, resp. verejnú komunikáciu vo všeobecnosti. V propagande sa totiž ráta s istou mierou manipulácie, no dôležité je, že takto strategicky nastavená komunikácia otvára priestor na inštrumentalizovanie dezinformačnej jazykovej komunikácie. Politické autority sú v súčasnosti úspešnými aktérmi v dezinformačnej jazykovej komunikácii už len tým, že preberajú (štylisticky príznakové) jazykové prostriedky, čím sa verejná komunikácia deformuje v prospech legitimizácie dezinformačných diskurzov.

Bibliografia

DOLNÍK, Juraj (2013): *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 432 s.

DOLNÍK, Juraj (2024): K explanácii jazykového štýlu. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 75, č. 1, s. 5 – 18.

Európska komisia (2024). *Slovník odcudzených slov*. 25 s. Dostupné na: [https://slovakia.representation.ec.europa.eu/system/files/2023-11/004_23_EURKO_Slovník_odcudzenych_slov%20\(2\).pdf](https://slovakia.representation.ec.europa.eu/system/files/2023-11/004_23_EURKO_Slovník_odcudzenych_slov%20(2).pdf) [cit. 13. 1. 2025].

HABERMAS, Jürgen (2000): Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti. In: *Morální a politická filosofie*, sv. 8. Prekl. A. Bakešová – J. Velek. Praha: Filosofia. 424 s.

HABERMAS, Jürgen (2011): *Teória jazyka a východiská sociálnych vied. Úvodné štúdie a dodatky k teórii komunikatívneho konania*. Prekl. I. Hanzel. Bratislava: Kalligram. 672 s.

HARRÉ, Rom (1985): Persuasion and Manipulation. In: T. van Dijk (ed.): *Discourse and Communication. New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication*. New York: De Gruyter, s. 126 – 142.

HOFFMANNOVÁ, Jana (1997): *Stylistika a...* Praha: Trizonia. 200 s.

KRUPA, Viktor (2000): O používání a zneužívání jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 51, č. 1, s. 7 – 15.

MERGEŠ, Jozef – BOČÁK, Michal (2023): Politická komunikačná sféra. In: Slančová, Daniela a kol.: *Úvod do štúdia interaktívnej stylistiky II*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 176 – 186.

MIKO, František (1970): *Text a štýl*. Bratislava: Smena. 167 s.

MINÁŘOVÁ, Eva (2010): *Stylistika češtiny*. Brno: Masarykova univerzita – Pedagogická fakulta. 84 s.

MISTRÍK, Jozef (1985): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 584 s.

MOLNÁROVÁ, Patrícia (2020): Ideologicko-persuázívne prejavy v publicistických tituloch denníka Pravda v 60. rokoch. In: *Slovenská reč*, roč. 85, č. 2, s. 191 – 211.

NEWMAN, Saul – CONRAD, Maximilian (eds.) (2024): *Post-Truth Populism. A New Political Paradigm*. Palgrave Macmillan. 348 s. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-64178-7>.

ODALOŠ, Pavol a kol. (2017): *Manipulačno-komunikačné a persuzívno-komunikačné koncepcie*. Banská Bystrica: Belianum. 204 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena (2018): *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 208 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – KAZHARNOVICH, Maryna (2020): Nové výzvy štylistike mediálneho komunikátu digitálnej éry. Téma koronavírusu vo verejných interakciách Slovákov. In: J. Pekarovičová – M. Vojtech (eds.): *Studia Academica Slovaca 49*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 177 – 196.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena – KAZHARNOVICH, Maryna (2023): *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 208 s.

PAVLOVIČ, Jozef (2011): *Prednášky zo štylistiky slovenčiny*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave – Pedagogická fakulta. 190 s.

SLANČOVÁ, Daniela a kol. (2022): *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (I)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 479 s.

SOÓKY, Roman (2023): How (un)freedom is Being Developed: The Linguistic World of One Political Party in Slovakia Concerning Liberalism. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 73, č. 3, s. 329 – 353.

Slovníkové zdroje

Slovník súčasného slovenského jazyka M – N (2015). Ved. red. A. Jarošová. Heslo **manipulácia** [heslo]. In: Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=manipul%C3%A1cia&s=exact&c=O786&cs=&d=sssj#> [cit. 13. 1. 2025].

Internetové zdroje

BLAHA, Ľuboš: *Blaha čelí ďalším útokom snliečkárov za fotku s Uhrikom. Odpovedá: Fotku mám aj s Pročkom. Prečo by mala fotka dokazovať spoluprácu? Ako fašisti sa správajú práve liberáli*. Davdva.sk, 18. 1. 2020. Dostupné na: <https://davidva.sk/blaha-celi-dal-sim-utokom-slnieckarov-za-fotku-s-uhrikom-odpoveda-fotku-mam-aj-s-prockom-preco-by-mala-fotka-dokazovat-spolupracu-ako-fasisti-sa-spravaju-prave-liberali/> [cit. 13. 1. 2025].

BLAHA, Ľuboš: *Liberáli sa správajú ako fašisti*. Extraplus.sk, 9. 12. 2024. Dostupné na: <https://www.extraplus.sk/clanok/blaha-liberali-sa-spravaju-ako-fasisti> [cit. 13. 1. 2025].

Blaha o liberálnom fašizme. Mojevideo.sk, 1. 9. 2023. Dostupné na: https://www.mojevideo.sk/video/3cdbe/blaha_o_liberalnom_fasizme.html [cit. 13. 1. 2025].

FTÁČKOVÁ, Nicolette: *Liberálny fašista je nezmysel. Politologička Malová vysvetlila, čo znamená extrémista či radikál*. Ta3.com, 22. 10. 2022. Dostupné na: <https://www.ta3.com/clanok/248095/liberalny-fasista-je-nezmysel-politologicka-malova-vysvetlila-co-znamenaa-extremista-ci-radikal> [cit. 13. 1. 2025].

HARABIN, Štefan: *Toto je útok na kresťanov. Predstavitelia liberálneho fašizmu obviňujú z niečoho, čo sa nedá dokázať ani vyvrátiť a Chautur nech sa vyvíja a hlavne nech Cirkev robí tak, ako si liberálni fašisti želajú*. Hlavnespravy.sk, 22. 9. 2018. Dostupné na: <https://www.hlavnespravy.sk/harabin-toto-je-utok-na-krestanov-predstavitelia-liberalneho-fasizmu-obvinia-z-niecoho-co-sa-neda-dokazat-ani-vyvratit-chautur-nech-sa-vyvinuje-hlavne-nech-cirkev-robi-tak-ako-si-liberalni-fas/1527452> [cit. 13. 1. 2025].

HAVRAN, Michal: *Jazyk musíme chrániť pred Blahom, Tarabom, Harabinom*. Sme.sk, 6. 10. 2021. Dostupné na: <https://komentare.sme.sk/c/22757210/jazyk-musime-chranit-pred-blahom-tarabom-harabinom.html> [cit. 13. 1. 2025].

Liberálny fašizmus/diktatúra je vtedy, keď sa snažíte oslabovať ľudské práva pod rúškom liberalizmu. Youtube.com, 4. 6. 2024. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=nwWA8WysfI> [cit. 13. 1. 2025].

Konšpiratori.sk: Dostupné na: <https://konspiratori.sk/> [cit. 13. 1. 2025].

KRAMPLOVÁ, Dagmar: *Ďalší atentát len potvrdzuje, že liberalizmus je reinkarnovaný fašizmus*. sns.sk, 24. 7. 2024. Dostupné na: <https://www.sns.sk/dalsi-atentat-len-potvrduje-ze-liberalizmus-je-reinkarnovany-fasizmus/> [cit. 13. 1. 2025].

KYSEL, Tomáš: *Prečo je úplný nezmysel, keď vám Blaha či Harabin nadávajú do liberálnych fašistov*. Aktuality.sk, 9. 10. 2019. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/730630/preco-je-uplny-nezmysel-ke-d-vam-blaha-ci-harabin-nadavaju-do-liberalnych-fasistov/> [cit. 13. 1. 2025].

Ministerstvo obrany Slovenskej republiky: *Začnite s vystahovaním*. Dostupné na: <https://www.mosr.sk/zacnite-s-vystahovanim/> [cit. 13. 1. 2025].

VERBALIZACE HODNOTÍCÍCH POSTOJŮ V ONLINE KOMUNIKACI

DIANA SVOBODOVÁ

Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava, Česká republika

SVOBODOVÁ, Diana: Verbalization of evaluative attitudes in online communication. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 725–738.

Abstract: The text analyses the verbal means by which communicators, especially members of the younger generation, express their evaluative attitudes towards various types of denotations in the electronic communication environment. These linguistic means are divided according to the types of evaluation into ambiguous in meaning, allowing different interpretations depending on the context, and further into means expressing positive and negative evaluation. The author's primary focus is on the predominant English-derived elements, encompassing both single words and phrases, as well as English sentences in their original form. The majority of these words are currently used slang neologisms, which are characterised by expressiveness, economy of expression, linguistic creativity, and a striving for originality. It is also important to consider motivation and the methods used in relation to the specific characteristics of communication in the online environment.

Keywords: online communication, evaluative attitude, anglicism, neologism, expressive means, linguistic economization

ÚVOD

Prostor psané online komunikace jako specifické prostředí textů psaných s výraznými prvky mluvenosti je předmětem intenzivního zájmu lingvistů již po několik desetiletí (např. Čmejrková 1997; Jandová a kol. 2006; Patráš 2009; Hoffmannová a kol. 2016; Jílková 2017 a další).

Toto komunikační prostředí se spontánně utvářenými normami psanosti a rysy dynamické neformální dialogičnosti poskytuje mimo jiné v podstatě neomezené možnosti pro vyjadřování různých typů postojů, jimiž jsou chápána pozitivní, negativní či významově nejednoznačná hodnocení a reakce jedince vůči určité skutečnosti a jež tvoří důležitou a zároveň přirozenou složku komunikace prezentované také jako texty povrchově psané a hloubkově mluvené (Hayesová 2013, s. 95; Výrost – Slaměník 2008, s. 127; Jílková 2017).

V textu příspěvku se zaměříme zejména na způsoby, kterými v soukromé elektronické komunikaci vyjadřují své hodnotící postoje příslušníci mladé generace, pro něž představuje zejména komunikace na sociálních sítích integrální součást jejich sociální interakce a stává se pro ně mnohdy komunikací dominantní. Významnou složku těchto jazykových projevů tvoří prvky anglické, jež mohou vedle internacio-

nalizačních aspektů zvyšovat jejich atraktivitu a komunikanti do nich promítají jak své znalosti angličtiny (přínejmenším v dané sémantické výšeči), tak prvky jazykové kreativity. Ve způsobech, jakými své hodnotící postoje projevují, spatřujeme zřetelné aspekty módnosti, pomíjivosti a proměnlivosti. Tyto aspekty výrazně odrážejí současnou dobu, zejména slangové výrazy používané teenagery bývají přirovnávány k „rychlé módě“, chvíli „jsou in“ a používají se téměř nepřetržitě a po čase vyjdou z užívání a jsou nahrazeny jinými, novějšími. Právě s vědomím zmíněné pomíjivosti se v následujícím textu pokusíme o zachycení některých aktuálně užívaných verbálně vyjádřených hodnotících postojů a vedle prostředků, u nichž lze zaznamenat konzistenci a přetrvávající aktuálnost, se soustředíme na prostředky nové, současné, jak byly zachyceny excerpcí komunikace na sociálních sítích a online diskusí.

1. ASPEKTY JAZYKOVÝCH PROSTŘEDKŮ HODNOCENÍ V ONLINE KOMUNIKACI

Zaujetí jazykově vyjádřeného hodnotícího stanoviska, zahrnujícího obvykle i určitou míru intenzity, je u komunikantů tvořeno činiteli vnitřními, spjatými s jejich potřebami, charakterem nebo zájmy, i vnějšími, mezi než patří např. rodina a zejména sociální skupiny, s nimiž se v rámci sociální adjustace identifikují (srov. Nakonečný 2009, s. 280–281). Online komunikace se odehrává ve virtuálním prostoru, jehož uživatelé se především nějakým způsobem prezentují a mohou měnit své chování, názor na ostatní i vnímání sebe sama (Hulanová 2012, s. 27–31). Určitá flexibilita identit jim umožňuje komunikovat o problémech či tématech, kterým by se při reálné diskusi vyhýbali, což se týká zejména vyjadřování postojů negativních (viz dále). Svou roli může v některých případech sehrávat i možnost disociační anonymity, pod jejíž ochranou se snadněji vyjadřují a píší otevřeněji. Takto mohou i lhát, a to jak s účelem prosociálním, tak také se záměrem někoho poškodit (Konečný 2011, s. 45).

1.1 Emocionalizace

K zaujímání postojů dochází (mj. v závislosti na atraktivitě hodnocené skutečnosti) častěji nikoli na základě zpracování informací a argumentů, ale prostřednictvím emocí. Zejména mladí lidé s menší zkušeností se nechají snadno ovlivnit něčím, co je zaměřeno na jejich city (srov. Nakonečný 2009, s. 267), a vyjádření názorů je užíváno ve funkci sociální soudržnosti.

Emocionální dimenze postojů tedy souvisí s tím, co komunikanti cítí k předmětu hodnocení, jak prožívají určitou objektivní skutečnost na pozadí svých představ nebo očekávání. Při verbalizaci svých postojů proto užívají různé typy expresivně zabarvených jazykových prostředků, do jejichž pragmatického významu projektují své postoje emočně-volní, jejich subjektivní nazírání předmětu hodnocení se intenzifikuje a vědomě či nevědomě hyperbolizuje (Popovičová Sedláčková 2013, s. 25–

27). Určitá exaltovanost se projevuje v pozitivních, negativních i v rámci této polarizace ambivalentních situačně zakotvených, kontextově vázaných a emocionálně zabarvených hodnoceních, jež chápeme jako specifický typ komunikačních aktů, komentářů ze strany komunikantů s různou mírou expresivního obsahu, který navozuje pocit blízkosti a otevřenosti.

Expresivitu může naznačovat i grafická nápadnost, jež v internetové komunikaci nahrazuje neverbální prostředky, ať už se jedná o zvýraznění textu pomocí typu, velikosti nebo barvy písma. Nelze také nezmínit, že nedílnou součástí komunikátů jsou různé typy emotikonů, emoji a dalších grafických prostředků se specifikovanými významy, jež slouží zjednodušení a urychlení reakcí, zde se ovšem věnujeme výhradně formulacím verbálním.

1.2 Internacionalizace

V online komunikaci na sociálních sítích a diskusních fórech dochází v důsledku výrazného podílu užívaných cizojazyčných prostředků ke kontaktu rozdílných jazykových systémů, což poskytuje mimo jiné bohatý materiál pro výzkum procesu formální a sémantické adaptace cizích slov z hlediska způsobů jejich užívání. Mnohé z námi zaznamenaných cizojazyčných prostředků jsou rozšířeny takřka celospolečensky i do jiných komunikátů včetně běžné každodenní mluvené komunikace, ale jiné mohou být aktuálně vázány jen na danou sociální sféru, nebo dokonce jen na úzký okruh komunikantů a jejich činnost (srov. také Havlík 2019, s. 3), spjatou např. v oblasti počítačových her, youtube videí a diskusních příspěvků k nim přímo s prostředím internetu. V mnohých komunikátech, jež mají do jisté míry smíšený jazykový ráz, je pak zajímavé zjišťovat, v jakém poměru jsou v nich obsaženy složky jazyka mateřského a cizího, zejména anglického, a nakolik kompaktní tato propojení jsou. Pokud jde o anglicismy, chápeme je ve smyslu Görlachovy často citované definice (Görlach 1994, s. 224) jako „slova nebo idiomy, které jsou svou formou rozpoznatelně anglické (pravopisem, výslovností, morfologií nebo alespoň jednou z těchto tří stránek), ale přitom jsou přijímány jako součást slovníku přijímajícího jazyka“, byť sledované lexikální prostředky chápeme jako internacionalismy a z hlediska češtiny jako recipientního jazyka se pohybují často na periferii lexika. V úvodu zmíněnou „módnost“ můžeme vnímat ve smyslu časovém jako modernost, ale také z hlediska analýzy jazykových prostředků, jejichž označení coby módních implikuje jejich hodnocení v opozici přejímek tzv. nezbytných. Propojuje tedy časové hledisko s tradičním členěním přejímek na módní („luxury loans“) a nezbytné („necessary loans“, srov. Onysko – Winter-Froemel 2011), jehož kritéria jsou založena na analýzách důvodů přejímání cizích slov na pozadí existence jejich domácích ekvivalentů. V následujícím textu uváděné anglické výrazy mohou být označovány jako jakási „módní ozdoba“ (Havlík 2019, s. 4) komunikace, ale důležité je vnímat také jejich pragmatický aspekt, neboť vystávají z komunikační potřeby svých uživatelů (Onysko – Winter-Froemel 2011,

s. 1552) a jednu z rozhodujících rolí u nich hrají aktuálně vnímané konotace a sémantické sepětí s danou sociální skupinou a tématem komunikace. Mnohé z nich získávají specifický expresivní příznak v důsledku nemotivovanosti své vnitřní formy (Stěpanova 2004, s. 88). Většinou jde o anglicismy graficky a také morfolo-gicky neadaptované („citátové“), tj. bez českého komponentu v základním tvaru, jež byly přeneseny v nezměněné podobě přímo z angličtiny (srov. Klégr – Bozděchová 2024, s. 18, 128; Nekula 2005 s. 268). V mnohých komunikátech lze zaznamenat dokonce neadaptované celoanglické fráze větného charakteru zasazené do kontextu komunikace probíhající v češtině. Komunikace pak získává až makarónský ráz, neboť jsou v ní propojovány a míšeny prvky různých jazykových systémů (Mareš 1997, s. 255) a střídání kódů se stává běžným.

1.3 Ekonomizace

Jedním z významných rysů online komunikace je její dynamičnost, stručnost a úspornost, motivovaná zejména u formy synchronní faktory časovými, nicméně její výskyt zaznamenáváme i u forem asynchronních. Můžeme vysledovat řadu jazykově ekonomizačních prostředků, ať už se jedná o zkracování mechanické cestou grafické či graficko-fónické abreviace, trunkace, preference jedno- či dvojslabičných slov apod., nebo krácení sémantické, realizované kontextovými elipsami, jednoslovnými reakcemi charakteru větných ekvivalentů omezenými na jádro výpovědi, jež nabývají podoby určitých komunikačních vzorců a šablonovitosti. Mohou tak zastávat několik funkcí, protože vedou ke stručnosti až lakoničnosti vyjadřování, umožňují maskování skutečného (mnohdy sémanticky ambivalentního) obsahu sdělení, oživují jej prostřednictvím metaforičnosti a dodávají mu určitý odstín – od humorné hravosti a nadsázky až po projevy verbální agrese. Komunikanti jimi záměrně či nezáměrně zvyšují stylistickou rozmanitost svého vyjadřování a jazykové prostředky tak fungují v podobném smyslu, v jakém popsal funkcí anglicismů v němčině Galinsky (Galinsky 1967, s. 71) a jenž slouží jako příklad užívání módních přejímek („luxury loans“, srov. Klégr – Bozděchová 2024, s. 27).

2. PROSTŘEDKY VYJADŘOVÁNÍ HODNOCENÍ VÝZNAMOVĚ NESPECIFICKÝCH ČI AMBIVALENTNÍCH

Pro většinu hodnotících prostředků je signifikantní jejich pozice na ose pozitivní – negativní, nicméně u mnohých z nich nelze primárně stanovit, zda jsou tímto způsobem polarizované, resp. směřují k některému z těchto typů, protože mohou být užity buď oběma způsoby, nebo případně označují spíše průměrnost, nevýraznost hodnoceného denotátu. Jsou součástí subjektivní modalit v rámci konkrétních komunikačních strategií a z funkčního hlediska jsou motivovány prezentací vlastního postoje komunikantů k nějaké skutečnosti, diskutovanému tématu apod. (srov. Hradilová 2015, s. 61), ale tento postoj může nabývat různého charakteru.

Problém primárně psané formy online komunikace spočívá v tom, že její obsah lze v rámci heterogenní diskurzni komunity interpretovat různě, i mírné projevy ironie či sarkasmu mohou být vnímány jako útok, záměrná provokace či kritika, nebo naopak pochvala, či zůstat v podstatě nepostřehnuty. Volba vyjadřovacích prostředků je do značné míry subjektivní, a pokud nejsou některé informace vyjádřeny explicitně, případně jsou předávány prostředky okazionálními, tj. jednorázovými kreativními prostředky užívanými pro účely konkrétní situace např. v rámci střídání kódů (Klégr – Bozděchová 2024, s. 24), je otázkou jejich adekvátní a správné dekodování na straně adresáta či adresátů (srov. Hradilová 2015, s. 8). Mládež s oblibou užívá jako hodnotící, nebo možná spíše kvazihodnotící výrazy prostředky, které vlastně tento aspekt primárně neobsahují (připomeňme např. *hustý* v češtině), jsou do značné míry sémanticky vyprázdněné, navíc díky cizojazyčnému původu získávají polysémii ještě rozsáhlejší než prostředky domácí a plní víceméně pouze funkci sociálně adjustačních prvků.

Postoje komunikantů mohou proto být ambivalentní, jestliže tito ve snaze o vlastní autenticitu a hledání alternativních forem jazykové sebe prezentace (Bohunická – Orgoňová 2011, s. 97) užívají celoanglické fráze, jež dodávají komunikaci zmíněný makarónský ráz (Mareš 1997, s. 255), např. *It's giving* (doslovně „to dává“, také jako začátek hodnocení „to vypadá jako...“) pro označení osoby nebo předmětu, které vyznačují určitou intenzivní atmosféru, energii, ovšem bez přímého vyjádření pozitivního nebo negativního hodnocení.

Užívání původních anglických slovních spojení se často jeví jen jako napodobování a opakování jazykových vzorců bez hlubší reflexe jejich významu, což platí nejen u anglických frází, ale např. i u vulgarismů (viz dále) a dalších typů jazykových prostředků. Umožňují tak vyjadřovat i vyšší intenzitu hodnocení, než jaká by byla přisuzována analogickým hodnocením českým nebo jakou by komunikanti použili v mluveném hovoru, přestože elektronická komunikace (jako z mediálního hlediště psaná) má s mluvenými rozhovory „tváří v tvář“ podobné rysy. Anglické slangové fráze tak mohou být užívány jako reakce na různé podněty a jsou buď samostatnými větami, nebo jsou zasazeny do větných celků psaných v mateřském jazyce. Příkladem takového vyjádření, jehož míru účasti na hodnocení lze chápat rozličnými způsoby (srov. Dolník 1989, s. 31), je *she is such a main character* nebo *she has main character vibes* pro označení výrazné osoby, která se chová dramaticky a je ráda středem pozornosti (tj. „hlavní postavou“).

Ambivalenci hodnocení vyjadřuje např. i větná formulace *that's sus*, jejímž klíčovým výrazem je zkrácená forma anglického *suspicious* ve významu „podezřelý“ či „podezřele“, jíž komunikanti naznačují určitou opatrnost a kupříkladu syntagma *sus chování* naznačuje chování nezvyklé.

Nejednoznačnost lze spatřovat i v hodnocení frázemi (*it's so basic* nebo (*it's mid* (zkrácená forma *middle*), tj. když je nějaká skutečnost označena jako *mid* (typu „*ty šaty jsou celkem mid*“), je nezajímavá, průměrná, fádní, ani dobrá, ani špatná,

„není nic moc“. Podobná zkracování anglických slov slouží po stránce pragmatické k zestručnění výpovědí, ale zároveň jsou prvkem slangovosti až argotičnosti, protože podobně jako zkratky mohou být pro nezasvěcené obtížně dekodovatelné. To do jisté míry platí i pro vyjádření názorů na pravdivost získávaných informací typu *it's tea* s významem „je to drb“¹ nebo spojení *no cap*², jež znamená, že někdo říká pravdu, naopak *cap* označuje nepravdu, lež.

Význam hodnocení osob ve smyslu průměrnosti a nevýraznosti vyjadřuje také spojení *beige flag* (dosl. „béžová vlajka“), také v celoanglické větné frázi *(he/she) is a beige flag*. Pokud se v komunikaci vyskytne fráze *let him cook* (dosl. „nechte ho vařit“), naznačuje se tím (často s významným prvkem ironie), že by daná osoba měla dostat prostor k tomu, aby ukázala své schopnosti nebo se nějakým způsobem projevila.

Pro hodnocení jak v pozitivním, tak i v negativním smyslu je až katachresticky (Onysko – Winter-Froemel 2011) užíván výraz *aura* (pův. „emocionální, mentální a duchovní energetické pole“) v metaforických spojeních s výrazy *plus* a *minus* jako *plus aura* a *minus aura*, tj. když někdo udělá něco dobrého, *má plus auru*, v negativním smyslu pak *má minus auru*. Tato spojení mohou mít i charakter samostatně stojícího partikulárního výrazu ve funkci větného ekvivalentu podle modelu „*udělal něco špatného, minus aura*“.

Ve volbě hodnotících prostředků hraje velkou roli kreativita, jejíž významnou součástí je originalita, vnášející do jazykového vyjadřování výjimečnost, neotřelost a překvapivá vyjádření (srov. Chýlová 2020, s. 371). Ve snaze o působivost jsou spontánně užívány neologické a okazionální prostředky předurčené k tomu, aby byly v textu nápadné a intenzifikovaly emocionalitu, zároveň ale také slouží úspornosti vyjadřování (viz také Liptáková 2008, s. 61). Získávají až argotický charakter s možností intencionálního skrytí obsahu pro nezasvěcené, zvláštní ovšem je, že uživatelé sami rezignují na konkretizaci jejich významů a upřednostňují jejich užívání v rámci komunikační soudržnosti před hledáním adekvátnějšího výrazu. Objevují se lexikální prostředky sémanticky vyprázdněné, užívané zcela nahodile v nesourodých kontextech, často jen jako slova výplňková. Aktuálně to platí např. pro výraz *skibidi*³, který sám o sobě lexikální význam nemá, může být hodnocením jak pozitivním, tak negativním a v důsledku jeho frekvence se nelze divit, že ve slangu mládeže už vznikly deriváty typu *skibidák* nebo *skibidácký*, označující osoby, které tento výraz nadužívají. Pro intenzifikaci (byť zdánlivé) originality bývá výraz *skibidi* řetězen s výrazy *ohio* a *rizz*, kombinace *skibidi ohio rizz* se užívá nejčastěji ve významu „divný“. Anglicismus *Ohio* samostatně má ekvivalenty „divný, bizarní“⁴, *rizz* jako

¹ Lze se také setkat s frází *spill the tea* ve významu „drbat, sdílet pomluvy nebo tajnosti“.

² Lexikální prostředek vychází z grafického zobrazení hlavy s kšiltovkou, která zakrývá obličej.

³ Slovo *skibidi* se začalo užívat v souvislosti s virálním videem, které zobrazuje animaci hlavy vylézající z toalety.

⁴ Slovo pochází z virálně šířené fotografie autobusu s nápisem „Ohio bude zrušeno“.

zkrácená forma substantiva *charisma* doslova znamená „schopnost zapůsobit na jinou osobu, svést ji“, ale např. ve spojeních *W rizz* a *L rizz* (*W* – win, *L* – lose, „výhra“ a „prohra“) je analogickým hodnocením např. dobrého a špatného výkonu.

Podobná hodnotící vyjádření lze v diskurzu online komunikace považovat za určité formule, v nichž jsou do stejných struktur vkládány opakující se jazykové prostředky se znaky polysémie. Tu přisuzujeme i některým vulgarismům s výrazným expresivním významem, např. anglicismu *fuck*, který nabývá dvojsmyslnosti na pólech kladném a záporném, např. spojení *lit a fuck* (také ve zkrácené podobě *lit af*) je chápáno velmi pozitivně, podobně jako samostatně užívané adjektivum *lit* (pův. význam „planoucí“, příp. ale také „opilý“), také ve spojení *mad lit* („šíleně...“). Ambivalentní význam zaznamenáváme i u dalších adjektiv, např. *dope*, které je původním označením pro drogu, může být ale užíváno i jako negativně expresivní pojmenování osob (s ekvivalentem „hlupák“), a naopak v jiných kontextech jako extrémně pozitivní hodnocení (s ekvivalenty „hustý, vynikající“), *crazy* nebo *insane* (obě s významem „šílený, bláznivý“). Také kolokace s výrazně konotovanými expresivy *bad bitch* (dosl. „zlá/špatná svině/mrcha/čubka“) nebo *bad ass/badass* (dosl. „špatný zadek“) jsou paradoxně pozitivním hodnocením.

Výjimečnost, působivost jakéhokoli denotátu je hodnocena výrazem *banger* (pův. slangismem pro úspěšnou píseň), který se také užívá v pozitivním i negativním smyslu (Košíková 2023).

V různých situacích se objevuje i původní anglické spojení *side eye*, jež je slovním vyjádřením původně neverbálního prostředku (nedůvěřivého pohledu do strany), naznačujícího, že posuzovaný objekt je podezřelý, trapný apod.

Postoje bez konkrétnější specifikace lze více či méně explicitně vyjádřit také pomocí sloves odvozených v češtině od anglických základů, např. *checkovat/čekovat*, perf. *čeknout*⁵ (pův. angl. *check*, které v jednom ze svých významů „dívat se, kouknout se“ má funkci přilákat pozornost k něčemu zajímavému ve formulacích typu „čekuj toho kluka“), *hitovat*, perf. *hitnout* (pův. angl. *hit*, „zasáhnout“, např. *hitnout u srdce*, ale také v případě chuti či intenzity alkoholu nebo drogy, např. „*drink hituje*“).

3. PROSTŘEDKY VYJADŘOVÁNÍ HODNOCENÍ POZITIVNÍCH

Jak bylo zmíněno výše, „invaze“ anglicismů je i v online prostředí motivována tendencí vytvářet speciální jazyk, přejímky jsou užívány za účely prestižními a mají zvýšit výjimečnost komunikujících skupin (Rosenhouse – Kowner 2008, s. 3).

Mezi jinými lze z anglických frází větného charakteru užívaných pro verbalizaci pozitivních postojů zmínit např. spojení (*it's*) *sending me*, pokud je něco hodnoce-

⁵ Uvedená slovesa jsou užívána ve tvarech na různém stupni formální adaptace, srov. také Svobodová – Sekerová – Entlová 2024, s. 349–372.

no jako velmi vtipné nebo zábavné, např. „*tohle video is sending me*“, nebo *I can't*, příp. *I can't even*, jež stojí obvykle samostatně a vyjadřuje naprostý úžas, tj. hovor. „já z toho nemůžu“ ve smyslu „je to skvělé“.

Pokud jde o pochvalné či obdivné hodnocení vzhledu, výkonu nebo chování osob, setkáváme se s anglickými větnými formulacemi typu *he/she understood the assignment* (dosl. „pochopil/a zadání“⁶), *he/she looks fire* nebo syntagmaty *he/she má drip* nebo *vypadá snatched*, tj. „sluší mu/jí to“, „vypadá skvěle“ (obvykle se jedná o komplimenty pro oblečení a styl). Větná fráze *he/she ate* (dosl. „snědl/a“) pak označuje mimořádný výkon (např. taneční).

Anglická fráze *(he/she) is a walking green flag* označuje osoby oblíbené, šířící pozitivní energii, motivující, samo o sobě pak atributivní syntagma *green flag* (např. *green flagy u kluků*) zahrnuje pozitivní vlastnosti a signály vůči ostatním.

K výše zmíněné stručnosti vyjadřování lze přiřadit i označování jedinců názvy písmen řecké abecedy podle jejich charakteristických vlastností a vystupování. Pro obdivná hodnocení jednotlivců se tak užívá např. *alfa*⁷ („lídř, frajer“, tj. osoba, která se ostatním cítí nadřazená a je jimi tak vnímána) a do jisté míry také *sigma*, pojmenovávající nezávislého jedince, „pohodáře“. Jako kompliment, vyjádření respektu je pak užíván také výraz *based* ve významu jedinečnosti, nezávislosti.

Nejčastějším prostředkem pozitivního hodnocení jsou vedle inherentních expresiv (tvořených např. deminucí) adjektiva a adverbia, stojící obvykle v atributivní, adverbialní či predikátové funkci, nebo užívaná jako samostatně stojící fragmentární výpovědi vyjadřující různou míru emocionalitu a afektivního hodnotícího významu (Dolník 1989, s. 38). Z přejatých prostředků se setkáváme s řadou starších, „tradičních“, výrazů typu *bomba* (obvykle v predikátové pozici; v atributivní funkci častěji v derivovaných podobách *bombový*, *bombovní*, *bomběžní*, srov. Lišková 2024, s. 45), *brutální* (např. *brutální song*), *luxusní* (např. *luxusní video*), *super* (také v graficky adaptované podobě *supr* a derivátu *suprový*), *mega* (buď samostatně, nebo v adverbialní funkci, např. *mega luxusní*), *top* s deriváty *topka* a *topovka* nebo *cool*, spíše výjimečně v odvozené formě adjektiva *coolový*.

V původní nesklonné podobě jsou nověji užívaná adjektiva *nice* („pěkný, milý“) nebo *cute* („krásný, roztomilý“), také v graficky adaptovaných podobách *najs* a *kjút*⁸ a v samostatných fragmentárních výpovědích vyjadřujících potěšení. Po vzoru angličtiny a s modifikovaným významem nacházíme i adjektiva derivovaná od řeckých či latinských základů typu *epic* nebo *legendary* (vyjádření obdivu ve smyslu velkoleposti, úžasnosti). Adjektivum *good* se objevuje i v superlativním tvaru *best* („nejlepší“, např. *best song*, *akce byla best*), také s anglickou prepozicí, tj. *best of*.

⁶ Fráze je ovšem užívaná i v doslovném smyslu např. při hodnocení splnění pracovního úkolu.

⁷ Užíváno ovšem v jiném významu než *generace alfa* pro osoby narozené v r. 2010 a později.

⁸ Graficky adaptovanou podobu s *ű* považujeme z hlediska pravidel českého pravopisu za nesystémovou, nicméně uzuální.

Pro přitažlivost se sexuálním podtextem se užívá adjektivum *hot* (dosl. „horký“), v závislosti na kontextu jsou pozitivním hodnocením i adjektiva *happy*⁹ („šťastný“, např. také v kalkované frázi „*dělá mě to happy*“), nebo *funny* („zábavný, vtipný“), případně i *easy* („jednoduchý, snadný“), také v adaptované podobě *izi*.

Jako „univerzální pochvala“ (Lišková 2024, s. 22) se uplatňuje anglicismus *slay*, označující vysokou kvalitu, vyjádření obdivu nebo uznání. Původní anglická fráze *slay, queen!*, překládané (také módní) českou frází „dobře ty!“ (Košíková 2023), označuje ovšem také osoby zhlížející se v okázalém životním stylu. Derivovaným slovesem je *slayovat* (např. *slayovat v novém outfitu*).

Z evaluačních intenzifikačních částic můžeme jmenovat např. původní anglickou *for real*, také v abreviované podobě *FR*; k potvrzení pravdivosti nebo správnosti slouží i tvar *trill*, vzniklý ze spojení *true* a *real* (obojí „skutečný, pravdivý“).

Díky své stručnosti a výraznému citovému náboji hrají významnou roli samozřejmě také citoslovce. Obdiv či údiv vyjadřuje již běžně užívané *wow* (také s grafickým zvýrazněním typu *woow*), nověji také *gyat*¹⁰ (dosl. „zatraceně, sakra“, např. „*gyat, vypadá skvěle*“), pozitivní reakcí na něco roztomilého, hezkého je *aww* (typu „*aww, to je cute*“).

Ze sloves, jejichž kladně hodnotící charakter vychází buď z jejich základního významu, nebo z užití v kontextu, lze jmenovat např. *lajkovat*, perf. *lajknout* (pův. angl. *like*, „líbit se“, také „dávat srdíčka/lajky“), *lovovat* (pův. angl. *love*, „milovat“), *prejsovat* (pův. angl. *praise*, „chválit“) nebo *vibeovat* (pův. angl. *vibe* s významy „užívat si, bavit se“, např. *vibeovat nový song*). Původní tvar *vibe* je frekventovaný také v predikativním užití plurálového nominálního tvaru *vibes*, adapt. *vajbs*, např. „*mít/nemít good vibes / dobrý vajbs*“, srov. Lišková 2024, s. 23). I anglické sloveso *feel* („užívat si něco“, ale také „soucitit s někým“) se užívá jako verbální derivát *feelovat* nebo v nominální podobě s původním anglickým sufixem *-ing*, tj. *feeling* ve formulacích typu *mít z něčeho dobrý feeling*.

Neohebné tvary anglických sloves jsou v komunikátech na sociálních sítích spíše výjimečné, jako příklad lze jmenovat *slap* (dosl. „plácát“, příp. „fackovat“) pro hodnocení např. hudebních skladeb nebo písni typu „*tenhle song slaps*“.

Funkci ekonomizace a v synchronní komunikaci také rychlosti sdělení nejlépe odpovídají zkratky typu *GJ* (pův. angl. *good job*, „dobrá práce“), *GG* (pův. angl. *good game*, „dobrá hra“, obvykle jako poděkování soupeřům v závěru PC hry), *GOAT* (pův. angl. *greatest of all time*, dosl. „nejlepší všech dob“) nebo *CG* (pův. angl. *congratulations*, „výborně, gratuluji“), tvořící obvykle osamostatněné výpovědi. Pobavení, někdy ovšem s ironickým podtónem a náznakem údivu, reprezentuje zkratka *LOL* (pův. angl. *laughing out loud* nebo *lots of laugh*, vyjádření smíchu,

⁹ Adjektivum je užíváno i s původním antonymním prefixem *unhappy*.

¹⁰ Původním významem je označení osoby s velkými hýžděmi, jedná se o zkratku slovního spojení *goddam your ass thick*, tj. „sakra, máš tlustý zadek“.

např. „*LOL, dobrý vtíp*“), překvapení, údiv, ale také sarkasmus či ironii pak *OMG* (*oh my god*, např. „*OMG, to je super*“).

4. PROSTŘEDKY VYJADŘOVÁNÍ HODNOCENÍ NEGATIVNÍCH

Pokud jde o hodnocení negativního charakteru, můžeme se setkat s projevy disinhibice, negativní kritiky i agrese nebo disociační imaginace. Uživatelům sociálních sítí někdy chybí dostatečná míra empatie a reálná schopnost náležitě projevovat emoce. Pocit klamné anonymity a mylná představa neomezené svobody projevu pak může vést k vyjadřování negativního hodnocení vůči jiným osobám nebo konkrétním podnětům např. cestou vulgarismů (srov. Černá a kol. 2013). Především pro adolescenty je v rámci hledání vlastní osobnosti lákavé experimentování a možnost ventilovat svou frustraci (Krčmářová a kol. 2012, s. 79). V rámci externalizace pak mnohdy falešná generalizace vede k vytváření předsudků zahrnujících afektivní složku, která je obvykle spojována s negativními postoji (Nakonečný 2009, s. 280–281), časté jsou různé typy ironizace, inzultací a devalvace jiných osob (Bohunická – Orgoňová 2011, s. 101).

Snahy o originální vyjadřování se také pojí s možnostmi (byť někdy zdánlivě) výstižnějších pojmenování, než nabízí mateřský jazyk, např. u označení osob typu *pick me girl / pick me boy* (dosl. „vyber si mě“ dívka/chlapec“) pro ty, kdo se snaží upoutat pozornost osob opačného pohlaví a ostatní tím obtěžují, nebo označení *Karen* pro dívky/ženy, které se projevují velmi náročně, arogantně až agresivně vůči ostatním. Spojení „*chová se jako Karen*“ je v podstatě vyjádřením posměchu či urážky, podobně jako výrazně expresivnější *attention whore* („osoba, dosl. děvka, vyžadující si pozornost“, srov. Košíková 2023).

Opakem hodnocení osob pomocí názvů písmen řecké abecedy *alfa* a *sigma* (viz výše) je *beta* pro označení jedinců slabých, manipulovatelných, bez vlastního názoru. Podobný význam vyjadřuje také zkratka *NPC* (*non-player/non-playable character*, „postava ovládaná počítačem v PC hrách“), také v derivované podobě *enpísíčko*.

Anglické atributivní syntagma *red flag* (dosl. „červená vlajka“), příp. v rámci anglické věty (*he/she*) *is a walking red flag*, označuje někoho, kdo vyzařuje varovné signály a negativní energii, nebo něčeho, co může znamenat problém, např. *dávat si pozor na red flagy*. Spojení *out of pocket* (dosl. „z vlastní kapsy“) se užívá, pokud někdo řekne nebo udělá něco nevhodného, např. se projeví hrubě či urážlivě vůči jiné osobě.

Z anglických adjektiv s negativní konotací jmenujme např. *cringe* s původními významy „otřepat se, ošívat se“ pro pojmenování čehokoli zahanbujícího, vyvolávajícího pocit trapnosti. Stejně tak jsou vnímána jako negativní adjektiva *creepy* (např. v souvislosti s osobami, které vzbuzují nepříjemný nebo zneklidňující pocit, také kvůli nevhodnému sexuálnímu chování), *mean* (s významem „zlý“), *cheese* („trapný“), *salty* („podrážděný, urážlivý“), *toxic* („nepříjemný, nesnesitelný“) nebo *fake* (v souvislosti se sociálními sítěmi označující cokoli podvodného, např. *fake profil*), také v adaptovaných derivátech *fejkový* a *fejkovat*.

Za projevy agrese, zhrubnutí a dekulativace diskurzu (Bohunická – Orgoňová 2011, s. 101) bývá považováno užívání vulgarismů, jež se stává běžným verbálním projevem a slouží např. uvolnění napětí a pocitu frustrace („odčerpání agrese“), snahy potupit komunikačního partnera nebo jeho postrašení, ale také jen nápodoby ostatních, snahy o začlenění do sociální skupiny, odlišení od ostatních, módnosti apod. (srov. Vybíral 2009).

U domácích vulgarismů se setkáváme s jejich zmírněním, grafickou eufemizací prostřednictvím redukce hlásek typu *voe/woe* (vole), *tvle* (ty vole) apod. I u přejatých vulgarismů se s tímto jevem setkáváme, jejich expresivní charakter ale nemusí být po-
ciťován tak výrazně a mohou být užívány pouze ve funkci určitého ozvláštňení, vy-
cpávkových slov, nikoli agrese. U již delší dobu užívaného vulgarismu *shit* (příp. v ko-
lokacích typu *totální shit*) se setkáváme s tvarem *shizzle* (původně vytvořeném pro
hip-hopové texty), který ovšem ve spojení *for shizzle* má významem *for sure*, tedy
„určitě, žádný problém“. Vulgarismus *fuck* se užívá v různých podobách, ať už jako
součást původních anglických formulací *fuck off* nebo *go fuck yourself*, či ve zkráce-
ných formách *fckoff* nebo ve zkratkách *WTF* (*what the fuck*), která s významem „o co
tady jde“ (ovšem vulgárně) vyjadřuje údiv, překvapení, ale také pobouření, a *STFU*
(*shut the fuck up*, „drž hubu“). Časté jsou také verbální deriváty *fuckovat/fakovat*, také
v perfektivním tvaru *vyfuckovat/vyřakovat*, tj. „poslat někoho do háje, nevyhovět“.

Zkratka *KYS* (*kill yourself*, „zabij se“) vyjadřuje sarkasmus s cílem někoho
umlčet a existuje i ve tvaru verbálního derivátu *kysnout se*. Některé zkratky mohou
mít argotizační charakter, protože zkrácená forma jejich expresivní charakter do
jisté míry zastírá, např. plná forma *LMAO* je *laughing my ass off* (lze přeložit jako
„umřu smíchy“).

Dalšími slovesy, jimiž komunikanti verbalizují negativní hodnocení, jsou ku-
příkladu *hateovat/hejtovat*, perf. *hejtit* (pův. angl. *hate*, „nenávidět, urážet, zesměš-
ňovat“, na soc. sítích také „negativně komentovat“), *dissovat/disovat* (pův. angl.
diss, „vysmívat se, pomlouvat“), *roastit* (pův. angl. *roast*, „urážet, kritizovat“) nebo
bodyshamovat (*body shame*, „ponižovat na základě tělesných nedostatků“).

Z prostředků interjekční povahy zaslouží pozornost citoslovce *eww* (analogické
pozitivně chápanému *aww*), jež naznačuje odpor a znechucení, dalšími citoslovci
jsou pak *yuck* (také v podobě *jukí*), *meh* (naznačující také znučenost), *ick* (k vyjádře-
ní znechucení, označení něčeho nepříjemného, otravného nebo odpuzujícího) nebo
yikes (také v podobě *big yikes* ke zdůraznění trapnosti, silného nesouhlasu). Nemilé
překvapení, podrážděnost či zklamání bývá obvykle motivací užití výrazu interjekč-
ní povahy *sheesh* (s dřívější formou *jeez* a významem *Jesus*, tj. Ježíš).

ZÁVĚR

Jak vyplývá z předchozího textu a četných příkladů, verbalizaci hodnotících
postojů v prostředí psané online komunikace lze v současné době charakterizovat

řadou výrazných rysů, mezi něž patří frekventované užívání prvků expresivních, jazykově ekonomizačních a cizojazyčných, zejména anglického původu s nízkou úrovní formální adaptace. Jak jednotlivé lexikální prostředky různého slovnědruhového charakteru včetně abreviatur, tak zejména větné fráze přenesené z angličtiny v nezměněné podobě podporují smíšený ráz komunikace, v níž zaznamenáváme na jedné straně opakování komunikačních vzorců a šablonovitost vyjadřování s výraznými aspekty sociální adjustace a na druhé straně snahy o jazykovou kreativitu a originalitu, pojící se také s úsporností vyjadřování.

Hodnotící prostředky neologického až okazionálního charakteru jsou užívány pro hodnocení pozitivní či negativní, ale vedle toho lze zaznamenat i mnohé ambivalentní, významově nejednoznačné, jejichž sémanticko-pragmatický význam je výrazně kontextově vázaný.

Jsme si vědomi toho, že ruku v ruce s jazykovou globalizací jsou hodnotící prostředky ovlivňovány různorodými vnějšími (i mimojazykovými) aspekty, proměnami elektronické komunikace a stále se zrychlujícím stylem života, ale uvedené trendy v nich lze vysledovat s jistou kontinuitou, reflektující proměnlivost výrazových prvků, jejichž neukotvenost v jazykovém systému může vést k jejich různorodé interpretaci a sémantické i formální rozkolísanosti.

Bibliografie

BOHUNICKÁ, Alena – ORGOŇOVÁ, Oľga (2011): K interpretácii mládežníckého diskurzu. Od kultovosti ku coolovosti slovenčiny vo filmoch o mladých. In: O. Orgoňová (ed.): *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 97–105.

ČERNÁ, Alena et al. (eds.) (2013): *Kyberšikana: průvodce novým fenoménem*. Praha: Grada. 152 s.

ČMEJRKOVÁ, Světa (1997): Čeština v síti: Psanost či mluvenost? O stylu e-mailového dialogu. In: *Naše řeč*, roč. 80, č. 5, s. 225–247.

DOLNÍK, Juraj (1989): Lexikálne vyjadrenie citového postoja. In: *Slovenská reč*, roč. 54, č. 1, s. 30–39.

GALINSKY, Hans (1967): Stylistic Aspects of Linguistic Borrowing. A Stylistic View of American Elements in Modern German. In: B. Carstensen – H. Galinsky (eds.): *Amerikanismen der deutschen Gegenwartssprache. Entlehnungsvorgänge und ihre stilistischen Aspekte*. Heidelberg: Winter, s. 35–72.

GÖRLACH, Manfred (1994): A Usage Dictionary of Anglicisms in Selected European Languages. In: *International Journal of Lexicography*, roč. 7, č. 3, s. 223–246.

HAVLÍK, Martin (2019): Módní a nezbytné anglicismy ve vztahu k sociálním oblastem a k jejich výslovnosti a pravopisu. In: *Časopis pro moderní filologii*, roč. 101, č. 2, s. 135–149.

HAYESOVÁ, Nicky (2021): *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál. 166 s.

HOFFMANNOVÁ, Jana et al. (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia. 512 s.

HRADILOVÁ, Darina (2015): *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého. 122 s.

HULANOVÁ, Lenka (2012): *Internetová kriminalita páchaná na dětech: psychologie internetové oběti, pachatele a kriminality*. Praha: Triton. 224 s.

CHÝLOVÁ, Helena (2020): Konvence a kreativita v jazyce současných vlogerů a youtuberů. In: M. Balowski (ed.): *Konwencja i kreacja w języku i w literaturze czeskiej*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Filologii Słowiańskiej, s. 371–376.

JANDOVÁ, Eva et al. (2006): *Čeština na www chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita. 264 s.

JÍLKOVÁ, Lucie. (2017): Elektronická komunikace. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/ELEKTRONICKÁ_KOMUNIKACE.

JUNKOVÁ, Bohumila (2017): Stylově příznaková apelativa a propria tvořená účastníky diskuse na internetu. In: O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková (eds.): *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 145–153.

KLÉGR, Aleš – BOZDĚCHOVÁ, Ivana (2024): *Lexikální anglicismy v češtině*. Praha: Karolinum. 204 s.

KONEČNÝ, Štěpán (2011): *Fenomén lhání v prostředí internetu*. Brno: Masarykova univerzita, 121 s.

KOŠÍKOVÁ, Aneta (2023): *Slovník Generace Z pro rodiče a učitele aneb Jak nebýt za boomeru*. Brno: Než zazvoní. 147 s.

KRČMÁŘOVÁ, Barbora et al. (2012): *Děti a on-line rizika: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka bezpečí. 178 s.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila (2000): *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine*. Prešov: Náuka. 148 s.

LIŠKOVÁ, Michaela (2024): Slay nákupy s dospívajícími dcerami. In: M. Lišková – M. Šemelík (eds.): *Slova a jejich příběhy #neologismus #archaismus*. Praha: Academia, s. 22–23.

MAREŠ, Petr (2017): Makaronština. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/MAKARONŠTINA>.

NAKONEČNÝ, Milan (2009): *Sociální psychologie*. Praha: Academia. 498 s.

NEKULA, Marek (2005): Anglicismy v češtině. In: W. Viereck – K. Viereck – H. Ramisch (eds.): *Encyklopedický atlas anglického jazyka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 259–275.

ONYSKO, Alexander – WINTER-FROEMEL, Esme (2011): Necessary Loans – Luxury Loans? Exploring the Pragmatic Dimension of Borrowing. In: *Journal of Pragmatics*, roč. 43, č. 6, s. 1550–1567. Dostupné na: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.12.004>.

PATRÁŠ, Vladimír (2009): *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienej komunikácie / Sociolinguistic Aspects of electronically determined Communication*. Karviná: Slezská univerzita v Opavě – Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, 2009. 150 s.

POPOVIČOVÁ SELÁČKOVÁ, Zuzana (2013): *Slang v mládežníckom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského. 183 s.

ROSENHOUSE, Judith – KOWNER, Rotem (eds.) (2008): *Globally speaking. Motives for Adopting English Vocabulary in Other Languages*. Clevedon-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters. 300 s.

STĚPANOVA, Ludmila (2004): *Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty*. Olomouc: VUP. 297 s.

SVOBODOVÁ, Diana – SEKEROVÁ, Kamila – ENTLOVÁ, Gabriela (2004): Prefigované tvary sloves anglického původu v jazyce mladé generace. In: *Bohemistika*, roč. 24, č. 3, s. 349–372.

VYBÍRAL, Zbyněk (2009): *Psychologie komunikace*. Praha: Portál. 320 s.

VÝROST, Jozef – SLAMĚNÍK, Ivan (2008): *Sociální psychologie*. Praha: Grada Publishing, a. s. 416 s.

K PROMĚNÁM TEXTOVÝCH FUNKCÍ V PRŮBĚHU STALETÍ NA PŘÍKLADU MATTHIOLIHO HERBÁŘE

MILOSLAV VONDRÁČEK

Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě, Opava, Česká republika
Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha, Česká republika

VONDRÁČEK, Miloslav: On the changes of textual functions over the centuries on the example of Matthioli's herbarium. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 739–751.

Abstract: The present study considers the contemporary context of the creation of P. A. Mattioli's botanical-medical publication and its language mutations. The author observes alterations in the interpretation of subsequent editions of the Renaissance work. The publication of the herbarium is a continuous process, extending to the present day. Pietro Andrea Mattioli was an Italian physician and botanist who lived from 1501 to 1577. He initiated the composition of his herbarium as *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis*, providing a commentary on the work of Pedania Dioskúrid of Anazarba *De materia medica*, dating from the 1st century AD. The Italian version of the herbarium was published in 1544. The extended Latin version was created in 1554. Concurrently, Mattioli assumed the role of Ferdinand Tyrolský's personal physician in Prague. In this section, the reader will find an extensive reworking of Mattioli's text by the renowned scholar Tadeáš Hájek (1525-1600). The Czech edition of the herbarium was published by Jiří Melantrich of Aventine in 1562. In the year 1563, Melantrich also published a German version, translated by Georg Handsch of Česká Lípa. The Polish edition was published with the support of King Sigismund Augustus. The result of the translation of the work is, among other things, the significant influence of Polish botanical terminology by Hájek's Czech terminology.

The townspeople utilised the herbarium for the subsequent two centuries as both a practical handbook and an atlas, owing to the descriptions of exotic flora. In the contemporary era, the text is widely regarded as an invaluable literary, linguistic and artistic treasure, in addition to its status as a comprehensive compendium of herbal medicine.

Keywords: professional style of the Renaissance, professional field of communication, Renaissance Herbarium, professional communication sphere, botanical, pharmaceutical and medical literature of the early modern era

ÚVOD

Předmětem mého zájmu je tzv. Mattioliho herbář¹ včetně širších okolností vzniku tohoto díla, zahrnujících i jeho překlad do češtiny z pera Tadeáše Hájka z Hájku,

¹ Přepis autorova jména kolísá podle jazyka a doby vydání, k tomu později; zde užívám přednostně formu původní, pravopisně neadaptovanou, jakkoli textově vycházím z českého výboru vydaného roku 1982 (Odeon), v němž je autor uváděn jako Matthioli. Z uvedeného vydání pocházejí i citace, není-li uvedeno jinak. Označuji je právě názvem vydavatelství, rokem vydání a stránkovým údajem.

posléze Daniela Adama z Veleslavína s Adamem Huberem z Riesenbachu. Snažím se postihnout základní charakteristiky díla v kontextu středověké Evropy, jeho vědění a stylové vymezení (v míře, v jaké lze o takových charakteristikách u středověkého díla hovořit). Pozornost věnuji jeho přijímání v průběhu času, proměnám funkcí postupně dílu přisuzovaných a obecně kulturnímu dopadu vědecko-literárně-výtvarného díla v různých fázích jeho vývoje i vývoje společnosti. Sleduji i vliv na systém jazyků, do nichž bylo dílo překládáno – především na lexikální subsystém terminologický.

1. MATTIOLI – LÉKAŘ A BOTANIK

V tzv. Mattioliho herbáři nacházíme výtečný doklad úrovně naučné literatury a obecněji evropské knižní tvorby 16. století.² Pozornost si zaslouží i nakladatelský aspekt tohoto díla, jím projevované i podněcované vzájemné ovlivňování blízkých kultur a jejich národních jazyků, zejména jazyka komunikační sféry odborné.

Autorem latinské předlohy herbáře je **Pietro Andrea Mattioli**³ (1501–1577), italský lékař, kterého přivedl odborný zájem i k bádání ve sféře botaniky. Jako větší na renesančních osobnostech obrátil pozornost k učení starověkému. Svůj bylinář roze-psal pod titulem *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis*, tedy jako komentář díla Pedania Dioskúrida z Anazarby *De materia medica* (1. st. n. l.); průběžně jej neustále doplňoval. Italská verze herbáře vyšla v Benátkách r. 1544, rozšířená latinská verze tamtéž o deset let později – r. 1554.⁴

Pro české prostředí je podstatné, že se Mattioli téhož roku – 1554 – stává na doporučení císaře Ferdinanda I. osobním lékařem jeho syna Ferdinanda Tyrolského, arciknížete a českého královského místodržícího v Praze (Hejnová 2001, s. 4). Z toho titulu navazuje kontakt s významným českým renesančním tiskařem a nakladatelem **Jiřím Melantrichem z Aventina** a roku 1561 u něj vydává v pěti svazcích *Epistolarum Medicinalium libri quinque* (Pět knih lékařských dopisů). O rok později, r. 1562, zde vychází i česká verze Mattioliho bylináře – tedy už jako třetí jazyková mutace (po předchozích dvou jazycích románských).

Překlad bylináře z latiny do češtiny svědčí o záměru podstatně rozšířit okruh recipientů mimo stávající jazykový cenzus; v tom smyslu je projevem snahy a připravenosti dílo laicizovat.

Na vydávání české mutace dostal J. Melantrich od císaře pětileté privilegium (Hejnová 2001, s. 14). Překlad pořídil a obsah rozsáhle přepracoval a doplnil český

² Mattioliho herbář není první česká kniha tohoto druhu. Roku 1517 vydal v Norimberku český humanistický lékař Jan Černý *Knihu lékařskou, kteráž zove Herbář aneb Zelinář – velmi užitečnou, z mnoha knih latinských i z vlastních prací vybranou* (Černý 1981).

³ Autor je v našich jazykových podmínkách uváděn porůznu též jako (Dr.) Petr Ondřej Matthioli/Mathioli/Mathiolus, gen. Mat(t)hiola/Mat(t)(h)ioliho.

⁴ Volně podle: Hejnová 2001.

renesanční přírodovědec **Tadeáš Hájek z Hájku** (1525–1600), mj. též osobní lékař císaře Rudolfa II.⁵

O další rok později, r. 1563, vydává Melantrich v českém vícejazyčném prostředí (ale nejen pro něj) i německou mutaci textu v překladu Georga Handsche z České Lípy (*New Kreuterbuch mit den allerschönsten und artlichen Figuren...*). Z tohoto norimberského tisku pak vzniká roku **1596** úsilím Adama Hubera z Rýznbachu⁶ a **Daniela Adama z Veleslavína**, takto Melantrichova zetě a pozdějšího majitele jeho tiskárny, zpětný nový překlad a nové vydání Mattioliho herbáře, rozšířené a opět i obsahově uzpůsobené českým podmínkám, resp. teritoriálním podmínkám blízkých slovanských jazyků.

O dílo je ve všech jeho jazykových mutacích mimořádný zájem; nad polským vydáním přebírá záštitu král Zikmund August. V česko-polských jazykových vztazích je podstatné, že tento překlad má za důsledek i výrazné ovlivnění polské botanické terminologie Hájkovou terminologií českou.⁷ Prostřednictvím Mattioliho pokračuje Melantrichova činnost hranice Českého království. Vzhledem k jazykové blízkosti je – zejména z opisů – čteně doložena obeznámenost s českou verzí v **Horních Uhrách (na Slovensku)**. Píše se ovšem i o překladech do francouzštiny, hebrejštiny, turečtiny a snad i do čínštiny (Hejnová 2001, s. 50). O atraktivitě herbáře svědčí i vznik ručních opisů.^{8, 9}

Bylinář byl od počátku ilustrován mnoha dřevoreznými tisky, hovoří se o počtu přes 200 grafik. K tomu účelu zjednal Melantrich malíře Hanse Minicha a dřevorytce, kteří vytvořili základ, resp. většinu ilustrací. Dalších 50 dřevorytů objednal arcivévoda Ferdinand mimo Prahu.¹⁰ Na financování nákladného díla ilustrovaného dřevoryty se podílí benátský vydavatel Valgrisio, arcivévoda Ferdinand Tyrolský, Melantrich i sám Mattioli. Mezi mecenáše Hájkova českého překladu herbáře patří i české stavy – osma-

⁵ Český sněm uvolnil z daňových výnosů na překlad herbáře do češtiny značné sumy: 250 kop v roce 1558 a 300 kop (českých grošů) v roce 1561 (Janko – Bužgová 1982, s. 330).

⁶ Uváděn též jako Adam Huberus z Riessenbachu, Adam Huber z Riesenpachu nebo Adam Huber Meziříčský, osobní lékař císaře Rudolfa II., univerzitní profesor, rektor Univerzity Karlovy v letech 1612–1613 (srov. též Černý – Grim – Naňka 2014, s. 45). Rok před rozšířeným vydáním herbáře samostatně zveřejnil český překlad vybraných receptur z německého Cramerariorova vydání pod názvem *Apatéka domácí*, 1595 (Vošatka, n. r.).

⁷ *Slovo k historii*, č. 32, Jiří Melantrich z Aventýna – Příběh pražského arcitiskaře (Pešek 1991), podobně též (Hejnová 2001).

⁸ Např. ještě téměř po 180 letech vzniká kolorovaný opis Melantrichova prvního vydání z let 1739–1740, uložený dnes v Regionálním muzeu a galerii v Jičíně (Brokešová 2021). Autor opisu, jehož jméno je vymazáno, připojil závěrečnou poznámku: *Anno Domini 1739 dne 15 Iulí Začzal sem Psaty, a dokonat sem SPomocy Boží zas wletu 1740 Dne 11 Martzi. Bud gmeno Panie Pochwaleno až Na věky amen* (tamtéž).

⁹ Josef A. Zentrich uvádí v předmluvě k vydání z r. 1998: „Není divu, že Matthioliho herbář byl knihou vyvažovanou bezmála zlatem. Mezi lidem koloval pouze v několika vzácných exemplářích, ale zato v četných opisech a výňatkových výběrech.“

¹⁰ Ve vydání z roku 1931 se konstatuje, že kniha obsahuje 1052 vyobrazení (na 1268 stranách).

dvacet českých pánů, jejichž erby tvoří rámec díla. Ti přispěli částkou 300 kop českých grošů – částkou dostačující k nákupu měšťanského domu v Praze.

Mimořádně nákladná výtvarná složka herbáře vyhoví i v dnešních podmínkách nárokům kladeným na vědeckou ilustraci – v míře, v jaké upřednostňuje schéma, morfologickou strukturu a pravidlo před jedinečností. Současně se jako vrcholné dílo vědy a umění stává prostředkem reprezentace mecenášů všech úrovní.

Sám vznik obsahově uzpůsobených, lokalizovaných jazykových verzí díla svědčí o tom, že nebylo adresováno (jen) vědcům či lékařům, disponujícím latinou. Zjevně šlo o cestu, jak dostáhnout aspoň částečné návratnosti nákladů. A poptávka po atlasu léčivých bylin, skýtajícím současně návody, jak jimi léčit, ani s časem opravdu neklesala.

Bylinář je s každým dalším vydáním rozšiřován. Za jeho počátečním zásadním doplněním o byliny zdejší krajiny a o návody k jejich farmakologickému využití stojí zmíněný Adam Huber z Rýznbachu, též rektor Univerzity Karlovy, především ale zakladatel soustavné české farmakobotaniky. Pro větší poutavost jsou původní (umělecky i vědecky hodnotné) černo-bílé ilustrační rytiny v některých vydáních doplněny pozdějšími ilustracemi barevnými, současně je archaická čeština průběžně převáděna do češtiny novodobé.¹¹ Z toho důvodu neanalyzuji samostatně jazykovou složku díla: stojí tu vedle sebe nejméně dva, resp. tři překladatelé do češtiny a spoluautoři (autoři doplňujících pasáží), jakož i řada dalších jazykových úpravců.

Takto koncipované botanicko-farmakologické dílo si nachází cestu k vrstvě měšťanů, jež užívá bylinář přinejmenším dalších dvě stě let od prvního vydání jako praktickou příručku, ale vzhledem k popisům exotických rostlin právě i jako atlas.

Dnes Mattioliho bylinář v Hájkově překladu přijímáme především jako literárně-jazykový a výtvarný klenot. Proto i na přelomu 20. a 21. století vyšel vedle překladu Veleslavínova v několika reedicích, distribuovaných i na Slovensku. Jako kompendium slouží zájemcům o rostlinnou říši, zejm. bylinkářům, dosud.¹²

2. MATTIOLIHO HERBÁŘ A TADEÁŠ HÁJEK Z HÁJKU

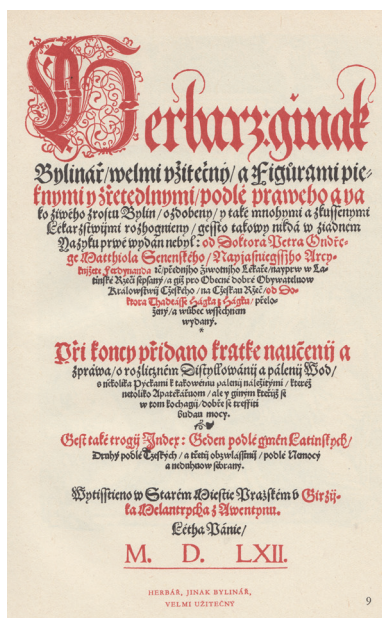
Tadeáš Hájek z Hájku krom překladu do češtiny¹³ v první řadě přeuspořádal obsah díla pro české vydání: vypustil nebo redukoval části věnované exotickým rostlinám, naopak podle vlastních znalostí doplnil text se zřetelem k českému čtenáři (v nejširším smyslu toho označení). Není tak od věci nazývat výsledné dílo herbářem Petra Ondřeje Mattioliho a Tadeáše Hájka z Hájku – a je tak nakonec označeno i odeonské vydání z r. 1982.

¹¹ Vydání z roku 1931 pražského nakladatele a knihkupce B. Kočího obsahuje „barevné tabulky dle originálů akademické malířky A. Suchardové-Boudové“ v počtu 64. „Ze staré češtiny do moderní převedl MUDr. a PhDr. Adolf Ambrož“.

¹² Autora této studie vedla k volbě tématu skutečnost, že zmíněné vydání z r. 1931 zdědil po svých prarodičích, s nimiž jej předtím od nejútlejšího dětství užíval. Podle něj se v rodině sbíraly byliny, vyráběly se náležité lékové formy a užívaly se.

¹³ Text byl tištěn upravených švabachem s užitím bratrského pravopisu (tj. g=j, ij=í, au=ou ap.).

V předmluvě Hájek objasňuje „kratičce pro lidi sprostnější“ základní přístup k ústřednímu tématu: přirozenost rostlin se udává ve čtyřech stupních se zřetelem ke čtyřem živlům: „*oheň jest horký a suchý; vítr teplý a vlhký; voda mokrá a studená; země studená a suchá; a takž tedy čtyry budou první jakosti živelní, horkost, studenost, suchost a mokrost.*“¹⁴ Pochopit atributy rostlin, vyjadřované odkazem k živlům, je základní podmínkou porozumění textu. Podle nich se posuzuje, „*jakou moc aneb skutek jedna každá ta bylina míti měla*“ (Odeon 1982, s. 14). Tak „*o přirození a složení jich souditi obyčej máme, pravíce tuto věc aneb tuto bylinu aneb zrostlinu horkého a suchého přirození býti, jinou horkého a mokrého, jinou studeného a suchého, jinou studeného a mokrého. (...) A odtud také ty moci, kteréž slovy první, svůj původ a počátek berou, jako horčiti, studiti, mokřiti a sušiti*“ (Odeon 1982, s. 15).

Obr. 1: Titulní list vydání z roku 1562, Hájek – Melantrich, přetisk.¹⁵

Tadeáš Hájek z Hájku považoval za potřebné vyjádřit, s jakými jazykovými potížemi se musel vyrovnat. Předznamenal, ale do značné míry i omezil dilemata, s nimiž se potýkal o tři sta let později Jan Svatopluk Presl: odkud čerpat **vhodné domácí** či alespoň **slovanské** ekvivalenty latinského jmenosloví a názvosloví.¹⁶

¹⁴ Jazyk odpovídá referenčnímu vydání (Odeon 1982).

¹⁵ Autorův sken z odeonského vydání z r. 1982, s. 9.

¹⁶ Miroslava Hejnová pak může o pět set let později v katalogu NKP oprávněně poznamenat, že „[B]ez nadsázky lze říci, že Hájek svým překladem položil základ českého botanického názvosloví“ (Hejnová 2001, s. 32).

Hájkově tvůrčí zpovědi je vlastní výrazná diachronní perspektiva: ohlížeje se k mluvě předků, předjímá dynamiku řečového užití zavedených jazykových prostředků (zvýraznění MV): „Což se pak dotýče mé této práce při vykládání a spisování Bylináře tohoto, (...) práci nemalou i bedlivost o to jsem měl, abych jakž nejvlastněji býti mohlo, **jazykem naším českým jej vyložil a vypsál**, což přineslo mi dosti těžkosti a nesnáze, maje slova a termíny lékařské, **v českém jazyku prvé neobyčejné** : Nebo nic takového **prvé v jazyku českém**, ježto by poněkud ta slova obyčejnější a známější byla, vydáno nebylo, krom herbáře starého českého. Protož mnohá slova v tomto herbáři budou se zdáti trochu odporná, drsná a snad někomu i nesrozumitelná : ale když vejdu vubyčej a v častější užívání, též nám potom známá a obyčejná budou jako i jiná. A nachází se, že **předkové naši tak mluvili i psali, jichž jsem já následoval a toho předně šetřil, abych jazyk náš český v své vlastní a starobylé celosti zachoval, jej rozšířil a rozmnožil**“ (Odeon 1982, s. 21). Hájek ovšem i dosti jasně ohraničuje sféru českých pojmenování, na něž rezignuje (a jež tak přenechává obrozencům).¹⁷ Do Hájkovy skeptické poznámky se jistě promítá i negativní zkušenost se starším českým herbářem, jíž ve své předmluvě rovněž dává průchod.

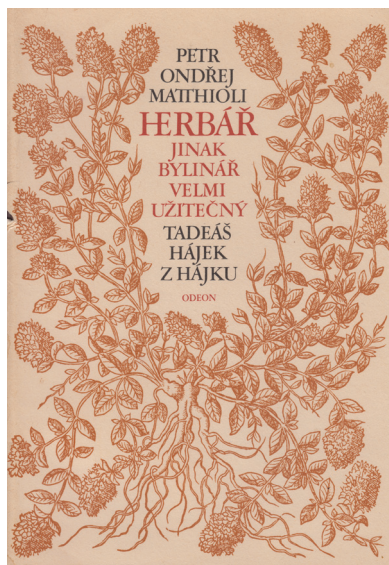
Obr. 2: Dřevoryt s česko-latinsko-německým názvem rostliny (zde kosatec brunátný zahradní), přetisk.¹⁸

¹⁷ „Jména bylin některých, kteréž nám známé a obyčejné nejsou a baby rozličná jim jména dávají, těch a takových raději jsem **při latinském jménu zanechal**, než bych měl nejisté klásti a mnohé v omyl i pochybnosti uvesti. Nebo i Němci i jiní národové mnohé byliny latinským jazykem na větším díle jmenují, a jest daleko bezpečnější, protože latinské jméno vždycky zůstává jedno a neproměňuje se od žádného. Ale v jiném jazyku častokrát podle rozdílnosti krajín rozdílně také byliny jmenovati obyčej mají, jako u nás v Čechách takto a v Moravě jinak, ač aby i v tom omylu nebylo, někde jsem i té rozdílnosti jmén dotýkal, pokudž mi vědomé bylo“ (Odeon 1982, s. 21).

¹⁸ Autorův sken z odeonského vydání z r. 1982, s. 31

Jiří Melantrich investoval do vydání Mattioliho a Hájkova bylináře podstatnou část svého majetku. Po Hájkovi i on vložil do herbáře svou předmluvu, v níž formuluje motivy svého rozhodnutí: „*A protože já znaje to, že všelijaké lékařství a byliny od Pána Boha stvořeny a jako dar lidskému pokolení nařízeny a vydány jsou, (...) pro poctivost vlasti mé milé, národu českého a království tohoto slavného, i také pro dobré všech mých milých Čechův, Moravanův a Polákův. A tolikéž i pro ty národy, kteříž našeho ušlechtilého a širokého slovanského jazyku používají, na knihu tuto tak užitečnou a pěknými figurami ozdobenou téměř svůj všecek stateček jsem vynaložil, ne pro svůj toliko samý užitek, ale více proto, abych svou prací lidem prospěti a vlasti mé poctivě sloužit mohl*“ (Odeon 1982, s. 24).

Od Melantricha osobně, resp. od nositelů jeho profese obecně povstává také významný tlak na vznik gramatik sjednocujících pravidla zápisu jazyka, do jisté míry i zavádějících či suplujících jednotná pravidla typografická (k tomu i Černá 2022, s. 85, viz dále).

Obr. 3: Přebal výboru z roku 1982 (Odeon).¹⁹

3. MATTIOLIHO HERBÁŘ A DANIEL ADAM Z VELESLAVÍNA

Jak psáno v úvodu, Daniel Adam z Veleslavína byl zetěm Jiřího Melantricha a posléze i dědicem jeho tiskárny. Vrátil se k výjimečnému počínu svého tchána a z norimberského tisku Mattioliho herbáře pořídil roku 1596 s pomocí Adama Hu-

¹⁹ Autorův sken z odeonského vydání z r. 1982, vrchní papírový přebal.

bera z Rýznbachu nový překlad a nové vydání herbáře, i tentokrát obsahově přehodnocené – rozšířené, uzpůsobené českým podmínkám.

Jazyku Adama z Veleslavína se s výjimečnou precizností a detailností věnuje Alena Černá (Černá 2022). Na překladech zejm. z němčiny se ovšem značnou měrou podílel i zmíněný Adam Huber. Pro představu o jazyce Veleslavínova vydání čtème přepis kapitoly *O narcisku* z vydání z r. 1596:²⁰

O Narcyssku aneb Narcyssowé růžičce. Kap. CXLI

Rozdíl a Spůsob.

Njekteřij za to magij, žeby swrchuwypsaný Ocun *Colchicum*, Wissenzeitlosen, o němž gsme v kapitole 82. psali, měl býti *Narcissus Theophrasti*, a na podzym geg gmenugj *Colchicum*, Německy Zeitlosen. Měsíce pak Února aneb z Gara *Narcissi florem*, Německy Hornungsblum, gakoby řekl Únorový květ. Giní zase die weisse Hornungsblum, (kterěz gest prawé *Leucojum Theophrasti*) wykládagj *Narcissum*. Sice ani Stařj ani Nowj Skribanti w spisých swých nesrovnávagj se *de Narcissis*, a gedenkaždý chce mji swé *Narcissos*. Toho my na ten čas zanechagjce, popatřjme na *Dioscoridis Narcissum*, kterýž tak to wypisuge: *Narcissus* má listj gako Ossleych, než tenssj, menssj a wysjsj. Prut prázdny bez listj, nad pjd' wysjsj, s bjlymi kwěty, kteřjž wprostřed magj žluté pupeny. Gsau také někteřj Narcysowé s brunátnými kwěty. Kořen má okrauhlý gako Cybule, wnitř bjlý. Semeno černé, dlauhé, w tlessřkách obdlaužných zawřené. Narcyssus neylepssj roste na wysokých horách, libě wonj. Ginj magj těžkau wůni, gako Čzesnek. My gsme ted' troge *Narcissos* wystawili, gakž reysowanj vkazuge: wssickni nesau bjlé kwěty, ačkoli někdy y žlutj a brunátnj se nacházegj.

O welmi mnohých *Narcissis* mělo by se tuto psáti, kdyby čas a Knihy této spůsob k tomu slaužil. Ale nynj přestaneme na těch Autorových, z nichž prwnj giž jest wypsaný. Druhý tomu podobný, ale wjce má kwětů, wnitř krásně naplněných, u nás nerád trwá: Třetj, tak od Autora nazwaný, gest wjce z Hyacinthowého pokolenj, nese zbledabrunátné, a někdy požlautlé kwěty, libě wonné, na pohleděnj newelmi krásné: w Turcích mu řjkagj *Muscari & Dipcadi*.

Sžtwrtý roste w Lesých a na Horách, má kwět žlutý, a okolo něho ssest lřstků zbledažlutých, kteřjžto na onom w lesých rostaucým, gsou docela žlutj. Nacházegj geg s dvěma, aneb y s třemi kwěty, gakýž y gá sám w Zahradě swé mám. A wssak časem proměňugj se zase w prosté gednoduché kwěty, ale zůstávagj wždycky wětssj a kadeřawěgssj, magj také ssirssj sspěčky než ti obecni. Listj gest kratssj w kwětu, ale když semeno roste býwá delssj. Takowé semeno gest černé a trochu ssiroké začerstwa, ale když se stará, gest dokonce okrauhlé a menssj.

Pátý *Narcissum* Autorůw *Dodonaeus* držj za *Ornithogalon maius*, ginj gmenugj *Lilium Alexandrinum*, kterěz w nassich studených kraginách nechce obwyknauti, má pěkné kwěty sněžnobjlé, wnitř s černými hlawičkami.

²⁰ Přepis pořídil J. Shejbal. Uvádí k němu mj.: „Přepsáno co nejpresněji ze svazku tištěného švabachem v roce 1596, uchovávaném ve Státní a universitní knihovně (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Abteilung für Handschriften und seltene Drucke) v Göttingenu pod číslem (Signatur): 2 BOT I, 1640 RARA. Autor těchto internetových stránek vyslovuje svůj dík Knihovně a zvláště pí. Bärbel Mund, zodpovědné za vzácné tisky, za vyhledání příslušných stran a povolení jejich zveřejnění (Shejbal, n. r.).

Ssestý syce gmenugi *Tulipam*, ten gest nám známý a obyčejný, rozličných barew se nacházý, o němž nahlédni in *C. Clusium in stirp. Hispan. & Pannonic. obseruat.*

Sedmý a Osmý nazýwagi Německy Weishornungsblumen, Sommerthierlin, Schnetrophen *Violam albam Theophrasti*. Menssj kwetne brzo malými kwjtky, kteříž tři toliko ljstky, wětssj pozděgi, neywětssj s mnohými kwěty na jedné spšice neyposléze. Ale coby osmý byl in *latina Epitome Plantarum*, aneb tuto devátý, gá newjm, gestliže nenj *Tulipa Bononiensis*, kteráž časem tři aneb wjce kwětů z jednoho kořene wynássi. O těch owssech, a giných gesstě mnohých, může kdož chce, do giných Autorů, a obzwlástně in *Dodonaem, C. Clusium & Lobelium*, w častogmenowaných Knihách pohleděti.

Přirozenj, mocy a včinkowé.

Narcysové gsau horkého a suchého přirození, chuti hořké. Wnitř. Staří zřídka Narcyssůw do života vžíwali, než když komu chtěli dáwení pomocy, tedy Narcissowé kořeni s pokrmý dávali wařiti a gjsti, aneb gich tu pjti, to dáwenj wzbuzuge. Zewnitř. Kořen ztlučený, a s medem smjchaný, spáleninu hogj a wywinuté audy, též y Podagrycké bolesti. Kořen Narcyssowý čerstvý skrágený aneb ztlučený, a tak s wlastnj sstáwau teplý přiložený, vzdrawuge sečené Nerwy.

Kořen s Kopřivovým semenem a s octem smíchaný a přiložený, lissege, ssleky, pjhy, a giné neřesti kůže, y z twáři stjrá a shánj. Obměkčuge též wssecky twrdé otoky, baule a mozoly, aby geg ztlaukl, a s mukau Wykwowau aneb Bobowau stělil a přiložil. Tak wžíwaný táhne třjsky, ssipky, trny a podobné wěcy z ran.

Narcyssek slowe Ržecky Nárkissos. Latině Narcissus. Arabsky Narcessiue Nargies. Wlasky a Spanyelsky Narciso. Francausky Narcisses & lammetes. Německy Narcissenrößlein, Vchtblumen, Hornungsblumen vnd Zeitlosen.

Daniel Adam si pro své vydání zapůjčil dřevorezové štočky od Joachima Cameraria z Frankfurtu nad Mohanem, užité pro nové německé vydání (navazující na pražské německojazyčné z r. 1563). Hejnová k tomu cituje z Veleslavínovy předmluvy (Herbář aneb bylinář vysoce učeného a vznešeného doktora... 1596): „Herbář český od prvního vydání, to jest od léta Páně 1562, nikdy k obnovení svému nepřišel za tou příčinou, že autor Mathiolus štoky aneb formy bylin na dřevě řezané k sobě pobral, ven z země české do Tyrol vyvezl a potom jich k tlačením svého herbáře v nejednom jazyce učíval“ (Hejnová 2001, s. 40; identicky Kočí, in Camerarius 1931, s. 1114–1115). Nejen to; Camerarius, jak stvrzuje ve své předmluvě,²¹ kde to považoval za potřebné, Mattioliho text doplnil citacemi dalších botanických autorit; vložený text přitom vyznačil hvězdičkou (Hájek na své zásahy většinou nijak formálně neupozorňoval). I v tomto Camerariově postupu můžeme spatřovat počátek formování pravidel věcných stylů, zejm. textů s funkcí odbornou či správní.

²¹ [...] „cokoli jsem podle svého vlastního smyslu krátce přiložil a uvedl, že to označil jsem a uzavřel hvězdičkou, aby se to patrně dalo rozlišiti od spisu autorova“ (Camerarius 1596, zde podle: Kočí 1931, 1129).

Obr. 4: Vydání A. Hubera a D. Adama, 1596, přetisk.²²

D. Adam s A. Huberem tedy berou za základ dosti jiné dílo, než pouštěl z rukou Tadeáš Hájek (1562) a Georg Handsch (1563), přičemž motivací k vlastnímu postupu nejsou námitky vůči jazyku či pojetí některého z předchůdců, naopak; hledali neefektivnější cestu k reedici. Sami dílo rozšířili o „více jak 400 nových rozličných a pěkných bylin a figur, [...] obsahuje také obšírnější známosti moci a jejich užitku i léků proti rozmanitým neduhům, jak poznamenal Mathiolus a německý vykladatel D. Georgius Handschius z Limusu, dále Camerarius a jiní“ (Huberus – Adam 1596; zde podle: Matthioli 1931, s. 1115). Rozšíření předlohy o informace z velkého latinského herbáře *Dalechampia* a německého *Tabernaemontana* vyznačují editoři dvěma křížky. Bohaté rejstříky sestavili ze všech jazyků, ve kterých uvedl jména bylin Mattioli, podobně je tomu se soupisem neduhů a chorob. Cíleně tak shromáždili mimořádně translaticky cenný jazykový materiál.

Adam z Veleslavína jako nakladatel a Huber jako vědec a Adamův významný pomocník vzdávají v předmluvě výjimečný hold mecenášům svého počínu – „vysoce urozenému pánu panu Petru Vokovi z Rožmberka, pánu a vladaři slavného domu

²² Zdroj: Antikvariát Křenek. Herbář aneb Bylinář Wsococeučného a wznesseného P. Doktora Petra Ondřeje Mathiola... Wytlačeno v Starém městě Pražském u P. Danyele Adama z Weleslawjna... Léta Páně M.D.XCVI. Měsíce Říjigna. Praha: B. Kočí, 1924–28. <https://www.antikvariatskrenek.com/de/bucher/10250-herbar-aneb-bylinar-wsococeucneho-doktora-mathiola-1596-koci-1924-faksimile-1924.html>.

Rožmberského a na Českém Krumlově, a urozenému pánu panu Adamovi z Hradce na Hradci, Hluboké a Telči, nejvyššímu purkrabí Pražskému a radě jeho milosti císaře Římského. Pánům nám milostivým a ochráncům dobrotivě příznivým, jejich milostem“ (Huberus – Adam 1596; zde podle: Matthioli 1931, s. 1113). V té souvislosti zmiňují obdobnou štedrost předků k vydáním Melantrichovým, jak je uvádím i zde výše.

4. MATTIOLIHO HERBÁŘ A BEDŘICH KOČÍ

V úvodu jsem avizoval, že Mattioliho/Hájkovo botanicko-farmakologicko-medicínské dílo přečkalo do 20. století, resp. do století 21. O další významnou reedici herbáře, vycházející z úpravy tzv. norimberského vydání Danielelem Adamem z Vele-slavína a Adamem Huberem z Riesenbachu, se zasloužil významný pražský nakla-datel Bedřich Kočí.

Kočího vydání z let 1924–1928 spočívalo ve faksimilii, tištěno bylo českým švabachem. Za převzatým hlavním textem byl zařazen překlad do moderní češtiny v latince (Zentrich 1998, nestr.), pořízený MUDr. a PhDr. Adolfem Ambrožem. Vý-tvarnou složku představovala nadále kombinace původních dřevorytů, doplněných o 64 barevných ilustrací dle předloh A. Suchardové-Boudové. Ty měly nepochybně zatraktivnit dílo pro laického uživatele. Díky vysoké výtvarně-technické úrovni však i barevné přílohy odpovídají nárokům kladeným na vědeckou ilustraci.

Obr. 5: Ilustrace A. Suchardové-Boudové z vydání B. Kočího, r. 1931.²³

²³ Autorův sken z vydání v rodinném majetku (Kočí, 1931, tab. 1, str. nečisl.).

Vzhledem ke složité manipulaci s objemným knižním dílem přikročil Kočí r. 1929, resp. 1931 k vydání praktičtějšímu, obsahujícímu opět i celou řadu rejstříků. Také toto novodobé vydání zahrnuje předmluvu Adama Huberuse D. a Daniela Adama M. převzatou z vydání z r. 1596, z téhož pramene i předmluvu P. Joachima Kammeraria k dobrotivému čtenáři a předmluvu Tadeáše Hájka z r. 1562.

Toto Kočího vydání vyšlo po 70 letech opakovaně reprintem, vždy jako třísvazkové: v Olomouci v nakladatelství Dobra & Fontána (1998–2000), v Praze v nakl. Levné knihy (2003, 2005) a v nakl. Československý spisovatel (2010).

V mezích (1982) vydalo nakladatelství Odeon výbor o rozsahu 333 stran, graficky představující aluzi na první české Hájkovo vydání z r. 1562.

ZÁVĚR

Pokusil jsem se načrtnout společenské okolnosti vzniku a rozšíření zásadního literárního díla Evropy 16. století z pomezí botaniky, farmacie a medicíny, jež oslovilo kultury užívající vedle latiny také italštinu, češtinu, němčinu a polštinu; posléze se jazykový okruh ještě významně rozšířil. Podstatné je, že vznik jazykových mutací vždy podnítil i vývoj samotných jazyků, jež musely reagovat na rozvoj vědní terminologie zmíněných oborů. České vědě přinesl Mattioliho herbář impuls, nalézající odezvu v překladech Tadeáše Hájka z Hájku, Daniela Adama z Veleslavína a Adama Hubera z Riesenbachu. Na jejich jazykové bohatství mohli účinně navázat bratři Preslové v době národního obrození.

Sledováním vývoje tohoto díla přihlížíme konstituování pravidel příslušejících textům vědeckým, současně stavovsky reprezentativním, s rozvojem díla a s jeho laicizací znakům textů odborných, resp. popularizačních. Dnes převládá na jedné straně vjem dimenze dokumentárně odborné, na druhé straně je komplexně vnímanému dílu připisována funkce estetická.

Na tomto místě je záhodno citovat závěrečná slova předmluvy Tadeáše Hájka z Hájku: „*To tolikero jednoho každého prosím, aby tuto mou práci, pro čest a chválu boží a pro zvelebení jména jeho i v těchto bylinách a zrostlinách a pro dobré a užitečné vlasti naší a opatrování zdraví dobrého, tudíž také i pro rozšíření a rozmnožení jazyku našeho českého před sebe vzatou a již s boží pomocí vykonanou (z čehož Pánu Bohu buď chvála), vděčně přijali a v dobré obrátili*“ (Odeon 1982, s. 22).

Bibliografie

BARTŮŠEK, Václav (2002): Pietro Andrea Mattioli 1501–1578. In: *Knihovnická revue*. Praha: Národní knihovna Praha, č. 2, s. 136–137.

BROKEŠOVÁ, Gabriela (2021): Opis Mattioliho herbáře z let 1739–1740. In: *U nás: knihovnicko-informační zpravodaj Královéhradeckého kraje*, roč. 31, č. 2, s. 51–52.

CAMERARIUS Joachim (1931): Předmluva P. Joachima Kameraria k dobrotivému čtenáři. In: *Dra Petra Ondřeje Mathiola Přírodní léčba. Herbář aneb bylinář. Dílo veškeré lékařské vědy*. Praha: B. Kočí, s. 1128–1129.

ČERNÁ, Alena (2022): *Čeština Daniela Adama z Veleslavína*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis. 408 s.

ČERNÝ, Jan (1981): *Knihy lékařská, kteráž slove herbář aneb zelinář*. Praha: Avicenum. 463 s.

ČERNÝ, Karel – GRIM, Miloš – NAŇKA, Ondřej (eds.) (2014): *Anatomie od Veselia po současnost (1514–2014)*. Praha: Grada. 288 s.

HEJNOVÁ, Miroslava (2001): *Pietro Andrea Mattioli 1501–1578: u příležitosti 500. výročí narození*. Praha: Národní knihovna ČR – Istituto Italiano di cultura di Praga. 59 s.

JANKO, Jan – BUŽGOVÁ, Eva (1982): Reprezentativní dílo české naukové prózy a knižní kultury 16. století. In: *Herbář, jinak bylinář, velmi užitečný*. Praha: Odeon, s. 329–331.

PEŠEK, Jiří (1991): Jiří Melantrich z Aventýna – Příběh pražského arcitiskáře. In: *Slovo k historii*. Praha: Melantrich, č. 32, s. 19–21.

VOŠATKA, Petr (n. r.): Adam Huber z Riesenpachu. In: *Významní přírodovědci Třebíčska*. Dostupné z: <https://zivpro.trebic.cz/vyznamni-prirodovedci-trebitska/> [cit. 31-01-2025].

ZENTRICH, Josef (1998): Předmluva Jos. A. Zentricha. In: *Herbář, neboli, Bylinář: dílo veškeré lékařské přírodní vědy*. Olomouc: Dobra & Fontána, 1. sv., nestránkováno.

Prameny

Antikvariát Křenek. Herbář aneb Bylinář Wysoceučeneného a wznesseného P. Doktora Petra Ondřeje Mathiola... Wytlačeno w Starém městě Pražském u P. Danyele Adama z Weleslawjna... Léta Páně M.D.XCVI. Měsýce Ržijgna. Praha: B. Kočí, 1924–28, n.r. Dostupné z: <https://www.antikvariatkrenek.com/de/bucher/10250-herbar-aneb-bylinar-wysoceuceného-doktora-mathiola-1596-koci-1924-faksimile-1924.html> [cit. 31-01-2025].

HUBERUS, Adam – ADAM, Daniel: *Vysoce urozenému pánu panu Petru Vokovi z Rožmberka [...]* Dedikace a předmluva k vydání z roku 1596. Zde podle: MATHIOLI, Petr Ondřej (1931): *Dra Petra Ondřeje Mathiola [...]* Praha: B. Kočí, s. 1113–1116.

MATHIOLI, Petr Ondřej (1931): *Dra Petra Ondřeje Mathiola Přírodní léčba. Herbář aneb bylinář. Dílo veškeré lékařské vědy. Ze staré češtiny do moderní převeďl MUDr. a PhDr. Adolf Ambrož. Barevné tabulky dle originálů akademické malířky A. Suchardové-Boudové*. Praha: B. Kočí. 1267 s.

MATTIOLI, Pietro Andrea – HÁJEK Z HÁJKU, Tadeáš (1982): *Herbář, jinak bylinář, velmi užitečný*. Praha: Odeon. 333 s.

MATTIOLI, Pietro Andrea – ZENTRICH, Josef A. (1998–2000): *Herbář, neboli, Bylinář: dílo veškeré lékařské přírodní vědy*. Olomouc: Dobra & Fontána, 3 sv. 1267 s.

MATTIOLI, Pietro Andrea (2010): *Herbář, neboli, Bylinář*. Praha: Československý spisovatel, 3 sv. 1267 s.

SHEJBAL, Jan (n. r.): *O Narcyssku aneb Narcyssowé růžičce. Kap. CXLI*. Dostupné z: http://www.amo-bulbi.it/ad_Mattioli_N.htm, též <https://poznamkypanabavora.wordpress.com/2018/02/04/mattioli-a-jeho-herbar/> [cit. 31-01-2025].

DEEP CONTENT AND DEEP SENTIMENT ANALYSIS¹

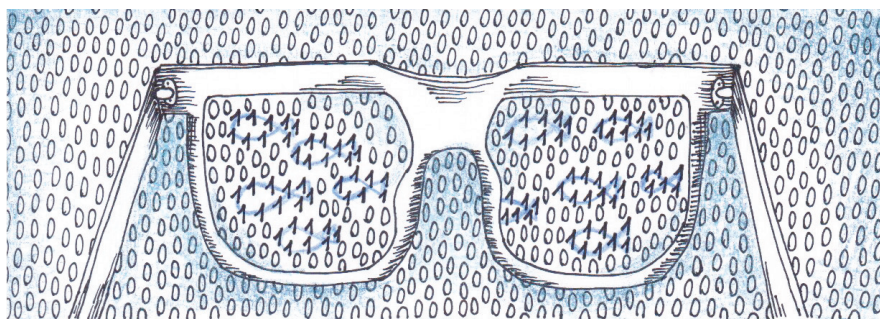

Figure 1: We realize that an individual's linguistic characteristics are hidden in the low-frequency layer. We see the individuality of an author by detecting uniqueness of their 1s in the sea of their 0s. 1s: the words occurring in the text produced by their author only once. 0s: words missing in the text compared to other texts produced by the same author.)

DAN FALTÝNEK – MARTINA BENEŠOVÁ – ONDŘEJ KUČERA²

Faculty of Arts, Palacký University Olomouc, Olomouc, Czech Republic

FALTÝNEK, Dan – BENEŠOVÁ, Martina – KUČERA, Ondřej: Deep context and deep sentiment analysis. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 752–771.

Abstract: The objective of the article is twofold: first, to employ the knowledge of the recurrence of low-frequency words in authorial texts; and second, to prevent the misuse of this knowledge. Contrary to the prevailing authorship attribution theory and practice (Evert et al. 2017, Juola 2008), our research has revealed that the personal linguistic profile is not primarily composed of frequent words with grammatical functions. Instead, we have identified that a distinct set of full-meaning words defines an individual's linguistic profile (Faltýnek 2020, Faltýnek – Matlach 2021). An examination of these meanings reveals an individual's unconscious language habits and, consequently, their personality settings. Such personal profiling is referred to as “deep content” and “deep sentiment analysis”. The innovation in question has the potential to facilitate a novel form of linguistic personalization in digital communication, one that has not been previously observed or utilized. The main aim of this article is to describe the algorithm to conduct single-person linguistic deep content and deep sentiment profiling and personalization. We will describe technical steps to provide such a form of digital communication processing and to facilitate the adjustment

¹ The work was supported by project Podpora zelených dovedností a udržitelnosti na UP (NPO_UPOL_MSMT-2118/2024-4).

² Author of illustrations: Klára Faltýnková.

of a text targeted at an individual, described as a *System and method for adapting text-based data structures to text samples* (Patent No.: US11797753B2, Faltýnek et al. 2023). This algorithm can be used to (a) produce a personal linguistic profile (analogically to psychometrics instruments such as NEO-FFI Big Five, Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI)), (b) target digital communication to an individual by “translating” a text to their language (i.e. linguistic habits) and stimulate desired feelings to a predetermined content. The algorithm is, however, also designed (c) to be used to avoid procedures (a) and (b) using any kind of digital communication platform by an individual. This algorithm is implemented in the software Cloakspeech (Faltýnek – Benešová – Kučera 2025), which provides personalization of AI-generated texts: AI speaks like a particular person.

Keywords: personalization, single-person personalization, marketing, influencing, people manipulation, mind engineering, PSYOPS, author identification, hapax legomena, low-frequency words, linguistic profile, deep content, deep sentiment, Brunat effect, Cloakspeech

INTRODUCTION

Modern linguistics has traditionally rejected the existence of a text property which argues that there is a regularity of low-frequency words localized independently to the topic in any of an author’s large texts. De Saussure (1966, p. 14) formulates that even a sentence shape is largely determined by chance and is not fully constrained by any specific kind of language structure. Bloomfield (1933, p. 70) argues that there is no other language structure above the sentence level. Halliday and Hassan (1976) show dependencies among close sentences, which do not extend into a wider text. De Beaugrande and Dressler (1981) define principles of text acceptability without formal principles of its structure. Van Dijk (2008, 2015) enunciates that the text is driven by its context, which is dependent on a communication situation, i.e., random. Overlooking of the low-frequency text quality was also attributable to the methodologies employed in data mining (Support Vector Machine, Principal Component Analysis) which do not take into account low-frequency structures among higher frequencies in an individual’s text (Diederich et al. 2003; Koppel et al. 2009, p. 12, Binongo 2003).

Every text exceeding several thousand words tend to comprise a modest percentage of low-frequency words, especially hapax legomena representing single instances of words in a text (Fengxiang 2010, Jones 1972). Linguistics and data science assume that a list of words with a single occurrence in a text cannot reveal any structure (compare with Faltýnek et al. 2020). Just a few researchers noticed that low frequency words possess structural properties (see Hřebíček 1989, Amelin et al. 2018; Baayen et al. 1996; Lardilleux – Lepage 2007; Mikros 2009, Rybicki – Eder 2011 and Savoy 2012). A comparison of thousand-word-long text samples from an individual reveals the emergence of notable structural properties, with a focus on solely low-frequency components within these samples (Faltýnek et al. 2023). Such properties can tell us that the text on its large scope adheres to a set of principles, and the words are constrained to their designated textual locations, even over specific distances, which is hard to notice without the described insight.

The development of a comprehensive understanding of this phenomenon has the potential to expand the scope and depth of linguistic analysis by incorporating previously disregarded text-based information. The regularity of specific low-frequency words in the text written by a particular person can reveal the content characteristics of their language behavior. The list of personally preferred low-frequency words taken from the authorial clustering can, in addition, be misused to manipulate people. This category of words is distinct from an individual’s ordinary vocabulary and likely occupies a specific position in their mental lexicon (Forster 1976). Alongside, these words are used (expressed or perceived) without conscious control. Their personal sensitive words can be (mis)used for direct influencing of the author because such presentations of the information are easier to be processed by them. Having a personal list of these words, a certain content can be communicated to an individual stressing the individual’s sensitive topics and feelings relating to these topics, and also speaking their language. This kind of individual influencing is technically easily achievable by existing technologies: information for a particular person is “translated” according to their personal low-frequency list, additionally using wordnet entries for the choice of synonyms and hypernyms (performing finer lexical identification of the individual’s language) and treebanks or neural network models ensuring fitting sentence construction.

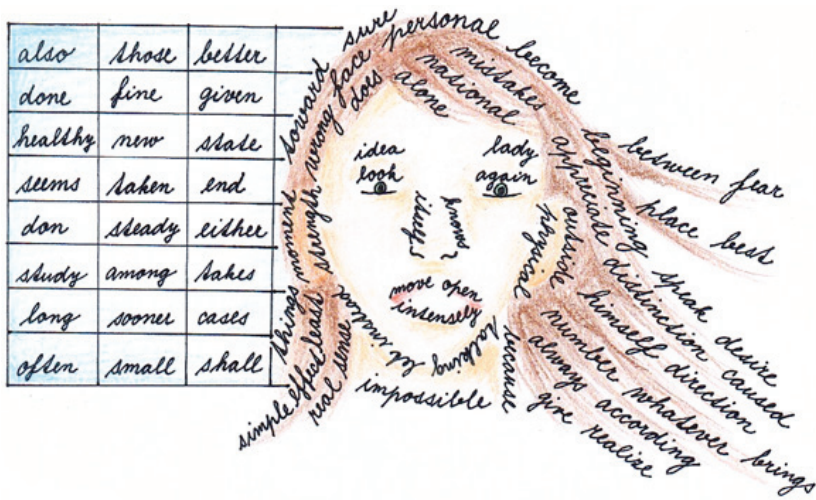

Figure 2: Regularly repeated low-frequency words manifest a fingerprint of an individual in the text produced by them. Such words are used unconsciously. Gaining such words may facilitate communication with such a person to a significant degree.

LANGUAGE STRUCTURE(S) OVERVIEW

Taking well-known linguistic levels (Sadilloevna et al. 2020) into account, we can notice specific organization principles of each. Qualities used for creation of speech sounds – acoustic characteristics like duration of a sound or tone frequency – are described as a system of *distinctive features* (Jakobson et al. 1952), which differ in the case of oral, written, etc. communication. Even though these substantial qualities are not consistent with the language categories based on expression and content relation, they are represented by a system of clearly definable distinctions. *Speech sounds* or *phonemes* are defined by their function in distinguishing words or word forms (Catford 2002; Trubetzkoy 1969). The alphabetical ordering, for example, already suggests the systematization of phonemes represented by letters. Word forming types show us principal components of words, *morphemes*, like prefixes, suffixes, or stems (Grzybek 2007; Haspelmath – Sims 2010; Benešová et al. 2015). *Words* are defined by their relations like synonymy, antonymy, or hyper/hyponymy. The *sentence* is defined by obligatory positions which should be occupied by specific word forms to construct a correct utterance of a specific language. Interconnection between neighboring sentences is ensured by word repetition, synonymy, or ellipsis, grammatical agreement, etc. Such *textual cohesion devices* are based on the principle of co-reference to a particular matter of speech. For this reason, the impact of interconnection principles does not extend more than a few sentences, mostly the connection between two neighboring sentences is covered by these cohesive devices.

Linguistics is brought into play to describe the structure of language and text in the scope from distinctive features to cohesive devices. An extensive text, from this point of view, is created by a certain author's intention and language knowledge (see the concept of not-knowledge-based-grammatical disposition in Dolník 2018, 2019, 2021), and in relation to the topic of the communication, i.e., a text reflects the actual context of the communication and thus we cannot define any formal principles for the construction of such an extensive text (van Dijk 2008; Fairclough 1995).

Following the recent research (Faltýnek – Matlach 2021; Faltýnek et al. 2023), we can add one specific principle engaged in the construction of an extensive text and enlarging the above-mentioned linguistic scope of language sub-systems. It is a habit of an individual to express their intentions by specific word forms and phrases (Faltýnek 2020). This author's specific regular low-frequency lexicon is also a decisive linguistic device regulating cohesion of an extensive text. In other words, an individual's low-frequency sensitive words determine grammatical and lexical properties of sentences encompassed in larger texts.

It seems that the text structure does not directly reflect the speaker's intended context and purpose in expressing specific matters. Considering intentions and the communication context at the same time, the text structure is determined by personal linguistic mannerisms. I.e., people use the same ways of expressing themselves.

These mannerisms are observed even in the low-frequency spectrum, which indicates that people regularly stress the same topics without any immediate connection to a particular situation (context) and without any overt intention. This is newly evidenced by a particular method of authorial clustering that utilizes solely low-frequency words: the individuality of a person emerges from a random selection of 2,500 low-frequency words from an extensive individual’s text sample. We also realize that individuality identification based on a 6,000-word-long text sample is reliable (more or less dependent on a language type, see Faltýnek – Matlach 2021).

DEEP CONTENT AND DEEP SENTIMENT ANALYSIS AND PERSONALIZATION

In the forthcoming sections, we will provide description of a procedure for the mind-engineering procedure, which is based on the deep content and deep sentiment profile of an individual. Utilization of such an individual’s profile facilitates “translation” of a text targeted towards that individual into their commonly and unconsciously repeated language behavior and stimulates a desired sentiment of this individual to the targeted text content according to the targeted-message client’s intention, based on specific sentiment preferences of the individual derived from the individual’s deep content and deep sentiment profile. Such a profile is also used as psychometrics of an individual, which contains detailed linguistics information related to tested characteristics.

The next methodological description enlarges and specifies the single-person personalization algorithm defined in the US patent *System and method for adapting text-based data structures to text samples* (Faltýnek et al. 2023, Patent No.: US11797753B2). The description of a personalization procedure listed below contains particular text processing techniques; sample sizes and text-part evaluations are not mentioned in the patent. This description also covers our experience with particular individual deep content and deep sentiment profiling (described also in Faltýnek et al. 2023).

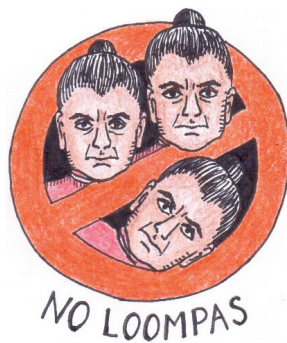

Figure 3: The described technology enables preventing harm on an individual considering developed personalization techniques.

PRACTICAL STEPS OF DEEP CONTENT AND DEEP SENTIMENT ANALYSIS AND PERSONALIZATION

1 Purpose, individual and output identification

1.0 In the first step, identification of a text-analysis and processing **purpose** is required. Also, identification of an **affected individual** is required. The technology is not applicable to text samples encompassing any other individual's text, i.e., it is based on a single individual's linguistic characteristics which cannot be derived from a common language. Some examples of processing **outputs**: (a) a **personalized text** – advertisements, direct marketing, web-page content (news, web pages of an interest), digital communication using chatbots; (b) a **deep content and deep sentiment profile**. */The identification of a text's purpose is needed, as different purposes require different approach to processing of text samples and extracted text parts. In general, we distinguish two kinds of purposes: (a) text personalization by an individual's language habits and amendment of a text by the selected sentiment in the selected topics of an individual; (b) personality profiling. To achieve purpose (a), we use all of an individual's specific features; personality profiling in purpose (b) is, on the other hand, based on the text features with high significance to a particular individual's language behavior. For such reasons, we take different ways when proceeding through the personalization algorithm./*

2 Preprocessing steps

2.0 Further automated processing requires preparing a text sample. The aim of the preprocessing steps is to gain a **cleaned text sample (from different speakers' text production and any formatting)**. The text production by the author remains unaltered and the format is preprocessed.

2.1 **We specify the type of data (speech, digital communication, personal writing)**. */The way text is produced has a direct influence on the distribution of an author's key salient characteristics, as determined by their profiling. Depending on natural dialogical speech, personal writing, chat communication etc., the vocabulary richness of the text, i.e., the recurrence of specific word forms in conjunction with their respective contexts, varies. For this reason, the word-length threshold for a text sample can be changed to identify an author's key words adequately (see point 3.0)./*

3 Text sample processing and superhapax identification

The objective of text-sample processing is to extract unique words that occur precisely once in a minimum of two of the segments that an individual's corpus (text sample) is split into. Such words are referred to as **superhapaxes**. */The number of extracted words depends on the purpose (1.0) and is limited by the requirement of supertopic identification and weights (6.6)./*

3.0 The text sample is at least 12,500 words long. */The original 13,125-word-long source data was processed and corrected for typographical errors, additional type characters etc./* If the text sample is less than 13,125 (not yet cleaned source data) / 12,500 (a cleaned text) words long, one needs to find more source data – a spoken incomplete text sample is – for example – completed with another spoken sample. If the length of a cleaned text sample is less than 12,500 words and no other data is available, the procedure goes to the **high-frequency superhapax take** (follow to point 5.5). */However, we recommend employing a text sample longer than 12,500 words.*

Threat: In the event that the text sample is less than 12,500 words in length, supertopic affirmation is achieved by dividing it into 3 sections, with each section containing less than 4,166 words. High-frequency hapaxes with stable topics are considered superhapaxes (they are listed in the superhapax list). Such superhapaxes could not, then, be identified in any additional text by the same author, i.e. the deep content profile and deep sentiment of the person are not defined by them./

3.1 **The text sample is divided into multiple segments** of the same length. */12,500-word-long text sample is divided into two segments, each of 6,250 word forms./*

3.2 If the text sample is shorter than 18,750 word forms (three segments of a minimum length of 6,250 word forms), it is divided into two text segments with the same or maximally similar lengths. Limits for lengths of text samples gained in further **segment additions** are multiples of the minimum segment length of 6,250 words with maximum text sample length of 62,500 word forms.

3.3 Text segments are represented by the respective lists of their word forms. **Lemmatization is not needed for the purposes** of this analysis.

3.4 **The list of word forms** in each segment is supplied **with their frequencies**. */3.3 and 3.4 describe the extraction of the bag-of-word representation of segments/*

3.5 **Text segments are represented solely by their hapax legomena**, i.e., the word forms with the exact frequency of 1 (word forms used in a segment just once).

3.6 **All segments** of a text sample, **represented by their hapax legomena lists, are compared**.

3.6.1 In instances where **two segments** must be compared, the list of hapax legomena occurring in either is mined. This relates to the 12,500-word-long text sample (or longer) divided into two 6,250-word-long segments (or longer adequately; 3.2) which produce a list of hapax legomena occurring in each of the two segments.

3.6.2 In the case of **three or more** 6,250-word-long **segments** (3.2) originating from a text sample to be compared, the list of hapax legomena occurring in each is mined. Therefore, the list of hapax legomena occurring in three or more segments is achieved.

3.7 Hapax legomena (3.5) occurring in at least two segments are gathered.

4 Superhapax takes

The superhapax is defined as a word form that reoccurs with low-frequency and homogeneous dispersion in a text by a single individual. Various definition of *low frequency* and *homogenous dispesion* depending on the analysis purpose result in different lists of superhapaxes. These lists are used in different product lines and are combined to ensure complex text mining which depicts deep content and deep sentiment of an individual.

4.1 **Identification of a complete set of superhapaxes.** The procedure follows the steps as described in article 3. The superhapax list contains every word form occurring in at least two text segments as a hapax legomenon (3.5).

4.2 **Sorting of superhapaxes in the superhapax list.** The superhapaxes in the superhapax list are supplied with the number of text segments they originate from and are subsequently arranged in accordance with this information. The list starts with superhapaxes present in all text segments (if applied, i.e. if not present in all text segments, we continue as follows). Followingly, we pick hapaxes present in a lower number of text segments (if applied). The list is closed with hapaxes appearing just in two text segments.

4.2.1 For example: In a 62,500-word-long text sample split into ten text segments, we pick hapaxes present in all ten text segments (if applied). Subsequently, we continue checking for the hapaxes present in nine, eight, etc., down to two text segments. *With a decrease in the number of text samples under consideration, the number of hapaxes increases. Also, the average word length decreases (the lower the absolute frequency of a word in a text sample, the longer the word – the brevity law). With a decreasing number of text segments containing an increasing number of hapaxes, we cover larger and larger amount of the text – in the case of a 30,000-word-long text sample, it is around 10% of the total text.*

played: 11	only: 10	creating: 9	monthly: 9	in-game: 9	talented: 9	element: 9	particularly: 9
investing: 9	successful: 9	based: 9	100: 8	keep: 8	global: 8	series: 8	between: 8
central: 8	something: 8	closely: 8	earlier: 8	consumption: 8	though: 8	took: 8	foundation: 8
wide: 8	begin: 8	a: 8	single: 8	quickly: 8	happening: 8	3: 8	regardless: 8
double: 8	for: 8	call: 8	mean: 8	planning: 8	hard: 8	linear: 8	drives: 8

Table 1: Exemplary embodiment of an individual’s superhapaxes sorted in the superhapax list. The text of an individual was segmented into 16 text samples. The text samples possess a similar length with an approximate word count of 6250 words. We can see that superhapax *played* was present in 11 text samples (i.e. the word *played* had a frequency of 1 (not 0 or higher than 1) in 11 text samples). We can find the word *only* in the role of a superhapax in 10 text samples, superhapax *certain* in 9 text samples etc.

4.3. **Purposes** of individual analyses, as defined later in article 7, determine the appropriate number of the most frequent superhapaxes from its list (4.1, 4.2) to be chosen and further employed.

4.4 Assessment of superhapaxes. The usability of identified superhapaxes for specific purposes serves to sort the superhapax list. The superhapax is taken to create a personalized text or to identify personal sentiment that is contingent upon a stable vicinity, i.e., the presence of a stable content and sentiment is concomitant with the superhapax occurrence in a text. A stable vicinity is then a characteristic decisive for the **final sorting of the superhapax list**. Word forms with a higher rank possess superior features for an intended goal in personalization. In the production phase, word forms are processed as ordered in the superhapax list.

4.4.1 Degree of superhapax topic bond. The order of superhapaxes in the final superhapax list is given by the degree of their topic bond. The **topic bond** of a superhapax is the percentage of the topic occurrence in this superhapax's vicinity, where the topic is defined as a set of content word forms contained in the vicinities of at least two occurrences of the superhapax (5.0).

4.4.1.1 For example: Let us assume we have a 31,250-word-long text sample. We split it into 5 text segments. If a chosen topic occurs in 3 of total 5 vicinities of a superhapax, the superhapax possesses the degree of topic bond 60%.

The degree of topic bond is applied separately in two parts of the superhapax list. These parts are defined as Superhapax list part (a): hapaxes present in three segments and more, and Superhapax list part (b): hapaxes present in two segments. The degree of topic bond of Superhapax list part (a) is defined in 4.4.1. The degree of topic bond of superhapaxes from Superhapax list part (b) is defined as percentage of the topic occurrence in this superhapaxe's vicinity divided by 2; i.e., superhapaxes from part (b) assume values of 50% and 0%, respectively.

4.4.1.2 For example: Let us assume we have a 43,750-word-long text sample. We split it into 7 text segments. The hapax list is divided into two parts – the first, upper part contains superhapaxes present in 7, 6, 5, 4 and 3 text segments and the other, lower part is composed of superhapaxes solely from 2 text segments. *The number of superhapaxes recurring in multiple text segments differentiates dramatically; their amount increases exponentially with the decreasing number of text segments where they are present. The set of superhapaxes originating from solely 2 text segments always contains a far higher number of superhapaxes compared to any higher. At the same time, superhapaxes originating from a higher number of text segments than 2 ensure identification of vicinity stability, i.e. of the topic bond and its scalability.*

4.4.2 Sentence length. Due to the evidence that superhapaxes affect their syntactic vicinity, the sentence length is used for their evaluation too. (a) Superhapaxes are contained in sentences with more than an average length, which was tested on several datasets, however, it has not yet been published by the research team. The length of sentences containing superhapaxes that exceeds the mean sentence length (a) is accompanied by additional features that distinguish these sentences from the rest of the text. I.e., some sentences in the superhapax vicinities

exhibit (b)/ lower type-token ratio (called vocabulary richness, which is the proportion of unique words in the text compared to repeated words. i.e. these sentences exhibit a higher frequency of repeated lexicon; (c)/ higher word length in average. Sorting hapaxes using criteria A, B, C is at the disposal and is used as an auxiliary criterion.

4.4.2.1 The process of text processing and superhapax identification (article 3) can be supplanted or completed through the utilization of sentence length as an identifier of an author's sensitive lexicon (4.4.2). The low-frequency lexicon is present in sentences of greater length than is average. A disadvantage of this approach is that (a) in comparison to the average sentence length, which can be a decimal number, the length of a particular sentence is a natural number; consequently, to exceed the average it must surpass the immediate higher natural number (sentences shorter than this higher natural number contain the author's sensitive lexicon); (b) the sentence structure is consistent with both the communication needs and the rules of language system, and is not determined only by the authorial repeated low-frequency lexicon and, related to this, by the author's preferred content and sentiment either. Our described technology leading to single-person personalization (article 3) is due to that based on low-frequencies and homogenous dispersion in conjunction with the Bruntal effect (vicinity stability). The sentence length (plus TTR and word length) is, thus, an auxiliary criterion of superhapaxes sorting in analyses (Production phase, article 7).

4.5 Additional superhapax approaches

4.5.1 **High-frequency superhapax take** is performed if (a) a text sample is shorter than 12,500 words (3.0), (b) the Bruntal effect imposed by higher-frequency words is present – i.e., words with the frequency higher than 1 (hapax legomena) possess a stable vicinity. Under the Bruntal effect influence, the affected words are added to the superhapax list. This kind of superhapax take is obligatory in the case of a text sample shorter than 12,500 words and facultative for any longer, under the condition of stable vicinity identification (i.e., the vicinity is similar in both cases). Higher-frequency superhapaxes are added to Superhapax list part (b) (4.4.1), in which the degree of topic bond is divided by 2.

4.5.1.1 **High-frequency superhapaxes** are defined by their frequency of 2 and 3 in text segments when the text sample is split into two and three text segments at the same time. Such words, at the same time, have to meet the Bruntal effect (4.5.1) to be listed in Superhapax list part (b). */This text processing enables words repeated within a closer proximity in compliance with syntactic rules to be included into the analysis. Such a close repetition breaks the rules of absolute frequency and of the frequency of a word within a text segment. In contradiction to that, such words can comply with the conditions of low-frequency and homogeneous dispersion but are not taken into account due to the threshold of absolute frequency./*

4.5.2 Low-frequency superhapax take. This take identifies the superhapaxes with the most homogeneous **dispersibility** – therefore, such superhapaxes are regarded as being less consciously controlled by an individual. On this basis, low-frequency superhapaxes give the superhapaxes (word forms) from a text sample split with a higher number of text segments the **potentiality to reach a higher degree of the topic bond**. The low-frequency superhapax take is applied in the cases of more splits of a text sample than 4. To get the low-frequency hapaxes, text segments are re-split as follows: 10 segments to 5 segments, 9 segments to 4 segments, 8 segments to 4 segments, 7 segments to 3 segments, 6 segments to 3 segments, 5 segments to 2 segments, 4 segments to 2 segments. The degree of topic bond is copied into the final superhapax list (4.4), respectively, to the low-frequency superhapaxes take. / *Due to the empirical test – in the case of 10 splits of a text sample changed to 5 splits, 30 percent of hapaxes give a chance to reach a higher degree of the topic bond based on high dispersibility and lower number of text splits answering to the same topic presence (5.0)*/

5 SUPERTOPIC IDENTIFICATION

The aim of topic identification is to determine the superhapaxes with a **stable vicinity (referred to as Bruntal effect)**, i.e., a stable text behavior (leading to predictability in an individual's text). The stable vicinity of superhapaxes identifies the **deep sentiment** of an individual (**unconsciously recurring attitudes**). The stable vicinity of superhapaxes specifies the content used by an individual to address a different context in language use and defines their consciously or unconsciously **preferred contents** referred to as **supertopics, described as an individual's content profile**. A stable topic reflects **different mental processing** of a word form by an individual and marks language phenomena used for text **personalization, influencing** an individual and their **mind engineering**.

5.0 Supertopic identification. The **supertopic** is defined as a content word form set contained in the vicinity of at least two occurrences of a superhapax.

5.1 Vicinity definition. The **superhapax vicinity** is defined as the sentence with the occurrence of a superhapax and the following sentence.

5.2 Supertopic determination. The supertopic is defined as word forms and their collocations occurring in a defined **superhapax vicinity**. **The frequency list of word forms**, word forms **bigrams** and **trigrams** from superhapax vicinities is prepared for topic identification in the following manner. (a) A supertopic relates to the superhapax which defines the vicinity (5.1) where the supertopic appears, i.e., it is to be found in the vicinities of all occurrences of a single superhapax (hereinafter the **single supertopic**). /*In this case we can apply such a combination of a superhapax word form and the specific supertopics (content and sentiment) – it can result in creating a text fully personalized to the particular individual that activates their*

sentiment in relation to the purpose of the demand/. (b) The whole sum of all vicinities of all superhapaxes is used for identification of the complete set of supertopics (hereinafter the **general supertopics**). */In this case the word forms from all vicinities of different superhapaxes strengthen the significance of specific single supertopics occurring in the vicinities of different superhapaxes./* To determine individual supertopics the frequency and relevance (according to a particular relevance measure) of word forms and word form n-grams occurring in superhapaxes' vicinities are used.

5.2.1 Priming of the sentiment by a particular superhapax is performed. This procedure is referred to as the **Fairy-tale effect**.

5.2.2 The supertopic is defined as word forms and word form bigrams or trigrams with a frequency higher than 1 in the superhapax vicinities (the single supertopic) or all superhapaxes' vicinities (the general supertopic).

5.2.3 The single supertopic (referred to as **single supertopic list (a)**) and general supertopic (referred to as **general supertopic list(b)**) lists supplied with the respective frequencies are created to get the desired single-person personalization (5.2.2).

5.2.4 The method used for supertopic identification on the whole of superhapaxes' vicinities can be Latent semantic analysis (Pritchard – Stephens – Donnelly 2000).

5.2.5 Word forms from superhapaxes' vicinities are also represented by the **wordnet** hypernyms and are grouped with supertopics based on their frequency (referred to as the **Yellow effect**).

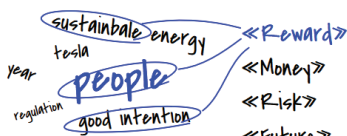
5.3 **Supersupertopic**. Supertopic identification is facilitated by the fact that superhapaxes have direct impact on their vicinities. In case superhapax vicinities overlap, such conjunctions can be interpreted as text spots which possess a higher level of unconscious repetitions and topic compulsion (referred to as the **Attractor effect**). For the supersupertopic identification, the topic extraction span extends, i.e., one chooses a wider vicinity. */This is performed to avoid missing superhapax content and sentiment interconnection./* The scope of supersupertopic identification is the sentence with the respective superhapax and 5 sentences before and 5 after. For the supersupertopics extraction, only such segments of the vicinities of different superhapaxes which overlap are considered.

Practically, in case superhapaxes' vicinities overlap and mark the same word forms or word form n-grams, supersupertopics are detected. Supersupertopics can emerge in the case of single as well as general supertopics. With respect to the supersupertopic being primed by more superhapaxes' word forms, it is considered with increased relevance. Supersupertopic word forms are, thus, presented in a supersupertopic list with the respective frequencies (referred to as **supertopic list (c)**, as added to 5.2.2), in a supertopic list with some frequencies multiplied (**supertopic list (d)**) and in a supertopic list with original frequencies (**supertopic**

We create unique unconscious key topic profile

The algorithm allows text reduction and spotlights deep sentiment for further processing.

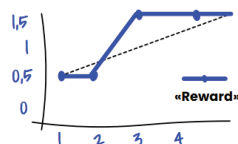
Unique unconscious topic profile
of the speaker based on text processing.

Visual output of relative significance of unique frequency keywords.

Key topics expressed by unique set of words.

Key topic expression score
and it's development throughout the speech.

You can spot in which part the «reward» topic plays a big role.

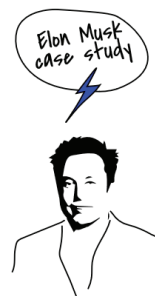

Figure 4: The technology provides the opportunity to mine a sentiment profile of an author from the text produced by them.

6 VISUALIZATION OF INDIVIDUAL'S DEEP CONTENT

To grab the relevant content of the text rapidly (perceiving by an individual), the outputs of the text processing analysis stage are visualized by the method of word cloud designing. The method facilitates demonstration of the sensitive content of the text by an individual and provides an overview of the text narrative. The word form and word form n-gram frequencies are represented by different sizes of the font used, which highlights their various significance. Color differentiation of individual word forms and word form n-grams enable the reader to distinguish them more easily. A deep content visualization advantage is based on highlighting the sensitive (i.e. manneristically repeated) content and on processing just a part of the text (see the superhapax take, 4.0). *It is recommended to grab 10 percent of an individual's text sample defined by superhapaxes with the highest degree of the topic bond/.*

6.1 The platform of the deep content visualization is topic list (b) and (d) (5.2.3), i.e., the general supertopic list (representing the stable context of superhapaxes) and supertopic list with multiplied supersupertopic frequencies. Word forms and word form n-grams from the topic lists are visualized with different font sizes (depending on their frequencies and relevance) and with different fonts and colors (to make them easier for grabbing).

6.1.1 In the event of the detection of sets of word forms and word form n-grams belonging under one content umbrella (e.g., via WordNet; 5.2.5), these are drawn in the same color with different font sizes (depending on their frequencies and relevance). In any other case the colors employed are arbitrary.

6.1.2 This is also applicable in instances supertopics are combined in particular superhapax vicinities or are interconnected in supersuperhapaxes vicinities (identification is based on extending the vicinity take and on the condition of overlapping different superhapax vicinities, 5.3).

7 UTILIZATIONS

7.1 The utilization we called “Inception”. Superhapaxes of an individual are used in a single person targeted communication to activate their specific sentiment response to reach a client’s target. An individual sentiment response is detected as a sentiment quality of a superhapax vicinity; superhapaxes with a higher degree of topic bond are selected for text transformation. An individually personalized text is utilized to be perceived by automatized linguistic processing of a person (a habitual way of language use) and to be grasped without reflection by an individual, i.e., the content of a message is received with less mental processing.

Superhapaxes are incorporated into a text skeleton representing a specific client’s purpose (advertisement, internet content personalization). Prior to the entry of superhapaxes, the text skeleton is general, i.e., not yet targeted individually and not yet representing a client purpose. Inception applications are used as an automated tool of mind engineering, delivering attitudes and content characteristics on the unconscious level.

7.2 The utilization we called “A scanner darkly”. Superhapaxes reveal a manneristic or compulsive language behavior of an individual and show the content which an individual reflects in their mental processing. Also, the relations of manneristic language devices present in a text are detected, i.e., we can see individual discursive strategies in individual perceiving the outer world, and by the linguistic analysis we can determine their sentiment profile which is not reflected on the surface of the text (willingly performed text).

The deep sentiment profile of an individual is used as an identifier of sensitive topics of hers or his to be used in psychoanalysis. Deep sentiment in a text reveal to a psychoanalyst hidden regular attitudes of a person, which is interpreted in conjunction with central psychological impairment. A deep sentiment analysis marks those parts of a text in which an individual exhibits a specific sentiment shift, or which are rich in individual sentiment.

A scanner darkly produces a list of superhapaxes and their related supertopics, i.e., a client’s compulsive contents, feelings, attitudes towards the outer world consciously or unconsciously hidden under the text surface. The list of respective word forms and their vicinities is passed to a psychologist to be interpreted in a psychological manner. The psychologist is, thus, given parts of a client’s text with a higher occurrence of their manneristic lexicon, i.e. with accumulated supertopics, to interpret them in a psychological manner. This serves for creating a personal

profile in the HR field. This personal profile can be interpreted via NEO-FFI Big Five, MMPI or some other psychometrics.

Figure 5: The described method may enable to highlight text parts which bear a specific significance for their author. It can reveal specifically important topics for the author together with their related sentiment. It also serves for detecting their compulsive language behavior.

7.3 Transformation of received digital content to avoid inception targeting.

The respective procedure described as inception (7.1) is used for the transformation of received messages and internet content. The client prevents activation of their unconscious reaction to a content via manipulation by superhapaxes and their vicinities. Selected superhapaxes and supertopics are extracted from a received text and replaced by their synonyms with an unmarked style form.

7.4 Detection of automated text production (disinformation). Bruntal effect, i.e. recurrence of low-frequency phenomena in connection with a stable vicinity, provides a characteristic of a human-made text. In case a certain text does not manifest low-frequency occurrence in a certain vicinity (an expression, content and sentiment), an automatically produced text is detected. It also applies for a text originating from a collection of other texts (collected automatically or by a copywriter).

7.5 Highlighting text sections with specific significance for translators and interpreters. As seen in 7.1 and 7.2, superhapaxes and deep sentiment analysis are capable of identifying the text sections which bear specific importance also for interpreters. The signs of a specific author’s language behavior are hard to grasp on the surface, i.e., interpreters perceive it difficult (or even impossible) to interpret such text sections while maintaining its original deep sentiment and hidden mannerisms. Interpreters are guided through the text to be interpreted while being notified of the superhapaxes, supertopics and sections charged by the author with special sentiment and manneristic burden.

An interpreter is informed of the phenomena with low frequencies which manifest the authorial style. They are prompted to copy the distinctive characteristics of the expression, content and sentiment of this phenomenon and its vicinity. This applies to approximately 30% of the text which is lexically ordered by superhapaxes; consequently their vicinities are shown relative to the highlighted supertopics selected for replication.

7.6 Automated text production assigned to a chosen author. Automated text generator utilizes a modulator defining the style of the text author. The modulator contains superhapaxes and supertopics; superhapaxes are designated within the text in the locations of their synonyms and supertopics are inserted into their vicinities in appropriate syntactic and semantic forms. The user of the generator selects the author in whose style to shape the text.

DISCUSSION

Our evidence is that people regularly repeat specific words even with minimal frequency and without any direct relation to the context of the communication. When utilizing this, people are profilable by extracting specific topics and their related sentiments that are repeated unconsciously (and infrequently). This kind of knowledge gives us an advantage when defining an individual's personality development and highlighting an individual's key drivers and aspirations.

The regular recurrence of low-frequency words in our texts could elicit philosophical inquiry regarding the free will of humans or programmed behavior. An opposite and also commonly perceived impression is that we are used to recognizing individual language habits of people, their favorite words, topics and emotional reactions. These traits are the essence which makes up a person's personality. What has surprised us is how a set of these words is regular even if accompanied with a minimum frequency (Faltýnek – Matlach 2021; Faltýnek et al. 2023). This is also the reason why this phenomenon has not been recognized until now. Alongside, in certain circumstances, this phenomenon could be used as a tool to utilize a language personal profile in applications for various reasons: in the forensic use as an identifier of the person who produced the text (see Chaski 2001), in information retrieval as a tool to classify texts or as a textual definition of the person, specifying their individual influence traits.

In the field of digital communication, it is now common to encounter situations where a provider of digital communication (search engines, social media, web portals) tailors the digital text for the user in order to have a better impact. See sample ways to utilize this text tailoring:

Patent 1: Linguistic Personalization of Messages for Targeted Campaigns (patent number: US20160171560A1), inventors are: Rishiraj Saha Roy, J. Guna Prasaad, Aishwarya Padmakumar and Ponnurangam Kumaraguru;

Patent 2: Computer method and apparatus for targeting advertising (patent number: US11120476B2), inventors are Thomas Gerace and Russell Barbour.

As previously stated in the aforementioned patent examples, personalization of digital communication or internet content has not yet been targeted to an individual by their own language. People are currently being personalized as a demographic set, additionally by their search history, individual location, device features etc. It is not known how to define a person via a defined set of individual-sensitive keywords, topics or feelings. Stimulation of a person is provided using demographically defined vocabulary. For example: The demographic group is then represented by words which are commonly used by members of the demographic group, in a contradiction to members of a different demographic group. So, in the case of a young American the message contains word “cool”, not words “fabulous” or “brilliant”. It is in contradiction to an older Australian or a middle-aged British (for examples of social language diversity see Orgoňová et al. 2023, pp. 38–60). Using our technology described above, an individual is personalized by their own favorite words, topics and is stimulated by their individual feelings attributed to these words and topics. We assume that this is the future of digital communication amendment, with the objective to enhance its effectiveness and efficiency so that it is prepared to be easily understandable and to be received by an individual. Marketing is much more efficient when communicating with customers in their personal language. People are also directly persuaded in case of political marketing. It is also possible to purposefully change attitudes of people in certain critical positions. We can tackle extremism and terrorism using the above-described technique in surveillance. We can use it as a hybrid tool in PSYOPS activities. We can do mind engineering. In accordance with these efforts and knowing these techniques, we are capable of engineering an instrument to prevent unwanted personalization, as “where there is use, there is abuse as well”.

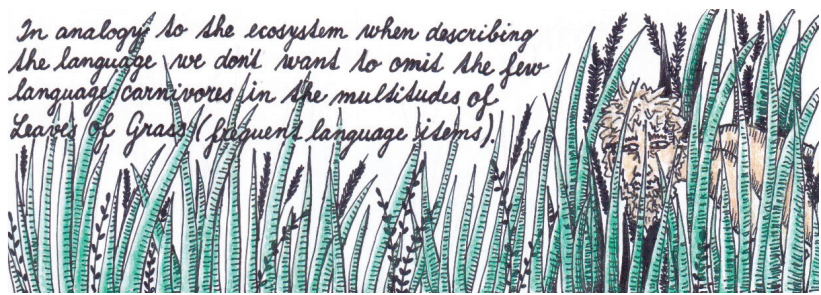

Figure 6: The new discovery of the role of low-frequency regularly-dispersed words occurring in a text by a single author is a game-changer in the field of mind engineering.

References

AMELIN, Konstantin – GRANICHIN, Oleg – KIZHAEVA, Natalia – VOLKOVICH, Zeev (2018): Patterning of writing style evolution by means of dynamic similarity. In: *Pattern Recognition*, Vol. 77, pp. 45–64.

BAAZEN, Harald – VAN HALTEREN, Hans – TWEEDIE, Fiona (1996): Outside the cave of shadows: using syntactic annotation to enhance authorship attribution. In: *Literary and Linguistic Computing*, Vol. 11, No. 3, pp. 121–132.

BENEŠOVÁ, Martina – FALTÝNEK, Dan – ZÁMEČNÍK, Lukáš Hadwiger (2015): Menzerath-Altmann Law in differently segmented text. In: TUZZI, Ariuna, BENEŠOVÁ, Martina, MAČUTEK, Ján (eds): *Recent Contributions to Quantitative Linguistics*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, pp. 27–40.

BINONGO, José Nilo G. (2003): Who wrote the 15th book of Oz? An application of multivariate analysis to authorship attribution. In: *Chance*, Vol. 16, No. 2, pp. 9–17.

BLOOMFIELD, Leonard (1933): *Language*. New York: Henry Holt & Co. 466 p.

CATFORD, John C. (2002): *A Practical Introduction to Phonetics*. Oxford: Oxford University Press. 320 p.

CHASKI, Carol E. (2001): Empirical evaluations of language-based author identification techniques. In: *The International Journal of Speech, Language and the Law*, Vol. 8, No. 1, pp. 1–65.

DE BEAUGRANDE, Robert A. – DRESSLER, Wolfgang (1981): *Introduction to Text Linguistics*. London – New York: Longman. 286 p.

DE SAUSSURE, Ferdinand (1966): *Course in General Linguistics*. New York – Toronto – London: McGraw-Hill Book Company. 240 p.

DIEDERICH, Joachim – KINDERMANN, Jörg – EDDA, Leopold – PAASS, Gerhard (2003): Authorship attribution with support vector machines. In: *Applied Intelligence*, Vol. 19, No. 1–2, pp. 109–123.

DOLNÍK, Juraj (2021): Vertikálne a horizontálne jazykové potreby. In: *Jazykovedný časopis*, Vol. 72, No. 1, pp. 21–36.

DOLNÍK, Juraj (2019): Stratifikácia používateľov jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, Vol. 70, No. 3, pp. 515–528.

DOLNÍK, Juraj (2018): Jazykové znalosti a ovládanie jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, Vol. 69, No. 1, pp. 77–89.

EVERT, Stefan – PROISL, Thomas – JANNIDIS, Fotis – REGER, Isabella – PIELSTRÖM, Steffen – SCHÖCH – Christof – VITT, Thorsten (2017): Understanding and explaining Delta measures for authorship attribution. In: *Digital Scholarship in the Humanities*, Vol. 32, No. 2, pp. 4–16.

FAIRCLOUGH, Norman (1995): *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman. 265 p.

FALTÝNEK, Dan (2020): Celkom iste sa príde na to, že niektoré slová sa opakujú: Horeckého hypersyntax. In: *Jazykovedný časopis*, Vol. 71, No. 2, pp. 185–196.

FALTÝNEK, Dan – BENEŠOVÁ, Martina – MATLACH, Vladimír – KUČERA, Ondřej (2023): System and method for adapting text-based data structures to text samples. United States Patent and Trademark Office: US 17/809 130; patent US 11 797 753 B3.

FALTÝNEK, Dan – LACKOVÁ, Ludmila – OWSIANKOVÁ, Hana (2020): Once again about the hapax grammar – Epigenetic Linguistics. In: *Linguistic Frontiers*, Vol. 3, No. 1, pp. 23–27.

FALTÝNEK, Dan – MATLACH, Vladimír (2021): Hapax remains: Regularity of low-frequency words in authorial text. In: *Digital Scholarship in the Humanities*, Vol. 37, No. 3, pp. 693–715.

FALTÝNEK, Dan – BENEŠOVÁ, Martina – KUČERA, Ondřej (2025): Cloakspeech. Olomouc: Palacký University. (software).

FENGXIANG, Fan (2010): An asymptotic model for the English hapax/vocabulary ratio. In: *Computational Linguistics*, Vol. 36, No. 4, pp. 631–637.

FORSTER, Kenneth I. (1976): Accessing the mental lexicon. In: F. Wales – E. Walker (eds): *New Approaches to Language Mechanisms*. Amsterdam: North Holland, pp. 257–287.

GERACE, Thomas – BARBOUR, Russell (2017): Computer method and apparatus for targeting advertising. United States Patent Office, US 11120476 B2.

GRZYBEK, Peter (2007): History and methodology of word length studies: The state of the art. In: P. Grzybek (ed): *Contributions to the Science of Text and Language*. Dordrecht: Springer, pp. 15–90.

HALLIDAY, Michael A. K. – HASAN, Ruqaiya (1976): *Cohesion in English*. London: Longman. 390 p.

HASPELMATH, Martin – SIMS, Andrea (2010): *Understanding Morphology*. London: Routledge. 384 p.

HŘEBÍČEK, Luděk (1989): The Menzerath-Altmann Law on the semantic level. In: *Glottometrika*, Vol. 11, pp. 47–55.

JAKOBSON, Roman – FANT, C. Gunnar M. – HALLE, Morris (1952): *Preliminaries to speech analysis*. Technical Report, No. 13: Acoustics Laboratory, M.I.T. 58 p.

JONES, Sparck K. (1972): A statistical interpretation of term specificity and its application in retrieval. In: *Journal of Documentation*, Vol. 28, pp. 11–21.

JUOLA, Patrick (2008): Authorship attribution. In: *Foundations and Trends in Information Retrieval*, Vol. 1, No. 3, pp. 233–334.

KOPPEL, Moshe – SCHLER, Jonathan – ARGAMON, Shlomo (2009): Computational methods in authorship attribution. In: *Journal of the Association for Information Science and Technology*, Vol. 60, pp. 9–26.

LARDILLEUX, Adrien – LEPAGE, Yves (2007): The contribution of the notion of hapax legomena to word alignment. In: *The 3rd Language and Technology Conference (LTC'07)*. Poznań, pp. 458–462.

MIKROS, George K. (2009): Content words in authorship attribution: an evaluation of stylometric features in a literary corpus. In: R. Köhler (ed): *Studies in Quantitative Linguistics* 5. Lüdenscheid: RAM, pp. 61–75.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena – KAZHARNOVICH, Marina (2023): *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*. Bratislava: Comenius University. 209 p.

PENNEBAKER, James W. – BOYD, Ryan L. – JORDAN, Kayla – BLACKBURN, Kate (2015): *The Development and Psychometric Properties of LIWC2015*. Austin, TX: University of Texas at Austin. 26 p.

PRITCHARD, Jonathan K. – STEPHENS, Matthew – DONNELLY, Peter (2000): Inference of population structure using multilocus genotype data. In: *Genetics*, Vol. 155, No. 2, pp. 945–959.

ROY, Rishiraj S. – PRASAAD, Guna J. – PADMAKUMAR, Aishwarya – KUMARAGURU, Ponnuram (2014): *Linguistic Personalization of Messages for Targeted Campaigns*. United States Patent Office, US 20160171560 A1.

ROY, Rishiraj S. – PADMAKUMAR, Aishwarya – JEGANATHAN, Guna P. – KUMARAGURU, Ponnuram (2015): Automated linguistic personalization of targeted marketing messages mining user-generated text on social media. In: A. Gelbukh (ed): *Computational Linguistics and Intelligent Text Processing, CICLing 2015. Lecture Notes in Computer Science*. Cham: Springer, pp. 203–224.

RYBICKI, Jan – EDER, Maciej (2011): Deeper Delta across genres and languages: do we really need the most frequent words? In: *Literary and Linguistic Computing*, Vol. 26, No. 3, pp. 315–321.

SADILLOEVNA, Dilyusa F. – ANVAROVNA, Mavlyuda M. – FATTOXOVICH, Furgat D. – BAXRONOVICH, Barat N. (2020): Dimensions and levels of linguistic analysis. In: *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Vol. 24, No. 3, pp. 394–403.

SAVOY, Jacques (2012): Authorship attribution based on specific vocabulary. In: *ACM Transactions on Information Systems*, Vol. 30, No. 2, Article No. 12, pp. 1–30.

TRUBETZKOY, Nikolaj S. (1969): *Principles of Phonology*. Berkeley – London: University of California Press. 344 p.

VAN DIJK, Teun A. (2015): Critical discourse analysis. In: D. Tannen – H. E. Hamilton – D. Schiffrin (eds): *The Handbook of Discourse Analysis*. 2nd ed. West Sussex: John Wiley & Sons, Inc., pp. 466–485.

VAN DIJK, Teun A. (2008): *Society in Discourse. How Context Controls Text and Talk*. Cambridge: Cambridge University Press. 287 p.

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia JAZYKOVEDNÉHO ČASOPISU uverejňuje príspevky **bez poplatku** za publikovanie.

Akceptované jazyky: všetky slovanské jazyky, angličtina, nemčina. Súčasťou vedeckej štúdie a odborného príspevku je abstrakt v angličtine (100 – 200 slov) a zoznam kľúčových slov v angličtine (3 – 8 slov).

Súčasťou vedeckej štúdie a odborného príspevku v inom ako slovenskom alebo českom jazyku je zhmutie v slovenčine (400 – 600 slov) – preklad do slovenčiny zabezpečí redakcia.

Posudzovanie príspevkov: vedecké príspevky sú posudzované anonymne dvoma posudzovateľmi, ostatné príspevky jedným posudzovateľom. Autori dostávajú znenie posudkov bez mena posudzovateľa.

Technické a formálne zásady:

- ☐ Príspevky musia byť v elektronickej podobe (textový editor Microsoft Word, font Times New Roman, veľkosť písma 12 a riadkovanie 1,5). V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačený.
- ☐ Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť pracovisko.
- ☐ Text príspevku má byť zarovnaný len z ľavej strany, slová na konci riadku sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadku sa používa len na konci odseku.
- ☐ Odseky sa začínajú zarážkou.
- ☐ Kurzíva sa spravidla používa pri názvoch prác a pri uvádzaní príkladov.
- ☐ Polotučné písmo sa spravidla používa pri podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- ☐ Na literatúru sa v texte odkazuje priezviskom autora, rokom vydania a číslom strany (Horecký 1956, s. 95).
- ☐ Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkovom aparáte) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, tie sa radia chronologicky.

Bibliografické odkazy:

- ☐ knižná publikácia: ONDREJOVIČ, Slavomír (2008): *Jazyk, veda o jazyku, societa*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 204 s.
- ☐ slovník: JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.) (2011): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. [2. zv.]. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- ☐ štúdiá v zborníku: DUROVIČ, Ľubomír (2000): Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: S. Ondrejovič (ed.): *Sociolinguistika Slovača 5. Mesto a jeho jazyk*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 111 – 117.
- ☐ štúdiá v časopise: DOLNÍK, Juraj (2009): Reálne vz. ideálne a spisovný jazyk. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 60, č. 1, s. 3 – 12. DOI 10.2478/v10113-009-0001-3. [cit. DD-MM-RRRR].
- ☐ internetový zdroj: Slovenský národný korpus. Verzia prim-5.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Dostupné na: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. DD-MM-RRRR].

INSTRUCTION FOR AUTHORS

JOURNAL OF LINGUISTICS publishes articles **free of publication charges**.

Accepted languages: all Slavic languages, English, German. Scientific submissions should include a 100-200 word abstract in English and a list of key words in English (3-8 words).

Scientific articles in a language other than Slovak or Czech should contain a summary in Slovak (400-600 words) – translation into Slovak will be provided by the editor.

Reviewing process: scientific articles undergo a double-blind peer-review process and are reviewed by two reviewers, other articles by one reviewer. The authors are provided with the reviews without the name of the reviewer.

Technical and formal directions:

- ☐ Articles must be submitted in an electronic form (text editor Microsoft Word, 12-point Times New Roman font, and 1.5 line spacing). If the text contains special symbols, tables, diagrams, pictures etc. it is also necessary to submit a pdf or printed version.
- ☐ Contributions should contain the full name of the author(s), as well as his/her institutional affiliation(s).
- ☐ The text of the contribution should be flush left; words at the end of a line are not hyphenated; a hard return is used only at the end of a paragraph.
- ☐ Paragraphs should be indented.
- ☐ Italics is usually used for titles of works and for linguistic examples.
- ☐ Boldface is usually used for subtitles and key terms.
- ☐ References in the text (in parentheses) contain the surname of the author, the year of publication and the number(s) of the page(s): (Horecký 1956, p. 95).
- ☐ The list of references is placed at the end of the text (not in the notes) in alphabetical order. If there are several works by the same author, they are listed chronologically.

References:

- ☐ Monograph: ONDREJOVIČ, Slavomír (2008): *Jazyk, veda o jazyku, societa*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 204 p.
- ☐ Dictionary: JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.) (2011): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. [2. zv.]. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- ☐ Article in a collection: DUROVIČ, Ľubomír (2000): Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: S. Ondrejovič (ed.): *Sociolinguistika Slovača 5. Mesto a jeho jazyk*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, pp. 111–117.
- ☐ Article in a journal: DOLNÍK, Juraj (2009): Reálne vz. ideálne a spisovný jazyk. In: *Jazykovedný časopis*, Vol. 60, No. 1, pp. 3–12. DOI 10.2478/v10113-009-0001-3. [cit. DD-MM-RRRR].
- ☐ Internet source: Slovenský národný korpus. Verzia prim-5.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Available at: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. DD-MM-RRRR].

ISSN 0021-5597 (tlačená verzia/print)

ISSN 1338-4287 (verzia online)

MIČ 49263

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

VEDECKÝ ČASOPIS PRE OTÁZKY TEÓRIE JAZYKA

JOURNAL OF LINGUISTICS

SCIENTIFIC JOURNAL FOR THE THEORY OF LANGUAGE

Objednávky a predplatné prijíma/Orders and subscriptions are processed by:
SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava
e-mail: sap@sappress.sk

Registračné číslo 7044

Evidenčné číslo 3697/09

IČO vydavateľa 00 167 088

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 18 €, jednotlivé číslo 6 €
Časopis je v predaji v kníhkupectve Veda, Štefánikova 3, 811 06 Bratislava 1

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Bratislava